

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

241841

14

AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

C-33 ZA FILOLOŠKE IN LITERARNE VEDE
CLASSIS II: PHILOLOGIA ET LITTERAE

ZBORNİK INŠTITUTA ZA SLOVENSKO NARODOPISJE

TRADITIONES

ACTA INSTITUTI ETHNOGRAPHIAE SLOVENORUM

14

1985

LJUBLJANA

1985

TRADITIONES

ZBORNİK INŠTITUTA ZA SLOVENSKO NARODOPIŠJE
PRI SLOVENSKI AKADEMIJI ZNANOSTI IN UMETNOSTI

ACTA INSTITUTI ETHNOGRAPHIAE SLOVENORUM
AB ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA CONDITI

UREJA

MILKO MATIČETOV

REDIGIT

MILKO MATIČETOV

IZHAJA ENKRAT LETNO — QUOTANNIS SEMEL EDITUR
ISN SAZU, NOVI TRG 3/III, YU-61001 LJUBLJANA

NAROČILA — PRAENOTATIONES: BIBLIOTEKA SAZU, NOVI TRG 5/I,
YU-61001 LJUBLJANA, P. P 323, TEL. (061) 331-021

IZDAJE

INŠTITUTA ZA SLOVENSKO NARODOPIŠJE

PUBLICATIONES

INSTITUTI ETHNOGRAPHIAE SLOVENORUM

A. DELA — OPERA

- (1) Ivan Grafenauer: Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu (*Zusammenfassung: Slowenische Sagen von Matthias Corvinus*). Ljubljana 1951, 262 pag. . . . . . din 5.—
- (2) Josip Dravec: Glasbena folklor Prekmurja (*Summary: Musical Folk-Lore of Prekmurje*). Pesmi — Songs. Ljubljana 1957. LIX + + 399 pag. . . . . . din 14.—
- (3) Alpes Orientales (I) Acta primi conventus de ethnographia Alpium Orientalium tractantis, Labaci 1956. Ljubljana 1959. 200 pag. + + XII tab. . . . . . din 10.—
- (4) Milko Matičetov: Sežgani in prerojeni človek (*Zusammenfassung: Der verbrannte und wiedergeborene Mensch*), Ljubljana 1961, 277 pag. . . . . . din 24.—
- (5) Niko Kuret: Ziljsko štehanje in njegov evropski okvir (*Résumé: La quintaine des Slovènes de la Vallée de Zillia [Gailtal] et son cadre européen*). Ljubljana 1963. 212 pag. . . . . . din 23.—
- (6) Zmaga Kumer: Balada o nevesti detomorilki (*Summary: The Ballad of the Bride-Infanticide*). Ljubljana 1963, 126 pag. . . . . . din 19.—

C

TRADITIONES 14, 1985

TRADITIONES

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

RAZRED ZA FILOLOŠKE IN LITERARNE VEDE
CLASSIS II: PHILOLOGIA ET LITTERAE

ZBORNİK INŠTITUTA ZA SLOVENSKO NARODOPISJE

TRADITIONES

ACTA INSTITUTI ETHNOGRAPHIAE SLOVENORUM

14

1985

LJUBLJANA

1985

+ 241841

UREDIL
MILKO MATIČETOV

REDEGIT
MILKO MATIČETOV

241841

18 -04- 1986

0 - 1697

SPREJETO NA SEJI
RAZREDA ZA FILOLOŠKE IN LITERARNE VEDE
SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI
DNE 18. JUNIJA 1985
IN NA SEJI PREDSEDSTVA
DNE 26. JUNIJA 1985

Tiskano s subvencijo Raziskovalne skupnosti Slovenije

MEDNARODNO POSVETOVANJE O LJUDSKEM GLASBENEM IZROČILU V SODOBNOSTI

*CONSILIUM INTERNATIONALE DE ELEMENTIS MUSICAE
POPULARIS IN HOC USQUE TEMPUS TRADITIS*

SLOVENSKA LJUDSKA PESEM IN SODOBNOST

Z m a g a K u m e r

Ena pomembnih značilnosti ljudske pesmi je trdoživost, zaradi katere se tudi posamezni primeri lahko ohranjajo stoletja dolgo. To pa ne pomeni, da ostajajo vedno enaki kot okamnine. Pesem je nekaj živega, zato je nenehno spreminjanje, variranje glasbenih in besednih sestavin prav tako ena bistvenih značilnosti ljudskega pesništva. Še več! Ljudska pesem kot pojav ostaja in živi, čeprav posamezne zvrsti odmrejo kot suha veja na drevesu, kadar se spremenijo ali preminejo okoliščine, na katere so bile vezane in so jim pomenile življenjski sok.

To odmiranje je vzrok stalnih tožb o odmiranju ljudske pesmi in opominov, da bije dvanajsta ura in je treba pohiteti, če naj še kaj ohranimo. V našem času se razen tega pojavljajo tudi nasprotna mnenja, namreč da je ljudski pesmi odklenkalo in da stopa na njeno mesto umetna, množična, narodnozabavna ali kakršna že pač, da se je treba s tem preprosto sprijazniti.

Čeprav so plat zvoná bili že prvi zbiralci pred 150, 200 leti, torej v času, ki se mnogim sodobnikom zdi zlata doba nenehnega petja in v primeri z nemo sodobnostjo čas polnega razcveta ljudske pesmi, je pa vendarle res, da smo v zadnjem stoletju doživeli dva pretresa, ki sta odločilno vplivala na življenje naše ljudske pesmi in spremenila marsikatero potezo na njenem licu. Ta dva pretresa sta prva in zlasti druga svetovna vojna ter njune posledice v zasebnem, družbenem in gospodarskem življenju slovenskega naroda.

Medtem ko je bila še pred drugo vojno družina tisto okolje, ki je človeku prineslo prvi stik z ljudsko pesmijo, — saj so bile zaposlene, večino dneva odsotne matere. Ie izjema ter so se z otroki ukvarjale tudi še babice, tete, večje sestre ali pestrne, — mora današnji otrok že v najnežnejši dobi vsako jutro zdoma, v jasli, v vrtec, med tuje otroke svoje starosti. Varstvo, ki ga je deležen, ni in ne more v polni meri nadomestiti doma in družine. Če so bili starši dobri pevci, je bila družina nekdanja prva pevska šola in otrok se je naučil peti, kot se je naučil govoriti. Ko je odraščal, se je od starejših vrstnikov navadil še fantovskih ali dekliških pesmi in sodeloval pri družabnih dolžnostih, ki jih je imela odrasla mladina v življenju svoje vasi ali območja. Po zadnji vojni se je prejšnje občestveno življenje na vasi bolj ali manj razkrojilo, odsotnost odrasle mladine

ob različnih urah dneva onemogoča ali vsaj otežkoča nekdanjo družabnost. Pogosto nam pevci potožijo, da so imeli v mladih letih kljub težjemu delu več zabave, več priložnosti zanjo in tudi več časa. Medtem ko so bili prebivalci slovenskega podeželja vse do let naglega razvoja industrializacije po drugi vojni pretežno kmetje, pomenijo ti danes le manjšino ali pa so dvoživke, ki po delu v industriji na hitro postorijo, kar je treba na kmetiji. S kmetijskim strojem more zdaj en sam človek opraviti delo, za katero je bilo prej potrebno veliko število ljudi, npr. koscev, žanjic, torej spet odpade priložnost za družabnost, ki je bila naravna posledica skupinskega dela. V mnogih vaseh se je sploh zmanjšalo število prebivalcev, ker so se mlajši preselili v mesto, se tam zaposlili in popolnoma spremenili način življenja. Z navadami vred so opustili tudi petje domačih pesmi. Razen tega so zaradi boljših prometnih zvez, ki so podeželje približale mestu, tudi vaščani lahko deležni kulturnih dobrin in zabave, ki jo ponuja mesto, in za razvedrilo niso več vezani le na lastno domiselnost ali izročilo.

Vsesplošna značilnost naše dobe je tudi naraščajoča naglica. Vsakomur se vedno mudi, nihče nima več časa in ne utegne čakati. Še naravo priganjamo na razne načine, da bi njeni sadovi dozorevali hitreje. Potovanja niso več sproščujoče, lagodno spoznavanje krajev, ljudi in dežel, marveč drvenje čim dlje, čim hitreje. Povsod in v vsem težimo za rekordi, žal dostikrat na škodo kakovosti.

Ali je potem še mogoče pričakovati, da bi ob tolikšnih in tako odločilnih spremembah življenjskih okoliščin ljudska pesem ostala taka, kot je bila prej? Saj vendar ne obstaja sama na sebi kot nekakšna ostalina iz preteklosti, marveč živi le v svojih nosilcih, pevcih, ki jih naštete spremembe prizadevajo. Če trdijo starejši pevci, da s petjem in pesmijo ni več, kot je bilo nekaj, to ni le nostalgična tožba po »starih dobrih časih«, saj opazovanja kažejo, da je zares prišlo do sprememb.

Npr. skupinsko petje je zdaj hitrejše, kot je bilo pred nekaj desetletji, ko so peli zelo zategnjeno in se ustavljali na kadenčnih akordih. Nekaj primerov takega petja smo še utegnili posneti, bodisi da so pevci namenoma peli »po starem« ali pa jih naglica še ni okužila.

Nestrpnost, ki je posledica vsesplošnega hitenja, se kaže tudi v tem, da pevci opuščajo ponavljanja v kiticah. Če je npr. zvočna kitica štirivrstična, besedilo pa dvovrstično in bi ga bilo treba zato ponoviti, pevci raje združijo dve dvovrstični kitici v eno štirivrstično. V nekaterih pesmih opustitev ponovitve sicer ne prinese zmanjšanja števila tekstovnih kitic, pač pa spremembo oblike (npr. iz tridelne v dvodelno). Pri snemanju na terenu se nam dogaja, da zapojejo pevci vsa ponavljanja samo v začetku, nato pa jih opustijo, češ da bi pesem sicer trajala predolgo. Celotna refrena bi včasih najraje ne peli, da bi hitreje prišli do konca pesmi, zlasti če je besedilo samo dovolj dolgo. Prav prositi jih je treba, naj pojejo tako, kot se pesem navadno poje, naj ne bodo nestrpni zaradi snemanja.

Raziskovanje večglasnega petja, ki je za Slovence značilno, je postalo mogoče šele, ko smo dobili zvočne posnetke, ki se jih dá tolikokrat ponoviti, da zapisovalec ujame melodije posameznih glasov. Pri zapisovanju na posluh

je to kar neizvedljivo, ker pevci ne pojejo vedno enako in bi pri ponavljanju kitic nehote prišlo do improvizacijskega spreminjanja pesemskega obrazca. Ker torej nimamo starejših zapisov večglasnega petja, ne moremo zanesljivo ugotoviti, kdaj se je na posameznih območjih začelo opuščanje starinskega štiriglasja in je začelo prevladovati triglasje. Po izjavah pevcev in po ohranjenih narečnih terminih za štiriglasje tudi na območjih, kjer danes pojejo samo triglasno, domnevamo, da je bilo še po prvi vojni bolj razširjeno kot je danes. Zakaj se je izgubil najvišji spremljajoči glas, lahko samo ugibamo. Zdi se, da med današnjimi pevci ni več izrazitih visokih tenorjev, ki bi zmogli lego drájarja, trétke, ali kakor so že ta glas imenovali. V Ziljski dolini na Koroškem je domala prenehalo moško petje na način, ki ga imenujejo viš-pa-dow in pri katerem spremljajoči višji glas izmenoma od spodaj in od zgoraj obkroža vodilnega. To spremembo smemo morda pripisati vplivu štiriglasnega petja pevskih zborov, ki na Koroškem zelo izpodrivajo domače večglasno petje in pevcem tako rekoč predpisujejo vodenje glasov, da improvizacijskih zmožnosti ne morejo več uveljaviti. Če razen tega pevovodje prepričujejo pevce, da je domače petje primerno le za pivsko družbo v gostilni, torej manjvredno od zborovskega, se bodo seveda ravno nadarjeni in vneti pevci oprijeli tega. Vpliv zborovskega petja se kaže nadalje v posnemanju agogike, dinamike in raznih manir, kot je npr. uvajanje pavze pred sklepnim akordom. V letih po drugi vojni je postal sloves Slovenskega okteta pobuda za ustanovitev številnih oktetov tudi v podeželju, ker so v petju te pevske skupine videli najvišji vzor, ki ga velja posnemati in ki so ga želeli doseči.

V Reziji, kjer se je vse do danes ohranilo arhaično dvoglasje z bordunom kot prevladujoči način za moško in žensko petje, je v nekaterih pesmih opaziti pojavljanje tretjega glasu, zaradi katerega zazveni tu in tam v pesmi trizvok. Kdaj se je ta sprememba porodila, ne moremo zanesljivo reči, saj jo vsebujejo že nekateri primeri med prvimi zvočnimi posnetki, ki so nastali, ko se je pred 20 leti začelo načrtno raziskovanje rezijanskega izročila. Glede na to, da se trizvok pojavlja zelo poredkoma, ga smemo imeti za najnovejši pojav, star morda nekaj desetletij, ki pa utegne sčasoma odločilno preoblikovati podobo rezijanskega petja.

Pri posameznih, bolj stremeljivih pevcih opazamo, da skušajo v načinu petja posnemati pevske manire popevkarjev, ki so jim posebno všeč ali sploh manire šolanih, poklicnih pevcev, misleč da je tak način petja bolj pravilen, lepši.

Med obema vojnama so bile na podeželju redke hiše, kjer bi imeli radijski sprejemnik. Zdaj pa so redke tiste, ki ga nimajo in televizijski je enako vsakdanji. Marsikje so si zlasti mlajši kupili magnetofon ali kasetofon, tako da tudi sami posnemajo pesmi ali prihajajo k nam v inštitut s prošnjo za presnetke. Posledica tega je, da ljudje glasbo bolj poslušajo in jo manj sami izvajajo. Če so prej pri skupnih delih peli, si zdaj navijejo radio. Vendar to ni znamenje, da se odvrčajo od domače pesmi, saj je tedenska polurna oddaja s komentiranimi terenskimi posnetki z naslovom »Slovenska zemlja v pesmi in besedi« med najbolj poslušanimi oddajami ljubljanskega radia. Ob terenskih snemanjih so nam pevci večkrat povedali, da so se raje predčasno vrnili

s polja, kot da bi oddajo zamudili. Kako pazljivo in zbrano poslušajo, doka-
zujejo pisma, ki jih pošiljajo radijski redakciji in v katerih sporočajo svoje
mnenje ali ponujajo, naj pridejo snemat tudi k njim. Nekajkrat se je zgodilo,
da so sami pripravili oddajo s spremnim besedilom vred in je bilo snemanje
kar praznik za vso vas. Če že radio spreminja pevce v poslušalce, pa jih
vendar ne odvrča od ljudske pesmi, dokler jim ta pomeni neko vrednoto.
Ob poslušanju pesmi iz drugih krajev se jim nudi priložnost primerjati jih
s svojimi, ugotavljati razlike med slovenskimi pokrajinami in tako spozna-
vati glasbeno izročilo vsega slovenskega etničnega ozemlja. Ob kakšni pesmi
z drugega območja se spomnijo, da so podobne bile v navadi tudi pri njih,
pa so jih pozabili. Včasih pa jim je katera tako všeč, da jo povzamejo.

Do zadnje vojne je bilo skoraj povsod po Sloveniji v navadi, da so na
bedenju pri mrliču peli razen posebnih mrliških pesmi tudi nabožne in pri-
povedne. Odkar so začeli na pokopališčih v podeželju zidati mrliške vežice
in umrli ne leži več do pogreba doma, za bedenje ni prave priložnosti, še manj
za petje. Torej bodo posebne mrliške pesmi prej ali slej zatonile v pozabo.

Podobna usoda je doletela nekatere kolednice. Ponekod je bilo še do zadnje
vojne božično-trikraljevsko koledovanje zadeva odraslih fantov, drugod so ko-
ledovali samo otroci. Po vojni je v nekaterih krajih prenehalo, ker so ga kra-
jevne oblasti zaradi nerazumevanja preganjale, drugod so ga opustili ljudje
sami, ker so prenehali verovati, da prinaša rodovitnost polju in živini ter srečo
v družini. Na Koroškem so trikraljevsko koledovanje obnovili po vojni kot
nabirko prispevkov za misijone, torej v okviru Cerkve, s tem pa je tudi tri-
kraljevskim kolednicam podaljšana doba življenja. V nekaterih koroških kra-
jih in v Slovenskih goricah se je obdržalo koledovanje za Florjanovo, ker po-
meni ljudem lepo »starosvetno navado«, ki bi jo bilo škoda opustiti in ker
prinaša samim kolednikom prijetno razvedrilo. Koledovanje pa se lahko ohrani
tudi kot folklorizem. Tako se je zgodilo npr. z belokranjskim jurjevanjem in
obhodi kresnic. Oboji so se preselili na oder turistične prireditve, nič več niso
vezani na tradicijsko določene dni, marveč se morajo ravnati po datumih fe-
stivalov. Kresnice in jurjaši torej ne pojejo več kot pravi koledniki, ampak
prikazujejo šego občinstvu.

Zaradi sprememb v načinu življenja so po zadnji vojni prišle iz rabe
stare svatovske pesmi. Saj le izjemoma obhajajo kje ženitovanje z vsemi
obredi, ki jih je nekdanj predpisovalo izročilo, zato je večina starih svatovskih
pesmi ostala le še v spominu posameznih pevcev. Za tiste obrede, ki so se morda
še ohranili, npr. dekljščina in fantovščina ali da pridejo fantje svatom na go-
stijo zapet, so vlogo posebnih svatovskih pesmi prevzele nekatere ljubezenske.
Vemo pa tudi za primer, da je eden od pevcev zložil svatovsko pesem nanovo
in je v kraju postala tradicionalna.

To kaže, da ustvarjalnost ni povsem usahnila in da morejo tudi v današ-
njem času nastajati pesmi, če le pride od nekod dovolj močna pobuda. V zadnji
vojni so tragični dogodki kot npr. požig domače vasi, ustrelitev talcev ipd.
mogli biti povod za nastanek pesmi, ki so se nato ohranile desetletja dolgo in
jih v kraju nastanka še danes pojo ali vsaj znajo zapeti. Nasprotno so poza-
bili mnoge partizanske, ki so jih peli borci na pohodih in mitingih, torej v
posebnih, časovno omejenih okoliščinah.

Slovenci pojemo redno brez inštrumentalne spremljave. Izjemoma se je kakšen pevec v lastno zabavo spremljal s citrami ali je godec hodil s koledniki oz. na svatbi kdaj zapel k plesu še parafrazo. Ponavadi je spremljal pesem za zbiranje darov, kjer je pač obstajala taka šega. Sicer pa je inštrumentalna glasba na Slovenskem samo za ples. Petje z inštrumentalno spremljavo je potemtakem inovacija, ki se je pojavila pod vplivom ansamblov narodnozabavne glasbe, ki so nastali po zadnji vojni. V njihovem sestavu je skoraj vedno tudi pevec ali pevka, včasih več.

Po doslej navedenih dejstvih se morda zdi, da glede *bodočnosti* ljudske pesmi ne moremo biti optimisti, da je navsezadnje vendar zapisana smrti in da so vsa naša prizadevanja zgolj podaljševanje agonije. Toda podobno kot včasih na smrt bolnemu nepričakovano odleže in se mu začenja zdravje po kapljicah vračati, opazamo v zadnjih letih nekakšno zboljšanje stanja naše ljudske pesmi. Jasno je, da tako zdrava kot je bila — če ostanemo pri tej primeri — ne bo nikoli več, ker se kolo zgodovine ne more zavrteti nazaj. Živela bo najbrž na drugačen način. Že radijske oddaje izvirnih posnetkov so v ljudeh zbudile zavest, da ljudska pesem ni manjvredno blago, ki bi se ga bilo treba sramovati in ga skrivati. »Srečanja z ljudskimi pevci in godci«, ki jih vrsto let prireja Zveza kulturnih organizacij po raznih krajih in ki vedno pritegnejo veliko število obiskovalcev, so druga taka priložnost za prikaz domačega glasbenega izročila v nepotvorjeni obliki, kakršno živi ali je živelo. Še bolj razveseljivo pa je, da začenjajo srečanja prirejati ljudje sami, ne za tuje občinstvo ali za turiste, marveč zase. Prav letos (1984) so v Št. Andražu v Savinjski dolini priredili v kulturnem domu nastop domačih pevcev z naslovom »Družina poje«. V resnici so nastopile družine, starši z otroki, bratje in sestre, babica z vnuki, pevci in pevke od 4 do 80 let starosti. Prireditve naj bi bila poslej vsako leto, kot je določeno v pravilih, ki so si jih sestavili in kjer je rečeno, da je namen prireditve poživitev petja ljudskih pesmi v družinah. Najbrž to ni osamljen primer, le da za druge še ne vemo. Pomembno ni toliko nastopanje, prireditve, marveč da ljudje ne čakajo na pobude od zunaj, ampak se lotijo stvari sami. Žene jih ljubezen do domačega izročila, začenjajo se zavedati, da je ljudska kultura pomemben, nepogrešljiv del kulturne dediščine slovenskega naroda. Če človek nekaj ceni, bo tisto vzljubil in skušal ohraniti. Zato mislim, da bo ljudska pesem še živela, čeprav drugače kot nekdanj in brez tistih zvrsti, ki so spadale k preminulim šegam. Če že ne bo več ljudem vsakdanji kruh, bo pa vsaj praznična pogača. Glavno je, da bomo Slovenci ostali pevski narod, kot smo bili doslej in da ne bomo zavrgli vrednot, ki smo jih prejeli, talentov ki so nam bili dani in smo zanje odgovorni.

Zusammenfassung

DAS SLOWENISCHE VOLKSLIED IN DER GEGENWART

Weil das Volkslied etwas Lebendiges ist, sind die Änderungen für es genau so charakteristisch wie seine Zählebigkeit. Das Volkslied als solches lebt weiter, auch wenn einige seiner Gattungen absterben. Gerade dieses Absterben verursachte schon bei den ersten Sammlern die Klagen, dass das Ende der Volksliedes naht, heute aber meinen Einige, das Volkslied habe keinen Platz in der Gegenwart, sondern das Massenlied und die Chansons werden an seine Stelle treten. Wenn ein solcher Pessimismus gewiss übertrieben ist, haben die beiden Weltkriege mit ihren gründlichen Änderungen der Lebensumstände doch wesentlich die Gestalt des Volksliedes beeinflusst und sein Bestehen gefährdet.

Die Familie hörte auf, jene Umwelt zu sein, wo das Kind das Volkslied kennen lernt und wo der Volksgesang gepflegt wird. Die Industrialisierung des Landes und die wachsende Mechanisierung der Landwirtschaft änderte das gesellschaftliche Leben im Dorfe und damit verschwanden viele Gelegenheiten zum gemeinsamen Singen. Man lebt auch immer schneller, hastiger. Also kann das Volkslied unmöglich so bleiben, wie es früher war, denn es lebt ja mit den Sängern und diese stehen mitten im veränderten Leben.

Man konnte feststellen, dass die Lieder weniger ausgedehnt gesungen werden, dass die Sänger auf verschiedene Weise schneller zu Ende eines Liedes zu gelangen wünschen. Das vier- und fünfstimmige Singen wird zugunsten des dreistimmigen mehr und mehr unterlassen. Der Chorgesang, als Vorbild betrachtet, brachte bestimmte Ausführungsmanieren in den Gruppengesang. Einzelne Sänger versuchen die Chansonsänger nachzuahmen. Die Anschaffung der Radio- und Fernsehapparate in den breiten Volksmassen hat zur Folge, dass die Singenden in Zuhörende verwandelt wurden. Andererseits haben die Rundfunksendungen der Tonaufnahmen von Volksliedern in der Zuhörerschaft das Bewusstsein für den Wert des Volksliedes erweckt.

Mit dem Aufgeben einiger Bräuche (z. B. der Umgänge zu bestimmten Kalenderfesten oder die Totenwache daheim, weil der Tote gleich in die neuerbaute Totenkapelle gebracht wird) verklangen auch damit verbundene Lieder oder siedelten auf die Festivalbühnen über. Durch die Verkümmern des Hochzeitsbrauchtums verschwanden einige Hochzeitslieder. Die instrumentale Begleitung des Gesanges ist ebenfalls eine Innovation, denn die Slowenen singen grundsätzlich ohne Begleitung.

Durch die Feldforschung in den letzten Jahren konnte aber allem Pessimismus zum Trotz eine Art Renaissance des Volksliedes festgestellt werden. Öfters als man dachte kommt vor, dass auf dem Lande von Einheimischen ohne fremden Einfluss Veranstaltungen des Volksgesanges organisiert werden und die wachsende Zahl der Auftretenden an verschiedenen Zusammenkünften der Volkssänger beweist, dass das Volkslied zu einem kulturellem Wert in den Augen des Volkes geworden ist. So darf man, nach der Überzeugung der Verf. hoffen, dass das slowenische Volkslied weiter leben wird, sicher aber anders als in der Vergangenheit, wenn nicht als alltägliches Brot, so wenigstens als eines für den Festtag.

NARODNA MUZIČKA TRADICIJA U SADAŠNJOSTI

Cvjetko Rihtman

Narodna muzička tvorevina, kao i bilo koje djelo umjetničkog stvaralaštva, može višestruko da se vrednuje: kao umjetničko djelo, kao djelo koje vrši stanovitu društvenu ulogu i kao gradja za ispitivanje uslova u kojima je ono nastalo. Jer je kontinuitet svakog predanja uslovljen okolnostima postojanja i razvitka društvene sredine koja ga njeguje i prenosi. U svakom slučaju, vrijednost takvih tvorevina može da bude trajna.

Kao umjetničko djelo, ono se vrednuje: po tome koliko je njegov avtor uspio stanoviti sadržaj da estetski uobličiti (estetski, tj., u skladu sa tradicionalnim estetskim mjerilima određene društvene sredine), ono može da se vrednuje po interesovanju koje pobudjuje (od čega zavisi dejstvo njegove društvene uloge), a može da se vrednuje i po tome kakvu društvenu ulogu ono vrši, u krajnoj liniji — pozitivnu ili negativnu?

U sadržaju umjetničkog djela odražavaju se uslovi života, pa i sam život autora, koji u njemu, na direktan ili indirektan način, govori o svom postojanju. Sadržaj umjetničkih tvorevina se mijenja, kao i sve što čovjek doživljava, ali su sredstva izraza i način na koji narodni stvaralac iskazuje što je doživio — tradicionalni.

Sredstva izraza, sredstva uobičajavanja sadržaja se prenose predanjem, na određenom prostoru i u određenoj društvenoj sredini. U toj sredini, ona su opšte poznata i neizbježno vezana za funkciju koju takve tvorevine vrše. Znamo da narodne tvorevine, u širokim slojevima naroda, vrše daleko raznovrsniju od one koju gradske tvorevine vrše u gradskoj. Dok traju isti uslovi života, i iste navike ljudi u tim uslovima, funkcija ovih tvorevina je prilično konstantna, pa se ni oblici, u kojima se ona ispoljava, ne mijenjaju.

Ali, dodje li u takvim uslovima života do kakvih promjena, one će neizbježno da se odraze ne samo u sadržaju već in u oblicima umjetničkog stvaralaštva. I to, već samim tim što će, usljed promjenjenih uslova života, neizbježno početi da se mijenjaju i navike ljudi, a samim tim i funkcije pojedinih oblika, pa će jedni oblici početi da se gube, a drugi da se preoblikuju, ili zamjenjuju svrsishodnijima.

To vidimo na nizu običaja koji se, negdje sporije negdje brže, gube, nestaju, a sa njima i sve one pjesme uz koje su se ti običaji obavljali. Vidimo

to, npr. i u opadanju interesovanja za epsku poeziju, usled čega su nekoji oblici kazivanja, kao, npr., oblik »K'o iz knjige...«, već skoro sasvim nestali.

Kao gradnja za upoznavanje uslova u kojima je nastalo, umjetničko djelo može da pruži ponekad potpuniju, raznovrstniju i svestraniju dokumentaciju nego što to može neki pisani izvor.

A dogadja se i da interesovanje, koje je u izmijenjenim društvenim uslovima već bilo skoro sasvim nestalo za neku vrstu narodnog stvaralaštva, ono opet oživi. U tom slučaju, ove se tvorevine gotovo redovito javljaju unekoliko izmijenjene (preoblikovane).

Interesovanje za narodno stvaralaštvo, sudeći prema emisijama većine naših radio-tv stanica, danas je prilično potisnuto malovaroškim stvaralaštvom u kvazi-narodnom duhu. Nama se čini da ono ne bi bilo toliko potisnuto voljom zainteresovanih slušalaca koliko izvjesnom teško objašnjivom politikom vodjenja programa, kao i nedopustivo niskim nagradjivanjem izvodjača za arhivske snimke tradicionalne narodne muzike, pri čemu se krše i njihova izvodjačka prava. To je dovelo do toga da se najboljim pjevačima, koji žive od svog pjevanja, ne isplati da pjevaju prave narodne pjesme.

Mislim da je takova politika nekih naših radio-stanica — koje su dozvolile da podlegnu komercijalnim interesima diskografskih kuća, ne vodeći brigu o kulturnim vrijednostima — za osudu i da bi morala da se izmijeni. Tim prije što se, putem RTV programa, direktno i značajno utiče na široke slojeve naroda, koji i loš sadržaj, predstavljen tim putem, ponekad prihvataju kao preporuku najmjerodavnijih.

Zusammenfassung

DIE MUSIKALISCHE VOLKSÜBERLIEFERUNG IN DER GEGENWART

Die Kontinuität jeder Überlieferung wird durch die Umstände des Bestehens und der Entwicklung jener Volksschicht, die sie pflegt und weitergibt, bedingt.

Obwohl eine musikalische Schöpfung auch nach dem ästhetischen Massstab bewertet werden kann, ist auch bedeutungsvoll, welche Rolle sie im Gesellschaftsleben einnimmt. Der Inhalt kann geändert werden, doch die Ausdrucksweise des Verfassers bleibt traditionell.

Die Ausdrucksmittel sind es, die überliefert werden. Die Schöpfungen des Volkes haben eine manigfaltige Rolle und solange durch unveränderte Umstände diese Rolle konstant bleiben kann, werden auch die Ausdrucksmittel nicht geändert. Als Beispiel dafür nennt der Verf. einige Formen der Ausführungspraxis, die verschwanden, weil die damit verbundenen Lieder und Bräuche verschwunden sind.

Es kann aber auch vorkommen, dass eine Gattung durch das neu aufgekommene Interesse für sie wieder auflebt, jedoch fast immer in geänderter Gestalt.

Nach den Rundfunksendungen zu schliessen, ist heutzutage das Interesse für die Volksmusik im Abnehmen und zwar zugunsten der kleinstädtischen Musik in Volkston. Der Verf. meint aber, dass die Sendungspolitik des Rundfunks diese unechte Volksmusik forciert, eben weil im Vordergrund das kommerzielle Interesse, nicht aber der Kulturwert steht. Das Besorgniserregende dabei ist, dass die Volksmassen das, was aus dem Rundfunk kommt, annehmen, als sei es von den Massgebenden empfohlen.

PRILOG PROUČAVANJU TRADICIJE I INOVACIJE U SRPSKIM NARODNIM PESMAMA*

Radmila Petrović

Muzički materijal u ovom radu obuhvatio je tradicionalne srpske narodne pesme, promene i nove pravce u procesu njihovog razvitka.

U svojoj knjizi »*Anthropology of Music*« Alan Merriam piše: »No matter where we look, change is constant in human experience; although rates of changes are differential from one culture to another and from one aspect to another within a given culture, no culter escapes the dynamics of change over time. But culture is also stable, that is no culture change wholesome and overnight; the threads of continuity run through every culture, and thus change must always be considered against a background of stability.«¹

Kulturne promene, kao uopšteni pojam, blisko su vezane za naša proučavanja u etnomuzikologiji. Muzika ne stoji po strani, izolovano, već odražava dinamiku života u jednoj odredjenoj zajednici ili u širem društvu.

Promena u narodnoj muzici znači novo ostvarenje koje se razlikuje od tradicionalnog, već postojećeg narodnog znanja i iskustva. Ove promene u okvirima kulture obično se nazivaju *inovacije*.² Muzičke inovacije obuhvataju one promene koje se odnose na muzički repertoar i na način izvođenja muzičkog i vanmuzičkog sadržaja i forme.

Da li možemo da pratimo promene u onom sloju naše narodne muzike, koji nazivamo tradicionalnim?

S obzirom da se u Srbiji, u nekim krajevima, kao u oazama, još i danas protežu ostaci starog patriarhalnog uređenja, do kojih savremene ekonomske promene tek počinju da stižu, da vidimo kakve nam podatke oni pružaju o svojim ljudima i njihovim odnosima prema muzici.

Narodne pesme u ovim zajednicama poznate su manjeviše svima i skoro svi mogu da ih izvode. Međutim, ipak je narod u mnogim selima umeo tačno

* U engleskoj verziji ovaj rad je pročitao na V međunarodnom kongresu za proučavanje jugoistočne Evrope, održanom u Beogradu od 11. do 17. septembra 1984. god.

¹ Alan P. Merriam, *The Anthropology of Music*, Northwestern University Press 1964, 303—319.

² Vojislav Djurić, *Inovacije u društvu*, Gradina, Niš 1975, 9—100.

da saopšti, ko je dobar pevač ili pevačica u njihovoj sredini. Ovo nam pre svega kazuje da seoska zajednica ume da razlikuje šta je dobro izvodjenje, i da je svoje dobre pevače ili pevačice izdvajala iz redova anonimne osrednjosti.

Koji su to muzički kvaliteti koji su ove pojedince izdvojili iz anonimnosti svoje sredine? Podaci govore više o ženama, nego o muškarcima. One su svakako izrazito raspolagale muzičkim sposobnostima i glasovnim kvalitetama u normama svoje muzičke tradicije, u većoj meri od drugih. Nadprosečnom memorijom koja se pokazala u velikom broju dobro znanih pesama, ili u brzini i spremnosti u kazivanju i pevanju, fundus njihovog repertoara prevazilazio je norme koje u takvoj zajednici važe kao standardne.

Svojim iskustvom, akumuliranim repertoarom i izuzetnim muzičkim sposobnostima ovi pojedinci mogli su da imaju višestruke projekcije i u procesu kontinuiteta i u procesu inovacija u muzici njihove zajednice.

One su pre svega taj svoj muzički repertoar i način izvodjenja, akumuliran iz prošlosti onakav kakav je naučen, odnosno primljen, prenosile na druge mlađe generacije. To je naročito bilo važno u oblasti narodnih običaja gde se kontinuitet funkcije izrazito čuvao tokom vremena, pa sa njom i njeni oblici: melodija i tekst. Izrazit primer su Lazarice, prolećni obred za plodnost i zdravlje, sa pesmom in igrom, dugo sačuvan u jugoistočnoj Srbiji. S obzirom da se obred izvodio samo jednom godišnje, podaci kazuju da su devojke morale da se sastanu ranije i pod kontrolom nekoliko starijih žena koje dobro pamte, da se podsete i uvežbaju pesme potrebne za obred, jer nisu smele da pogreše. Ovo se odnosilo više na tekstove, nego na melodije, jer ih je bilo više, a melodija samo dve ili tri u svakom selu posebno. Svakako da je u obrednoj praksi promenama bilo najmanje mesta.

Medjutim, ipak može da se uoči da su se inovacije pojavljivale i u ovom obredu, u bližoj ili daljoj prošlosti. Obred se izvodio pred svakom kućom u selu, uz pevanje posebne pesme svakom članu domaćinstva (na primer: domaćinu, domaćici, kćerci-devojci, sinu-momku, sinu oženjenom, malom detetu, starim ljudima u kući, itd.). Medjutim, postoje i pesme vojniku, pečalbaru, djaku ili učitelju, koje su svojim nastankom označile novu društvenu potrebu koja se otelotvorila inovantnim tekstom. Još skoriji dokaz inovacije kao društvene potrebe u ovom obredu, predstavlja nov tekst u kome se kao znamenje pominje vojnik-partizan i njegova zvezda petokraka.³ Ova inovacija u jednom od najstarijih paganskih obreda, nastala je u toku drugog svetskog rata. Nekompatibilnost ovog arhaičnog obrednog koncepta sa naglim društvenim i ekonomskim promenama, i pored inovantnih ideja, učinila je da se danas ovaj obred skoro potpuno ugasio.

Postojale su i druge prilike u kojima su namenske pesme bile stabilnije, odnosno manje izložene promenama. Takve su, na primer prva pesma na sedeljki ili na prelu, kad se loži vatra, ili žetalačka za jutro, za podne ili za večer, i slične, koje su imale čvrstu društvenu podlogu, potrebu i opravdanje, i formalno podsećale na religijski obred. Ovakve su pesme takodje bile manje podložne promenama, pa su ih žene skoro doslovno prenosile iz generacije u generaciju.

³ Arhivska gradnja Muzikološkog instituta SANU, terenska sveska R. Petrović, br. XXIX, 53—54, selo Prva Kutina kod Niša, 1977.

Pored ove vremenske dimenzije procesa inovacija, važna je i prisutna prostorna dimenzija prenošenja pesama iz jedne sredine u drugu. Poznato je da su sabori, svadbe, slave i slični skupovi, predstavljali prilike gde su se različite, bliže ili dalje seoske zajednice ili njihovi pojedinci susretali, veselili, igrali i pevali. Tu su daroviti pojedinci lako mogli da obogate svoj pevački repertoar novim pesmama i da ih kao inovantni material prenose u svoje sredine.

Medjutim, ti isti daroviti pojedinci u danom trenutku ili prilici, istupali su iz okvira svoje tradicije, i na osnovu svog poetskog i muzičkog potencijala, unosili u pesmu, i melodiju i njen tekst, neke veće ili manje promene, svesno ili nesvesno. Prilike koje su bile najotvorenije za ovakve procese bile su razne i mnogobrojne, ali se ipak mogu svrstati u dve grupe:

1. Veliki istorijski trenuci, ratovi, borbe, revolucije, kada su narodni stvaraoci putem pesme najšire izražavali idejne poruke svoga naroda i opisivali značajne događaje (epska pesma i partizanska pesma).

2. Druga grupa prilika u kojima je inovacija mogla da dodje do izražaja, potiče iz svakodnevnog života. To su bile sedeljke, ili prela, čuvanje stoke u planinama, zatim delovi svadbe po završenom ritualu i slično, kada se sakupljao veći broj ljudi. Ovo su bili društveni događaji koji nisu strogo podlegali kontroli seoske zajednice, kao što je to bio slučaj u religijskim obredima. Oni su imali i zabavni karakter, a samim tim i psihičku nesputanost. Daroviti pojedinci mogli su u datim situacijama u tim prilikama, da sročte nove stihove i da ih putem poznate, već ustaljene melodije saopšte prisutnom kolektivu. Te poznate, ustaljene melodije funkcionalno uzglobljene u pomenute prilike, imale su svoje sistemske nazive kao na primer »sedeljački glas«, »čobanski glas« itd. »Sedeljački« upotrebljen kao epitet, označava priliku u kojoj se pesma izvodi, a »glas« označava *melodijski model* koji je sistemski određen za tu priliku. Tako su ovakvi melodijski modeli (terminološki određeni u narodu kao »glas«) olakšavali pojedincu izraz trenutne poetske inspiracije. Dijalogiziranje putem dvostihova posebno je bio popularan melopoetski oblik za opštenje medju devojkama i momcima, za neko njihovo zadirkivanje i duhovita kazivanja. I u ovim situacijama upotrebljavan je tradicionalan melodijski model, dok su stihovi mogli da budu stvarani na licu mesta i prema potrebi.

Ženska grupa: Ne žalim te, lolo, stara,
Prvog sam ti otkazala.

Muška grupa: Mala moja, gled'o sam ti ruvo (ruho)
U sanduku od krmeta uvo!

Ženska grupa: Ne znam, lolo, božije mi sreće,
Il' je tvoje, ili je krmeće.

itd.

(snimljeno 1976. u
okolini Prijepolja).⁴

⁴ Ibid., sv. XXXIII, 85—87, selo Babine kod Prijepolja, 1976.

Ove starije oblike društvenog života, koji su danas skoro potpuno iščezli, ali se još dobro pamte, zamenio je savremeniji oblik društvenih skupova i zabave, a to je *seoska priredba*. Opet daroviti pojedinci mogu da dodju do izražanja i da putem individualnog kreativnog procesa izraze nov sadržaj, bilo muzički ili poetski, aktuelan za sadašnji trenutak i njihovu sredinu. Takav je izraziti primer pesme koju je spevala jedna dobra pevačica iz sela Toponice kod Kragujevca, za jednu priredbu u zimi 1978. u istom selu. Ova tvorevina, i tekstovna i melodijska, sastavljena je od dve različite melodije, već poznate, a tekst joj je potpuno nov.

Toponice kraj Gruže, procvetale ruže,
Procvetale svake boje, Toponice, selo moje!
Toponice, blago nama,
Dok je nama Petrović Dragana,
Petrovića, Rada Rečevića,
Rečevića i Rada Kostića.⁵

Prva pomenuta ličnost u pesmi je direktor osnovne škole, drugi je bivši predsednik kulturno umetničkog društva u njihovom selu, a treći je sadašnji predsednik istog društva.

Pesmu je izvela grupa žena bez velikih priprema, jer su njeni i melodijski i poetski formalni okviri ustvari poznati. Medjutim, konstatacija da je to nova pesma, naterala me je da se zamislim šta sve u narodu znači nova pesma, koji su njeni inovantni momenti, i koji su putevi njenog nastanka.

Nova pesma po narodnom shvatanju ne mora da podrazumeva i nov tekst i novu melodiju. Ako je pojedinac imao ideju i sposobnost da svoje misli izrazi poetskim oblikom i napevom, koje je njegova sredina po tradiciji poznavala i prihvatila, onda se on u narodu već smatra tvorcem nove pesme. Prema tome, u kategoriju novih pesama spada svaka koja ima nov, aktuelan tekst, dok njena melodija može da nastane na različite načine:

1. Jednostavan i vrlo arhaičan (tradicionalan) način bio je upotreba poznatog, ustaljenog napeva koji je odgovarao za smeštanje (uzglobljavanje) metrički odredjenih poetskih novih misli.

2. Drugi, isto tako popularan način, bio je zasnovan na principu pozajmljivanja melodije. Doslovno ili sa preinačavanjem (preradjivanjem) nepoznata melodija se prenosila iz druge sredine, bliže ili dalje. Preradjivanje ili preinačavanje je moglo biti posledica lične prenosiočeve intervencije, ili jednostavno pitanje memorije. U svakom slučaju on je delovao kao inovator u svojoj sredini.

3. Treći vid inovantnog procesa često se sastojao u kombinovanju dve ili tri poznate melodije na novi tekst. Ovakav je postupak predstavljao još jedan korak dalje u stvaralačkom procesu ka krajnjem rezultatu: nova melodija i njen novi tekst.

4. U raznovrsnosti inovantnih pojava postojao je u narodu i četvrti vid nastajanja novih melodija, koji koristi već poznate tekstove. Veoma lep primer predstavlja jedna sedeljačka pesma iz sela Leška pod Kopaonikom, snimljena 1963. god. koja ima jedan tekst a peva se na tri glasa: »na dugački«, »na kratki«

⁵ Ibid., sv. XXXIV, 28—29, selo Toponica kod Kragujevca, 1979.

i na »sadanjski glas«. ⁶ Vrlo darovita, ova pevačica je umela da objasni da je »dugački glas« starovremenski i da se teško peva, pa su devojke više volele da pevaju ovu pesmu »na kratko«, čak su uz ovaj glas i igrale. Treća melodijska promena istog teksta epitetom »sadanjski« ističe njenu vremensku dimenziju, i postavlja prve dve u starije muzičke slojeve, a posebno ukazuje na problem nastajanja novih melodija na poznate tekstove iz akumulirane tradicije.

Ako je takva promena bila skorijeg datuma, onda se u selu znalo ko ju je načinio i uveo u muzički repertoar dotične zajednice. Međutim, po tradiciji to nije bilo važno i inovator u muzici nije sticao ekstra kvalitet koji bi mu donosio prestiž među članovima zajednice.

Velike i ubrzane ekonomske promene u našoj zemlji posle drugog svetskog rata snažno su uticale na tokove kulturnog razvoja, posebno u oblasti masovne kulture. U narodnoj muzici pojava »novo-komponovane narodne pesme« predstavlja novi sloj koji svojom snagom i popularnošću pokriva i zagušuje tradicionalnu narodnu muziku. Sam termin je preopterećen značenjima. S jedne strane on označava koji je stvaralački put primenjen u nastajanju nove pesme, a s druge ističe razliku od tradicionalnog stvaralačkog procesa. Pre svega u stvaranju novo-komponovane narodne pesme postoji autor melodije — kompozitor, pisac teksta (ponekad je to ista ličnost), a zatim autor muzičkog aranžmana. To znači da uglavnom tri ličnosti učestvuju u stvaranju narodne pesme, a izvodjač, kao četvrta ličnost, daje joj pravi život i prenosi je slušaocima. Sada se nova narodna pesma izvodi uglavnom na pozornici, ili se lansira putem mass media (radio, TV ili ploče), i tako ulazi u društveni život.

Tradicionalna narodna pesma, bilo da je obredna ili iz svakodnevnog života, ipak se još uvek ne zaboravlja. Još žive generacije koje samo nju poznaju. Pod uticajem estradnih formi izvodjenja novih pesama i stara tradicionalna pesma stigla je na pozornicu. Ona je izgubila svoju prvobitnu funkciju, i na pozornici živi sada svoj »drugi život«. Tako u sadašnjem trenutku, i usred Beograda, može da se čuje koncert ili priredba izvorne narodne muzike.

Zadovoljavajući društvene potrebe nova narodna pesma je osvojila svoje mesto u našem društvu, a tradicionalna pesma polako joj ustupa svoje prostore. Promene su uvek postojale, ali nam one iz prošlosti izgledaju sporije i slabije.

⁶ Ibid., sv. VIII, 18—19, selo Lešak, opština Leposavić, 1963.

Zusammenfassung

ZUR ERFORSCHUNG DER TRADITION UND DER INNOVATIONEN IN DEN SERBISCHEN VOLKSLIEDERN

Die Innovationen sind in der Volksmusik jene neue Schöpfungen, die sich von der bestehenden Überlieferung sowohl in musikalischer Hinsicht, der Ausführungspraxis, als dem Inhalt und der Form nach unterscheiden.

In jenen Gebieten Serbiens, wo noch die Reste der alten patriarchalischen Gesellschaftsordnung zu finden sind, sind die Volkslieder zwar allgemein bekannt, doch treten einige Sänger besonders hervor. Gewöhnlich sind es Frauen, die musikalisch begabter sind, mit einem sehr guten Gedächtnis und mit grossem Liedrepertoire. Sie waren es, welche das Volkslied an Jüngere überlieferten, was besonders für die Brauchtumslieder bedeutend war. Als Beispiel führt die Verf. die *Lazarice* an, Umgangslieder im Frühling zur Erlangung der Fruchtbarkeit und Gesundheit. Weil die Sängerinnen keinen Fehler machen durften, die Lieder aber nur einmal im Jahr ausgeführt wurden, haben sie einige Tage vorher unter der Aufsicht der älteren Sängerinnen geübt. Obwohl die Brauchtumslieder durch ihre Rolle an sich weniger verändert werden konnten, sind auch hier Innovationen festgestellt worden: zu den traditionellen Texten an die Mitglieder der Familie gesellten sich neue, z. B. an den Soldaten, Lehrer usw.

Den schnellen gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Änderungen konnten archaische Bräuche nicht widerstehen und mit ihnen verschwanden auch die dazugehörigen Lieder. Dagegen konnten sich solche Lieder halten, die einen festeren Platz im Volksleben des Alltags hatten, z. B. das erste Lied in der Spinnstube oder bestimmte Erntelieder.

Änderungen im Repertoire werden durch gesellige Zusammenkünfte wie etwa Hochzeiten, die religiösen Familienfeste *slava*, Versammlungen usw., wo sich Sänger aus verschiedenen Ortschaften begegnen könnten, beeinflusst.

Talentierte Sänger können die Lieder — melodisch oder textlich — auch selber verändern, sei es absichtlich oder unbewusst. Dafür gibt es viele Gelegenheiten, welche die Verf. in zwei Gruppen einteilt: die 1. stellen geschichtliche Begebenheiten vor, wie z. B. Kriege, Revolutionen, wo das Volk durch die Lieder seine Ideen äussert und Ereignisse besingt. Zur 2. Gruppe gehören überlieferte gesellige Zusammenkünfte, verbunden mit Gesang (z. B. *sedeljke*, *prela*). Da konnten einzelne Sänger nach überlieferten melodischen Modellen (das Volk hat dafür die Bezeichnung »glas) neue Texte singen, also »neue« Lieder schaffen.

Ein Lied wird vom Volke als »neu« bezeichnet, wenn 1. eine alte Melodie einen neuen Text bekommt, 2. wenn ein Text auf eine von anderswo hergebrachte Melodie gesungen wird, 3. wenn zwei oder drei Melodien einen neuen Text umfassen, 4. wenn zu einem bekannten Text andere Formen des »glas« hinzukommen.

Nach dem zweiten Weltkrieg erscheinen in der Volksmusik sog. neu-komponierte Volkslieder, die das überlieferte Volkslied zu verdrängen im Begriff sind, besonders weil sie durch die Massenmedien unter das Volk kommen.

Trotzdem bleibt das Volkslied, sei es brauchgebunden oder alltäglich, am Leben, noch wird es gesungen, verliert aber die ursprüngliche Rolle und beginnt sein »zweites Dasein« zu leben, indem es auf die Szene genommen wird. Ähnliches geschah gewiss auch in der Vergangenheit, nur vielleicht — so scheint es — langsamer.

FURLANSKA DISKOGRAFIJA, LJUDSKA GLASBA, POTROŠNIŠKA DRUŽBA

Gian Paolo Gri

Pred kratkim je Bruno Rossi izdal dopolnilo katalogu diskografske proizvodnje furlanske glasbe (B. Rossi: *Discografia friulana*, Udine 1977, 1984). Katalog je izhodišče za nekaj shematičnih premislekov o ljudski glasbi v Furlaniji danes, posebno o načinu posredovanja ljudske glasbe.

Čeprav so pripombe relativne, ker se nanašajo na lokalne razmere, se neizogibno dotikajo problema, ki nam je vsem tako blizu in ki je, mislim, temeljni razlog za našo razpravo tudi ob tej priložnosti: gre za problem vloge folkloristov, etnologov, etnomuzikologov (in njihovih raziskovalnih ustanov) v industrializirani kompleksni družbi, ki je korenito spremenila podobo tradicionalne družbe. Uporabil bom katalog furlanske diskografske proizvodnje, ker omogoča *kvantificirati* pojave, ki bi jih drugače zbrali na neprimeren način, z vtisi in občutki.

1. Zavedam se omejitev svoje analize: nanaša se zgolj na proizvodnjo, ponudbo, ne pa na resnično *potrošnjo* ljudske glasbe v današnji družbi. Katalog, kakršen je Rossijev, ki razvršča prek 700 plošč in kaset z več kakor 3000 enotami, je zanimiv, ker je to gradivo danes glavno sredstvo, s katerim se uresničuje fenomen ponudbe ljudske glasbe — neposredno ali pa posredno s predvajanjem v javnih in zasebnih radijskih in televizijskih oddajah. V funkciji današnjega poslušanja ljudske glasbe, s katero imamo vse manj neposrednega stika, so plošče in kasete izjemno presegle zborovske skupine, katerih podaljški so pravzaprav tako v času kakor v prostoru: vsaj po sporedu, ki ga vodje zborov imajo za najvrednejšega (ali najuspešnejšega).

2. Upoštevati pa moramo še drug vidik. Za razloček od tistega, kar se je dogajalo z zbori, to gradivo počasi zapušča krog ljubiteljev in se vključuje v trgovske poti; in ko tehnični postopki postajajo vse bolj izdelani, mora upoštevati tržišče in njegove zakonitosti. Dejstvo je vredno premisleka. Za industrijske družbe je namreč značilno, da *prikazujejo* nekakšno ujemanje kulturnih in trgovskih pobud, pri tem izkoriščajo množične medije in naklonjene intelektualce, tudi ko takega spleta okoliščin ni, in prikažejo svoja hotenja kot zahteve ljudi.

Kako se ljudska glasba uvršča v okvir furlanske diskografske proizvodnje?

Pri odgovoru se pokaže več problemov: naše definicije »ljudske« glasbe, predstave množičnega občinstva, avtorske pravice, povezane s tržno ponudbo glasbe »brez avtorja«, in še drugi.

1. Na splošno med 700 ploščami in kasetami ni kategorije, ki bi jo lahko opredelili kot »ljudsko glasbo«; obstaja pa kategorija, ki združuje prirejene prepise glasbe iz ustne tradicije ali lokalnih avtorjev, ki so v osnovi naravnani v »furlansko glasbeno tradicijo«. K slednjemu se bom vrnil. Opozoriti pa moram na pravo razločevalno sestavino, ki v tej proizvodnji ni glasbena stran tradicije, temveč literarno-jezikovna: »furlanska glasba« je tista, ki jo označuje besedilo (ali naslov pri instrumentalnih skladbah) v furlanščini; z naslednjima posledicama:

— iz ponudbe je izločen ves resnični ljudski spored, ki ni v furlanščini, temveč v beneških narečjih, italijanščini in latinščini za cerkveni in polcerkveni repertorij (vse to pa je pomemben delež resničnega sporeda glede na zgodovinsko-geografske značilnosti in kulturno tradicijo Furlanije);

— po glasbeni strani so zbrani (in ponujajo umetno podobo tradicije) vzorci, ki so si v zgodovinskem pogledu kaj malo sorodni; v nekaj desetletjih je nastal velik kotel, kjer živijo skupaj ostanki romanc 19. stoletja, zabavna glasba 30. let, domoljubne himne in vojaški zbori prvih poveljnih let, »liscio« izmišljena srednjeveško-renesančna tradicija, priredbe anglo-ameriških uspešnic in še kaj.

2. Iz te diskografske celote ni le izrinjen tisti del tradicionalnega ljudskega sporeda, ki ni v furlanščini, temveč je močno razredčeno tudi furlansko gradivo.

Katalog B. Rossija omogoča, da načrtamo nekakšno *lestvico uspešnic* izbranih skladb na osnovi njihove pogostnosti. Prihranil vam bom analitične podatke; naj zadošča, da poudarim izginitev celih žanrov tradicionalnega petja (celoten otroški spored, prošnje pesmi idr.), ob tem da ima opazen privilegij kakih 20 pesmi (nekatero ljudske, druge avtorske, po vrsti naslednje: *Stelutis alpinis*, *O ce biel cjscejel a Udin*, *E l'alegrie*, *Al cjante il gjal*, *L'emigrant* . . .), ki predstavljajo resnični in pravi stereotip furlanskega petja v Furlaniji in zunaj nje in ki se povsem ujema z drugimi furlanskimi stereotipi na družbeni ravni. To je skupinica pesmi, ki pridejo brž in zlahka na dan ob začetku vsake terenske raziskave: za zgled, kako ponudba nekaterih sestavin tradicionalne kulture vpliva na same informatorje in kako je nemogoča vsakršna razprava in analiza ljudske kulture, ki ne upošteva tega učinka.

3. Ne preseneča nas selektivnost pri ponudbi: *kultura je izbor* in vedno so bile zvrsti in skladbe, ki so bolj ugajale, in druge, ki so šle v pozabo; sami ponujamo izbrano podobo tradicionalne kulture v naših muzejih, analizah, antologijah. Pomembno je, da se vprašamo, na kakšnih osnovah, predpostavkah in v kateri smeri pride do procesa izbire; ali se rojeva v kolektivnem okolju v konkretnih razmerah, ali je skupnostim vsiljen umetno.

Prvi vtis, ki ga imamo ob furlanskem diskografskem izboru, je pritisk k homogenosti, izravnavi, množičnosti, ki jo vsiljuje potrošniška družba; k trudu, da bi ovrednotili in obvarovali kulturni in etnični značaj Furlanije pred požrešnim potrošništvom. To hipotezo potrjuje tudi časovno napredovanje fenomena. Po prvih osamljenih snemanjih velikih nacionalnih založb v 20. letih je

ostala diskografska proizvodnja na ustaljeni ravni v 60. letih do približno polovice 70. let, ko so se ploščam pridružile kasete. Pravi izbruh diskografske proizvodnje — in glasbenih skupinic, kantavtorjev v furlanščini in lokalnih diskografskih hiš — je nastopil štiri, pet let po potresu 1976: leta 1978 izide *tedensko povprečno ena plošča ali kaset* furlanske glasbe. To bi lahko razumeli kot ustrezen odmev diskografske industrije po katastrofi '76, da Furlanija premisli svoj način bitja, preteklosti, lastno kulturno specifičnost.

Večkrat slišim ponavljati mnenje, da je ponovno zanimanje za lokalno kulturo pojav zdrave in pozitivne reakcije na centralizacijo, lastno tudi neokapitalistični družbi, ki je prišla že daleč naprej. Poudariti moram, da me to mnenje vedno bolj preseneča, in dodaten razlog moje osuplosti je prav v ponudbi ljudske glasbe.

Nedvomno sta v dinamiki razmerja med *lokalnimi-tradicionalnimi kulturami* in *potrošniškim modelom* (ali tudi samo industrijskim) dve težnji: ena usmerjena k *izravnavi*, *poenotenju* in druga k poudarjanju lokalne različnosti in *specifičnosti*. Ne smemo pa pri tem pozabiti na temeljno dvojnost tega dvoboja, kajti moči niso izenačene. V industrializiranih družbah je poudarjanje vrednot lokalnih kultur v neposrednem razmerju z napredujočim zboljševanjem življenjske ravni in se neizogibno srečuje s strukturo potrošniškega modela, ki tudi sam potrebuje poudarjanje in večanje raznovrstnosti in razločevanja: ne zadošča ločiti oblačenja mladih in starih, potrebno je ustvariti številne podkategorije v oblačenju mladih (in tako se proda več); ni dovolj razločiti mercedes za gospodarje in volkswagen za delavce, treba je »personalizirati« avto z različnimi močmi, modeli, dodatki (in tako se proda več): zadnje delo Marshalla Sahlisa, posvečeno razmerju med kulturnim in praktičnim umom in novemu »totemizmu« industrializirane družbe, me rešuje nadaljnje naštevavnja zglede. Pravilo velja tudi za diskografsko industrijo in vključevanje lokalnih glasbenih tradicij v njeno strukturo.

Malo je potrebno, da upravičeni in iskreni odpori do potrošništva in množičnosti sami postanejo potrošniški in množični: nastaneta uporniška industrija proti industriji in potrošništvo antipotrošniških simbolov.

Nimam se za purista in ne nasprotujem ponudbi, ki svobodno obravnava glasbeno tradicijo; vendar, kje je ločnica med resno ponudbo glasbene tradicije in ponudbo, ki se podreja pravilom dobička in propagande? Mislim, da v obstoju podobe tradicije, ki ustreza resničnosti, ki je lahko merilo morebitnih deformacij in manipulacij; torej v navzočnosti v družbi s kulturnimi ustanovami, ki zagotavljajo to podobo.

4. Najbrž imamo različne zamisli o tem, kakšna bi morala biti sedanja družba, kakšno naj bi bilo njeno razmerje do tradicije, o pomenu tradicije; vendar verjamem, da nas združuje poklicni trud za rekonstrukcijo kulturne tradicije v njenih resničnih pojavnih oblikah.

Ta napor je v okviru etnomuzikologije v Furlaniji ostal v najboljšem primeru individualen, ni se zmožgel preliti v institucionalni organizem, sposoben usklajevati raziskavo in analizo; nasledek je, da je ponudba tradicionalne ljudske glasbe zgubila vsakršno zvezo z resničnim sporedom, ni našla načina, ki bi zagotovil ta stik, šla je po neizogibnih poteh *ljudskega tržišča*, ali, kar je še dvomnejše, da se razvija v *nejasno nostalgijo*.

Dokaz je znova v katalogu furlanske diskografije. Med 700 ploščami in kasetami je samo 20 takih, ki posredujejo žive posnetke: pet plošč — vsaka samo z eno skladbo — se nanaša na »furlanofonsko« Furlanijo (to so plošče, izdane zunaj Furlanije v zbirkah za strokovnjake in ki jih je morda poslušalo dvajset Furlanov; uredili so jih Lomax, Carpitella, Leydi, Državna diskoteka . . .); ostalih 15, mnogo bolj razširjenih, je iz »slovenofonske« Furlanije (Rezija, Učja, Benečija), in večji del je plod dejavnosti etnomuzikološke sekcije iz Ljubljane in njenih raziskovalcev; razložek je prav v zaledju te ustanove.

Seveda ne gre za to, da bi morale diskografske hiše ponujati vedno in samo žive posnetke; vendar, kdo zagotavlja, da ostaja nit med preteklostjo in sedanjostjo resnična in ne izmišljena?

Vsakič ko pridem v Ljubljano, začutim obžalovanje zaradi deleža ljudske kulture, ki tu je, v Furlaniji pa ne. Stopnice v Wolfovi 8 so malce nevarne za vzpenjanje in spuščanje, vendar so izrabljene tudi zaradi številnih poti, ki dokazujejo nenadomestljivo funkcijo takšnega raziskovalnega centra: bolj nenadomestljivo danes kakor včeraj.

Prev. Ingrid Slavec

Riassunto

DISCOGRAFIA FRIULANA, MUSICA POPOLARE, SOCIETÀ DEI CONSUMI

L'edizione del catalogo generale della produzione discografica friulana (B. Rossi, *Discografia friulana*, Udine 1977 e 1984) offre l'occasione per alcune considerazioni, anche su base quantitativa, sul modo d'essere della musica popolare nella società del Friuli d'oggi, in particolare sulle modalità della riproposta.

1. Non esiste, nell'insieme della produzione discografica friulana (che esce in Friuli o che, prodotta altrove, interessa la musica friulana: oltre 700 fra dischi e musicassette con più di 3000 brani), una categoria definita o definibile come »musica popolare« o »musica tradizionale« che abbia come criterio discriminante il versante musicale dei brani; discriminate rimane il versante verbale. Viene presentata come musica »popolare friulana« quella con testi (o titoli!) in friulano. Interi generi del canto e della musica tradizionale sono così ignorati dalla riproposta e si è venuto formando un modello musicale ibrido nel quale convivono tradizioni musicali disperate e incompatibili sul piano storico.

2. Anche quando recupera e ripropone materiale tradizionale, questa produzione discografica opera un processo di forte selezione. Secondo quali linee?

Il moltiplicarsi della riproposta in questi anni sembrerebbe determinato da una reazione al processo di omologazione indotto dalla società industriale; l'analisi di quel processo di selezione rivela invece come anche questa rinnovata attenzione al tradizionale e al locale sia parte integrante del modello consumistico.

3. La ripresa della tradizione e i fenomeni di riproposta hanno sempre agito, anche in passato, selezionando con libertà; ma come garantire oggi un'immagine adeguata della tradizione musicale dalle manipolazioni della propaganda e del profitto? Attraverso la presenza, nel corpo sociale, di istituzioni specifiche nel settore dell'etnomusicologia, capaci di ricostruire con il massimo di fedeltà possibile la tradizione, e di riproporre — a paragone — quest'immagine.

Lo prova anche la situazione friulana. L'analisi dei materiali che, nell'insieme della produzione discografica, si mostrano adeguati dal punto di vista etnomusicologico (pur senza essere materiali *in vitro*) mostra come si distingua in quest'operazione l'area friulana a parlata slovena: a fare la differenza e a garantire una riproposta meno falsificante è anche la presenza e l'attività degli etnomusicologi della Wolfova 8/II.

O BAJNIH BITJIH SLOVENCEV S PRISTAVKOM
O KURENTU

Milko Matičetov

Slovanska mitologija in v njenem okviru seveda tudi slovenska je še v obilni meri zelo problematično polje in literatura o njej polna hipotez in nasprotij. Zato mora biti tisti, ki govori o njej, zelo kritičen presojevalec in silno oprezen.

R. Nahtigal (SR 3, 1950, 141)

V naslovu tega pisanja smo se hote izognili zveneči besedi »mitologija«, da bi bilo tako že na zunaj poudarjeno skromnejše, samo folklorno izhodišče. Ker na Slovenskem ne poznamo pisanih ali nemih spomenikov o veri naših prednikov vse do našega prelomnega 16. stoletja, seveda ne bomo sledili npr. Legeru, ki je iz principa zavrgel folklorna pričevanja (*Mythologie slave*, 1901). Če bi se zgledovali pri takih avtorjih, Slovenci o sebi pravzaprav ne bi imeli kaj pisati, saj nas v bistvu rešuje le folklorno gradivo. Sledov t. i. »višjega verstva« na Slovenskem namreč ne poznamo; izjema je samo *Perun*, ki se nam je obdržal v ustnem izročilu od Porabja nekako do Ptujске gore kot sinonim za grom in tresk: »Perün bije«, »Parün je fčesnā« ipd.

Uvrstitev bajeslovja v oris celotne podobe slovenske preteklosti je pri nas za Valvasorjem tvegat še Linhart. V »Poskusu zgodovine Kranjske« 2 (1791) se v razdelku o veri pojavljajo zraven Helmoldovega brezdelnega Boga (— »prezvzišen, da bi skrbel za vladanje sveta, si je pridržal le nadvlado v upravljanju nebeških stvari« —) še Svantevid, Belibog, Černibog/Črt, presajeni s Pomorjanskega skupaj z nekimi »dobrimi« bogovi, ki naj bi jih bili »poznali tudi Kranjci«, vendar so — z izjemo *Božiča* in *Kurenta* — menda prav tako severnjaki (*Ziva*, *Radegost*). Nasprotno pa so »bogovi z lastnostmi zlega« vsi skraja znanci iz naših lógov: *Vrag*, *Zlode*, *Hudič*, *Škrat*, *Mora*. Linhartovi (in poznejših avtorjev) enačaji — češ: ta »naj bi bil slovanski Saturn«, oni »slovanski Priap« ipd. — nam govore o želji in prizadevanjih, kako utrjevati veljavo namišljenemu skupnemu slovanskemu Olimpu, če že na posebnega slovenskega ni moč misliti. Te vrste želje so potem tlele (in se občasno razgorevale) vse 19. stoletje, z odrastki celo do srede našega stoletja (J. Mal). Zraven trajne pričujočnosti grško-latinskega bajeslovja, ki je bilo mnogim blizu zaradi klasične vzgoje, moramo upoštevati še spodbujevalne vplive Grimmovega dela »*Deutsche Mythologie*«

(1835), presenetljiva odkritja svetih knjig stare Indije in s tem povezana spoznanja lingvistike o indoevropski jezikovni družini.

Drugačno pot kot Linhart, brez »uvažanja« bogov, le s pozvedovanjem na terenu, je nehote nakazal Valentin Vodnik. Ob izidu »Poskusa« je služboval v Ribnici na Dolenjskem (do konca 1792); spodbujen od Linhartovega pisanja o veri naših prednikov, se je tam brž pozanimal, kako je z ljudskim verovanjem, in si pripravil prvi (do danes neobjavljen) spisek domačih bajnih bitij: *Vukodlak*, *Vejdomec*, *Pogorni mož/Pogorna žena*, *Povodni mož*, *Torka*, *Mora/Morska noga*, *Rokalnik*, *Rojenice*, *Vrok* (Mythen zu Ribniza geglaubte: NUK, Ms. 540 »Razno« št. 12).^{*} K zbiranju sledov slovenskega bajeslovja je spodbujal Kopitar; med svoje naloge si je to vzela graška Societas slovenica 1810; nekaj dragocenih drobcev je za Vodnikov slovar nabral po Krasu, Brkinih in Pivki Fr. Bilc; Jarnik je v pismu Primcu 1811 razlagal, da je *Torka* žena boga vojske (*Tork), da je *Kòrat* — mož v luni — »del nauka o bogovih«, leta 1815 pa je poročal (Vodniku?), kdo je in kaj počne *Bedomec* . . .

Še in še bi bilo moč naštevati, kako je naraščala zbirka imen in podob iz slovenskega bajeslovja, vendar pojdemo rajši po bližnjici in premaknimo se za dobrih sto let naprej: večino tega, kar je bajeslovnega kje pri nas prišlo na dan do leta 1930, bomo našli zbrano — vsaj bibliografsko — v Keleminovih »Bajkah in pripovedkah slovenskega ljudstva«. Bogata panorama, ni kaj reči, vendar vprašljiva med drugim zaradi preveč radodarne mitizacije snovi — pesemskih, epskih, pravljicnih — tudi takih, ki nimajo v sebi nič bajeslovnega (npr. Lepa Vida, Martin Krpan, Miklova Zala ipd.). Pred sprejetjem v zbirko bi bila morala ta več kot stoletna bera najprej skozi rešeto in skozi sito. Posebno v 19. stoletju se je namreč dostikrat skazalo, da so prispevki skromnih zbiravcev bolj zanesljivi od prispevkov tedanjih učenih piscev, ki so pod vplivom raznih tujih teorij (npr. astralne) pošiljali v svet svoje »mythologične« domislisce malone na tekočem traku. Saj radi verjamemo, da niso imeli drugih namenov, kot »razsvetiti temo prazgodovine Slovencev« (Trstenjak, Triglav, 1870), vendar ne smemo pozabiti, da so s podobnimi nameni pri drugih Slovanih umetno kovali ne samo »srednjeveške« pesnitve (à la Kraljedvorski rkp.), ampak tudi mitološke glose in celo klesali kamnite malike.

Da bi prišli do sistematičnega popisa bajnih bitij na Slovenskem, bi bil nujno potreben temeljit pretres vseh zgodovinskih in literarnih pričevanj tako iz časa pred Linhartom kakor iz časa po Linhartu. Navedimo samo tri zglede. Ob podatku o *Rojenicah* (»De Royenicis . . . exstat fides et cantilena« — Celjska kronika, 16./17. stol.), se bo tu kdo nemara vprašal, kam je prešla cantilena-pesem, ko vsaj ponavadi najprej ugasne fides-verovanje. *Lada*, *Plejn* in *Poberin*, trije »kranjski maliki in bogovi iz (ajdovske) preteklosti« (Idola et Dii antea Carniolae), ki jih je omenil škof Hren v konceptu pridige ob polaganju temeljnega kamna za kapucinski samostan v Ljubljani 25. aprila 1607, zaslužijo kljub teži Glonarjevih in Bezljajevih kritičnih pripomb ponovno obravnavo — po iz-

^{*} *Korekturna opomba*: »Pokušina iz zapuščine Emila Korytka« (s sodelovanjem N. Ježa nam jo je pripravila M. Stanonik) nam odstira nova ozadja tega spiska. Ker je nemogoče, da bi se ista bajna bitja in v popolnoma enakem zapovrstju kot pri Vodniku spet prikazala pri Korytku (gl. str. 111 in 114 tega zbornika), se nam naravno vsiljuje misel, da sta oba imela skupen vir: podatke ribniškega graščaka J. Rudeža. Potemtakem sem dolžan opustiti misel, da bi bil Vodnik iskal podatkov o bajnih bitjih v Ribnici že kot tamkajšnji kaplan (1791—92).

virniku v ljubljanskem škofijskem arhivu; Glonar nam je pustil vrata še priprta, češ: »To prašanje se bo dalo rešiti s podrobnim študijem navedenega koncepta in Hrenove dobe sploh« (LZ 37, 331). Izročilo o novorojencu v kačji podobi — srečamo ga pri dveh piscih iz 17. stol. (Bavčer, Valvasor) — je v 19. stol. dobilo nepričakovano potrditev in dopolnilo v dotlej neevidentiranem imenu za takega otroka: *Duhovin*. Nekako na istem ozemlju, kjer je omenjeno izročilo prišlo prvič na dan, pa so se še sredi 20. stol. našla pristna pričevanja, ki nam dajejo celo bolj starinske in popolnejše nadrobnosti kot so tiste iz 17. stoletja.

Tako izrazita kontinuiteta določenega bajeslovnega izročila v nekem kraju, kot je bila ugotovljena pri *Duhovinu* v Brkinih, najbrž ni naključje, vendar bi kazalo poskusiti, ali gre res za spoznanje širše teoretične veljave, še na drugih zgledih: npr. ob skrivnostnem Vodnikovem *Rokalniku** iz Ribnice na Dolenjskem (niti v Pleteršnikov slovar ni prišel), ob Cafovem zapisu *Ozin* »mora« iz Buč na Štajerskem (Bezljaj v JiS 38, 10 je dal samo etimološko razlago) in mimo nekaterih drugih slovenskih bajnih bitij, ki so prišla v bajeslovno literaturo z eno samo navedbo, imamo tu v mislih predvsem vrsto na prvi pogled hudo vprašljivih Trstenjakovih podatkov. Za preskus njih zanesljivosti bi bilo treba iskati potrdila v krajih, ki jih je navedel Trstenjak sam: v svojo rodno Ščavniško dolino je lokaliziral med drugim tale bajna bitja: *Baroda, Kulda, Rabolj, Svarda*; na Pohorju naj bi bili doma *Laber, Marant, Vetrih, Vouvel*; brez ožje domovnice pa ostajajo: *Dimek, Gestrin, Kombal, Labus, Puga, Vancaš*. Sicer pa nam ne gre samo za kontinuiteto v imenih, saj se nam še bolj pomembno zdi življenje izročila kot takega na nekem ožjem ali širšem območju. Naj bo tu omenjena zgodbica o boju dveh divjih mož, podlesnega in povodnega. Prvi se pred bojem z drugim okrepča s človeško hrano — žganci ali kruhom — vseeno pa podleže, saj se oglarju, darovavcu hrane, na jezerski gladini ne prikaže napovedano znamenje zmage, bela pena, ampak rdeča, krvava pena. To izročilo smo do včeraj poznali v dveh variantah: bohinjski, kakor jo je objavil leta 1865 pisatelj Mencinger (ZD 1, 310), in blejski, posneti sto let pozneje na magnetofonski trak ob kongresu Zveze društev folkloristov Jugoslavije na Bledu (Zbornik, 1960, 42). Zdajle, med Korytkovim gradivom, ki sta ga za Traditions pripravila M. Stanonik in N. Jež, pa prihaja na dan še tretja — neslutena — varianta z Bleda (1837). Šele iz nje lahko razberemo pravi vzrok dvoboja med povodnjakom in polesnjakom: Šlo jima je za ženo (prim. str. 120—121).

Kljub temu da pri nas poznamo poimensko najmanj petdeset bajnih bitij, še zmerom ni moč reči, da je bilo zadevno ljudsko izročilo že izčrpano v celoti. Če bi bilo, bi se pač ne moglo zgoditi, da smo v letih po vojski tu in tam ne samo našli še živo verovanje ali vsaj spomin na bitja, o katerih so bila na voljo le prav redka in stara pričevanja (npr. *Vesne, Vešče*), ampak celo odkrili popolnoma neznana bitja, kot so med drugimi: *Fidinje* (Kal in Koritnica pri Bovcu); *Godovčičaci* (Bila), *Čas* (Njiva), *Dardáj/Dardák* (Solbica v Reziji).

* *Korekturna op.*: Iz Korytkove zapuščine zdajle razbiramo, da je *rokalnik* pravzaprav samo drugo ime ali sinonim za *rokovnjača*. Taka imena (zraven še *rokomavh*) so nastala iz istega vraževernega gledanja na »roparsk(e) čarodej(e), (ki) otrokom sekajo roke, prsti jim v temi svetijo kot sveče« (gl. str. 113 tega zbornika). Vendar se je lepo »prijela« le beseda rokovnjač (Korytko prinaša obliko »rakonazh« iz ok. Smlednika), medtem ko rokalnik ni pognal korenin, ampak je utonil v pozabo, rokomavh pa je dobil pomenski odtенок »tat«.

Glede na ukleščenost slovenskega prostora med številčno močnejše sosede tujega jezika je razumljivo, da smo posvojili, z imenom vred, tudi kakšno njihovo bajno bitje; ali da smo na domačih tleh rojeno bitje (pre)imenovali po tujem zgledu; ali mu ime samo ukrojili iz tujih jezikovnih sestavin (*Kapič*, *Škarifič*).* V demonološkem okolju pač ne more biti čudno, če imamo pri nekaterih iz germanščine in romanščine prevzetih imenih tudi opravka »s tabuističnim kritjem«: taka imena so »rezultat primitivnega verovanja, da duhovi ne razumejo tujega jezika ter se z izposojeno besedo brez skrbi govori o tem« (Bezljaj 1951). Misel nas tu nehote popelje k nekim nadrobnostim iz eksorcistične prakse v Klavžetu (Clauzetto) v Karniji, kjer so bili iskani tudi slovenski in nemški izganjavci, baje za primere, če hudič, ki je obsedel kako žrtev, ne bi razumel furlanščine oz. italijanščine in se ne bi hotel umakniti. (V prejšnjem stoletju so se kot izganjavci morebitnih »slovenskih« hudih duhov vdinjali v Klavžetu naši ljudje — bolj ženske kot moški — celo daleč z Dolenjskega.)

V slovenski demonologiji so doslej dobro preiskani le severni, germanski jezikovno-pojmovni vplivi: *Ajdje*, *Muja*, *Pehtra*, *Škopnik*, *Škrat*, *Žalke* (prim. Dürnwirt, Kelemina, Kretzenbacher, Ludvik), vendar bi tudi tu mogli še kaj dodati, kot recimo: v Kranjski gori so do nedavnega poznali *Jèbek žene* (jèbek < n. ewig, večer; oblikovno in stvarno popolna analogija h koroškim *Žalik ženam*), Pehtri pa so rekli tudi *Pehta-krulja*. Manj skrbi so bili deležni romanski vplivi, morda prav tako številni kot germanski, le da niso prodrli tako globoko, ampak so razen *Štrige* in *Kurenta* ostali omejeni bolj na zahodno obrobje: *Balabanti/Malabanti/Benandanti*, *Kosobrin*, *Linčeža* (furl. inciesine = kača), *Vuorek/Ōrklič/Lorgo/Largo borgo*. Nazadnje bi bilo tudi v ogrski sosesčini mogoče pričakovati kaj podobnega, vendar nam je za zdaj znan samo *Taltoš*. Ob dolgem slovensko-hrvaškem mejnem pasu, od morja in Rokave v Istri do Mure, pa takih pojavov ni najti in tudi ne pričakovati, ker jezikovne ločnice tam nikoli v preteklosti ni bilo. Zato je popolnoma naravno, da npr. *Kr(e)sniku*, *Duhovinu*, *Volkodlaku* na kraško-istrskih tleh lahko sledimo in pravzaprav (če nočemo sami sebe prikrajšati za bistvena spoznanja) moramo slediti po obeh straneh republiške meje.

Sprejem krščanstva ne v življenju posameznika ne v življenju širše (vaške, deželne, narodne) skupnosti ni nekaj takega, kot če bi upihnilo eno luč in prižgali drugo. V glavnih obrisih so potek pokristjanjevanja Slovencev že predstavili naši zgodovinarji. O pronicanju krščanskih verskih predstav v dejanje in mišljenje preprostih ljudi pa vemo bore malo, ker za to ni oprijemljivih pričevanj. Če bi npr. sklepali samo po obilici nekrščanskega/zunajkrščanskega v slovenskem pripovednem in pesniško-obrednem izročilu in v ljudskih verovanjih, bi morda celo smeli heretično reči, da proces pokristjanjenja pri nas sploh ni bil dokončan. Tudi zato se v ti zvezi namenoma izogibljemo besedi »predkrščanski«, saj bi lahko zapeljala nepoučene, da bi postavljali daleč nazaj

* *Korekturna op.*: »Kapič« je prišel na dan na Tolminskem (T. Rutar, Arkiv 3, Zagreb 1854), »Škarifiča« sta našla med terskimi Slovenci Lea D'Orlandi (Skarifič, ok. 1950) in P. Merku (Ljudsko izročilo Slovencev v Italiji. Trst 1975, n. 380 a, 391, 447, 502 in 519). Da je ta vražič res dobil ime po pokrivalu (kapa, škarifa = čepica v terskem narečju) priča tudi njegov furlanski bratec »Chapelon« (Maily n. 38). Kraško »škrètle« smo otroci pred 60 leti skušali priklicati iz jame s skandiranjem v zboru: »Cipi-capi — v rúsi kapi . . .«

— v čas pred 8.—10. stoletje — prikazni, ki so prav lahko občutno mlajše. Tako npr. Kobaridci na začetku 14. stoletja gotovo niso bili več nobeni »pogani«, čeprav so se občasno zbirali pri nekem svojem studencu pod drevesom; imeli so le smolo, da jih je nekdo ovadil in da so se v Čedadu našli gorečneži, ki jih ni gnala sekati sveto drevo in mašiti sveti studenec v Kobarid samo verska vnema. Na Slovenskem se namreč še najdejo podobni studenci, le da so dočakali naše dni nepoškodovani, morda ker je kdo iz domiselne previdnosti sezidal nad vodo kapelico (Jakóvica pri Planini) ali pa speljal vodo tako, da je vrela naravnost iz Kristusove podobe (studenec »Božja noga« pod Svetimi gorami).

Verski sinkretizem se pri nas kaže v raznih mikavnih povezavah. Tipično je izročilo o kulturnem junaku, ki gre v podzemlje po ogenj, da ljudje ne bi zmrzovali; njegovo vlogo je v Rezi in pod Veliko planino na Gorenjskem ne vemo kdaj in po kakšni poti od Prometeja prevzel sv. Anton puščavnik. Pri sv. Štefanu in njegovi čudni povezavi s konji se prepletata pripovedno pesemsko izročilo in pa šega: blagoslov konj, objezd cerkve, darovanje konjičkov. Pri tem ni jasno, katera sestavina bi bila prvotnejša in kakšno bi bilo (ne)krščansko ozadje tega kompleksa. Svetim osebam se sploh radi pritikajo nenavadni atributi: v zarotitveni formuli proti megli iz Brkinov se npr. na vsem lepem prikaže »Marija Devica z dvema konji, z dvema voli«. Na splošno pa se imena, napa-berkovana v zagovorih, apokrifnih molitvah, pesmih ipd. najbolj izmikajo razlagi. V zagovoru zoper izvin iz goriške okolice ima sv. Blaž sina, ki mu je ime *Kanih* (Š 5171). V pesmi iz Ziljske doline (Š 451) so imenovane tri svete žene — *Taša*, *Kropa* in *Klepa*: Majar se je v Vrazu namenjeni opombi pošalil, češ da bi le »Bog, ki pozna vso svojo nebeško družino«, mogel povedati kaj več o njih. Dobrih sto let pozneje pa smo zvedeli še za nekakšne njihove sorodnice z Notranjskega, prav tako skrivnostne »device tri«: *Kozma Kózmare*, *Žauba Žaubare*... (ime tretje je žal ostalo skrito — gl. Kumer, *Ljudska glasbila*... v Ribniški dolini, 1968, 378).

Koliko previdnosti je treba pri razreševanju imenskih ugank, naj ponazorijo resnična prigoda iz Benečije. Čas — avgust 1940, kraj — Fradel nad desnim bregom Idrije-Judrio: na letečem listu z zagovorom proti kačjemu strupu je med drugim razločno pisalo »Sfeta Stopegna« (preneseno v slov. črkopis: Sveta Stopenja). Koliko sivih las bi ta »svetnica« povzročila folkloristom in etimologom, če bi sam zagovornik ne bil povedal, odkod se je vzela. Mož je besedilo zagovora narekoval sinu, ko je prišel od vojakov na dopust. Sin, aktivni podoficir italijanske vojske, pa se ni zadovoljil z mehanično vlogo pisarja, ampak je vzel stvar v roke kritično. Ko je oče prišel do »sv. Šempasa« (lat. S. Bassus), se je sin uprl ti »nepravilnosti«: Kaj, Šem-pas? Pas, passo... Aha, saj to je vendar stopinja, korak! Kar zapišimo rajši lepo po domače: Sveta *Stopegna!*

*

Za konec tega letečega pregleda pa se ne moremo izogniti nehvaležni naglogi, da podremo vsaj enega od »svetlih gradov«, ki si jih je slovensko izobraženstvo zadnjih dvesto let sezidalo — v oblake. Beseda je o *Kurentu*, ki naj bi bil: Gott der Schwelgerei (Linhart), Überbleibsel des Heidentums (Jarnik), malik nekdanjih hajdov (Slomšek), namestovavec rodivne moči (Trstenjak), bog oranja (Trstenjak), pri starih Slovanih (!) jako spoštovan bog (J. Bile), kar Rimljanom

Bacchus (Trdina), letni bůh slunečný (Erben), bog veselja i pokladne raskalašnosti (Ilešić), patron in boter vsega posvetnega veselja (I. Merhar), mitus o mesecu, vendar tudi s prijapovskimi črtami v značaju (Kelemina), temnega izvora in značaja: zdi se, da iz lunarnega verstva, pa preobražen v patrona veseljaštva (Grafenauer), bog razbrzdanega veselja, vrstnik mu je starogrški Dionysos (Kuret 1965), eine dionysosartige Gottheit, welcher die Weinrebe geweiht ist (Kuret 1968), maskirana personifikacija nekega totemskega demona (Bezljaj). Pripisovali so mu vse mogoče, vendar brez opore v pristnem ljudskem izročilu.

Za domišljajske spise moramo npr. šteti kurentovske nanizanke, porojene na reški gimnaziji iz glave dveh pesniško in domoljubno navdahnjenih Janezov — prof. Trdine (Neven 7, 1858) in njegovega dijaka Bilca. Bilčeva »Pravlica od Kurenta« (Novice 15, 1857, 67), lepljenka, ki je neupravičeno zašla v šolska berila, prav posebej opominja slovensko folkloristiko, da še ni opravila svojih tekstnokritičnih dolžnosti. Vinska in vsaka trta (etim.: torta, part. perf. od lat. torquere) sama potrebuje oporo in ni »drevo«, da bi kdo mogel po njem plezati! Za lase privlečena je tudi aitiologija o dobrem vinu »v Proseku« (prim. Plinijevo sporočilo o vinogradih v kraju Pucinum pri Trstu) in o kranjski ajdi (le-to so prinesli v Evropo v 13. stol.).

Kakor pričajo Trdinova predavanja, ki so jih njegovi reški učenci prepisovali, posojali drug drugemu in tretjim, je o Kurentu v slovenskih šolanih krogih veljalo prepričanje: Ko so bili Slovenci še pogani, jim je bil Kurent bog (»vsaka vinska kaplja je bila . . . njemu na slavo izpita, vsaka veselica z njim začeta in končana«); tudi pozneje — po prehodu v krščanstvo — [narod] »ga zatajil ni: ker ga ni smel več za boga častiti, ga je uvrstil med krščanske svetnike« (prepis J. Zupana, 1869). Nam pa se zdi dosti verjetnejša drugačna teza, če se ne motimo implicitna tudi pri Kretzenbacherju (Germanische Mythen, 1941): Pust-Fašnjek-Kurent je otrok krščanstva, porojen iz človeški duši lastne potrebe po konkretizaciji abstraktnega, poosebljenje tega premakljivega krščanskega »praznika«. Kar je na njem »nekrščanskih« črt, so se lahko mirno razrasle kadarkoli v srednjem veku ali celo pozneje, zakaj pa ne, saj »mitotvornega« razpoloženja med ljudstvom ni moč kar zatreti. Tudi soseščina — bližnja in bolj oddaljena — nam ponuja nekaj potencialnih paralel, ki pa jih bo treba še skrbno preiskati: kočevarski »Wischiguro« (Kelemina), bavarski »Gore« (Kretzenbacher), »Karimantran« francoskih Švicarjev (Roland). V ti zvezi kaže tudi omeniti v Reziji zajeto (dualistično?) izročilo, kako se je Hudič prišel pritoževati Bogu, češ: Le kaj bo ostalo zame, ko so že vsi prazniki v letu razdeljeni? Bog mu je dal zadnje tri dni pred postom: mali, srednji in veliki pust (SR 16, 1968, 227).

V mednarodni pripovedni zakladnici obstaja skupina pravljic, ki se med sabo prepletajo, tako da posamezni motivi prehajajo iz te v ono, pripadajo pa mednarodnim pravljničnim tipom Aarne-Thompson, št. 330, 592 in 785 (Grimm, št. 81, 82 in 110); glavni junak jim je kovač, star soldat, posvetnjak ipd., najpogosteje kar brez imena. Slovenska zgodbica s Čajne v Ziljski dolini v tem ni izjema in se začinja takole: »Nek kurant, to je mladenič, hlapec, je služil in gospodar mu je obljubil dati mezde vsako leto krajcar . . .« (Majar, Sl. večernice 34, 1878, 84). Ker pa občno ime kurant (v pomenu lakaj, kurir) ni bilo več razumljeno, je postalo lastno, kakor npr. v varianti iz Kobarida: »V starih časih je živel na tem svetu Kurent . . .« (Gabršček 2, 1894, 48). Kjerkoli ima kakšen

brat našega pravljničnega junaka ime, le-to sicer ni čisto vsakdanje, prav gotovo pa nima na sebi nič božanskega: prim. Bruder Lustig, Hans Lustig, Spielhansel, Pipetta itn.; na slovenskih tleh se mu kot dvojnik postavlja ob stran Pust (npr. v mojstrsko povedani varianti iz ok. Stične na Dolenjskem). Zraven same pravljice, ki pripoveduje, »kake norce znal je briti Kurent«, je moral zbujati občudovanje poslušavcev posebno njen konec — »kako se je v nebesa sveta zmuzal, da je zdaj med izvoljenimi v raj« (Valjavec, Sanje, 1860). Ustno izročilo, ki ga je postavilo v raj, mu je namenilo tudi prilastek »sveti«, Poženčan pa je menda prvi pri nas napisal, »kako da je [Kurent] v nebesa prišel i se posvetil« (SB 3, 1852, 76). Pravljico o »svétem Kórantu« je pred iztekom 18. stoletja slišal doma v Repnjah J. Kopitar in jo 1832 po spominu na kratko obnovil J. Grimm (BP 2, 1915, 181); Vasmer, *Kopitars Briefwechsel mit J. Grimm*, Berlin 1938, 95). »Sv. Korant« je bil znan tudi v Mengšu (Trdina 1858), »sv. Korent« v Laščah (Navratil 1890). Ker pa svetnikom pritiče češčenje, se ni čuditi, če je Valjavčeva mati na pustni predvečer vpletla v molitev »še 'n očenaš in češčeno Marijo svetemu Korantu na čast in slavo« (Sanje). Kako so bili glede tega razpoloženi tedanji zastopniki cerkve, razberemo iz pisanja vuzeniškega župnika, ki mu kajpak ni bilo po volji, da Kurenta »bedasti ljudje za svetnika imajo, ino pustne dni čestijo«, vendar je hočeš nočeš le moral prizanesljivo dopuščati ljudem nekaj razvedrila: »Kurenta čestiti potrebno ni, pa tudi pošteno razveseliti se, ni prepovedano« (Slomšek, Blaže ino Nežica v nedelski šoli, 1842, 47).

Tudi Kurent je včasih (podobno kot npr. Kralj Matjaž ali kdo drug) stopil na mesto tega ali onega imenovanega ali neimenovanega pripovednega junaka. Cerkljanska »prajca«, zapisana pozimi 1872/73 (AslPh 8, 1885, 118), se začinja, da »Aínkrt je bíu an člaik, ka mu blú imié Karánt«, in je varianta mednarodnega tipa Aarne-Thompson 513 A (= Grimm 71). Zgodilo se je tudi, da je Kurent vskočil v eno izmed slovenskih variant mednarodne legendarne pravljice o razbojniku (gostilničarju, tatu), spremenjenem v junca (vola, osla). Ko sta ga na pust čez sedem let Kristus in sv. Peter spremenila spet v človeka, se je osramočen umaknil delat pokoro, medtem ko »so ljudje začeli na pustni dan uganjati burke«. Drugačno, novo motivacijo pustnega veselja nam daje dolenska pravljica o odsluženem soldatu »rimskega cesarstva« — Pustu. Le-ta, brat oz. dvojnik pravljničnega Kurenta, je za svojo darežljivost poplačan z nepremagljivimi kartami in s torbo »smuk-not«. Ko preživi noč v zakletem gradu, pri igri temeljito obere vrage in jih dá premlatiti — v torbi zaprte — grajskim kovačem (za ta del prim. Aarne-Thompson 326. II. e), se odpravi po svetu, vendar pred tem obljubi: »Vsako leto ob letu bom pa sém prišel . . . in se bomo tule veselili, ker sem vam spravil vrage iz gradu!« In ko je res prišel, »so pustovali in ta navada je še dandanes: ker je bil Pust spravil vrage iz gradu, še dandanes svet pustuje in se v tem veseli.« Sam Pust je nazadnje pristal v nebesih, čeprav le za vrati, na svojem podarjenem plašču (pov. pravljničar Resnik iz Petrušne vasi 28. 4. 1959).

V osvetlitev Kurenta kot posebne prikazni v krogu pustnih norčij, kot tipične maske oz. maskirane osebe z našega severovzhoda in v morebitne druge njegove vloge se tokrat ne bomo spuščali, saj smo se namenili samo omajati vero v »božanstvo« Kurenta, sneti mu ajdovsko avreolo. Nekakšen predhodnik nam je v tem že Jernej Kopitar: njegova fina ironija — »Svéti Kórant (Kurent . . .) je zlahta svetemu Eulenspiegelu« — zaleže več kot dolga razprava. Kot bi se delal norca iz povelicevavcev Koranta, je Kopitar le-tega postavil v isto

vrsto s kljukcem Eulenspiegelom, kateremu je posrečeno pritaknil atribut »sveti«! Tako je bil Kurent že leta 1832 uokvirjen kot pravljичni junak; zgodnejša objava — če Kopitarjevo pisanje ne bi bilo obležalo neznano med korespondenco J. Grimma vse do leta 1938 — pa bi bila marsikomu lahko prihranila jalova ugibanja in stranpoti.

Etimološko lupino Kurenta so že trli Linhart, Kopitar, M. Ravnikar-Poženan, Trstenjak, Miklošič, Štrekelj, Berneker, Brückner, Leger, Kelemina, Polívka, Kretzenbacher, Grafenauer in Bezljaj, medtem ko se je N. Kuret zadovoljil z izjavo, da pravda okoli tega imena pač ni končana. Kurent (Korant itn.) torej še čaka na zadovoljivo razlago, ki naj bi po preskušanih načelih šole »Wörter und Sachen« ob hkratnem kritičnem upoštevanju jezikovnih, pripovednih, obrednih, kulturnozgodovinskih idr. danosti slovenskega in v vse smeri enako razširjenega prostora ne bila sad efemernega navdiha ali zadrege.

*

Tukajšnji spis je nastal na pisno povabilo moskovskega slavista — folklorista prof. Nikite I. Tolstoja, ki mi je na IX. mednarodnem slavističnem kongresu v Kijevu sept. 1983 tudi ustno razložil svojo zamisel o posebnem zborniku slovenskih starosvetnosti s prispevki z vseh slovenskih vetrov. Ker pa od Kijeva sèm o zborniku ni več nobenega glasu (nemara je ideja ugasnila, ker se vabljeni sodelavci niso ogreli zanj, kdove?), bi se mi vendarle zdelo škoda, da slovenski prispevek obleži v predalu. Dajem ga v javnost tako, kakor je nastal, se pravi tuintam esejistično priostren, z neprikrito željo, da bi spodbudil k raziskovanju podobnih nemodernih vprašanj tudi koga izmed mladih. Prispevek štejem za neke vrste »začasno poročilo«, saj bi se k ti snovi rad še v miru povrnul. Glede na namen spisa pri navajanju literature nisem bil radodaren, kakor je navada pri hladnih razpravah. To pomanjkljivost zdajle popravljam s pregledom literature, ki mi je bila pred očmi med pisanjem.

Literatura*

- F. Bezljaj, *Nekaj besedi o slovenski mitologiji v zadnjih desetih letih*. SE 3—4 (1950—51) 342—353.
- M. Bošković-Stulli, *Istarske narodne priče*. Zagreb 1959. (Za nas so posebej mikavna gesla krsnik, kudlak, malik, mora, mrak, orko ipd., kakor tudi ustrezne opombe.)
- , *Kresnik-Krsnik, ein Wesen aus der kroatischen und slovenischen Volksüberlieferung*. Fabula 3 (1960) 275—298.
- A. Ciceri, *Ancora sugli esseri mitici e sui personaggi della tradizione in Friuli*. SLPF 2 (1970) 114—128.
- L. D'Orlandi-N. Cantarutti, *Credenze sopravvivenenti in Friuli sugli esseri mitici*. Ce fastu? 40 (1964) 17—41.
- R. Dürnwirt, *Deutsches Element in slovenischen Sagen des kärntischen Oberrosenthales*. Z. f. Volkskunde 3 (1891) 201—207.
- K. Erben, *Báje slovanská o stvoření světa*. ČCM 40 (1866).
- E. Gasparini, *Il matriarcato slavo*. Firenze 1973.

* Med samim besedilom je že navedeno to in ono, česar v tem pregledu ne kaže ponavljati. Prav tako nisem uvrstil sème nekaterih splošno znanih del, ki bo vsakdo segel po njih tudi brez našega opozorila (npr. Bezljajev Etimološki slovar slov. jezika, Pleteršnikov Nemško-slov. slovar, Linhartov »Poskus«, Valvasorjeva »Slava« in še katero).

- C. Ginzburg, *I Benandanti. Stregoneria e culti agrari tra Cinquecento e Seicento*. Torino 1966.
- J. Glonar, O »Poberinu« in enakih starih slovanskih »bogovih«. LZ 37 (1917) 330—332.
- I. Grafenauer, *Bog-daritelj, praslovansko najvišje bitje, v slovenskih kosmoloških bajkah*. Bogoslovni vestnik 24 (1944) 57—97.
- , *Narodno pesništvo*. P. o. iz NS 2, Ljublj. 1945 (o bajkah na str. 50—60).
- , *Prakulturne bajke pri Slovencih*. Et 14 (1942) 2—40.
- , *Slovensko-kajkavske bajke o Rojenicah-Sojenicah*. Et 17 (1944) 34—51.
- F. Hubad, *Sitten und Gebräuche der Slovenen*. J. Šuman, Die Slovenen, Wien und Teschen 1881, 79—105.
- J. Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*. Celje 1930.
- G. Krek, *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*. Graz 1887.²
- , *Über die Wichtigkeit der slavischen traditionellen Literatur als Quelle der Mythologie*. Wien 1869.
- L. Kretzenbacher, *Germanische Mythen in der epischen Volksdichtung der Slowenen*. Graz 1941.
- P. S. Leicht, *Tracce di paganesimo fra gli Slavi dell'Isonzo nel sec. XIV*. SMSR 1 (1925) 247—250.
- D. Ludvik, *Rezijanska muja — grdina (Pojav in etimologija)*. Traditiones 10—12 (1981—83) Lj. 1984, 105—111.
- A. von Maily, *Sagen aus Friaul und den Julischen Alpen*. Leipzig 1922.
- , *Leggende dal Friuli e dalle Alpi Giulie*. Gorizia 1986. (Gl. posebej gesla: krivopete, mora, orcul, rojenice, škrat, vedomec, zlatorog idr., z ustreznimi opombami.)
- J. Mal, *Slovenske mitološke starine*. GMDS 21 (1940) 1—37.
- , *Contributo alla mitologia slovena*. Estr. da SMSR 18 (1942), Bologna 1943. [Pripredba spisa iz leta 1940].
- M. Matičetov, »Čas«. *Un essere mitico dalla Val Resia*. Ethnologia slavica 7 (1975) 221—226.
- , *Duhovin v Brkinih*. Traditiones 2 (1973) 63—78.
- , *Godovčičaci*. Dona ethnologica. Beiträge zur vergleichende Volkskunde L. Kretzenbacher zur 60. Geburtstag. München 1973, 309—320.
- , *Il furto del fuoco a Resia, in Sardegna e nel mito prometeico*. Studi in onore di Carmelina Naselli I, Catania 1968, 165—191.
- , *Koroško zvezdno ime »Škopnjekovo gnezdo«*. Traditiones 1 (1972) 53—64.
- , *Uno scongiuro sloveno contro la nebbia e i suoi corrispondenti svizzeri*. Alpes orientales 3, Basel 1961, 160—163.
- J. Pajek, *Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev*. Ljubljana 1884.
- J. Schmidt, *Perchtenglaube bei den Slovenen*. Zf. f. Volkskunde I (1889) 413—425.
- D. Trstenjak je od leta 1855 do smrti objavil — v Novicah, SG, LMS, Vestniku, Kresu in še kje — do 40—50 krajših spisov (v SBL ni omenjen niti eden!), ki zdaj obrobno zdaj v živo zadevajo mitološke snovi in kar vpijejo po poštenem znanstvenem pretresu.*
- W. Urbas, *Aberglaube der Slowenen*. ZÖV 4 (1898) 142—152.

Rokopisni viri:

Zraven sešitka F. Bilca (*Bilziana collectio vocabulorum pro Lexico Vodnikiano Exhibita ad diem 24. Novembris 1818* — NUK Ms. 430) mi je bilo pri roki gradivo iz zapuščin E. Korytka, M. Ravnikarja - Poženčana, J. Trdine in V. Vodnika, ki jih hranijo v rokopisnem oddelku NUK. Kajpada sem pridno zajemal tudi iz lastnih terenskih zapiskov.

* D. Trstenjak si je po sto letih (kmalu bo stoletnica smrti!) menda že zaslužil, da ga kdo temeljito obdela tudi s te strani, posebej zato, ker so njegove podatke nekritično sprejemali ne samo njegovi častivci ampak tudi »nevtralni« avtorji (omenimo le Pajka in Kelemino), nasprotniki pa devajo v nič karkoli je prišlo izpod njegovega peresa. Šele ko bojo vsi njegovi prispevki šli skozi rešeto in skozi sito, bomo videli, kaj bo porabnega ostalo.

Zusammenfassung

VON MYTHISCHEN GESTALTEN BEI DEN SLOWENEN MIT EINEM ZUSATZ ÜBER DEN »KURENT«

Der Autor ist der Ansicht, dass unser jetziges Verhalten gegenüber der slowenischen Mythologie und den mythischen Gestalten im Slowenischen, reichlich unvollkommen, ungeordnet, einseitig ist, angepasst verschiedenen modischen Theorien aus dem vorigen Jahrhundert und den frommen Wünschen einiger Schwärmer, die versucht hatten, das bescheidene heimische Material auf fremde, imposantere Leisten zu schlagen, es zu bereichern und zu veredeln. So hat man es z. B. mit Gewalt versucht, Angaben aus dem entfernten (mittelalterlichen) slawischen Norden in slowenischen Boden zu verpflanzen. So jedoch wurde das wahre Bild der religiösen Vorstellungswelt unserer Vorfahren noch unklarer, als es durch die Übernahme des christlichen Glaubens geschehen war. Die Bekehrung zum Christentum war freilich nicht etwas, was sich über Nacht hätte vollziehen können, mit einer Verwaltungsakte oder einem Beschluss; es handelt sich um einen langwierigen psychologischen Vorgang, der bis in die Einzelheiten wahrscheinlich noch heute nicht abgeschlossen ist.

Nach den einstigen echten oder vermeintlichen gemeinslawischen Göttern ist bei uns eine einzige spärliche Spur verblieben: der ostslowenische »Perün« oder »Parün«. Überall sonst handelt es sich um mythische Gestalten, die auf ihre kritische Inventur warten: es wird nötig sein, sie sorgfältig zu beschreiben, hinsichtlich des Zeitraumes als sie zum ersten Mal auftraten, zu überprüfen, der Funktionen, die ihnen von der Volksüberlieferung zugeschrieben werden, etc. Kreljs »Duhovina«, Hrens »Lada«, »Plejn« und »Poberin«, die »Royenice« aus der »Cillier Chronik« (16/17. Jahrh.), Valvasors »Vedavci« und »Šentjanževci« und noch eine ganze Reihe »jüngerer«, d. h. uns zeitlich näherer Gestalten warten darauf, dass wir sie erneut behandeln. Bei den Schriftstellern-Phantasten wird es im besondern notwendig sein, eventuelle Spreu vom Weizen zu sondern, da uns doch einige (z. B. D. Trstenjak) allzu reichlich mit »mythischen Gestalten« überhäuft haben (so z. B. mit Baroda, Kulda, Svarda; Laber, Marant, Vouvel; Gestrin, Kombal, Labus, Vancaš usw.), die ohnehin schon bei flüchtiger Betrachtung verdächtig sind. Womit jedoch nicht gesagt ist, dass es ausgeschlossen wäre, auch heute noch im slowenischen Volk neue, bisher unentdeckte mythische Gestalten vorzufinden. Ganz im Gegenteil, der Autor selbst hat z. B. im oberen Tal der Soča die sogenannten »Fidinje«, im Resiatal die »Godovčičaci«, den »Čas« und einen »Dardak«/»Dardaj« entdeckt. Angesichts der geographischen Lage des slowenischen Gebietes ist allerdings kaum denkbar, das es unter den Sagengestalten auch nicht zugewanderte, adoptierte oder akklimatisierte Fremdgestalten gäbe, von denen sich die eine früher, die andere später hier vorgefunden hat und wir ihr glatt das Heimatrecht zuerkannt haben. In der slowenischen Dämonologie sind heute die nordischen, germanischen Einflüsse verhältnismässig gut erforscht worden (Ajdje, Muja, Pehtra, Škopnik, Škrat, Žalke), weniger die romanischen (Balabanti/Benandanti, Kosobrin, Lorgo, Vuorek und ev. noch welche) und am schlechtesten die ungarischen (ein Wunderpferd Taltoš). Es wäre vonnöten, diesbezügliches Untersuchen gleichzuschalten, wobei grosse Vorsicht beim Behandeln eines so wichtigen volkskundlichen Kapitels, wie die Mythologie, anzuraten ist.

Als Schlussfolgerung und zur Illustration, wie sich der Autor die kritische Bewertung der slowenischen Mythologie vorstellt, hat er als Abschluss seines Beitrages einen Exkurs über den »Kurent« eingefügt, der keinesfalls ein slowenischer »Gott«, sondern nur einer der beliebten Märchenhelden ist.

ETNOLOŠKI ORIS ŽIROVSKE DRUŽINE (1914—1916) (po pismih slovenskega vojaka)

Marija Stanonik

Na spomeniku žrtvam iz I. svetovne vojne pri cerkvi v Žireh je vklesanih okrog 130 imen mladeničev in mož iz Žirovske kotline in njenega oboda.

Iz Zabrežnika je kot prvi vpisan *Matevž Demšar*, rojen l. 1879 v tej vasi. V vojsko je bil vpoklican že na sveto Ano, ko so Žirovci in okoličani na njen god 26. julija 1914 hiteli k priljubljeni cerkvi na Ledinico.

Nikdar več se ni vrnil domov. »Na bojnem polju« v tirolskih gorah je bil ranjen v ramo, odtrgalo mu je roko in izdihnil je v vojaški bolnišnici v drugi polovici l. 1916. Zapustil je dvaintridesetletno ženo in sedem nedoletnih in nepreskrbljenih otrok, starih od dvanajst do dveh let.

Do l. 1968 njegovi najbližji niso vedeli niti, kje je pokopan, tedaj pa je ob obisku iz Kanade njegov sin Franc izsledil in pri ustreznih italijanskih organih tudi preveril, da počiva na pokopališču v Trentu.

Pred leti že je njegova vnukinja v zapuščenem poslopju nekdanje domačije iz prahu in smeti pobirala drobna, komaj še čitljiva pisma in vojaške dopisnice. Natančen pregled je pokazal, da gre za del ohranjene korespondence slovenskega, natančneje, žirovskega vojaka v avstrijski vojski l. 1914—1916 z njegovo družino. Izpred skoraj sedmih desetletij se je ohranilo dvaindvajset *Matevževih* dopisnic in petnajst pisem njegovi ženi ali celi družini, ena dopisnica posebej sinu Jakobu, štiri pisma in ena dopisnica njegove žene Marjane možu v vojsko in eno pismo njihovega družinskega znanca oz. prijatelja, ki povprašuje po *Matevževi* usodi. Vsega skupaj torej štiriinštirideset poštnih enot.¹

¹ Pisma so urejena kronološko. Kjer datum ni označen, je bilo treba pismo ali dopisnico uvrstiti v čas glede na njuno vsebino. Da bi se v opombah med njimi mogli znajti, so oštevilčena po vrstnem redu, tu pa sledi njihov seznam glede na (v nekaterih primerih kolikor toliko verjetni) kraj in datum nastanka. Hrani jih avtorica pričujoče obravnave.

I. *Matevževa pisma:*

1. Trnovo pri Ilirski Bistrici, datum: zadnje dni julija 1914 — 2. Trnovo pri Ilirski Bistrici, 1. 8. 1914 — 3. Trnovo pri Ilirski Bistrici, 9. (?) 8. 1914 — 4. Trnovo pri Ilirski Bistrici, 30. 8. 1914 — 5. Trst, 7. 11. 1914 — 6. Trst, 15. 11. 1914 — 7. Trst 26. 11. 1914 — 8. Trst, okrog Miklavža 1914 — 9. Trst, 10. 12. 1914 — 10. Trst, 11. 12. 1914

Matevž Demšar je v svojem pisanju načelno pisal slovenski knjižni jezik, vendar je vanj dovolj krepko vpletal tudi svoj domači, tj. žirovski govor. Žena Marjana ni znala pisati, brati tiskane črke pa se je naučila pozneje od svojih otrok. Zato so ji pisma možu, kot je razbrati iz ohranjene korespondence, pisali najstarejši sin ali sosedje. Nasprotno je oče Matevž to večšino dovolj dobro obvladal. Po možnosti se drži temeljnih načel slovenskega pravopisa, tj. etimološke pisave, vendar ga rado zanese v fonetično podobo besed, zato so njegova pisma za strokovnjaka dialektologa lahko pomemben in avtentičen vir za preučevanje žirovskega govora v prvih desetletjih 20. stoletja. Na nekaterih mestih obstaja tudi vtis, da se v žirovski govor meša sosednji žirovskarski, torej govor, kakor je (bil) živ v Žirovskem vrhu. Zastavlja se vprašanje, ali je tisti čas ta govor segal celó v odmaknjeni Zabrežnik ali je to mešanje posledica preselitve Matevževih prednikov iz Žirovskega vrha na domačijo v Zabrežnik.

Podrobna obdelava dialektičnih posebnosti obravnavanih pisem bo nemara ustrežnejša na drugem mestu, in to glede na njihovo glasoslovno, leksikalno in skladijsko ravnino. Tu mimogrede omenimo le še nekaj pravopisnih omahovanj, za katere pa ni mogoče brez pridržkov trditi, da so posledica šibkega znanja; pogojena bi bila lahko tudi psihološko — v preveliki utrujenosti, čustveni prizadetosti. Morda so jim botrovale tudi slabe okoliščine za pisanje, o katerih Matevž sem in tja tudi kaj potoži. Nedoslednost je najprej opaziti v pisavi posameznih besed skupaj, kar bi moralo stati narazen, in narobe, v ločevanju posameznih besednih delov, ki normalno sodijo skupaj (primer: učitelj sezahval in po plačej = učiteljci se zahvali in poplačaj...); nenavadno pogosta je raba črke o namesto a (primer: mi po /= pa/ piši, ki polento kuhoje /= kuhajo; kot si go /= ga/ pisalo /= pisala/). Prav tako so delali težave sičniki in šumniki (primer: par ur proč od Goriče /= Gorice; mi pisi /= piši/ za živino). Nihanje je navzoče tudi v rabi velike in male začetnice (primer: Sosedva ivana, Sosed šubic, žena, itd.). Matevž je od ločil poznal le piko, vendar je ne rabi dosledno. Pri vprašanih in oblikovanju velelnih oz. želelnih stavkov se je znašel tako, da jih je oblikoval leksikalno. Namesto neposrednega vprašanja, je zato vedno uporabil zvezo »te prašam, ali...« in za naročilo ustrezní glagol

— 11. Trst, 11. 12. 1914 — 12. Trst, 13. 12. 1914 — 13. Trst, 17. 12. 1914 — 14. Sempeter na Pivki, 20. 12. 1914 — 15. Galicija, rusko-avstrijska fronta, 11. 3. 1915 — 16. Galicija, rusko-avstrijska fronta, 17. 3. 1915 — 17. Galicija, rusko-avstrijska fronta? 6. 4. 1915 — 18. Galicija, ruska fronta?, 2. 5. 1915 — 19. ?, 14. 5. 1915 — 20. ?, 1. 6. 1915 — 21. ?, 9. 6. 1915 — 22. ?, 22. 7. 1915 — 23. Žalec pri Celju, 29. 7. 1915 — 24. Žalec pri Celju, 12. 8. 1915 — 25. Žalec pri Celju?, avgusta 1915 — 26. Ljubljana, avgusta 1915? — 27. Sempeter na Pivki, 30. 8. 1915 — 28. Sempeter na Pivki ?, 17. 9. 1915 — 29. V okolici Gorice, septembra 1915? — 30. V okolici Gorice ?, 21. 9. 1915 — 31. Prelože pri Sežani, 14. 10. 1915 — 32. Prelože pri Sežani, 15. 10. 1915 — 33. Italijansko-avstrijska fronta, 18. 10. 1915 — 34. Italijansko-avstrijska fronta, 29. 11. 1915 — 35. Italijansko-avstrijska fronta, božič 1915 — 36. Italijansko-avstrijska fronta, 31. 1. 1916 — 37. Italijansko-avstrijska fronta (Tirole), 4. 5. 1916 — 38. Bojno polje (Tirole), 21. 6. 1916.

II. Marjanina pisma:

A. Zabrežnik, Žiri, 9. 12. 1914 — B. Zabrežnik, Žiri, verjetno 5. 1. 1915 — C. Zabrežnik, Žiri, 14. 3. 1915 — Č. Zabrežnik, Žiri, 25. 4. 1915 — D. Zabrežnik, Žiri, 30. 6. 1915.

III. Pismo Janeza Modrijana iz Rovt. — Datum tega pisma ni znan.

Pisma in dopisnice Matevža Demšarja so, kot je videti že iz navedenega seznama, označena s številkami od 1—38, njegove žene Marjane s črkami od A—D, edino pismo J. Modrijana ne potrebuje dodatnih označb.

Marjana Demšar iz Zabrežnika z otroki

»ti naznanim, da...« Njegova pisma značilno barva tudi vezniška raba, znana še iz Prešernovih časov, npr. »če bi res rada še govorila kej z menoj, tok le sama pridi sem...« Pri črkopisu izstopa nemško pisani d.

Pisma M. Demšarja so oblikovana po klasičnem načelu, ki upošteva uvod, jedro in sklep. Za uvod so navadno rabljene variante standardnega obrazca: *Predno ti na/dalje pišem, vas vse skupaj pozdravim in vam naznanim / = sporočam/, ...* Le izjemoma je pozdrav oblikovan bolj samosvoje. Sklep je malodane dosledno v obliki pozdrava: *Zbogom*. Pogosto je dodan pripis o naslovu, ali še drži ali ne. Znotraj tega izrazito okvirnega oblikovanja je jedro, ki sestoji iz novic, urejanja gospodarskih zadev in skrbi za družino. Če ga razstavimo na posamezne etnološke relevantne sestavine, je vsebino obravnavanih pisem mogoče sistemizirati v naslednje tematske razdelke:²

I.

1. *Komunikacija*: pošta je prihajala v Zabrežnik po vrsti iz Trnovega pri Ilirski Bistrici, iz Trsta, z vzhodnega bojišča v Galiciji, iz Žalca pri Celju, Ljubljane, Šempetra na Pivki, z avstrijsko/italijanske fronte in končno z boj-

² Pri razvrstitvi gradiva je načeloma upoštevana klasična etnološka delitev na materialno, socialno in duhovno kulturo, vendar ni togo upoštevana, ker predstavitev problematike ohranjenih pisem sledi njihovi notranji logiki. V oklepaju so označene številke citiranih pisem iz seznama pri opombi 1.

nega polja na Tirolskem. Skoraj vsakič je del pisanja posvečen komunikaciji, in to v obliki sporočila, ali pismene zveze potekajo zadovoljivo, saj so te postale ena in edina pot medsebojnih stikov. In tudi ta ni mogla biti popolnoma sproščena, kakor sledi iz težko zadržanega priznanja: »Druzega ti ne vem in nesmem pisati, ker je nam prepovedano... (2) Na drugi strani se je pojavila težava zaradi očitne neogljenosti prvih pisem izpod otroškega peresa. Pri njegovem očetu je povzročilo stisko, ki jo je mogoče razbrati iz prošnje otrokovi materi: »To prosim, daj komu drugemu pisati, ko Jakobove pisave brati ne morem. Zato mi je še huje, ker od doma še zvedu nič nisem. (3) Vendar se je prvorojenec poboljšal, saj se mu oče v enem naslednjih pisem vzradoščen zahvaljuje: »Dragi Jakob, zdej sem pa že ložej brav, ko si mi pisov. (4) Posebno presenečen je nad odkritjem, da mu je sin pisal brez materine vednosti in ukaza. A Matevž naroča Marjani, naj sina zato ne kara, le navadi naj ga, da mu bo pisal v svojem in ne njenem imenu: »Če se tok spovne name, de mi sam piše, tok hvalo mu bod, če mi če, tok te prosim, mu neč ne bran. (12) Včasih se opravičuje, da bi večkrat pisal, pa je vse po starem. (31) Toda kaže, da je bil mladi gospodar zelo v skrbeh za svoj dom in družino, saj je zelo prizadet nad spoznanjem, da niti polovico odposlanih pisem ne dobijo: on od svojih, njegovi pa tudi ne od njega. (10, 12, 18) Tudi o njegovem domotožju priča sporočilo, npr. »ta teden sem vsak dan pisal. (10) Izjemoma se je zgodilo, da je od doma dobil kar tri »karte« / = dopisnice/ naenkrat (20) Nasproti temu je kar dramatična novica, da je že štirikrat prosil domače za »post karte«, pa ni bilo od njih nobenega odgovora; sedaj pa ne more več, ker je ta, na katero piše, zadnja. (18)

Posebno nazoren je Matevžev opis okoliščin, v katerih piše. Spomladi 1. 1915 s fronte v Galiciji: »Pišem ti ponavadi le na kolen, tom ki (= kje) v kejšem snegu, od mraza se mi roka trese; de ne boste zamerl, ko vem, da zelo težko berete. (11) Ob novici, da so doma zboleli, jim je napisal nadvse skrbno očetovsko pismo in dopisal: »Ne vem, ali boš mogla brat ali ne, ko ti že čistopo tom / = v temi/ pišem in hetim / = hitim/, de ti oddam nocoj. Zbogom. (23) Matevž ni tožil nad svojo usodo, vsaj v pismih svoji družini ne. Le sem in tja je privrela na dan skrita bolečina, npr. »Pošilejmi le nobene reči neč, ko neč ne dobimo. Ne vem, koko je, jest hnogom / = peš/ pridem v 10 urah, pismo po hod en teden. (30) Zlepa ni zavrela v jezo, pač pa se je kdaj pa kdaj razodela v ironiji. Prepoznati jo je tudi v pojasnilu, zakaj so njegova pisma redkejša: »Zdej podnej / = podnevi/ vsak dan delamo, de skorej pisati ne morem. Ponoči pa ne vidim, ker blez / = menda/ tudi toliko ne zaslužimo, de bi luč imeli, ali nismo toliko vredni, ne vem.« (36)

Očiten dokaz medsebojne povezanosti Matevževe družine so bili paketi. Tudi o njih teče beseda v njihovem dopisovanju. Za prvega se Matevž zahvaljuje, (16) za vse nadaljnje pa le pojasnjuje, da jih še ni dobil in vedno znova dostavlja, da mu jih ni treba pošiljati, ker je prepričan, da »ste doma še veliko bol potrebnikot jest / = jaz/ torej mi ni treba pošilat neč«, (A) »ko jest vem, de lahk in de ste zelo doma potrebni, jest zdej že še gverom / = prestajam/, ko se kakšen krompir dobi.« (30)

V izrednih okoliščinah, ko ni bilo nikakršne možnosti, da bi vojak prišel domov vsaj na kratek dopust, je bil višek sreče obisk pri njem. O obisku je začela prva pisati žena, ko je spoznala, da drugačne vrste snidenje ni mogoče.

Takole pravi: »Mislila sem, da boš kaj pisal iz Ljubljane ali prišel, pa ni blo nič. Zdaj pa se prav kesam, ker nisem šla sama v Ljubljano te obiskat.« (A) To pismo je datirano z 9. 12. 1914 in nenavadno hitro, že 11. 12. 1914 ji mož v tej zvezi odgovarja: »Za iz Ljubljana bi ti biv tud jest zelo rad pisov, ko bi bil vejdu, kok cajto bom dal. Kot je to glih toko. Od to sem že velik krat mislu, da bi blo poršlo, sem, pa kej čem, ko ne vem od danes za jutor, ali bom še to ali ne. Če ti pišem danes, de pridi, pa morebet grem, kej si bolši, še bel žalostno b blo.« (11) Medtem ko s tem srečanjem torej ni bilo nič, se je, kot kaže, uresničilo tisto po Matevževi vrnitvi iz Galicije, ko se je za kratek čas ustavil v Žalcu pri Celju. Takole ji piše od tam: »Mene že gotovo ne bo neč domu; če bi res rado še govorilo kejz menoj, tok le samo pridi sem, pred ko moreš, ... Torej, če prideš, tok pridi kmalo, če ne, mi po piši, de bom zagvišno vedu, ker zdej, če le morem, bom šov vsak večer na štacjon ob pol 7. Če me po le ne bo, po prašej, ki /= kje/ je 5. marš komponije. Cug od Cele je 2 uri za jet ali po 2 kratko štacjono do Žalca, nemško se po pravi Soksenfeld. (24) Sledi Matevžovo pismo, v katerem naroča ženi: »Če še nisi neč pisala, odkar si poršlo domu, tok mi le koj piši, de bom vedu, ali si poršla domu srečno in zdravo, de bom pred ob to skorb.« (25) Ob snidenju, ki se je uresničilo nekega avgustovskega dne 1. 1915, sta si Matevž in Marjana poslednjič segla v roko.

2. Novice: o svojih dolžnostih je Matevž pisal domov bolj malo. Vendar sem in tja omenja, kaj počne, tako da je na tej podlagi mogoče reči, da se je njegov položaj spreminjal hkrati s krajem njegove nastanitve. Iz Trnovega pri Ilirski Bistrici piše, da se mu godi »kakor ponavađi vojaku« (2) in da mu ni nič hudega (3). Iz Trsta sporoča o stalni pripravljenosti za odhod na fronto, kar je povzročalo veliko napetost, po drugi strani pa veliko dolgočasje, ki ga je Matevž ekspresivno opisal: »Tako še ni blo zame kot je zdej to. Zdej ne delamo prav neč . . . ali ven pa čist neč nobeden ne sme; pravmo, če bo kej cajto tako, de se bomo vsmradl. Smo porštimon že cev teden za jet, ne vemo poše zdej neč, kdaj de bomo šti.« (15) In zadnje sporočilo v tej zvezi se glasi: »Kakor je danes slišet, tok eno uro več nismo gvišni to v Torst.« (5, 6, 9, 10, 13) Iz Galicije piše, da se »z Rusom večkrat pozdravimo«, (15) in ko so ga spet poslali na zahodno mejo, omenja, kako delajo »vsak dan ibnge /= vaje, Übung/), da kopljejo »veliko vojaško skrivališče notri v zemljo«. Tokrat pristavlja: »Tako je, de je vse vkup eno figo, dokler boje vsaki dan granate okoli nas letete.« (29) V opisu bojev z Italijani poskuša kdaj biti kljub vsemu celó razposajen: »Tiči hodi je vsaki dan nad nami, tudi ih naši kanoni ne malo kadijo, pa tudi polentori nas pozdravljaje, pa moreje le hitro slovo vzeti.« (33) Kaj vse je doživljal, pa je bil Matevž najbolj konkreten v pismu z dne 29. 11. 1915, v katerem opisuje dogodek na fronti, v katerem je še komaj odnesel celo kožo. Tudi tu se razodene njegova blaga ironija, ko dodaja: »Nazadnje smo molg le mi polento zakopavati, po ne živo, kot je on (polentor, Italijan — op. M. S.) mislu mene . . .« (34)

3. Narava in ljudje: za prvi del pridejo v poštev predvsem novice o vremenu. Matevž se iz Trnovega pritožuje nad slabim vremenom; (3) iz Trsta in sploh iz zahodnih krajev piše o zadovoljstvu, ker ni mraza in je zemlja topla, kar je za vojaka pač vsekakor pomembno. (5, 35) Z ruske fronte prihajajo sporočila o hudem vremenu in visokem snegu, (16) iz tirolskih gora tudi govori

o snegu sredi maja. (37) Zanima ga tudi vreme doma (35) in od tam mu odgovarjajo v začetku l. 1915, da je zima mila, (B) medtem ko marca istega leta ugotavljajo: »Zima imamo letos silno dolga in mrzla. Snega je še v Mrzlem vrhu 2 metra in čisto je zmrzel, trd kakor led, pa zdaj burja piha in tudi mede.« (C)

O prebivalcih, med katerimi se giblje, Matevž govori samo enkrat, in to o svojih rojakih na Krasu: »Sem še zmerom na mestu, to bliz Sežane v eni vasi Prelože. Ledje /= ljudje/ so to še dost dobor /dobri/, bi tudi radi dali, ko bi kej imeli. Po ne vem, ali je res tako revšno kot je vidt /= videti/ oline. (31) Skeptična narava torej, ki se ni dala zavesti prvim vtisom.

4. Dopust: njemu je bilo v medsebojnim dopisovanju namenjeno veliko prostora. Sprva je bilo še videti, da bi se ga dalo dobiti kakšen dan, vendar le v izrednih primerih: »Ako se primeri domo kakšna nesreča, dokler sem tukoj, dobim urlaub /= dopust/ za 24 ur.« (3) Nato se te možnosti vedno bolj krčijo, saj že v naslednjem ohranjenem pismu govori Matevž le o 6 ali 12 urah, dokler se že skoraj ne sprijazni z dejstvom: »Z urlaubom pa skorej gvišn ne bo neč.« (4, 6) Ni naključje, da zaskrbljeni oče v tej zvezi tako vneto sprašuje o bolezni in smrti v domači hiši, saj bi mu le ti dve morda (!) odprli priložnost za kratkotrajen obisk doma, dokler je bil še kolikor toliko blizu njega: »Ko bi le kter zbolu zlo, mi po le hitro odpišite, za tist bom po dobu vorlaub, dokler sem to.« (4) Vsiljuje se misel, da bi bil srečo, videti še enkrat svojo domačijo, pripravljen plačati z nesrečo, ki bi mu to omogočila; ali pa je v njegovem spraševanju te vrste treba videti prikrit namig, kako bi si bilo treba pomagati, da bi ga doma še videli: »Do zdej še nisem neč zvedu od otrok, ali so kej bolni ali so še bolni; zelo tešku čakam, de bi le-to zvedu, pred, kot iz Tersta grem, in kteri ste bolni in kok ste, morebit je že kdo umrov.« (9)

Na drugi strani je pričakovala Matevžev dopust njegova družina doma: »... Zdaj pa pišeš, da boš moral iti še naprej, smo pa žalostni. Jakob je bil zelo vesel in je rekel, da bo on prvi dal srečo /= roko/, ko boš prišel.« (A) Na pomlad l. 1915 je žena Marjana nadvse nazorno razložila, zakaj ga tako željno vabi domov — vsaj za kratek čas: »Naši poslanci so sprosil, da bojo dali črnovojnike³ za dva tedna domu, da bi njive obsejali. Jaz sem šla na občino prašat, pa so rekli, da lahko ti sam delaš prošno. Zagotovo upam, da boš dobil dopust, če ga bo kdo. Mislim, da jih je malo tako potrebnih za delo domu kakor ti. Ker to mi lahko verjameš, da, če te ne bo domu zdaj spomladi, da bi obsejal, da jaz sama tudi ne morem; dobit tudi ne bom mogla nobenega, da bi mi vsjal, ker jih ni nič po naši vasi takih, ki bi ne imeli doma še preveč dela. Če pa vsjano ne bo, pa tudi ne bom imela kaj otrokom dati. Zato prosi, da bi ti dali dopust. Če bom videla, da bojo prišli drugi domu, ti po ne, bom vzela vseh sedem otrok in jih dala na občino, naj jih redijo ali pa pošlejo državi. Jaz jih ne upam pr taki podpori otroke preživeti. Če svet /= zemlja/ ne bo obdelan (in gotovo ne bo, če tebe ne dajo domu, da bi obsejal), tudi ne bomo imeli kaj jesti... (C) Kljub ženini kategoričnosti, ki naj bi možu pomagala izsiliti vsaj kratkotrajno vrnitev domov, ji mož z ruske fronte odgovarja: »Za dopust je pa zdej čist zastojn misel... (16) Toda podjetna Marjana ni od-

³ Črnovojnik — nekdanji vojak črne vojske, stražili so vojne ujetnike. SSKJ, 1970, I. 317.

nehala. Čez dober mesec mu je pisala, da je v zvezi s tem naredila prošnjo na županstvo v Žireh in na poslanca v Ljubljano in da več kot to ne more storiti. To mu sporoča kar na pismu, ki ga je dobila iz Ljubljane, da bi lahko videl poslančev odgovor, da bi moral še sam prositi za dopust, če bi kaj pomagalo. (Č, 24) Iz pisma je glede dopusta pri Marjani čutiti tedaj določeno resignacijo. Kolikšno razočaranje je moralo obhajati šele sicer potrpežljivega Matevža, ki je jeseni l. 1915 napisal: »Za dopust sem po večkrat prašov, pa ga ne dobim jest kot tudi drugi ne iz tega regamenta. Ne vem, kakšen de je (namreč, ta regiment — op. M. S.) in kaj je to.« (28) In v zgodnjem poletju l. 1916, ko se je bližalo najhujše poletno delo, je potožil: »Zdej me zlo skerbi, kej bo doma, košne /= košnja/ je to, oh, moj Boh, kdo bo pokosu, kaj bo, z urlaubom po neč ne upam.« (38) Čez dober teden mu je žena odpisala takole: Naznanim ti, da sem dobila tvoje karto in ti oznanim, da drugi dobijo dopust, kateri so z družih dežel, kar je s Kranskiga in Primorskiga, pa ne. Prosi le, če boš dobil, upanje je malo.« (D) Tako je mož tik pred svojo smrtjo izvedel resnico, zakaj mu je pot domov zaprta. Zato, ker je bil Slovenec! Ali je to doumel? Tega ni mogoče ugotoviti, saj so omenjene vrstice o tem zadnje v kronologiji ohranjenega dopisovanja.

5. *Denarna podpora*: Matevža je skrbelo, kako bo žena sama preživljala njune otroke, zato ji že v drugem ohranjenem pismu naroča: »Le pejd na žepanstu /= županstvo/, ker /= kar/ sem ti že pred pravu, ker se sama nikdar ne boš mogla shajati, ker imaš dosti družega delaz otroci, in prosi za podpora. Povej, koliko imaš otrok, ker od vsakega nekaj dobiš.« (2) Da je žena poslušala njegov svet, je videti iz enega naslednjih pisem, v katerem jo mož sprašuje, koliko pravzaprav dobi podpore in ali je zmeraj enaka. (6) Sam podpora od doma odklanja: »Meni denarja zaenkrat šeni treba pošiljati, čeprav nimam veliko.« (6) Nasprotno, stiskal je, da je lahko kaj privarčeval in večkrat sporoča v pismu, koliko ji pošilja in jo prosi za odgovor, ali je dobila ravno toliko, da bo videl, ali se ni kaj izgubilo. (8, 15, 16) Pri tem ji ob priložnosti priporoča: »Če je le mogoče, tok brez dnaro ne bodi, poseben kovango ker preperjele peper...«⁴ Žena je znala ceniti njegovo skrb, saj mu je odpisala: »Hudo mi je, ker vidim, kako še zdaj skrbiš za nas in si pritrguješ od svojih ust, samo da bi še nam pomagal; zdaj se mi poslal 26 Kr /= kron/ in otrokom tudi vse... Drugim pa morajo še od doma pošiljati.« (A) Kako je Matevž želel imeti čiste račune in dobre prijatelje, je videti iz njegovih naročil ženi, naj do časa plače »sekulanc« /= zavarovanje/, (4) naj poravna račun učiteljici /= klekljarski učiteljici Leopoldini Pelhanovi/, (5) a na drugi strani je želel, da so tudi drugi z njim enako ravnali. (A, 41, 6, 11)

II.

1. *Gospodarstvo*: nemočen zaradi svojega položaja, ko ni več razpolagal sam s sabo, je Matevž na začetku svojega dopisovanja zapisal: »Delajte, kakor veste in znate, ker ne vem, kdaj pridem domu. (2) Podobno prvi hip naroča

⁴ Dopis št. 8. Zveza je v originalu nejasna. Mož ženi bolj priporoča kovani denar kot papirnatega.

sosedu Šubcu, kateremu poverja skrb tudi za svojo družino: »Delajte kakor morete...« (2) Vendar se je polagoma otrešel prve pobitosti.

a) *Poljedelstvo*: Od poljskih pridelkov je vedno prva skrb posvečena žitu; to praktično pomeni kruhu. »Žito kar v kazuc / = kozolec / denite, da se posuši in potem ga pospravite, kamor veste in znate, ker jest ga skoraj gvišno mlatu ne bom letos.« (3) Zanima ga pridelek žita in krompirja, (3, 32) sprašuje, kakšna je letina za sadje (6) in spet naroča ženi, naj vseje kaj ječmena tudi jeseni. (11) Enako tudi žena od poljščin največ pozornosti namenja žitu: »Vsi pravijo, da bo žito, kar smo ga jeseni vsejali, gotovo mraz vzel, ker nima zraka, ko je sneg ves zmrzel po njivah.« Tolaži se s tem, da bo, če bo le mogoče, vsejala ječmen. (C, Č). Iz omembe, da »lena še nisem nič posušila«, sledi, da so tedaj gojili na Žirovskem tudi to rastlino (lan). (D)

b) *Živinoreja*: Posebne skrbi je bila pri nekdanjih kmečkih gospodarjih deležna živina. Tudi Matevž pošilja otrokom nekaj za Miklavža z namenom, »da bojo raje živino vardevali« (8) in eno od njegovih ohranjenih pisem takole dokumentira njegovo zadevno radovednost: »Od prašičev že zelo dolgo nisi nič pisala, koliko ih imaš in kakšne in tudi vsi že tudi zaklalo, ali si blo kej zelo obdebelilo ali slabo. In tudi mi piši za živino, kukšno je in kako se ti redi.« (29) Žena mu je v prejšnjih pismih namreč med drugim mogla pomirjujoče zagotoviti: »Živina se zdaj vsa dobro redi in je zdrava,« ali: »Zdravi smo vsi, medruh in živina.« (A, B) Posebna zbliznanost z domačimi živalmi se kaže tudi v novici, da je »z juncom že trikrat branala pa prav lep pele.« (Č) Sporočilo: »Zdaj sem dala 6 pujskov, 4 tvojemu bratu, 2 Micki v Grapo,« priča o Marjanini posebni sposobnosti in veselju, da je skrbela za svinjski zarod in s tem tudi nekaj zaslužila, ko je oddajala mladiče. ( ) Seveda je pomembnen pri tem tudi gospodarski vidik, kakor ga npr. razkriva računanje, kako so »prašiči malo dražji, vendar ne toliko, kakor drugi živež«. (A) Toda navezanost na živali v hlevu presega zgolj pridobitniško gledanje nanje, saj jih je mogoče jemati kot neke vrste družinske člane. Zato vsekakor odpade navdilo, ki ga je dal Domoljub, »da bi z živino na gosto pregazili, da bi prišel zrak do žita. Pa to ni mogoče, ker bi živina noge polomila, ker je veliko snega in bi se cela pogreznila v sneg. (C) Spravilo krme, ki Matevž tako skrbi v njegovem zadnjem pismu, saj še ni pozabil, da sta bila poleg žene zaradi prevelikega napora zbolela tudi oba najstarejša sinova, (23) ženi Marjani drugo leto, vsaj po pisanju sodeč, ne povzroča več toliko preglavic. V odgovoru se celo nekako pohvali: »Deteljo smo vso sami spravili.« (D)

c) *Gozdarstvo*: v skladu z nekdanjo podobo kmečkega gospodarstva je, da je v obravnavanih pismih govor tudi o sečnji lesa in dohodkih od njega.⁵

2. *Obrt*: od njih je največja, čeprav le obrobna, pozornost namenjena *klekljanju*: Decembra l. 1914 piše Marjana možu: »Klekljanje še nimamo nič pripravljenega; imamo še zmeraj dosti družega dela. Pa tudi skoraj gotovo ne bomo nič (klekljali, op. M. S.), ker so zelo cene znižali in še dati ne morejo.« (A) »Šuštor« in kovač sta le omenjena, toda dvakrat. Prvi kot mojster ki naj potrpi z njegovim sinom, vajencem, ker ga bolijo oči (34) in drugi ob neki kupčiji, o kateri mu piše žena. Obe obrti pa sta omenjeni tudi ob novicah o vpoklicih v vojsko. Soseda Ivana, ki je večinoma pisala v ženinem imenu,

⁵ Dopis št. 11, Č. Dodano pismo soseda Gregorja Šubica.

enkrat dostavlja na koncu pisma, da je šel njen mož v Senj »šivat«, (A) tj. čevljarit, in ob drugi priložnosti, da so bili vpoklicani tudi že kovači pri Modrijanu. (38, C)

3. *Trgovina*: ni naključje, da je kot predmet nakupa tu največkrat omejen živež in v njegovem okviru koruza. Ta je namreč zagotavljala koruzne žgance in koruzni močnik. Že na prvi ohranjeni Matevževi dopisnici, ki jo je pisal takoj ob vpoklicu, je naročilo: »En žakel turšce še kupite, ker bo gotovo draži.« (1) Podoben opomin se še nekajkrat ponovi in izhaja iz skrbi, da bi družina ne bila lačna. (11) Že takoj v pismu, ki sledi dopisnici, je enako navdilo: »To ti še pišem, da živeže kupite, več in pred ko je mogoče, kolikor je mogoče.« (2) Kot neke vrste varuhu njegove družine pa Matevž naroča sosedu Šubcu v zvezi z njo: »In kar je za jest, ne predajajte.«⁶ Zadovoljen nad njeno odločitvijo ženi ob koncu njunega pismenega dogovarjanja piše: »Veseli me, ko si turšce kupila.« (32) Kaže namreč, da se v tej skrbi za živež nista popolnoma ujela, saj mu Marjana enkrat sporoča: *Zdaj nisem nič kupila živeža, smo samo to nucali, kar smo imeli prej doma. Se mi že denarja zdi škoda, ker je vse tako drago.* (A) Iz njenih tovrstnih novic možu je videti, da je mislila predvsem na obleko in obutev za otroke: »Zdaj sem pisala po blago, za vsakega otroka po eno obleko; pa bo stala 100 kron in pisali so, da bo še dražje. Usnje za čevlje je zelo drago, ženske čizme košatajo 24 kron. Piši mi, ali bi tudi zate kaj blaga naročila.« (C) In spet dobi tu svoje mesto živina, saj je zanjo kupila 8 centov slame po 1 goldinar in Marjana takole preudarja: »Za letos, mislim, da je bo dovolj, dobila bi jo še, če bi ukazal.« (C) A mož ji pušča pri tem proste roke: »za slamo naredi le sama, kakor veš in znaš.« (18) Izčrpno, čeprav kratko je Marjanino poročilo o spomladanskem sejmu živine v Žireh l. 1915: »Sejm je bil slab, malo živine, zelo draga. Plačevali so po 40 na vago. Bilo je samo 30 glav. Tako malo nobeden ne pomni, da bi jih bilo.« (C)

4. *Oblačila*: videti je, da je žena Marjana poskušala izražati svojo naklonjenost do moža vsaj s skrbjo za njegov »gvant«. Pri tem ji je pomagala njena prijateljica učiteljica L. Pelhanova, ki je v ta namen kaj napletla in Matevžu v prijateljčinem imenu tudi kaj poslala. V takem primeru mož zmeraj posebej naroča Marjani, naj se prijazni Idriječanki zahvali in zagotavlja, da bo to storil seveda tudi sam s kakšno »karto«. (C) Iz daljne Rusije hkrati z zahvalo za pošiljko ženi takole odgovarja: »S tem se ti serčno zahvalim za gvant, ali posebno vso spadne obleke imamo dosti, de komaj grem; tok sem oblečen, po me vendar zmerom zebe.« (5, 6) Ob kratkem postanku na Krasu v svoji dobroti takole zavrača kakršno koli pomoč od doma: »Pošilet mi gvanto ni treba neč. Upam, da bomo kej fasal /= dobili/, če ne, bom pa že saj sam se preskrbu kako. Tega po ne, da bi miti kej pošilalo, ko ste domo tudi še bel potrebni, ko teško delote.« (31) V pismu, ki je v celoti od vseh najbolj ekspresivno, je v zvezi z obleko Matevž bolj hud kot hudomušen: »Gvanto ne nucam neč, ga imam, de bi nucal osla, de bi go nosu za meno.« (34)

Posebno pomembna postavka v zavarovanju človeškega telesa pred mrazom in drugimi nevšečnostmi je obutev. V času, ko je bil Matevž še v Trstu in si je prizadeval otrokom napraviti malo veselja ob Miklavžu, je tudi ženi poslal nekaj v dar: »Za ene urbase /= zgornji del čevlja/ sem ukupu prav

⁶ Dopis št. 2, dodano pismo domačim.

pocen.« Pri tem si je vsekakor hotel zagotoviti svojo moralno neoporečnost in je dodal: »Pa neč ne misli, da je ukraden.« (8) Skrb za telesno higieno pa izraža pripomba ob priložnosti, ko je poslal domov svoje čevlje, a ni jasno, zakaj je bilo to primerno. Da bi nekoliko razbremenil svojo prtljago? Takole torej pravi: »Pošlem moje čevle in še nekoj drugih reči, po tudi skorej gvišen kej uši; se ahtoj, de ih kej ne dobite.« (25) Iz pisma žene Marjane zvemo, da mu je poslala »en žakel, da bi imel za noge zaviti, pa nič ne pišeš, ali si dobil al ne, zdi se mi, da nisi.« (C) Tare jo skrb za obleko otrokom. Cela podpora gre zanj. (C)

5. Voda: je življenjskega pomena za vse živo, zato ni naključje, da je v naših pismih beseda nanesa tudi nanjo; mati Marjana se pritožuje, da »zelo malo teče, pri kovačiji⁷ teče ven; ne vem, kako bo, prav skrbi me, ker pozimi ne bo mogoče popravlat in tudi ne vem, koga bi prosila, da bi mi popravil.« (A) Oče Matevž ji že čez tri dni prav natančno svetuje, kako naj očisti cevi za vodo. Takole ji razlaga: »Vadva, če češ, pa z Jakopom popravta. Zkapl zram /= izkoplji zraven/ kozovco pod tepko, po odmoš /= odmaši/, pol po por klonic /= potem pa pri klonici/, ker todrugo teče notor, in še pred vejžo; samo ahtoj, da ne boš kej družega napravlo notor. Žitkor /= lahko⁷ toprvu por klonic in pred vejžo narpred ali po som /= pa samo/ pred vejžo. Por klonic ror vzomi von, pal boš lahk spucalo todruge.« Razlago olajšano konča s prepričanjem: »Sej mislim, de Jakop že ve, ko je mene vidu.« (13)

6. Prehrana/živež: kadar je stiska, so živila ali živež, kot so včasih govorili, vedno zelo pomemben predmet pogovora. Tako je tudi v omenjenih pismih. Največjo skrb v tej zvezi je namenjena žitu in njegovemu osnovnemu izdelku, moki, in na drugi strani mesu in mesnim izdelkom ali z eno besedo »mesnini«, kot temu pravijo v Žireh. Mož Matevž je vedno v skrbeh, da bi jim doma pobrali še tisto malo, kar imajo in zato večkrat med vrsticami naroča ženi, naj skrije živež (6) in ga zanima, kako se je izteklo, ko so v ta namen pregledovali domove. (A) Prav rad tudi pove, v kakšnem položaju je glede osnovnega živila, tj. kruha on sam: »Komisa po že nisem vidu en mesec, kroh po drag in po zame ne. Ko bi le kolikej kroh jedu, bi biv po hmal bolan, ko je le bev in samo packo.« (11) Očitno je, da se je stanje glede hrane vedno bolj slabšalo, saj iz Trsta piše kmalu zatem takole: »To je pa zlo slabši kot je blo v Ternovm, ne dobimo neč kruha, a monaže malo; moremo kroh le kopupat, po se še tešk dobi, ko smo poršl, je biv po 28, zdej je po že po 34.« In na drugem mestu v istem pismu: »Živež se draži, tudi to zlo; moko je že to gori /= boljše kvalitete, bela/ po 38 kilo, kruh po 34.« (68) Samo enkrat, ko je bil komaj dober teden od doma, v pismu z dne 30. 8. 1914 je neskrbno mogel zapisati: »Jesti imam dost, dinsta /Diensta = dela, zaposlitve/ dost, spajne pa malo, ker je le ostak drugi večer.« (15) nato so v zvezi s hrano sporočila vedno slabša, dokler ne pride njena količina na skrajno mejo vzdržljivosti: »Za jed si me prašala, pa more bit zadosti, ko ni več. Dobimo po še vendar vsak dan.« (5) Ko mu je žena poslala neko malenkost ob njegovem godu, ji je odpisal: »Družego mi po ni treba več pošilet, ko jest /= jaz/ vem, de lahk in de ste zelo doma potrebni. Jest zdaj že še gverom, ko se še kakšen kromper dobi.« A ni si mogel kaj, da bi na koncu ne pripisal: »Zato je to lep, ko ni uši, po tudi jest ni.« (6) In

⁷ Oče Matevž je imel doma tudi kovačijo.

vendar je bila njegova skrb za dom večja kot za lastno preživetje. Na vse kriplje je stalno odklanjal od doma kakršno koli pomoč, četudi v lastno škodo: »Za mesnino si mi pisala, pa kej mi boš pošilalo, ko boste doma še bel potrebni. Jest bi žezelo rad jemu, pa vendar men les / = le sem/ nobene reči pošilati. Jest bom že živu z božjo pomočjo, kukor bom mogu. Morebit še ložej kot boste doma.« (4) Žena Marjana možu sporoča, kako ravna z živežem, (18) mori jo skrb, »kam bom spravila meso, kadar bodo začeli krasti, (30) a najbolj to, kako bo sama z otroki mogla obdelovati grunt, zakaj, »če svet ne bo obdelan, ne bomo imeli kaj jesti.« (C)

III.

1. Vaška skupnost/sosedstvo/prijateljstvo/: a) Žirovska kotlina: pismo vsakega vojaka zdoma je bilo posredno pomembno za celo okolico, ki ga je poznala, saj je utegnilo sporočiti kaj tudi o možeh in fantih iz drugih hiš. Taka so bila tudi Matevževa pisma. Že v prvem sporoča, »da svo s Pintorjem skupej in še nekoj družih z Žerov je nos blizu«. (1) V drugem je še bolj natančen, čeprav pravi, »novega ti ne vem pisati, družega, kakor da je nas več z Žerov tukej, s Pintorjem sva pa prav skupej, drugi so pa Jenikov Janez, Šinkovc, Burnik, Mlinar z Osojnice, 3 z Žerov, 2 z Žerovnice, Jereb s Kluke; za vse se pa nocoj še spovnem ne.« (2) Z italijansko-avstrijske fronte spet omenja novico, ki ne zadeva zgolj domačih: »Z Lužerjem sva bilo tudi že parkrat skupaj, s Štrajtom po še ne, vem po, de je tudi tukej. Družega go po ne poznam, sem le večino pri samih Štajercih.« (34) In prav za Štrajta poizveduje žena, da bi jih ne spravljal v preveliko skrb: »Alenka Štrajtova nič več ne dobi pisma; če je kaj mogoče, daj, kaj pišita, če sta vkup,« mu solidarnostno naroča (B).

»Štrajt in Jur z Vrsnika sta bila do srede še zdrava, zdaj pa ne vem ali sta še,« (17) verjetno na veliko veselje njunih domačih zvemo precej pozneje iz nekega poznejšega Matevževega sporočila.

Nekaj mesecev pozneje, spomladi l. 1915 mu v zvezi z dogajanjem na Žirovskem žena takole pravi: »Pisati ti nimam nič dobrega. Zdaj so bili pri naboru od 18. do 24 leta. Dobri so bli skoraj vsi, nekaj jih gre že v ponedeljek. Šel bo Gričerjev Rudolf, Gantarjev Franc, Prvišk Jernač, Južikov Anton, pri Modrijan jih gre pet, vsi kovači. Janez je že šel kovat. Eden od Štrajta. Šli so tudi delavci, Travnčkar, Porodižer, Šubcov Lovre, Janez Tomincov, Čelar, Šurkov Franc (Bobi dic / = babji dedec/), Mežnarjev Urban. Kofur je dobil namestnika. Brizar in Kodrn sta zv. dali so jih domu. Zdaj so plakati za od 37 do 42 let stare. Prihodi mesec bo nabor. Sivkar in Šubc pravita, da bosta gvišno kmalu na vrsti.« (Č)

b) Sosedje: Zgornja novica je morala Matevža zelo prizadeti, saj je soseda Šubca pooblastil za nekakšnega namestnika v gospodarskih rečeh na svojem domu. Medtem ko se je moral do svoje družine obnašati pogumno in dostojanstveno, da bi jim s svojo bolečino ne povzročal še večjega gorja, se je v prvem pismu Šubcu njegova skrb zanjo izrazila v zelo neposredni obliki. Kako zelo je za/upal vanj, priča pismo: »Dragi prijatelj. Predno ti nadalje pišem, te lepo pozdravim, tebe, tvoje ženain otroke. Zelo rad bilv / = bi bil/ še s taboj kej govoru, predno sva se ločila, pa še toliko ne vem, ali sem ti dav sreče / = roko/ ali ne. Pa tudi zdaj ti ne morem pisati, ker me oči preveč zalivaje. Družigo vam ne

morem pisati, kakor delojte kor morete in kar je za jesti ne predajojte. Zdaj še enkrat lepo pozdravim tebe, ženi innajine otroke. Zbogom.« (2) Zato je seveda razumljivo, da v enem prvih pisem ženi Matevž naroča: »To te še prosim, da pisma tudi Šubcu daš brat.« (2) V nadaljnjem dopisovanju Matevž od ljudi zunaj doma največkrat omenja, kako pogosto piše prav Šubcu in se v prikriti zadregi čudi, da so pisma od soseda precej redka, (4, 17, 34) kar ga je motilo tudi zaradi želje po primernem urejanju gospodarskih zadev. (18) Tako je ohranjeno eno od pisem Gregorja Šubica, ki piše Matevžu, kaj se je dalo urediti v zvezi z lesom in plačilom zanj.⁸ V nasprotju z zadržanim Šubcem, ki mu pisanje ni šlo tako od rok, je bila soseda Ivana za to bolj pripravna. Razen enega, ki je pisano z drugo roko in vse kaže, da je soseda Šubica, je prenašala ženine misli na papir prav ta zlata duša. A kot kažejo Matevževa sporočila, mu je Ivana tudi iz svoje volje večkrat poslala kakšno pisanje, bodisi pismo, (17) bodisi dopisnico (34). Tudi ko je pisala v Marjaninem imenu, je včasih pristavila kakšen stavek. Morda le pozdrav in z novico iz lastne hiše: »Pozdravim te tudi jaz, Ivana G. Moj mož je šev v Sinj šivat / = čevljarit/.« (B) Vedra, kot je bila, je enkrat svoje usluge njegovni ženi Matevžu tudi takole označila: »Lepo te pozdravim, jaz, pisateljca Ivana.« Po novici, kako je z njenim možem, je še, v duhu splošnega razpoloženja, ki je bilo primerno za pismo takratnemu avstrijskemu vojaku, in iz obzorja preprostih ljudi, ki so sprijaznjeni z dejstvi, dostavila: »Bog te živi, pripelji zdravega kmalu domu. Živela naša lepa domovina pod varstvom naše širne Avstrije.« (C). Težko je presoditi ali je bila zgolj moč navade in fraza vljudnosti, ko sta obe strani, Matevž v svojem pisanju in Marjana njemu, omenjali tudi pozdrave sosedom oz. od sosedov. Zdi se, da so bili ti pozdravi dovolj iskreni in zato tudi konkretni. V formulaciji od doma niso navedeni sosede na splošno, ampak »sosedje in sosede«; (C) Matevž pa se je prav dobro zavedal vloge medsebojne pomoči in solidarnosti, zato se ni čuditi, da pojem soseda (23, 32, 34) določa ali včasih zamenja z drugo kategorijo, ki je na eni strani etično višja in hkrati osebno toplejša. Takole končuje v začetku svojega staža eno od pisem: »Prav serčno pozdravim tebe, otroke, vse sosede in druge prijatle.« (4) In drugo pismo začenja: »Predno ti kej pišem, te lepo pozdravim, tebe in vse tvoje prijatle in dobrotnike.« (20) Le enkrat je v tej zvezi konkreten, tedaj, ko omenja »Blažičkova: Jakoba in Janeza«, (16) vendar sta bila tadva z njim v daljnem sorodu.

c) *Prijateljstvo*: kako visoko ceno je takrat imelo prijateljstvo kot kategorija neformalnega združevanja, priča pismo Janeza Modrijana, Rautarja, kot se je podpisal in kot ga izdaja njegov jezik, doma iz Rovt. Brez velike zadržanosti je razodel svoja prijateljska čustva: »Predraga prijateljica. Predno naprej pišem, te prav lepo pozdravim, tebe in vse skupaj, tebe in Mateuže in otroke in te prav lepo prosim, daj mi saj mi karto pisati, kako se kaj vam godi. Ali je Matevž še pri sodatah, ali kaj piše, ali je še zdru; prau lepo ga pozdravim, ki sva bla tojk / = toliko/ prijatla. Zato te pa prosim, da mi daš vediti, če je, kaj de je pri vas. Pri men je dost dobro . . .« »Černavojniški delavec na železnici u Lublan«, kot se je podpisal družinski prijatelj Demšarjevih, nato nadaljuje z novicami iz svojega okolja: kako se z ženo komaj zdržujeta, kaj počne kot črnovojnik in kako v brezpravnem položaju je on in njemu enaki.⁹

⁸ Dopis Č, pismo G. Šubica.

⁹ Dopis J. Modrijana.

2. Šege: od letnih šeg sta v Matevževih pismih doživela največ pozornosti Miklavž in božič. Oče Matevž se je trdno odločil razveseliti otroke ob njihovem prazniku in jim je že konec novembra tistega leta, ko je bil za Miklavževo prvič od doma, obljubil: »in tudi za Miklavže kej pošlem«. (7) Naslednje pismo je celo posvečeno prav temu dejanju. V njem natančno našteva, kaj pošilja in kako naj se nove stvari, ki jih doma še ne poznajo, uporabljajo. Ob tem se v njem hkrati mešata veselje nad predvidenim presenečenjem otrok in žalost, da jih more razveseljevati le na ta način. »Miklavževo« pismo je torej naslednje: »Namenil sem se vam nekaj poslati, ko vam je Miklavž pornesu . . . : pošlem 2 paro zapestnikov /= neke vrste rokavic, op. M. S./, 2 pušč za noklejbesn /= puščici za svinčnike/, 2 mašino za klejbesn špičt, (mož uči ženo, kako se šilček rabi in ji naroča, da naj pazi nanj, op. M. S.). Potem pa tudi tebi nekoj, . . . Druzega ti nemam kej poslati, ker je to le otročeriye, zdej in samo noumnost. V kratkem mi odgovor, ali si dobila paket ali ne.« (8).

Božiča l. 1914 Matevž ne omenja, razen v ironični zvezi, da »zdej pravje, de gremo z božičnim darilom proti Dunaju« (10) in s kratkim voščilom na dopisnici, ko se javlja v stalni pripravljenosti na odhod iz Trsta na fronto: »vošim vam sreče in zdravje.« (14). Veliko bolj osebno je o božiču l. 1915. Praznuje ga na čisto poseben način. Takole o tem piše svojim domačim in jim vošči: ». . . ti naznanim, de sem še zdrav, ali vesev pa vendar neč; ker danes je tak praznik, po nisem vidu cerkva in tudi družega ne. Ali delat mi po vendar ni bol treba danes, tok pa vendar vem, da je svet dan. S tem vam vošim vesele praznike intud srečno novo leto. Zelo mi je hudo, ker ti več pisati ne morem, pa bo Boh dal, de se še vidimo in de še tudi na božične praznike jest k maši lahko grem. Ali zdej bom vedu koliko praznike ceniti. Zelo mi bo hudo, ko bom mogu jutur delat, pa Boh že ve, kaj delo.« (35)

Poleg praznika svete Ane, vendar le kot časovno kategorijo za 26. 7. 1915, (23) Matevž omenja tudi svoj god, toda na izredno obziren, naravnost prefinjen način. V sporočilu, da je prejel ženino pošto, ji odgovarja: »Naznanim Ti, de sem danes na 21. no M. G.¹⁰ prejel tvoje karto. Pisalo si mi, de si mi nekoj poslalo, po do zdej še nisem neč dobu . . .« A kot da bi slutil svojo prihodnjo usodo, saj ga je ob letu že krila tuja zemlja, nadaljuje: »Zelo sem danes žalosten. Ne vem ali bom res tud še potem celo leto alikaj bo, ko pravje, da gremo jutri naprej, po če jutri ne, po v 2 ali 3 dneh gvišno.« (30)

Žena Marjana od letnih praznikov omenja le sv. tri kralje, in to brez kakršnega koli čustvenega poudarka: »Jutor baje sv. trije krali. Jest bom šla h maš, ti pa vim, de neč ne greš.« (B) V tem pogledu primerja njun položaj — brez nadaljnjega komentarja.

3. Verovanje: medtem ko je pozdrav »zbogom« malodane v vsakem pismu in variante obrazca »zdrav sem, hvala Bogu« mogoče imeti za utrjeno frazo, je prošnja za misel nanj v molitvi gotovo izraz Matevževe iskrene vere, da je vsaj z njo s svojimi domačimi intimno povezan. Tudi tako je mogoče razložiti, da je ta njegova želja vsakič jezikovno drugače oblikovana. Po vrsti: »Molite za vse; Pošiljati mi ni treba nič razen molitve. Se vam tudi priporočim k molitvi.« (14, 15, 29) V dveh pismih, ki sta najbolj intimni, saj v njih dopušča,

¹⁰ 21. 9. je god sv. Matevža.

da pridejo na dan njegova najbolj osebna in globoka občutja, govori o svoji zapuščenosti, ki pa je ne meri le s človeškimi merami. Prejkone je k takemu poraznemu razpoloženju svoje prispevalo tudi uničujoče okolje fronte. Tako se v trdi ruski zimi, ko ugotavlja, da je »odvseh že zapuščen«, sprašuje: »Ne vem, ali me je res že tudi Boh zapustu ali kej je.« (16) Enako občutje zapuščenosti prizna v pismu, v katerem sicer govori o dogajanju na fronti v boju z Italijani, iz katerega se mu je komaj še posrečilo izvleči s celo kožo; toda tokrat stanje zavrženosti skuša premagati s prepričanjem v smislu dejanj konfesionalne narave: »Druzega go po ne poznam, sem le večino pri samih Štajercih, zapuščen od vseh; upam, de od Boga po vendar ne, ker smo bili danes pri maši in tudi pri sv. obhajilu, ker že dolgo nisem biv pri maši.« (34) V neredkem obračanju na otroke, naj molijo /zanj/, (8, 16, 18, 19) je zaznati upanje, da Bog ne bo zavrgel prošnje nedolžnih, da bi se živ in zdrav vrnil mednje. Njegovo rotenje za molitev je naravnost koprneče in zaupanje vanjo prepričljivo: »Zdrav sem še, hvalo Bogu, ali to pa rečem, da me samo Boh varuje. Molimo vsi, kar je mogoče, ker sem že več kamaratov izgubu.« (17) Najbolj neposreden je v tej veri v priprošnjo nedolžnih otrok z besedami: »Vas ta male, kot Jakopo, Frenco, Toneto in tudi todrujge tamale prosim, de nej radi ubogaje, in tudi molije, de nas pred Boh reši te strašne kazni božje, de bi Boh dav, de bi še poršu zdrav tudi jest domu.« (16)

Očitno prepričan je bil tudi v pomoč nekaterih predmetnih znamenj svoje konfesije, kakor je razbrati iz nadaljevanja v istem pismu: »te tudi prosim, da mi pošleš eno žegnano svetinco. Deneš je lahk kar v pism poše posebej v paper zaviješ. Sem že zgubu eno to, zdej bi po zlo rad jemo drugo, če le moreš mi poslat, ker to je ne morem kupit zdej.« (16) Nobenih znamenj ni o tem, ali je žena mogla takoj ustreči moževi prošnji. Šele čez čas so na vojakovi dopisnici spet omenjene »cvetince« / = svetinjsice/ in »skopler« / = škapulir/, o čemer da mu je pisala in da on še ni dobil. (32)

Nemara sodi na to mesto tudi Matevžev vprašanje o zidavi nove cerkvene stavbe v Žireh: »To mi še piši, ko sem te pozabu prašet, kok je že cerku zdelono,« sprašuje ženo v prvem pismu po njenem poslednjem snidenju. (25)

4. *Branje*: v dopisovanju med Matevžem in njegovo družino je od takratnega dnevnega časopisja omenjen Slovenec, ki da je pisal, kako bo živež cenejši, (A) in drugič Domoljub, zoper katerega priporočilo, kaj je treba storiti, da bi zima ne uničila jesenskih posevkov, preudarna Marjana vneto protestira. (C)

Kot dokumentira obravnavana korespondenca, je žirovski vojak očitno rad bral. Žena mu sporoča, da mu je poslala Slovence in pratiko, a ugotavlja, da ji nič ne piše o tem, ali jih je dobil. Boji se, da ni. Ali je bilo to zgolj naključje, ali je bilo zadaj kaj bolj usodnega, povezanega z narodno pripadnostjo naslovljenca? Tako sklepanje je namreč mogoče izvajati iz edine Matevževe tožbe nad svojimi nadrejenimi v ohranjeni korespondenci. Zato ima tem večjo težo. In naravnost pretresljivo je, da je v zvezi s knjigami. Takole se namreč tedaj glasi Matevževa sodba: »... ti naznanim, de sem knjigo dobil, ali kaj mi nucoje,¹¹ ko ih brat ne smem, ko so taki eni kot psi.« (6)

¹¹ Tu gre verjetno za navzkrižje z izrazom »bukve«.

IV.

1. *Družinsko-sorodstvene zveze*: Iz obravnavanih pisem dobimo gradivo za preučevanje razmerij med generacijami na Žirovskem v preteklosti v eni najbolj avtentičnih oblik. Če bi v tej zvezi razmerje do svojih staršev opredelili kot pogled v preteklost in razmerje do svojih otrok kot pogled v prihodnost, je mogoče ob Matevževem primeru ugotoviti naslednje:

a) *Razmerje do staršev*: ženi je stal ob strani, vendar tudi sinovske ljubezni do matere ni zatajil. Kako previden je bil Matevž pri presojanju razmerij v domačem okolju, priča naslednji odgovor: »*Za mater ti jest ne vem dati svetov, ker ne vem vseh razmer. Dav sem prve 2 leti, ko je bil še oče živ, vse, kar je bilo zgovorjeno. Potem še 3 leta materi ravno tako. Potem je po mati reklo, de je stane preveč vožne, de ne more voziti, dej mi v dnarju. Jest sem je reku: ‚Meni je po vseeno, kar je vom bel prov.‘ Ono je reklo: ‚Dej mi nomest vsego družego 25 kron, vsako leko /= leto/. Meso in špeh po še vzamem.‘ Torej sem ji dajev 5 let kakor je bilo zgovorjeno. Potem po 7 let vsako leto po 25 kron, meso in špeh. Če je mogoče, se ti v tožbo ni treba podajati. Ali si po samo gospodar. Za metlo ti po nem¹² tudi ni trebo bit. Moreš preveč trpet in po tudi preveč skrbi zo nos jemet. Postrežbe po tudi por men nima zgovorjene, samo zasparavt.» (20) Tudi ob drugi priložnosti v zvezi z obveznostmi do svojih prednikov mož ne odgovarja kategorično, ampak skuša biti precizen: »*Za mater si mi pisala, pa vsega nesem zastopu, kok, de če jemet; po zavlan /= lani/ mislim, de je blo pločano, zagvišno po ne vem. Za letos ti po jest ne vem nobenega sveto dat.»* Iz presoje, da naj podpora žena obdrži zase, »*to drugu i po le dej, kar i gre, pal no bo nobedenneč mogu*« /= drugo ji pa le daj, kar ji gre, potem . . . /, (6) je razvidno, da gre verjetno za nesporazum v zvezi s tem, ali poravnavati vzdrževalnino gospodarjeve matere v denarju ali v naturalijah. Potrebni bi bili še drugi ustrezni viri, da bi ugotovili, kdaj se je začel prelom v tem pogledu na slovenskih domačijah. Razumljivo je, da je tistim, ki so se umaknili iz hiše kam dlje, denar zaradi praktičnosti bolj ustrezal, toda v času izrednih (vojnih) razmer, ko je hrana dobivala vsak dan večjo ceno, je bilo nemara življenjsko pomembnejše računati na pripadajočo vzdrževalnino v naturalijah. Morda je v tej luči treba razumeti odgovor v zvezi z nošnjo mleka od doma: »*Za mater si prašolo, de bi ji mlek kom nosilo, pa če ga i češ, go i le nesi; jest go i ne bom. Ti, če pride domu, ga ile dej, iz hiše ga i po ni trebo nokamor nositi.»* (7) Ne bomo iskali dokončnega odgovora, ali gre v konkretnem primeru za načelno stališče ali za skrb, da bi doma ob vsesplošnem pomanjkanju imeli vsaj mleko. Mogoče je misliti tudi na prefinjen odgovor ženi, naj poravna obveznosti do matere v denarju in ne v naturalijah.*

Vendar kot kaže, težave te vrste niso razdejale obojestranske, vsaj določene rodovne naklonjenosti. Ko žena sporoča možu, kako je z njegovo materjo, med drugim pravi: »*Pretečeni teden je bila prišla malo pogledat domu, ker je upala, da boš prišel ti.»* (A) Na drugi strani prav tako sin sprašuje zanjo z ruske fronte v pismu, ki je eno najbolj sugestivnih v ohranjeni korespondenci. V njem mu misel dvakrat nanese nanjo. Ob dejstvu, da je bolna, ga skrbi, kaj je z njo: »*Zdej po prašem, še za mater, ali je že kej bol?, ali je po že morebet vmerlo,*

¹² Tu Matevž uporablja onikanje.

po neč ne vem.« (16) To se ravno še ni zgodilo, vendar je iz odgovorov zaskrbljeni in slutenj poln sin moral spoznavati, da jo polagoma jemlje: »Mati je še bolna, nje bolezen je trdovratna, se skoraj ne ve, ali je bolši ali ne,« so mu pisali marca 1915 (C) in še slabši je mogel v tej zvezi biti odgovor čez dober mesec istega leta. (Č)

b) *Razmerje do otrok*: ohranjena pisma so tudi dragocen vir za raziskavo razmerij med starši in otroki v prvih desetletjih 20. stoletja v Žireh in okolici. Gotovo je ob dejstvu medsebojne očitne naklonjenosti in ljubeznivosti treba upoštevati izredne okoliščine, v katerih so se ta čustva razodevala in jih nemara po mnenju marsikoga ni mogoče posploševati. Toda nikakor ni mogoče omalovaževati njihove pozitivne narave, četudi je bila v vsakdanjih stikih prejkone za stopnjo ali dve nižja, kakor se nam njihova toplota predstavlja iz obravnavane korespondence.

Ravno v vsakem pismu ne, toda pogosto oče v prvih ali zadnjih vrsticah svojega pisanja posebej poleg žene pozdravlja tudi otroke, (16, 17, 28, 34, 35, 36) če jih posebej ne omenja že tudi v naslovu. (8, 10) Tudi v jedru svojega pisanja jim večkrat namenja poseben del. Seveda je pri tem izpolnjeval svoje vzgojno poslanstvo, ki ga mu je priporočala tudi žena, kakor sledi iz njenega pisma, ko se mu zahvaljuje za Miklavžev dar: »Kadar boš pisal, le še kaj otroke posvari, ker jim več zaleže tvoja beseda kakor moja palica,« (A) mu prigovarja, opozarjajoč na njegovo očetovsko dolžnost. Oče ni pozabil nanjo, vendar pisma govorijo tudi to, da je preprosto svoje otroke imel rad, lahko bi rekli, celó nadvse rad. Vendar pa je za čas in okolje značilno, da lahko govori o njih le imenoma ali nedoločno: zgolj glede na spol ne pa tudi na medsebojno rodovno razmerje. Primer: »To še prašam, kter fant /= sin/ je bolan... (8, 16, 18, 19) Na drugem mestu, ko mu žena sporoča, da sta ona in najstarejši sin Jakob zbolela, ji moč z vso naglico odgovarja, naj gre »kom po rocnije« ali naj koga prosi, da jih prinese »za obodva, fanto /= sina/ tudi.« (23) V izmikanju imenovanju konkretne rodovne zveze med starši in otroki je mogoče videti tabu, o pomenu in vlogi katerega bo treba še marsikaj premisliti, za tokrat naj zadošča samo opozorilo nanj.

S strani otrok ni veliko podatkov o njihovem razmerju do očeta. Le tedaj mati govori o njihovem razpoloženju, ko so upali, da bo prišel domov: »Vsi smo te z veseljem pričakovali. Zdaj pa pišeš, da boš moral iti še naprej, smo pa žalostni.« (A) Tudi, ko se mu zahvaljuje za Miklavževo pošiljko, poudarja, kako veseli so bili otroci (A). Drugače mu o otrocih ne piše, razen to, da je najmlajša shodila: »Frančka žehod. O božič (1915) je začela,« (B) in o najstarejšem Jakobu, a to le v zvezi z delom in boleznijo, ki je bila očitno posledica prevelikih naporov, ker je moral prezgodaj prevzemati očetova dela pri hiši. Kot edini opismenjen pri hiši, čeprav še on le za silo, (3, 4) se je kljub temu pripravil pisati očetu tudi sam, brez materinega naročila, kar je spravilo mater v zadrego, očeta pa ganilo, (A, 12) kakor je bilo že predstavljeno spredaj. Kot najstarejši, ki je tako moral najprej z očetom za delom, koliko ga je že zmožel, in zaradi svoje vloge prvorojenstva, ki mu je navadno pripadalo nasledstvo na očetovi kmetiji, je Jakob od otrok užival največjo očetovo skrb in naklonjenost. Presenetljivo je, da mu je oče že v enem prvih pisem, ko je bil zdoma le nekaj dni, to tudi razodel, ko olajšano priznava, da je sedaj že lažje bral njegovo pismo, in po prošnji, naj mu še kaj piše, nadaljuje: »Le priden bod, rad bogaj in

rad moli, de te bo rad jemu Boh in tudi jest. Ker jest sem tebe najraj jemu, le rad ubogaj tudi mater, ti bom že dav ankot 2 kron, če ne bom mogu priti domu hmal, ti ih bom pa poslov.« (4) Da tu ne gre samo za zvitost, ki naj otroka pripravi do pisanja in tako omogoči očetu dobivanje informacij od doma, pričajo druga pisma, v katerih je Matevž očetovsko zaskrbljen: »Seveda nar bel me pa skerbi, kaj je že z Jakopom; če se ježe kej ozdravu in po za vse, kako je z vami, de bi bili le zdravi in de b se komo kaj ne prigodilo.« (29) V pismu s fronte na meji z Italijo, ko je sam ostal komaj živ, spet namenja posebno misel svojemu prvorojencu: »Zelo mi jehod / = hudo/ ko si mi pisalo, de Jakopo oči boliže, zato govori z šuštorjem za oči, naj ne gledo preveč v kakšno reč.« (34) Višek očetove naklonjenosti do najstarejšega pa je treba videti v njegovi dopisnici, ki je izrecno naslovljena nanj in to celó z določilom: sin. Ta izstop iz kmečke zadržanosti potrjuje veliko Matevževo navezanost na njegove potomce, čeprav je verjetno res, da jo je izdala le okoliščina njegove velike osamljenosti in oddaljenosti od njih. Drugače bi prejkone nikoli ne prišla na dan. Žal, je prav ta dopisnica zaradi obledelosti pisanja z navadnim svinčnikom le na pol čitljiva. Za nagovorom *Dragi sin*, ki se tako na dopisnici pojavi že drugič, je mogoče razbrati le očetovo bridko vprašanje: »Zakaj nič ne pišeš, saj bi ... kakšno karto, ... pismo ... (19) Sledi krik: »Ljubi otroci, saj vi me ne pozabite.« V tej zvezi je prav opozoriti na uporabo takrat prejkone še ljubkujoče zveze »vaše mama«, saj je bilo tedaj v navadi še govoriti: mati. In spet se ponovi klic: »ljubljeni moji«. In nato prošnja: ... ker ga ni dneva, de bi jest ne molil, ... vas pa tudi vas prosim, de molite zame, ker le to upam, da bi srečno ...« Kljub fragmentarnosti je iz pisanja, posebej namenjenega otrokom torej jasno, da gre za izraz očetove ljubezni do njih in koprneče želje, da bi mu bilo dano priti domov k družini. Medtem ko je ta dopisnica na najnižji točki, na sinusni krivulji Matevževih razpoloženj, je pismo, ki ga je pisal družini o Miklavžu l. 1914, na najvišji točki, saj v njem nado osebnim položajem prevladuje vzgojno razmerje do otrok. V omenjenem pismu namreč pojasnjuje, da jim pošilja paket zato, »de boste raj žvino vardeval in raj mater bogal in po men pisal in po trdi zelo molil.« (8) V naslednjih dneh, ko pismo naslavlja na vse otroke, se brez prikrivanja zanaša na njih priprošnjo za svojo srečno vrnitev in kot vzgojno sredstvo zanje upošteva svojo očetovsko avtoriteto, ki pa ni nasilna. Saj svoje otroke prosi, »de le radi ubogajte in molite; se vendar vas /bo/ Boh uslišev, de še pridem zdrav domu. Le radi bogajte mater; če bom mogu, bom že še kej vom poslov, če bom živ in zdrov.« Ne računa torej samo na pokorščino svojih otrok, ampak se zaveda, da ima tudi on svoj dolg do njih. Prošnja k molitvi za njegovo srečno vrnitev najde pot tudi v prisrčnem nagovoru: »Vas ta male kot Jakopo, Frenca, Toneto in tudi to drujge ta male prosim, de ...« (10) O obzirnosti očeta Matevža priča dejstvo, da svoje otroke molitve vedno le prosi; nikdar je ne zahteva ali celó ukazuje. To dokazuje tudi odlomek, ki je posvečen otrokom v pismu z dne 2. 5. 1915, ko je tudi do žene izredno rahločuten: »Zdej po še otrokom pišem par vrstic; vas prosim, vse skupej: le radi ubogajte mater in tudi radi molite, de ne bom vas žalostenjest intudi de vas Boh ne bo zapustu. Le pridni bodite in molite.« (18)

Navedeni primeri se nanašajo le na ozek družinski krog staršev in otrok. Vendar to ne pomeni, da očeta drugačne vloge njegovih miljenec niso zanimale. Vsaj en ohranjen primer potrjuje, da je želel biti na tekočem tudi z

njihovimi nalogami, ki so jih imeli zunaj domačega praga: »Prašam te, kdaj pa letos v šolo hodje: ali dopovne ali popovne ali hkrat obodvo ol vsak sam in prašem tud za Toneto, ali hod kom ali neč. (12)

c) Zdravje: čeprav se na prvi pogled zdi, da ta razdelek ne sodi v to poglavje, je vendar namenoma uvrščen vanj. Na zunaj ga je razumeti kot diskurz o zdravju, v resnici pa gre za predstavitev Matevževe skrbi za družino in odnosa do nje s posebnega zornega kota, z vidika človekove največje dobrine: zdravja torej. Matevž v dveh tretjinah svojih pisem govori o svojem zdravju in poizveduje o zdravju svojih domačih. Prvi hip se morda zdi čudno, zakaj skoraj v vsakem pismu ali dopisnici sporoča, da je zdrav, (6, 11, 13, 17, 32, 33, 34, 37, 38) saj je (trdno) zdravje vojaka samoumevno. Toda, dejstvo je, da jim s to novico hoče odvzeti skrb, da ni morda ranjen, da je cel, da, vsaj zaenkrat (še) ni invalid. To je bilo v hudih razmerah vojne izredno pomembno. V tem smislu je treba razumeti njegovo stalno poudarjanje, da bi se vrnil domov zdrav. (10, 12, 16, 35, 38) Vendar sta slaba hrana in napor tudi pri njem opravili svoje in v določenem obdobju Matevž nemalo toži: »Zdrav tudi nisem več toko kot sem bil doma. (24, 25, 28) Je pa značilno, da Matevž govori v tej zvezi o sebi le v tistem času, ko se je pokazala možnost, da bi ga obiskala žena. Ali to pomeni, da ji je sicer svoje pravo stanje prikrival, da bi je ne obremenjeval še s temi skrbmi ali je bilo to zgolj naključje. Poglavitna Matevževa skrb je bila tudi v tem pogledu pač namenjena ženi in otrokom. Iz Trsta, ko je z drugimi vred čakal, kam ga bodo dodelili na fronto, je pisal svojim: »Do zdej še nisem neč zvedu od otrok, ali so kej bolni ali so še bolni; zelo težku čakam, da bi le-to zvedu, pred kot iz Tersta grem.« (9) In čez slabo leto odgovarja ženi na novico o bolezni v hiši: »Zelo me bo skerbelo, ko ste mi pisali, da ste bolni, pa bo saj Boh dav, de se boste ozdravili.« (22) Sledi pismo, ki je eno najbolj izrazitih glede na pričevanja Matevževe skrbi za domače, svojega razmerja do žene in lastnega položaja. Nič ni slepomišil, bil je bridek in topel hkrati. Takole pravi: »Naznanim ti, de sem tvoje pismo in karto danes prejel in ti prec najne odgovorim, ko si mi tako žalostno novico pisalo. Saj sem jest to že pred vedu, de se bosto ti in Jakob zdej ob senu borderbolo / = poškovala, zbolela/. Saj vendar ni trebo ti do škode delati, vendar si misli, de očeto že nimaje otroci; kdo bo po potem skerbu zajne, če še mater zgubijo. Saj vendar delaj, le kar moreš. Saj še jest sem biv doma, smo imeli vsi dosti delo, zdej po mislš, de moreš vseglh tak obdelot kot smo pred vsi. Saj si vendar misli, de ti bo trebo še tudi jutri delati, ne le danes. Le pejdi prec kom po rocnije, če ne moreš samo, po noproši koga drugoga, de vam prinese kej zdravilo... To se mi še dobro zdi, ko mi pišeš, de letno dobro kaže, ali kej boste bolši, če je spravnine boš moglo, če se ne boš ozdravilo.« (23)

V svoji stiski za dom je Matevž pri oblikovanju tokrat tako intenziven, da je za oblikovanje vprašalnega stavka izpustil zvezo »te prašam«, ki je drugače pri napovedi vprašanja v njegovih pismih obvezna. Tu pa je skrb za otroke dramatično vmestil med položaj njihovega očeta in matere: »Vendar si misli, de očeto že nimaje otroci, kdo bo po potem skerbu zanje, če še mater zgubijo.« Tudi s tem, da je po tem ljubečem karanju žene, ko začne z novo snovjo, šel v novo vrsto, napravil je torej nov odstavek, kar je v zgradbi njegovih pisem izjema, dokazuje njegovo pisanje neke vrste naravne notranje prefinjenosti in oblikovalnega daru. Omenjeno pismo ima v skladu s položajem pisanja še

dostavek: »Ne vem, ali boš moglo brat ali ne, ko ti že čist po tom /= v temi/ pišem in hetim, de ti oddam nocoj.« (23) Kaže, da se je bolezen kot posledica prevelikega napora polagoma unesla, saj potem o njej ni več besed. Pač pa se čez nekaj časa Matevž spet gnjavi zaradi novic o Jakobovi bolezni, (29, 34) vendar nemara ni bilo tako hudo, kot se je njemu dozdevalo iz daljave, vsaj pisma o tem nič več ne govorijo. Sledi še moto: »Ne delajte preveč, zdravje je narveč vredno na tem svetu.« (38) Moto, zato, ker je to zadnji stavek, ki ga je oče Matevž še komaj stisnil v vogal dopisnice, ki so jo njegovi domači še zadnjo dobili od njega. To je bila njegova oporoka!

č) *Mož/žena*: Končno je v tem razdelku treba spregovoriti še o razmerju med možem in ženo. Čeprav je v zvezi z družbenimi, gospodarskimi in družinskimi zadevami bilo to razmerje pravzaprav mogoče opazovati že od vsega začetka tukajšnjega razpravljanja, se je to njiju samih dotikalo le od zunaj. Ohranjena pisma omogočajo spregovoriti nekaj tudi o njunem osebnem razmerju, ki zadeva samo njiju dva.

Zaradi neznanja pisave je bila žena pri tem v slabšem položaju, saj ni mogla drugim narekovati najglobljih občutij srca, tudi če bi jih hotela. A vendar je ob obžalovanju, da moža ni šla obiskat v Ljubljano, segla dokaj globoko, ko je med drugim dala zapisati: »Zdaj se pa prav kesam, ker nisem šla sama v Ljubljano te obiskat. Zelo mi je hudo, ker ne vem, kam greš. Ali mogoče v smrt in potem te ne bom videla več.« Nato mu daje priznanje zaradi njegove skrbi za družino in ob koncu pravi: »Prosim Te, piši mi, kadar boš imel kaj časa, ker bom vesela, da bom vedela, da si še živ.« (A) V naslednjem ohranjenem pismu, ki ga je v njenem imenu pisal sin Jakob, žena prostodušno priznava: »Zmerom me skrbi, ki /= kje/ si.« (B) Kot pritajeni izraz zaupnosti je mogoče poudarek v pozdravu: »tvoja žena«, kar je mogoče srečati dvakrat, (C, D) in morda tudi formulacijo: »Te/ (še enkrat) prav srčno pozdravim . . .«, (A, B, C, D) ki jo je mogoče dosledno srečati na začetku ali na koncu njenih pisem. Vendar obstaja tudi možnost, da gre za kliše tistega časa v pisanju pisem, ki pa ima funkcijo izražati vrsto piščevega razpoloženja do naslovljenca. Enako vlogo ima sintagma v zvezi: »Te še ankat prav serčno pozdravim čez hribe in doline.« (Č) To frazo je v ženinem imenu napisala druga roka, tokrat pri sosedu Šubcu, tako da ni mogoče ugotoviti, ali se je je domislila sama, ali je vanjo le privolila na piščev predlog, zato vprašanja osebnega oblikovanja ostajajo s te strani tukaj odprta.

Nasprotno je v tem pogledu pisanje moža Matevža bolj avtentično. Že doslej je bilo moč spoznati tudi v njegovem primeru, kako se v mejnih položajih človekova skorja prelomi in se prikaže njegova sredica, ki jo drugače hoté ali ne hrani zase. Toda v dokaz trdnosti čustev do ljubljene žene sedaj tudi ni imel drugačnih možnosti, kot da jih je prenesel na papir, ker so le tako lahko prišla do nje. Pogosto so res prekrita z vsesplošno skrbjo za dom in domače, (3, 6, 38) toda ob določenih trenutkih priderejo na dan z nemalo liričnosti, včasih malce rustikalno oblikovana, a vedno resnično iskrena. Ko razen otrokom tudi njej daje v paket Miklavžev dar, se v stiski sramežljivosti takole opravičuje: »Še tega ne misli, de imamo preveč dnaro; jest sem tu le pristradov, ali se mi zdi, de jest ne morem živet, de bi vam ne pomagov, čeprav malo morem.« (8) Zakaj je ni vabil na obisk v Ljubljano, Matevž razlaga ženi s potrebo po realnem gledanju na stvari, čeprav priznava, da je pri tem težko

premagoval svoja čustva. (11) V želji, da bi ji prihranil nepotrebno skrb, ker se nekaj časa morda ne bo mogel oglasiti, ji sporoča: »Ne skrbi preveč zame, ker ne vem, ali ti bom mogu še pisati, ali ne, ko še sam ne vem, kej in ki bom /= kaj bo in kje bom/; če bo mogoče, ti bom že še pisov, kdor /= kadar/ bom-mogu.« (14) Vmes je le eno ohranjeno pismo in sledi mu že večkrat omenjeno pismo z ruske fronte, v katerem se je prejkone najbolj odprl. Ko ga obhaja občutek popolne zapuščenosti od ljudi in od Boga, takole razlaga svoje stanje: »Saj tako hudo ni zame, alido nobene reči več nimam nobenega veselje.« (16) Najbolj topel do žene je na dopisnici, s katero med drugim sporoča, v kakšni stiski je zanje. Na zadnji, ki jo še ima, ji takole govori: »Draga, mi zame le neč preveč ne skrbi, ko mi pomagat neč ne moreš, kot jest teb ne. To se že pre-stane počasi, z božjo pomočjo.« (18) Sledi pretresljivo pismo sinu, s katerim je pri domačih iskal moralne opore (19) in nato kratkotrajno bridkoveselo snidenje v Žalcu pri Celju, (24, 25) in spet občutek zapuščenosti, (3) kar vse je bilo v tokratni predstavi že omenjeno, dokler se Matevžu ne izvije vzdih: »Samo de bi jest tvoje želje v strešti /= samo da bi jaz mogel tvoji želji ustreči/«, vendar ni čisto jasno, na kaj se ta želja nanaša. Ali na to, da ji piše, s čimer jo še more razveseliti, o čemer govori pred navedenim stavkom, ali na dopust, o katerem govori potlej, da ga nikakor ne more dobiti. (34) Posebno huda preizkušnja je bila za očeta samotno preživljanje božiča l. 1915; ko piše, kako pust praznik je imel, brez zadržkov priznava: »Zelo mi je hudo, ker ti več pisati ne morem. Pa bo saj Boh dav, de se še vidimo... Tudi zelo mi jezdej hudo, ker od doma neč pismo ne dobim, pa ga skorej gvišno še ne bom, ker sem v takem kraj, desega tudi malo troštam; pa mi pišite le, kej bom saj dobu.« Pismo končuje z željo, »de bi se saj še zdravi doma videli. Če se po le doma ne bomo, v nebesih pa gvišno.« (35)

V.

Uvodi Matevževega pisanja so dokaj umirjeni, brez kakršnih koli visokih čustvenih napetosti. Navadno gre le za sporočila, ali je dobil pošto ali ne, in pozdrave, ki pa so večkrat brez pridevnika, (1, 2, 7) če pa ta je dodan, gre največkrat za »lep«, torej: te vas lepo pozdravim/pozdravljam (17, 19, 20, 33) in le redko — »serčno pozdravim.« (5, 12, 18) V čustveno najbolj intenzivnem pismu z dne 17. 3. 1915 z ruske fronte pa je Matevž v uvodnem delu zapisal verz. Težko je reči, ali je to zgolj naključje kot posledica velike psihične napetosti ali je to storil namenoma. In če je tako, sta dve možnosti: ali je verz sestavil sam ali ga je zapisal po spominu iz kakšnega priročnika za pisanje pisem; omenjeni odlomek pisma se glasi: »Predno ti kej pišem, te nojljubeznivo pozdravim, tebe, moje družino kot otroke in vam želim en srečen dan, / kadar vam bo ta paper v roko podan.« (16) O zavesti po izjemnem oblikovanju priča tokrat tudi pridevnik »najljubeznivo« pri pozdravih, tako da je mogoče misliti na hoteno skrbno oblikovanje v pismu, ki je tudi vsebinsko najbolj polno in hkrati mnogoplastno. Medtem ko v začetku pisanja nagovor alternira med »draga« in »ljuba žena«, ki jima je včasih dodan še zaimek »moja«, ki služi poudarjanju bližine in ne polaščevalnemu razmerju, pri pisanju naslovov pritegne pozornost pridevnik: »Nepozablenu«. Le enkrat je pred naslovom označba

»Cenjena«, enkrat »Cenjena gospa«, enkrat celó »Frava« iz nem. die Frau), štirikrat nevtralnó »Gospa« in prav tako štirikrat: »Nepozablena«. (17, 18, 24, 38) To nikakor ni naključje. Ta nagovor se pri pisanju uradnega naslova pojavi v Matevževi korespondenci tedaj, ko je v najhujši življenjski nevarnosti, in sicer na treh dopisnicah z ruske fronte v Galiciji in enkrat, edinokrat in zadnjič z »bojnega polja« na Tirolskem. S tem se oblikuje nekakšen okvir Matevževemu hrepenenju, da bi izrazil ženi svojo pripadnost in ljubezen v zadnjih stavkih pisem in krajših sporočil na dopisnicah. Kaže se kot želja, izražena v najrazličnejših variantah, da bi se še kdaj videli doma (12, 18, 22, 28, 33, 35) pa tudi na druge načine. Največkrat je to zveza »tvoj/vaš zvesti M. D.«, (4, 5) ki pa je kdaj tudi razširjena, npr. »vaš zvesti in hvaležni M. D.« (16) ali v obliki »ter ostanem tvoj zvesti mož do hladnegagroba. (23) Enako, le da bolj okleščeno formulacijo je uporabila za slovo tudi žena Marjana z zapisom: »Zdej te po še enkrat prav srčno pozravem, ostanem do hladnega groba.« (B) Oba sta držala obljubo. Tudi žena Marjana, ki je umrla 4. 4. 1964. Njena vnukinja šele danes razume, zakaj se spominja od nje ene same pesmi: po gorah je ivje / po dolinah je mraz / oh, kje je moj ljubi / oh, kje sem pa jaz /.

Sklep: pisma kakor so ta Matevža Demšarja in njegove družine njemu, so četverni dokument: v prvi vrsti osebni, a tudi jezikovni/dialektološki, zgodovinski in etnološki.

Čeprav so nastajala v izrednih okoliščinah in izpod svinčnika (ne peresa!) nadpovprečnega človeka, kar se tiče njegovega čustvovanja, jih je mogoče imeti za dragocen vir preučevanja povprečne žirovske družine v času ginevanja avstroogrške države, in to glede na notranja razmerja članov temeljne družbene celice kakor tudi na razsežnosti, ki presegajo njen krog — bodisi da gre za elemente materialne, socialne ali duhovne kulture.

Zusammenfassung

ETHNOLOGISCHER ABRISS EINER FAMILIE AUS ŽIRI 1914—1916
(AUF GRUND DER BRIEFE EINES SLOWENISCHEN SOLDATEN)

Auf Grund der Briefe von Matevž Demšar, eines slowenischen Soldaten im österreichischen Heer in den Jahren 1914—1916, ist der ethnologische Abriss einer klassischen slowenischen Gebirgsfamilie (Žiri) in der Zeit eines wichtigen geschichtlichen Wendepunktes entstanden. Das Briefmaterial wird der standardisierten ethnologischen Systematik gemäß vorgestellt, doch mit Gespür für die Eigenheiten, welche persönliche bzw. Familienbriefe enthalten.

Das erste Kapitel umfaßt die Abschnitte: Kommunikation, Neuigkeiten, Natur und Menschen, Urlaub, Geldunterstützung; das zweite Kapitel schließt in sich die Wirtschaft (Landwirtschaft, Viehzucht, Forstwirtschaft), Gewerbe, Handel, Kleidung, Wasser, Ernährung; das dritte ist der sozialen und zum Teil der geistigen Kultur gewidmet: Dorfgemeinschaft/Nachbarschaft/Freundschaft, Bräuche, Glauben/Überzeugungen, Lesen; auch das vierte Kapitel gehört noch in den Bereich der Sozialkultur, nur ist die Problematik intimer: Familien-Verwandtschaftsbindungen (Beziehung zu den Eltern, Beziehung zu den Kindern, Gesundheit, Verhältnis Mann: Frau). In der Einleitung werden die sprachlichen (mundartlichen) Besonderheiten erklärt, während das letzte Kapitel an die formalen Eigenheiten und an den persönlichen Ton der erörterten Briefe herangeht.

Hinsichtlich des empirischen Materials ist der Beitrag eher regional als allgemein bedeutsam, doch geht er mit jenen Abschnitten, welche die Nationalfrage in der folgenschweren Zeit des Ersten Weltkriegs berühren, auch über die Lokalgrenzen hinaus.

OBLAČILNI MATERIALI IN SPREJEMANJE OBLAČILNE MODE NA SLOVENSKEM V 1. POLOVICI 19. STOLETJA

Angelos Baš

Pri nas so v obravnavanem času, h kateremu prištevamo zavoljo enotnega oblačilnega videza tudi 50. leta 19. stoletja, fevdalci uporabljali predvsem naslednje oblačilne materiale.¹ Perilo je bilo ponajveč iz platna, včasih iz svile, pikéja (bombažne tkanine z vtkanimi reliefnimi črtami ali geometričnim vzorcem),² perkala (goste, tanke, navadno drobno potiskane bombažne tkanine)³ in flanele, poznali pa so tudi pleteno perilo. Suknjiči in fraki so bili povečini iz sukna, manjkrat iz kalmuka (debele flanele z dvojnimi licem),⁴ kazimira (fine, mehke volnene ali polvolnene tkanine) in svile, sicer pa je rabilo sukno za hlače, telovnike, plašče in čepice. Hlače so bile pogosto tudi iz kazimira in nankinga (goste, močne bombažne tkanine, tkane v platneni vezavi),⁵ včasih iz manchestra (rebričaste bombažne tkanine) in cajga (grobe in trpežne bombažne tkanine),⁶ redko iz usnja in svile (slednje so bile dokolenske hlače). Za telovnike je bil v rabi največkrat piké, poleg tega in sukna pa svila, žamet, kazimir, manchester in cajg. Klobuki so bili večinoma iz polsti; iz te so bile tudi čepice, ki so bile včasih še iz žameta. Skorajda izjemoma so uporabljali kambrik (bombažno tkanino v platneni vezavi)⁷ za telovnike in pa moldon (gosto flanelo) in štruks (močno, bombažno ali volneno tkanino v vezavi z rebričastim videzom)⁸ za hlače. Rokavice so bile zvečine iz usnja, redko iz nankinga in perkala. Nogavice so bile večinoma iz sukanca, redko iz svile; iz te in iz perkala so bile tudi rute.

¹ Arhiv SR Slovenije v Ljubljani (= A SR S), Zapuščinski inventarji, fasc. VIII d; Deželno sodišče v Ljubljani, civilni spisi, reg. D, odd. 6, zapuščine in kuratele 1822 do 1836; Auersperg (Priv. A. III), fasc. 1; Graščinski arhiv Krumperk (Gr. A. XV), fasc. 30, 34; Graščinski arhiv Turn ob Ljubljani (Gr. A. XVIII), fasc. 2; Graščinski arhiv Stara Loka. (Gr. A. XXVIII), fasc. 23.

² Slovar slovenskega knjižnega jezika (= SSKJ) III, Ljubljana 1979, str. 595.

³ SSKJ III, str. 568.

⁴ SSKJ II, Ljubljana 1975, str. 264.

⁵ SSKJ II, str. 952.

⁶ SSKJ I, Ljubljana 1970, str. 231.

⁷ SSKJ II, str. 266.

⁸ F. V e r b i n c, Slovar tujk, Ljubljana 1970, str. 694.

Pri fevdalkah⁹ je bilo perilo po veliki večini iz platna, ponekod iz barhanta in perkala, manjkrat iz flanele, gradla (močne lanene ali bombažne tkanine),¹⁰ muslina (zelo lahke, tanke, navadno prosojne tkanine)¹¹ in satena (polsvilene tkanine), redko iz manchestra, pikéja, svile, atlasa (svilene tkanine, ki se blešči zlasti na pravi strani)¹² in tafta (goste, močno glajene svilene tkanine).¹³ Njihove obleke so bile zvečine iz tafta, nato predvsem iz barhanta, kambrika, perkala, satena, gradla, platna, muslina, tila (tanke mrežaste volnene ali svilene tkanine),¹⁴ žameta, svile in atlasa, redko iz kanafasa (trde bombažne ali lanene tkanine),¹⁵ cajga, kotona (tankega surovega bombažnega platna),¹⁶ vaporeja (zelo finega volnenega muslina) in polsvile. Nogavice so bile največkrat iz sukanca in bombaža, manj iz svile, redko iz usnja. Rokavice so bile usnjene in svilene.

Pri meščanih¹⁷ je bilo perilo ponajveč iz platna, manjkrat iz flanele, perkala in druge bombaževine. Njihova oblačila so bila večinoma iz sukna, sicer pa iz kazimira, manchestra in nankinga (za hlače), nato iz kalmuka, flanele, pikéja, štruksa in usnja, redko iz kambrika, blaga iz kamelje dlake, žameta in polsvile. Klobuki so bili iz polsti in svile. Nogavice so bile največkrat suknene, precejkrat tudi iz svile, redko iz volne, bombaža in usnja. Od oblačilnih dodatkov so bile rute iz svile, muslina in batista (fine lanene ali bombažne tkanine),¹⁸ rokavice iz usnja, redko iz muslina.

Meščanke¹⁹ so nosile perilo povečini iz platna, redko iz muslina in perkala. Njihove obleke so bile zvečine iz kambrika, dostikrat tudi iz platna, muslina, svile, tafta, perkala, sukna, merina (vrste boljšega volnenega sukna) in volne, manj iz barhanta, mezlana (tkanine iz lanene osnove in volnenega votka, navadno v platneni vezavi),²⁰ flanele, cica (cenene potiskane bombažne tkanine), pikéja, špangoleta (na obeh straneh vozličaste tkanine), blaga iz kamelje dlake in atlasa, redko iz kanafasa, cajga, gradla, manchestra, satena, organdija (pro-

⁹ A SR S v Ljubljani, Zapuščinski inventarji IV, VIII d; Deželno sodišče v Ljubljani, civilni spisi, reg. C, odd. 6, zapuščine in kuratele, 1816—1821; Auersperg (Priv. A. III), fasc. 1; Graščinski arhiv Smednik (Gr. A. XIV), fasc. 48; Graščinski arhiv Krumperk (Gr. A. XV), fasc. 30; Graščinski arhiv Turn ob Ljubljani (Gr. A. XXVIII), fasc. 2, 27.

¹⁰ SSKJ I, str. 744.

¹¹ SSKJ II, str. 881.

¹² SSKJ I, str. 73.

¹³ F. Verbič, nav. delo, str. 696.

¹⁴ F. Verbič, nav. delo, str. 714.

¹⁵ SSKJ II, str. 272.

¹⁶ SSKJ II, str. 455.

¹⁷ A SR S v Ljubljani, Zapuščinski inventarji, fasc. VIII d; Deželno sodišče v Ljubljani, civilni spisi, reg. C, odd. 6, zapuščine in kuratele, 1816—1821, reg. D, odd. 6, zapuščine in kuratele, 1822—1836, reg. E, odd. 6, zapuščine in kuratele, 1837—1854; Pokrajinski arhiv v Mariboru, fond mestne občine Maribor, škatli 6, 7, zapuščine pred 1850.

¹⁸ SSKJ I, str. 107.

¹⁹ A SR S v Ljubljani, Zapuščinski inventarji, fasc. VIII d; Deželno sodišče v Ljubljani, civilni spisi, reg. C, odd. 6, zapuščine in kuratele, 1816—1821, reg. D, odd. 6, zapuščine in kuratele, 1822—1836, reg. E, odd. 6, zapuščine in kuratele, 1837—1854; Pokrajinski arhiv v Mariboru, fond mestne občine Maribor, škatli 6, 7, zapuščine pred 1850.

²⁰ SSKJ II, str. 768.

sojne, nekoliko trde bombažne tkanine),²¹ kronraša (srednjedobrega blaga iz debelodlake, močne volnene preje), moldona, tibeta (tkanine iz vrste volnene preje),²² tila, gros de Naplesa (gosto tkanega svilenega blaga)²³ in žameta. Klobuki so bili iz svile in slamnati. Nogavice so bile ponajveč iz sukanca, pogosto tudi iz bombaža, manjkrat iz svile. Rokavice so bile največkrat iz usnja, redko iz perkala, rute večinoma iz svile, pogosto tudi iz muslina, manj iz perkala in platna, redko iz bombaža in volne.

Navedeni oblačilni materiali, ki so jih uporabljali v obravnavanem času v našem fevdalnem in meščanskem oblačilnem območju, so bili le v majhnem obsegu izdelani na Slovenskem; povečini so izvirali od drugod. — V 1. polovici 19. stoletja je pri nas delovala tovarna sukna v Vetrinju, postavljena še v 18. stoletju. Ljubljanska bombažna predilnica, ustanovljena 1837, je bila 1848 dopolnjena z mehanično tkalnico. Predilnica v Preboldu, ustanovljena 1839, je bila 1844 dopolnjena z mehanično tkalnico. Poleg te, tekstilne industrije so bile takrat dejavne še manufakture in domača obrt: suknerska domača obrt zlasti okoli Bleda in Radovljice, od manufaktur pa suknerska manufaktura v Zgoši pri Begunjah in manufaktura kotenine (močne, navadno nebeljene bombažne tkanine)²⁴ v Trziču.²⁵

V 1. polovici 19. stoletja se je začel zaton našega domačega platnarstva. To je bilo posebno razvito na Gorenjskem, tu pa najbolj v Škofji Loki in okolici, kjer se je presežek doma izdelanega platna izvažal tudi v alpske dežele in Italijo.²⁶ V obravnavanem času pa so začele naše domače platno izpodrivati industrijsko izdelane bombažne tkanine. Te so bile lažje, bolj gladke, dopadljivejše in zavoljo množične izdelave cenejše, čeprav ne tudi boljše kakovosti kakor domače platno.²⁷ In 1826 je bilo ugotovljenih nekaj manufaktur svilenega blaga v Ljubljani in tovarna kotona v Gorici, 1820 in 1830 pa 80 oziroma okoli 16 svilarskih statev na Goriškem.²⁸

Če primerjamo zgornje podatke o suknu, bombažnih tkaninah in svili v našem fevdalnem in meščanskem oblačilnem območju s podatki o zadevni domači produkciji, je na dlani, da ta nikakor ni mogla zadoščati potrebam omejenega prebivalstva na Slovenskem. Še več: posebej v fevdalnem oblačilnem

²¹ SSKJ III, str. 430.

²² F. Ver b i n c, nav. delo, str. 714.

²³ Č. Z o r e c, Tekstilne snovi in izdelki, Ljubljana 1966, str. 255.

²⁴ SSKJ II, str. 454.

²⁵ (Nepodpisano) Das Königreich Illyrien nach seiner neuesten Eintheilung statistisch topographisch beschrieben, 1826, str. 18, 33 d; F. G e s t r i n — V. M e l i k, Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918, Ljubljana 1966, str. 59 d; K. K o b e - A r z e n š e k, Prvi tekstilni industrijski obrati na Slovenskem (= Publikacije Tehniškega muzeja Slovenije 14), Ljubljana 1968, str. 17, 26, 28; B. G r a f e n a u e r, Zgodovina slovenskega naroda V, Ljubljana 1974, str. 239 d; J. Š o r n, Uvodna stopnja industrializacije pripada predmarčni dobi, Slovenci v predmarčni dobi in revoluciji 1848, Ljubljana 1978, str. 54.

²⁶ I. M o h o r i č, Škofjeloško platnarstvo in njegov zaton, Loški razgledi II, Škofja Loka 1955, str. 71; F. G e s t r i n — V. M e l i k, nav. delo, str. 60; B. G r a f e n a u e r, nav. delo, str. 241.

²⁷ I. M o h o r i č, nav. delo, str. 75, 77; gl. o tem tudi I. P r i j a t e l j, Kulturna in politična zgodovina Slovencev 1848—1895 I, Ljubljana 1938, str. 103 d.

²⁸ (Nepodpisano) Das Königreich Illyrien nach seiner neuesten Eintheilung statistisch topographisch beschrieben, str. 31, 81; J. Š o r n, nav. delo, str. 52.

območju se ti oblačilni materiali nedvomno marsikdaj niso zdeli dovolj kakovostni. Iz obeh vzrokov je bil neogibno potreben uvoz.

Če je šla konec 18. stoletja v meščanskem oblačilnem območju v Srednji Evropi prednost volnenemu blagu,²⁹ je bila v 1. polovici 19. stoletja, kakor je bilo razvidno, zlasti pri meščankah podoba zadevnih potreb raznovrstnejša. V še večji meri velja to za fevdalno oblačilno območje. Uvoz je izviral najpogosteje z Dunaja. Toda ne samo od tam. Industrija predelovanja volne se je v 30. in 40. letih 19. stoletja hitro razvijala tako na Dunaju kakor zlasti v Brnu in Liberecu.³⁰ Industrijsko izdelovanje svile pa je bilo v obravnavanem času v avstro-ogrski monarhiji najpomembnejše na Dunaju. Že na začetku 19. stoletja je doživela ta industrijska panoga na Dunaju velik vzpon, ki se je ponovil posebno konec 30. let in v 40. letih.³¹ Tudi bombažna industrija v avstro-ogrski monarhiji je cvetela na začetku 19. stoletja s središčem na Dunaju in v okolici, potem pa zopet v 20., 30. in 40. letih; njeni izdelki so bili v 30. letih že cenejši kakor platno.³²

Omenjena spoznanja potrjujejo naši časniški oglasi, kolikor objavljajo izvir blaga ali njegovega ponudnika. Hkrati ti oglasi potrjujejo zgornje ugotovitve o tem, kateri oblačilni materiali so bili v fevdalnem in meščanskem oblačilnem območju takrat najbolj v rabi (in do nadrobnosti spolnjujejo navedeni poglobilni seznam teh materialov). Ob tem imamo v razvidu natančen obseg skupine bombažnih tkanin: »Gladke, gosto tkane gombažaste tkanine so: katun, nanking, kaliko, kambrik, batist, perkalj; redko tkane gladke gombaževine so: mezlan, organtin, tilj. V križ tkane so: croisé, trinitnik, merino, sattin, wallis, barhent, molton. Pisane so: damast, piqué; žametu podobne so gombažasti žamet, mančester, velvet.«³³

²⁹ R. Sandgruber, Die Anfänge der Konsumgesellschaft (= Sozial- und wirtschaftshistorische Studien 15), Wien 1982, str. 285.

³⁰ R. Sandgruber, nav. delo, str. 276.

³¹ R. Sandgruber, nav. delo, str. 283; o tem deloma tudi L. Springschitz, Wiener Mode im Wandel der Zeit, Wien 1949, str. 14.

³² R. Sandgruber, nav. delo, str. 280 d.

³³ I. Tušek, Naša obleka, Slovenski Glasnik V, Celovec 1862, str. 196.

³⁴ Anempfehlung, Amts-Blatt Nro. 117, Laibach 1837, str. 722, izjemoma oglašava svilo, »izdelano tukaj na Kranjskem«.

³⁵ Npr.: (brez naslova) Intelligenz-Blatt (= I-B) zur Laibacher Zeitung (= LZ) Nro. 34, 1820, dodatek, b. str.; Anzeige, I-B zur LZ Nro. 72, 1821, dodatek, b. str.; Carl Fabricius, I-B zur LZ Nro. 91, 1822, str. 144; Carl Fabricius, I-B zur LZ Nro. 34, 1823, str. 536; Marktbesuchs-Anzeige, I-B zur LZ Nro. 35, 1823, str. 552; Handels-Anzeige, I-B zur LZ Nro. 52, 1824, str. 1115; Tuch- und Casimir-Anzeige, I-B zur LZ Nro. 91, 1825, str. 2486; ponovitev, I-B zur LZ Nro. 34, 1826, str. 806; Markt-Anzeige, I-B zur LZ Nro. 91, 1827, str. 1722; (brez naslova) Anhang zur LZ Nro. 93, 1828, str. 681; (brez naslova) prav tam, str. 682; Joseph Bierampel, I-B zur LZ Nro. 53, 1830, str. 237; Joseph Grambssl, Anhang zur LZ Nro. 6, 1832, str. 56; Markt-Besuchs-Anzeige, Amts-Blatt Nro. 54, 1832, str. 368; Joseph Grambssl, I-B zur LZ Nro. 137, 1832, str. 588; L. Epstein, Amts-Blatt Nro. 138, 1832, str. 1066; Joseph Grambssl, Amts-Blatt Nro. 110, 1833, str. 950; Stanzl et Lange, I-B zur LZ Nro. 139, 1833, str. 579; Joseph Grambssl, Amts-Blatt Nro. 54, 1832, str. 368; Joseph Grambssl, I-B zur LZ Nro. 137, 1832, str. 588; Anzeige, Amts-Blatt Nro. 52, 1834, str. 342; Joseph Grambssl, Anhang zur LZ Nro. 72, 1834, str. 841; Avertissement, Amts-Blatt Nro. 138, 1834, str. 1058; Joseph Grambssl, I-B zur LZ Nro. 72, 1835, str. 340; Stanzl et Langer, Anhang zur LZ Nro. 92, 1835, str. 1028 d; Joseph Grambssl, I-B zur LZ Nro. 156, 1835, str. 862; Joseph Grambssl, Anhang zur LZ Nro. 156, 1835, str. 862; Joseph Grambssl, Anhang zur LZ Nro. 33,

Od 1820 naprej so največkrat oglašali oblačilne materiale graški, za spoznanje redkeje dunajski trgovci, ki so prihajali v Ljubljano. Precej redkejši so bili oglasi s Češkega oziroma Moravskega, medtem ko so bili oglasi od drugod, iz Zgornje Avstrije in Celovca, le izjemni. Najpogosteje so ti oglasi ponujali bombažne tkanine, trikrat manj kakor te sukna, dvakrat manj kakor sukna svilo,³⁴ za malenkost manj kakor svilo platno.³⁵ — Oglasi ljubljanskih trgovcev so bili praviloma brez navedb o izviru ponujenega blaga; vrste oblačilnih materialov so v njih omenjene približno v enakem sorazmerju kakor v oglasih tujih trgovcev.

Glede uporabe materialov v kmečkem oblačilnem območju je za Srednjo Evropo konec 18. stoletja ugotovljeno, da je šla v splošnem prednost platnu, grobemu suknu in posameznim mešanim tkaninam.³⁶ V 1. polovici 19. stoletja pa je bila na Slovenskem podoba takale.

Za začetek 19. stoletja sta za Slovensko Štajersko najpoučnejša dva vira. Prvi pričuje o okrajni gosposki Ravno polje (pri Ptujju), 1811:³⁷ »Navadna obleka tukajšnjih prebivalcev sestoji iz platna, grobega sukna in sukna. Platno in grobo sukno sta povečini lastna izdelka, sukno najbolj grobe vrste pa prodajajo trgovci v mestih ali kramarji na deželi. Za praznična oblačila pa si kupujejo ljudje tudi bombaževino in svilo, vendar pomeni slednja samo ovratne rute nekaterih maloštevilnih premožnih žen«.

Drugi vir pričuje o okraju državne gosposke Konjice, 1812:³⁸ »Obleka slovenskega kmeta v tem okraju v ravnini se znatno razločuje od obleke gornjancev.³⁹ Slednji sam goji ovce in seje lan; oboje mu daje vso obleko. Glavo si

1836, str. 254; Joseph Grambssl, I-B zur LZ Nro. 1, 1837, str. 4; Joseph Grambssl, Anhang zur LZ Nro. 31, 1837, str. 266; Die Shawl- und Modenwaren-Fabrik..., Amts-Blatt Nro. 138, 1837, str. 826; Verkaufs-Anzeige, Anhang zur LZ Nro. 92, 1838, str. 787; Joseph Grambssl, Anhang zur LZ Nro. 93, 1838, str. 911; Joseph Grambssl, Amts-Blatt Nro. 137, 1839, str. 1052; Carl Garzaner, I-B zur LZ Nro. 51, 1840, str. 345; Carl Grünmann, I-B zur LZ Nro. 52, 1840, str. 356; Joseph Grambssl, I-B zur LZ Nro. 110, 1840, str. 771; Verkaufs-Anzeige, I-B zur LZ Nro. 138, 1840, str. 939; Joseph Grambssl, I-B zur LZ Nro. 138, 1840, str. 940; Joseph Grambssl, I-B zur LZ Nro. 10, 1841, str. 56; Verkaufs-Anzeige, I-B zur LZ Nro. 51, 1841, str. 302; Joseph Grambssl, Anhang zur LZ Nro. 35, 1841, str. 217; Die Wiener Schnitt- und Modenwaren-Handlung, Anhang zur LZ Nro. 34, 1842, str. 236; Joseph Grambssl, Anhang zur LZ Nro. 35, 1842, str. 245; Joseph Grambssl, Anhang zur LZ Nro. 74, 1842, str. 498; Joseph Grambssl, Anhang zur LZ Nro. 94, 1842, str. 632; Die Wiener Schnitt- und Modenwaren-Handlung, I-B zur LZ Nro. 52, 1843, str. 338; Jos. Turnowsky, I-B zur LZ Nro. 93, 1843, str. 663; Erster Markt-Besuch, Anhang zur LZ Nro. 34, 1844, str. 234; Anzeige, I-B zur LZ Nro. 52, 1844, str. 299; Markt-Besuch, I-B zur LZ Nro. 51, 1846, str. 266; Vinzenz Klinger, I-B zur LZ Nro. 137, 1846, str. 750 d; (brez naslova) Anhang zur LZ Nro. 118, 1849, str. 632; (brez naslova) prav tam.

³⁴ R. S a n d g r u b e r, nav. delo, str. 285.

³⁷ Inštitut za slovensko narodopisje (= ISN) ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 294, poročilo okrajne gosposke Ravno polje (pri Ptujju), 1811; objavil V. G e r a m b, Steirisches Trachtenbuch II, Graz 1935—1939, str. 222; prevedel A. B a š, Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja (= Gradivo za narodopisje Slovencev 2) (= Opisi), Ljubljana 1984, št. 30.

³⁸ ISN ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 349, poročilo okrajne državne gosposke Konjice, 1812; objavil V. G e r a m b, nav. delo, str. 224; prevedel A. B a š, Opisi, št. 62.

³⁹ Prebivalci dela južnega Pohorja.

pokriva z jagnječjo kožo, sam si prede svoje nogavice, tke polvolneno blago,⁴⁰ iz katerega si daje delati svoje hlače, črno grobo sukno, iz katerega si daje delati svoj kratki jopič . . . Noge se vlečejo v masivnih lesenih čevljih.

Ženo pokriva ženska avba, lasje so zvezani s trakom, čez nje je pregrnjena velika naglavna ruta, vse iz platna. Telo je oblečeno v polsrajco (rokauce), ki sega komaj pod prsi, čez njo je privezan dobro obšit prsник. Dolgo krilo iz črnega platna rabi tudi kot jopica in spodnja obleka, predpasnik je iz barvanega platna. Dolga jopa iz grobega sukna, dolga do kolen, ogreva pozimi telo.⁴¹

Bistveno enako, toda ne enako natančno se glasijo naslednja slovenještajerska pričevanja z začetka 19. stoletja. Iz nabornega okraja Brestanica, 1810,⁴² beremo, da izdelujejo doma navadno platno in, kjer imajo ovce, grobo sukno. Poročilo državne gosposke Studenice, 1811,⁴³ pravi, da so hlače in moške srajce iz domačega platna, največkrat pa tudi krila in rokavci. Iz naborne okrajne gosposke Rogatec 1811,⁴⁴ je rečeno, da so vsa platnena oblačila žensko domače delo, pri trgovcih pa se kupuje boljše platno in muslin; usnje se pri tretjini kmetov preskrbi doma; morda 10 hribovskih kmetov, ki imajo ovce, ne izdeluje doma grobega sukna; klobuki, rute in sukno, volneno blago in nogavice se kupujejo pri trgovcih. In iz gosposke Jarenina, 1815,⁴⁵ je razvidno, da kmetje deloma izdelujejo platno, poleg tega pa iz ovčje volne grobo sukno in pri strojarjih usnje.

Se pravi, da so na začetku 19. stoletja na Slovenskem Štajerskem kmetje ponajveč sami izdelovali ali, bolje, dajali podeželskim tkalcem izdelovati platno⁴⁶ in, če so imeli ovce, grobo sukno. Poleg tega so ponekod dajali tkati tudi raševino, tj. mešano tkanino, in strojiti usnje za čevlje in deloma za irhaste hlače. Druge materiale, ki so jih nosili praviloma v praznični obleki, so kupovali. Še drugače povedano: konec 18. in na začetku 19. stoletja so bile glede uporabe oblačilnih materialov razmere pri kmečkem prebivalstvu na Slovenskem Štajerskem v poglavitnem enake. Podobno je bilo tudi še na začetku 20. let 19. stoletja, ko zremo iz gosposke Podsreda, 1821,⁴⁷ da se vsakdanja oblačila iz platna in raševine izdelujejo po navadi doma, medtem ko vse drugo kupujejo.

⁴⁰ Tj. raševina = blago iz volne in lanu.

⁴¹ V coklah.

⁴² Štajerski deželni arhiv v Gradcu, Göthova serija, škatla 34, poročilo nabornega okraja Brestanica, 1810; objavil V. G e r a m b, nav. delo, str. 234.

⁴³ ISN ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 380, poročilo državne gosposke Studenice, 1811; objavil V. G e r a m b, nav. delo, str. 226; prevedel A. B a š, Opisi, št. 44.

⁴⁴ ISN ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 317, poročilo naborne okrajne gosposke Rogatec, 1811; objavil V. G e r a m b, nav. delo, str. 228; prevedel A. B a š, Opisi, št. 45.

⁴⁵ ISN ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 128, poročilo gosposke Jarenina, 1815; objavil V. G e r a m b, nav. delo, str. 214; prevedel A. B a š, Opisi, št. 31.

⁴⁶ ISN ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 413, poročilo okrajne gosposke Šoštanj, 1843; objavil V. G e r a m b, nav. delo, str. 241: »Vsak kmet jemlje tkalca domov, in platno se izdeluje v veliki količini.«

⁴⁷ ISN ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 273, poročilo gosposke Podsreda, 1821; objavil V. G e r a m b, nav. delo, str. 231; prevedel A. B a š, Opisi, št. 55.

Podobno je bilo tudi v 40. letih ali proti sredi 19. stoletja. Iz tistega časa izvirajo poročila fizikatnega distrikta Brežice, 1841,⁴⁸ okrajne gosposke Zavrč, 1843,⁴⁹ župnije Prihova, 1843,⁵⁰ kuracije Bele vode, 1845,⁵¹ župnije Luče, 1846,⁵² in župnije Žusem, 1846,⁵³ po katerih na Slovenskem Štajerskem kmetje zvečine dajejo izdelovati platno in, kjer imajo ovce ali ne nosijo predvsem samo platnene obleke, tudi grobo sukno, ponekod pa še raševino. (Grobo sukno je bilo v Zgornji Savinjski dolini, v Solčavi⁵⁴ in Šmihelu nad Mozirjem⁵⁵ dovolj kakovostno.) Toda hkrati je bila v nekaterih krajih, npr. v župnijah Kalobje, 1846,⁵⁶ in Šentvid pri Ponikvi, 1847,⁵⁷ in na Sladki gori pri Šmarju pri Jelšah, 1847,⁵⁸ kmečka praznična obleka povečini že iz tovarniškega blaga, torej takšna ne več samo v manjšem obsegu, kakor je ugotovljeno za začetek 19. stoletja.

Nekaj manj ko s Slovenskega Štajerskega je virov o tem vprašanju s Kranjskega oziroma z Dolenjskega in iz Bele krajine in pa z Notranjskega, vendar so tudi ti zadosti poučni. Razen dveh izvirajo vsi iz 1838. — V okrajnih gosposkah Krupa⁵⁹ in Poljane⁶⁰ v Beli krajini je izpričano, da tam praviloma sami izdelujejo platno in grobo sukno za svoja oblačila. Malce drugačna je bila podoba na Kočevskem,⁶¹ od koder je sporočeno, da izdelujejo »pomembnejšo količino« platna

⁴⁸ ISN ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 24, poročilo fizikatnega distrikta Brežice, 1841; objavil V. Geramb, nav. delo, str. 244; prevedel A. Baš, Opisi, št. 57.

⁴⁹ ISN ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 483, poročilo okrajne gosposke Zavrč, 1843; objavil V. Geramb, nav. delo, str. 241; prevedel A. Baš, Opisi, št. 42.

⁵⁰ ISN ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 292, poročilo župnije Prihova, 1843.

⁵¹ ISN ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 11, poročilo kuracije Bele vode, 1845; objavil V. Geramb, nav. delo, str. 239; prevedel A. Baš, Opisi, št. 69.

⁵² ISN ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 209, poročilo župnije Luče, 1846; objavil V. Geramb, nav. delo, str. 240; prevedel A. Baš, Luče sredi 19. stoletja, Savinjski zbornik V, Zalec 1983, str. 482; isti, Opisi, št. 70.

⁵³ ISN ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 505, poročilo župnije Žusem, 1846; objavil V. Geramb, nav. delo, str. 243; prevedel A. Baš, Opisi, št. 53.

⁵⁴ ISN ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 351, poročilo župnije Solčava, 1846; objavil V. Geramb, nav. delo, str. 240; prevedel A. Baš, Opisi, št. 74.

⁵⁵ ISN ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 411, poročilo lokalije Šmihel nad Mozirjem, 1846; objavil V. Geramb, nav. delo, str. 240.

⁵⁶ ISN ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 143, poročilo župnije Kalobje, 1846; objavil V. Geramb, nav. delo, str. 243; prevedel A. Baš, Opisi, št. 51.

⁵⁷ ISN ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 448, poročilo župnije Šentvid pri Ponikvi, 1847; objavil V. Geramb, nav. delo, str. 242; prevedel A. Baš, Opisi, št. 48.

⁵⁸ Štajerski deželni arhiv v Gradcu, Göthova serija, škatla 40, Sladka gora, 1847; objavil V. Geramb, nav. delo, str. 242; prevedel A. Baš, Opisi, št. 47.

⁵⁹ A SR S v Ljubljani, Deželno predsedstvo v Ljubljani, 1838, spis 1516, poročilo okrajne gosposke Krupa.

⁶⁰ A SR S v Ljubljani, Deželno predsedstvo v Ljubljani, 1838, spis 1516, poročilo okrajne gosposke Poljane.

⁶¹ A SR S v Ljubljani, Deželno predsedstvo v Ljubljani, 1838, spis 1516, poročilo okrajne gosposke Kočevje.

in grobega sukna. Zopet nekoliko drugače je bilo v okrajni gosposki Mirna,⁶² za katero je zapisano, da samo v njenem vzhodnem delu izdelujejo grobo sukno za svoje potrebe. Nadrobnejše je poročilo iz okrajne gosposke Ruperčevrh:⁶³ »Vsakdanjo obleko in perilo izdeluje tukajšnji kmet ponajveč doma«, in sicer platno in grobo sukno.

Od tod tudi znova zvemo za pravila, po katerih je potekal razvoj v uporabi domačih in kupljenih oblačilnih materialov. Če je bilo namreč povedano, da so na Slovenskem Štajerskem kmetje npr. na južnem Pohorju, drugače kakor v ravninskem svetu, sami izdelovali za svojo obleko platno, raševino in grobo sukno, z drugimi besedami, da so bile spremembe v uporabi oblačilnih materialov hitrejšje v ravninskih ali prometu dostopnejših krajih, in da so bile te spremembe prav tako hitrejšje v praznični kakor vsakdanji obleki, se iz okrajne gosposke Ruperčevrh poučimo o nadaljnjih zadevnih pravilih. Obravnavane spremembe so bile hitrejšje pri premožnejših kakor pri revnejših, pri mlajših kakor pri starejših, pri ženskah kakor pri moških. Kajti tam so 1838 nosile »Ženske iz starejšega in revnejšega razreda . . . po navadi dolga krila iz črnega ali belega grobega platna, tudi krila iz zelenega ali črnega muslina«, medtem ko »Premožne ženske in bolj ničemurna dekleta zelo pogosto spreminjajo obleke iz volnenega blaga in kambrika, . . . srajčke iz perkala in predpasnike iz črne svile ali muslina«.⁶⁴

Precej spremenjene so bile razmere v okrajni gosposki Ribnica:⁶⁵ » . . . se je večina prebivalcev v tukajšnjem okraju prisiljena preživljati s trgovino v tujih deželah. S tem« so »domače blago nadomestili tuji tovarniški izdelki«. Čeprav se z navedenim ne ujema Heinkovo poročilo iz Ribnice in okolice, 1842,⁶⁶ kaže tudi to poročilo, da so na območju Ribnice v 2. četrtini 19. stoletja tovarniško izdelani oblačilni materiali v razmeroma precejšnjem obsegu zamenjali doma izdelano blago.

Na slednje razmere na Slovenskem se nanašata slovenještajerska reka: »Sama predla, sama šila, so najlepša oblačila«⁶⁷ in »Le tako dekle kaj velja, ki gvant iz domače preje ima«.⁶⁸ (V zvezi s tem naj bodo omenjeni podatki, 1804,

⁶² A SR S v Ljubljani, Deželno predsedstvo v Ljubljani, 1838, spis 1516, poročilo okrajne gosposke Mirna.

⁶³ A SR S v Ljubljani, Deželno predsedstvo v Ljubljani, 1838, spis 1516, poročilo okrajne gosposke Ruperčevrh; prevedel A. Baš, Opisi, št. 143.

⁶⁴ Prim. o tem H. Naumann, Grundzüge der deutschen Volkskunde, 2. izd., Leipzig 1929, str. 13; M. Makarovič, Glavna gibala v razvoju slovenske kmečke noše v 19. in 20. stoletju, Slovenski etnograf XX, Ljubljana 1967, str. 112 d; drugače o tem M. Haberlandt, Einführung in die Volkskunde, Wien 1924, str. 35; R. Beitzl, Deutsches Volkstum der Gegenwart, Berlin 1933, str. 197 d; J. Dünninger, Deutsche Volkstrachten, Berlin b. l., str. 31; G. Ritz, Alter bäuerlicher Schmuck, München 1978, str. 7.

⁶⁵ A SR S v Ljubljani, Deželno predsedstvo v Ljubljani, 1838, spis 1516, poročilo okrajne gosposke Ribnica; prevedel A. Baš, Opisi, št. 140.

⁶⁶ M. Heinko, Skizzen aus Krain II. Reifnitz, Carniolia IV, Laibach 1842, str. 378.

⁶⁷ I. Lapajne, Politična in kulturna zgodovina štajerskih Slovencev, Ljubljana 1884, str. 237; J. Mal, Zgodovina slovenskega naroda, Celje 1928—1939, str. 621.

⁶⁸ F. Kovačič, Trg Središče, Maribor 1910, str. 12.

1820, 1826⁶⁹ in 1838,⁷⁰ po katerih Idrijčanke izdelujejo veliko čipk, ki se izvažajo v vse dežele monarhije, zlasti na Hrvaško, pa tudi na tuje.)

Z Notranjskega so znana tri manjša in sosedna ozemlja, na katerih so v obravnavanem času izdelovali grobo sukno. To so bile okrajna gosposka Prem, 1838,⁷¹ za katero je sporočeno, da so se njeni prebivalci ukvarjali tudi z izdelovanjem grobega sukna; okrajna gosposka Senožeče, 1838,⁷² iz katere je kot obrtni izdelek izpričano grobo sukno »iz domače ovčje volne«, ki pa je bilo zelo preproste kakovosti; kočanska dolina, 1856,⁷³ iz katere je omenjena obleka iz »debelega doma pridelanega sukna«.

Dobljena, temeljna spoznanja glede razvoja v uporabi kmečkih oblačilnih materialov v obravnavanem času niso uresničljiva tudi za istodobno fevdalno in meščansko oblačilno območje. Zanju zelo manjkajo sočasni opisi; na voljo so le podatki iz zapuščin, ki pre malo pričujejo o posameznih stopnjah v uporabi oblačilnih materialov. Za kmečko oblačilno območje pa je mogoče zgornja ali poglobljena spoznanja še spopolniti.

To terja že navedek iz okrajne gosposke Ravno polje (pri Ptujju), 1811, po katerem so tamkajšnji kmetje kupovali sukno, bombaževino in svilo; slednja je rabila samo za ovratne rute maloštevilnih premožnih žen. Podatek je treba dopolniti. V istem viru se namreč omenjajo tudi (moški) telovniki in pa modrci iz cajga, prsniki iz svile, katuna (tanke, navadno potiskane bombažne tkanine)⁷⁴ in cica, jopice iz flanele, predpasniki iz cica, čelni trakovi iz žameta, avbe s čipkami in naglavne rute iz finega platna ali muslina. Bombaževina je bila potemtakem tedaj in tam v rabi za neredka, predvsem ženska oblačila, medtem ko so bili iz svile tudi prsniki, nosili pa so se še flanela, žamet, čipke in muslin. V teh primerih je šlo za praznična oblačila premožnejših kmetov in kmetic, in sicer na ozemlju blizu (ptujškega) mesta.

Večji kakor Ptuj je bil Maribor, ki je tehtneje vplival na rabo oblačilnih materialov v bližnjih premožnejših rodbinah na kmetih. Dva izrazita primera. — V okraju gosposke grad Slivnica (pri Mariboru), 1814,⁷⁵ so bogatejši kmetje na vznožju Pohorja in v ravnini nosili na prazničnih klobukih žametne ali leonske⁷⁶ trakove, na deželni cesti svilene ali bombažne ovratne rute, sicer pa o prazničnih dneh telovnike, ki so bili tudi iz bombažnega blaga ali potiskanega platna.

⁶⁹ J. R o h r e r, Versuch über die slawischen Bewohner der österreichischen Monarchie I, Wien 1804, str. 118; (nepodpisano) Über die Gewerbe-Industrie im Gouvernement von Laibach, Illyrisches Blatt, Laibach 1820, str. 19; (nepodpisano) Das Königreich Illyrien nach seiner neuesten Eintheilung statistisch topographisch beschrieben, str. 18, 45.

⁷⁰ A S R S v Ljubljani, Deželno predsedstvo v Ljubljani, 1838, spis 1512, poročilo okrajne gosposke Idrija.

⁷¹ A S R S v Ljubljani, Deželno predsedstvo v Ljubljani, 1838, spis 1512, poročilo okrajne gosposke Prem; prevedel A. B a š, Opisi, št. 163.

⁷² A S R S v Ljubljani, Deželno predsedstvo v Ljubljani, 1838, spis 1512, poročilo okrajne gosposke Senožeče; prevedel A. B a š, Opisi, št. 165.

⁷³ J. B i l c, Kočanska dolina, Novice XIV, Ljubljana 1856, str. 397.

⁷⁴ SSKJ II, str. 302.

⁷⁵ ISN ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 346 a, poročilo okrajne gosposke grad Slivnica (pri Mariboru), 1814; objavil V. G e r a m b, nav. delo, str. 219 d; prevedel A. B a š, Opisi, št. 29.

⁷⁶ Leonsko = lyonsko blago = pozamenti in vezilstvo iz kovinskih žic ali kovinske preje.

Premožnejše kmetice so o prazničnih dneh nosile tudi cajgasta krila z enakimi prišitimi životi, predpasnike iz cajga, katuna ali potiskanega platna, prsnike iz bombažnih tkanin in svile, avbe iz cajga in pikéja, čelne trakove iz žameta, naglavne rute iz muslina ali finega platna in jopice iz moltona ali flanele. Tu so bila torej tudi posamezna moška oblačila iz bombažnega blaga prav kakor kupljenega platna, pri ženskah pa, če so bile bogatejše in če je šlo za njihovo praznično obleko, so bili pogostni raznovrstnejši kupljeni ali po veliki večini tovarniško izdelani oblačilni materiali.

V okrajni gosposki Hrastovec, 1815,⁷⁷ je zavzel opisani razvoj še večje razsežnosti. Tako so na tem ozemlju premožnejši Slovenjegoričani takrat nosili tudi telovnike iz svile in pikéja in pa svilene ali muslinaste ovratne rute, ženske pa avbe iz težke svile in s čipkami, muslinaste peče, krila iz bombažnih tkanin kakor tudi iz svile, jopice iz enakega blaga ali finega sukna, predpasnike iz finega platna, tafta ali kambrika, svilene ali volnene ovratne rute in bombažne nogavice. »Sicer je luksuz premožnih deklet in žen komaj verjeten: na svatbah in primicijah je videti svilene nogavice in čevlje, telovniku podobne vložke s finimi čipkami, fino vezene naglavne rute in predpasnike, cela krila in jopice iz atlasa itd.« In poselska obleka se je malo razločevala od kmečke. »Za ta oblačila izdeluje kmet samó platno za srajce, krila in hlače.«

Še drugače povedano: vzhodno od Maribora so na začetku 19. stoletja nosili premožnejši kmetje o prazničnih dneh tudi posamezne svilene, ne le bombažne sestavine obleke, medtem ko so njihove žene in hčere deloma uporabljale tudi enako imenitne oblačilne materiale kakor meščanke.

Naj razložimo navedena spoznanja o domačih in kupljenih oblačilnih materialih pri kmetih na Slovenskem Štajerskem v začetku 19. stoletja. — Na splošno je veljalo: kolikor bliže je bilo večje mesto, toliko obsežnejša je bila uporaba boljših tkanin pri premožnejših kmečkih rodbinah o prazničnih dneh. Ker bombažno blago tedaj, kakor je bilo rečeno, še ni bilo cenejše kakor platno, je bil vse to jasen primer t. i. demonstrativne porabe.

Po tem vodilu se pridobiva ugled z demonstrativno porabo vsakovrstnega boljšega ali dragocenejšega blaga. Da bi bila demonstrativna poraba kar najbolj učinkovita, se mora zdeti odvečna ali potratna. In samo po sebi se razume, da je demonstrativna poraba nerazdružno povezana z modnimi spremembami oziroma razvojem.⁷⁸ Bombažno blago, svila in drugo boljše blago je bilo tedaj dražje kakor preostalo, tj. preprostejše. Ni bilo neogibno potrebno, večinoma tudi ne o prazničnih dneh, in je pomenilo določeno potrato. Bilo je povezano tudi z novimi tokovi v oblačilni modi, ki so prispevali k uporabi omenjenih oblačilnih materialov, med katerimi so takrat bombažne tkanine nastopile svojo zmagovito pot. Oblačilnih redov, ki so dotlej prepovedovali kmetom obleko iz materialov, značilnih za višje plasti v družbi, na začetku 19. stoletja ni bilo več.⁷⁹

⁷⁷ ISN ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 116, poročilo okrajne gosposke Hrastovec, 1815; objavil V. Geramb, nav. delo, str. 216 d; prevedel A. Baš, Opisi, št. 33.

⁷⁸ T. Veblen, *Theorie der feinen Leute*, Köln—Berlin b. l., str. 52, 83 d.

⁷⁹ Gl. M. von Boehn, *Bekleidungskunst und Mode*, München 1918, str. 70; H. Bausinger, *Identität*, v: H. Bausinger — U. Jeggle — G. Korff — M. Scharfe, *Grundzüge der Volkskunde*, Darmstadt 1978, str. 231.

Kakor je bilo rečeno, so nosili kmetje v 40. letih 19. stoletja na osrednjem Slovenskem Štajerskem praznično obleko ponekod že zvečine iz tovarniškega blaga. Glede bombažnih tkanin je to popolnoma razumljivo, saj so te postale v 30. letih cenejše kakor platno. Imenovanemu ozemlju je pridružil Stanko Vraz, 1840, za žensko oblačilno območje ravninski svet med Muro in Dravo. Tamkajšnje prebivalke so tedaj hodile po njegovem opisu »ob nedeljah v cerkev v svili in žametu«, medtem ko so se v 1. četrtini 19. stoletja nosile »docela v belem platnu«. Ob tem pripoveduje Vraz, da se slednja obleka, 1840, »najde samo še« v Prekmurju.⁸⁰ (V. Bellosics podobno pričuje o ženski praznični obleki v Prekmurju tudi še za 50. leta 19. stoletja.⁸¹)

Vendar je treba Vrazovo pričevanje sprejeti s pridržki, saj ga ne potrjujejo istočasno pričevanje A. A. Schmidla⁸² kakor tudi ne nekaj poznejša pričevanja Antona Krempla,⁸³ Fr. Hrašovca⁸⁴ in R. G. Puffa.⁸⁵ Ali: ni mogoče z zanesljivostjo zaokrožiti poglobitnega seznama tistih slovenještajerskih ozemelj, na katerih se je proti sredi 19. stoletja uveljavilo v praznični kmečki obleki večinoma tovarniško blago.

Na Kranjskem so posrednejši viri o kmečki uporabi domačih in kupljenih oblačilnih materialov v 1. polovici 19. stoletja številnejši kakor pregledani viri. — Če je beseda o Gorenjskem, so tu nosili kmetje v vsem obravnavanem času tudi slamnike (prvi vir je bil napisan 1804,⁸⁶ poslednji 1858),⁸⁷ in sicer tako bliže Ljubljani kakor dalje od nje. To so bili izdelki domače slamninarske obrti, ki je bila v prvih desetletjih 19. stoletja razvita zlasti v Ihanu in okolici, v 40. letih pa se je razširila okoli Doba, Brda, Mengša, Komende in Kamnika. Iz tistega časa je resda znana tudi slamninarska industrija na Dunaju in v Pragi, toda ta je bila oddaljena in je izdelovala predvsem slamnike, kakršni niso prihajali v poštev za kmečkega kupca.⁸⁸

Platnarstvo in suknarstvo kot ženska domača obrt je na Gorenjskem posredno izpričano 1810,⁸⁹ vendar premalo natančno. Bolje je razvidno tedanje

⁸⁰ S. Vraz, opomba k Đulabijam II, Dĕla II, Zagreb 1863, str. 238; gl. tudi isti, Geo-, ethno- u. topographische Uebersicht der Slaven in Steiermark, 1838; objavil I. Kunšič, Doneski k zgodovini književne zveze mej Čehi in Slovenci, Zbornik Slovenske Matice I, Ljubljana 1899, str. 96 d.

⁸¹ V. Bellosics, Die Wenden im Zalaer und Eisenburger Comitatz, Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Ungarn IV, Wien 1896, str. 260 d.

⁸² A. A. Schmidl, Das Kaiserthum Oesterreich I, Stuttgart 1840, str. 44 d; ponatisnil V. Geramb, nav. delo, str. 236 d.

⁸³ A. Krempel, Dogodivšine štajerske zemle, V Gradci 1845, str. 235 d.

⁸⁴ Hr. (F. Hrašovec), Iz Ormoža na Štajerskem, Novice X, Ljubljana 1852, str. 259 d.

⁸⁵ R. G. Puff, Marburger Taschenbuch für Geschichte, Landes- und Sagenkunde der Steiermark und der an dieselbe grenzenden Länder, Graz 1853, str. 18 d.

⁸⁶ J. Rohrer, nav. delo, str. 80.

⁸⁷ S. Jenko, Tilka, Zbrano delo II, ur. F. Bernik, Ljubljana 1965, str. 110 d.

⁸⁸ V. Valenčič, O slamninarski domači obrti, Kamniški zbornik V, Kamnik 1959, str. 172, 175; gl. tudi (nepodpisano) Über die Gewerbe-Industrie im Gouvernement von Laibach, na nav. mestu; P. H. (Hitzinger), Pletenje slamnjev na Krajskim, Novice V, Ljubljana 1847, str. 46; J. Trdina, Spomini I, Zbrano delo I, ur. J. Logar, Ljubljana 1946, str. 17.

⁸⁹ V. B. Bronevski, Putešestvie ot Triesta do S.-Peterburga v 1810 godu, Moskva 1828, str. 32 d; prevedel A. Baš, Opisi, št. 85.

gorenjsko izdelovanje sukna ali raševine na drugem mestu,⁹⁰ čeprav gre tudi tokrat za posreden vir. Za slednjo tkanino je bila zlasti na Gorenjskem v navadi italijanska izposojenka mezlan (iz it. mezzalana = polvolna). Mezlan so na Gorenjskem uporabljali tako za moška kakor za ženska kmečka oblačila. Pri kmetih je rabil mezlan največkrat za hlače, redkeje za suknjiče, pri kmeticah za krila. Krila z modrcem so imela po mezlanu celó svoje ime, mezlanka, tako zelo pogosto so bila ta oblačila narejena iz mezlana. Nedvomno pa je nastalo ime mezlanka še pred 1. polovico 19. stoletja, saj je imela npr. v Bohinju »Do blizu konca osemnajstega stoletja... Vsaka kmetiška hiša... statve za platno, sukno in ‚mezelan‘... in tkali so vso zimo moški kakor ženske«. ⁹¹ In takšna oblačila so bila v navadi že v 17. stoletju.⁹²

Po povedanem so nosili raševino ali mezlan pogosteje na Gorenjskem kakor na Slovenskem Štajerskem. Podobno je bilo tudi z irhovino za hlače, ki je na Slovenskem Štajerskem niso nosili v krajih blizu hrvaške meje ali tam, kjer so za oblačila uporabljali največ platno.

Podobne razmere, kakršne so bile v vzhodni mariborski okolici v 2. desetletju 19. stoletja, najdemo v ljubljanskem predmestju Krakovo 1838.⁹³ Tod so tedaj svatje nosili naslednjo obleko. Moški s kožuhom podložen suknjič iz finega sukna, telovnik iz svile ali žameta. Hlače so bile iz jelenove ali kozje irhovine. Škornji so bili iz najfinejšega usnja, podobni škornjem pri uniformi, in so se vselej svetili. Ovratna ruta je bila iz svile, srajca iz finega perkala. Okoli klo-buka je bil ovit dva prsta širok žameten trak, pritrjen s posrebreno zaponko. Verižica za uro je bila iz srebra. Ženska avba je imela oglavje iz fine, prozorne tančice; oglavje je bilo podloženo z glajenim perkalom, pogosto tudi s taftom. Sprednji del avbe (čelnik) je bil iz svile ali žameta in zlato vezen in je bil krog in krog obrobljen s trdimi čipkami. Avbini pentlji sta bili iz atlasa. Špenzer (oprijeta in dopasna ženska jopica) je bil iz finega tibeta in obrobljen s svilo, ovratna ruta je bila iz svile, srajca s čipkami pa iz perkala. Predpasnik je bil iz najtežjega gros de Naplesa, pogosto tudi iz atlasa in je bil krog in krog obšit s finimi svilenimi čipkami. Čevlji so bili za praznike zmerom iz cajga.⁹⁴

V Krakovem je bilo tedaj pri praznični obleki vodilo t. i. demonstrativne porabe malce manj uveljavljeno kakor v vzhodni mariborski okolici dobri desetletji prej. Kajti 1838 je bombažno blago bilo ali je vsaj postajalo cenejše kakor platno, tako da bombažne tkanine niso pomenile več enake potrate kakor pred približno 20 leti. Vsekakor pa sta bila svila in drugo boljše blago 1838 dosti dražja kakor preostale, se pravi preprostejše tkanine in nista bila neogibno

⁹⁰ L. Kordes ch, Erklärung der heutigen Bilderbeigabe (pričevanje se nanaša na čas okoli 1800 ali na 1. četrtino 19. stoletja), Carniolia VI, Laibach 1844, str. 108; o tem tudi (nepodpisano) Das Königreich Illyrien nach seiner neuesten Eintheilung statistisch topographisch beschrieben, str. 18, 34.

⁹¹ J. Mencinger, Moja hoja na Triglav, Zbrano delo III, ur. J. Logar, Ljubljana 1963, str. 127.

⁹² M. Makarovič, Slovenska ljudska noša, Ljubljana 1971, str. 23; M. Makarovič - A. Baš, Noša, Slovensko ljudsko izročilo, Ljubljana 1980, str. 123.

⁹³ L. Kordes ch, nav. delo, str. 144.

⁹⁴ L. Kordes ch, prav tam: par je Goldenstein »odpeljal s svatbe, ki je pravkar bila v krakovskem predmestju, in ga je v neki tamkajšnji gostilni upodobil po naravi v navzočnosti referenta« (Kordeša).

potrebna, tudi ne o prazničnih priložnostih, tako da je njuna navedena uporaba nedvomno prav tako takrat pomenila določeno potratno.

Za spoznanje manj imenitna je bila praznična obleka v ljubljanskem predmestju Šiška, 1838,⁹⁵ medtem ko je bila v Tomačevem takrat⁹⁶ že nekoliko preprostejša. V Sičevem pričevanju, ki se nanaša na sredo 19. stoletja,⁹⁷ ni razvidno, kateri njegovi podatki se pri ženski praznični obleki nanašajo na ljubljansko okolico in kateri na Gorenjsko; vsekakor je bila ženska praznična obleka, navedena v tem pričevanju, podobne kakovosti kakor krakovska. Iz vseh omenjenih opisov je razvidno, da so na Gorenjskem v obravnavanem času nosili o prazničnih dneh razmeroma največ kupljenih oblačilnih materialov v ljubljanskih predmestjih (prištelci smo jih h Gorenjskemu), kar je v bistvu enako dognanje kakor iz okolice Maribora, samo da so tam sporočene takšne razmere prej kakor na Gorenjskem.

Svila je na Gorenjskem najprej potrjena v ženski praznični obleki, 1812,⁹⁸ ali približno istočasno kakor na Slovenskem Štajerskem. Pač pa zvezo na Gorenjskem za večjo uporabo bombažnega blaga šele v 30. letih. Janez Trdina pravi za Mengeš, po 1835:⁹⁹ »V boljših kmečkih hišah, npr. pri nas, pa smo imeli (razen otrok) tudi vsak po eno pavolnato srajco, ženske pa po pavolnat ošpetelj¹⁰⁰ in pečo.« Za Mengeš v 30., 40. letih je poročal nekaj drugače:¹⁰¹ »Po eno pavolnato srajco je imel najslabši hlapec in do malega vsi otroci. Dekleta so se šopirila ob nedeljah in praznikih ... v pavolnatih rokavcih ...«¹⁰² Podobno smo poučeni o uporabi bombažnih tkanin v ženski praznični obleki iz Tomačevega, 1838,¹⁰³ smledniške okolice, 1838,¹⁰⁴ in Škofje Loke in okolice, 1838.¹⁰⁵ Na Gorenjskem so torej začeli za praznično obleko uporabljati v 30. letih tudi bombažno blago, ko je bilo ali je vsaj postajalo cenejše kakor platno.

Če spopolnujemo zgornja poglobljena spoznanja o kmečkih oblačilnih materialih na Dolenjskem in v Beli krajini, navajamo za belokranjske kmete dva podatka. Po prvem, 1845,¹⁰⁶ so predli volno doma, niso pa je znali tkati in so zato dajali tkati prejo v Metliko. Za njihove potrebe pa je bilo tega sukna premalo; nadomeščalo ga je platno. »Ta slaba oprava je vzrok, da jih grozno veliko po zimi zbolijo, ker se prehlade.« Po drugem podatku, 1847,¹⁰⁷ je znal v Beli krajini skoraj vsak gospodar »šivati« čevlje.

⁹⁵ L. K o r d e s c h, nav. delo, str. 180.

⁹⁶ L. K o r d e s c h, nav. delo, str. 4.

⁹⁷ A. S i č, Slovenske narodne noše, 2. izd., Ljubljana 1927, str. 9 d.

⁹⁸ E. G. W o l t e r s d o r f, Die Illyrischen Provinzen und ihre Einwohner, Wien 1812, str. 92 d.

⁹⁹ J. T r d i n a, nav. delo, str. 16.

¹⁰⁰ SSKJ III, str. 474: ošpetelj = ženska bluza z rokavi.

¹⁰¹ J. T r d i n a, Spomini starega Mengšana, Zbrano delo II, ur. J. L o g a r, Ljubljana 1948, str. 359 d.

¹⁰² Rokavci = ženska bluza z rokavi.

¹⁰³ Gl. op. 96.

¹⁰⁴ L. K o r d e s c h, nav. delo, str. 40.

¹⁰⁵ L. K o r d e s c h, nav. delo, str. 284.

¹⁰⁶ M. D e l i m a r i č (J. K o b e), Beli Krajinci unikraj Kerke in Save od Kostanjevice do Jesenic, Novice III, Ljubljana 1845, str. 15; za Vinico poroča B. T o m s c h i t s c h, Weiniz in Unterkrain und seine Bewohner, Carniolia III, Laibach 1840, str. 17, da so bile v vsaki hiši statve in da so bili vsi izvedeni v tkanju platna.

¹⁰⁷ J. K o b e, Beli Krajinci unikraj hribov Gorjancev in Kočevarjev ob reki Kolpi od Metlike do Osilnice, Novice V, Ljubljana 1847, str. 182.

Kakor na Gorenjskem so začeli zvečine prav tako na Dolenjskem šele v 30. letih pogosteje nositi, poleg drugih, tudi bombažne tkanine. Vendar ne povsod. Kakor je bilo ugotovljeno za Belo krajino in Kočevsko, podobno so 1838 tudi v občinah Kostanjevica in Čatež¹⁰⁸ in pa večinoma na ozemlju okrajne gosposke Mirna uporabljali za oblačila povečini doma izdelano platno in grobo sukno, poleg kupljenega sukna. Drugod na Dolenjskem pa so 1838 in nekoliko pozneje nosili o prazničnih dneh tudi bombažno in drugo kupljeno blago, med tem ponekod nekaj svile: v Loškem potoku¹⁰⁹ in v okrajnih gosposkah Ribnica, Ruperčvrh, Trebnje,¹¹⁰ Stična,¹¹¹ Višnja gora¹¹² in sploh v okrajih novomeškega okrožja, ki so mejili na ljubljansko okrožje,¹¹³ kakor tudi v občini Šentjernej v okrajni gosposki Kostanjevica.

Bolj ali manj podobne so bile razmere glede začetkov v nekaj večji uporabi bombažnih in drugih kupljenih tkanin v praznični obleki v 30. letih 19. stoletja zvečine tudi pri kmetih na Notranjskem: 1838 v okolici Polhovega Gradca, Dobrove in Vrhnike¹¹⁴ in istega leta še v okrajnih gosposkah Bistra,¹¹⁵ Planina,¹¹⁶ Snežnik,¹¹⁷ Postojna,¹¹⁸ Senožče (razen moške obleke v Vremski dolini), Vipava¹¹⁹ in Idrija. V okrajni gosposki Prem¹²⁰ in pri moški obleki v Vremski dolini v okrajni gosposki Senožče pa so 1838 nosili tudi o prazničnih dneh predvsem samo grobo sukno domače izdelave, prav kakor je bilo v kočanski dolini še 1856. Na območju Pivke so bile 1838 kmetice oblečene le v platno, raševino in kupljeno sukno.¹²¹ — Podatek o gorenjskem suknu, posebej iz okolice Radovljice in Begunj, iz katerega so bili moški plašči v okolici Polhovega Gradca, Dobrove in Vrhnike, potrjuje zgornja izvajanja o dejavnosti takratne suknarske domače obrti okoli Radovljice in suknarske manufakture v Zgoši pri Begunjah.

¹⁰⁸ A SR S v Ljubljani, Deželno predsedstvo v Ljubljani, 1838, spis 1516, poročilo okrajne gosposke Kostanjevica; prevedel A. Baš, Opisi, št. 117.

¹⁰⁹ Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, rokopisna zbirka, Korytkov zbornik I, Ms 455/I, str. 154; prevedel A. Baš, Opisi, št. 142.

¹¹⁰ A SR S v Ljubljani, Deželno predsedstvo v Ljubljani, 1838, spis 1516, poročilo okrajne gosposke Trebnje; prevedel A. Baš, Opisi, št. 147.

¹¹¹ A SR S v Ljubljani, Deželno predsedstvo v Ljubljani, 1838, spis 1516, poročilo okrajne gosposke Stična; prevedel A. Baš, Opisi, št. 145; A. Skrabar, Der Exaudi-Markt zu Sittich in Unterkrain, Carniolia VI, Laibach 1844, str. 190.

¹¹² A SR S v Ljubljani, Deželno predsedstvo v Ljubljani, 1838, spis 1516, poročilo okrajne gosposke Višnja gora; prevedel A. Baš, Opisi, št. 144.

¹¹³ M. Heinko, Skizzen aus Krain III. Volkstrachten in Unterkrain, Carniolia V, Laibach 1842, str. 213 d.

¹¹⁴ L. Kordesch, nav. delo, str. 420.

¹¹⁵ A SR S v Ljubljani, Deželno predsedstvo v Ljubljani, 1838, spis 1512, poročilo okrajne gosposke Bistra; prevedel A. Baš, Opisi, št. 158.

¹¹⁶ A SR S v Ljubljani, Deželno predsedstvo v Ljubljani, 1838, spis 1512, poročilo okrajne gosposke Planina; prevedel A. Baš, Opisi, št. 159.

¹¹⁷ A SR S v Ljubljani, Deželno predsedstvo v Ljubljani, 1838, spis 1512, poročilo okrajne gosposke Snežnik; prevedel A. Baš, Opisi, št. 160.

¹¹⁸ A SR S v Ljubljani, Deželno predsedstvo v Ljubljani, 1838, spis 1512, poročilo okrajne gosposke Postojna; prevedel A. Baš, Opisi, št. 161.

¹¹⁹ A SR S v Ljubljani, Deželno predsedstvo v Ljubljani, 1838, spis 1512, poročilo okrajne gosposke Vipava; prevedel A. Baš, Opisi, št. 166; o Vipavi L. Kordesch, nav. delo, str. 352.

¹²⁰ O premski okolici L. Kordesch, nav. delo, str. 72.

¹²¹ Korytkov zbornik I, Ms 455/I, str. 45 d; prevedel A. Baš, Opisi, št. 162.

Za Goriško in tržaško okolico ni mogoče izreči zanesljivejše sodbe o rabi domačih in kupljenih oblačilnih materialov v kmečki obleki v obravnavanem času. Kajti viri so redki, pa še ti obsegajo zelo malo pričevanj o omenjenem vprašanju, tako da so posplošitve iz njih izrecno tvegane. Borni so podatki o oblačilnih materialih pri kmeticah. O Vipavkah, 1840,¹²² zveemo samo to, da so nosile platnene rute s čipkami, podobno o tržaških okoličankah, pred 1860;¹²³ pri slednjih se navajajo še jope iz kupljenega sukna. Po vsej verjetnosti terjata podatka o teh prazničnih oblačilih dopolnitve, saj so kmetice drugod na Slovenskem nosile v tistem času ob enakih priložnostih največ rute iz boljšega kupljenega blaga. Podobno je bilo tudi glede jop iz kupljenega sukna, ki so ga tedaj pri nas ponekod zamenjevali drugi kupivni materiali. Kljub temu, da izvirata podatka iz let, ko so bile bombažne tkanine cenejše kakor platno, je podoba, da so se te sredi 19. stoletja uveljavljale pri kmeticah na Goriškem in v tržaški okolici prav počasi ali v prav skromnem obsegu.

Skoraj enaki sklepi se ponujajo za obleko tamkajšnjih kmetov. Tržaški okoličani so od okoli 1820 naprej¹²⁴ nosili o prazničnih dneh suknene jopiče in hlače; te so bile poleti večinoma iz platna. Kraševci¹²⁵ in Vipavci¹²⁶ so 1853 imeli suknene suknje in jopiče; hlače Vipavcev so bile platnene ali irhaste. Izpričano ni ne grobo sukno ne bombažno blago ipd. Verjetno sta bila takrat grobo sukno in bombažno blago vsaj v majhni meri v rabi tudi pri kmetih na Goriškem in v tržaški okolici, vendar ju redki in skopi viri niso omenili.

Zdi se, da to domnevo potrjujejo pričevanja iz Beneške Slovenije. Od tam so z začetka 19. stoletja¹²⁷ v praznični moški obleki sporočeni fino sukno za plašče, sukno za hlače in svila za rute, v praznični ženski obleki pa fino sukno za plašče, svila za krila in pa damast za modrce in napsrne rute. In iz 1. polovice 19. stoletja je iz Beneške Slovenije¹²⁸ sporočeno platno za poletne hlače in zimska obleka, ki je bila po vsem videzu iz grobega sukna (»debelejšo obleko iz bele volne«). Tod so potemtakem tedaj nosili tudi kupljeno blago, se pravi fino sukno, sukno in bombažne tkanine, poleg tega pa grobo sukno.

Posebnost Beneške Slovenije v oblačilnem pogledu je bila Rezija. Številni njeni prebivalci so se ukvarjali s krošnjarstvom in so s svojih poti po svetu prinašali domov tuje oblačilne prvine: »Ker Reziani vedno po svetu hodijo, in v razne dežele in kraje zahajajo, imajo tudi raznovrstne šege v noši in obleki. Večidel posnemajo v tem ljudi tistih dežel, v ktere bolj pogostoma dohajajo: zato se nekteri nosijo po Ogersko, drugi se oblačijo kakor Poljaki, drugi posnemajo Avstrijance, drugi nosijo furlanske pisane oblačila, in zopet drugi se

¹²² A. A. Schmidl, nav. delo, str. 67; isti, Volkstrachten im Königreiche Illyrien, Illyrisches Blatt, Laibach 1843, str. 148.

¹²³ P. Tomasini, Volkscharakteristik in der Umgebung von Triest, Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Das Küstenland, Wien 1891, str. 196.

¹²⁴ J. G. V. (J. Godina Verdelški), Nošnja Slovencev tržaške okolice, Novice XXII, Ljubljana 1864, str. 50; navedeni opis je parafraziral S. Rutar, Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra (= Slovenska zemlja II), Ljubljana 1896, str. 170 d.

¹²⁵ S. Kociančič, Zgodovinske drobtinice po Goriškem nabrane v letu 1853., Arkiv za povjestnico jugoslavensku III, Zagreb 1854, str. 198.

¹²⁶ S. Kociančič, nav. delo, str. 201.

¹²⁷ (Nepodpisano) F. Podreka, Procesia presv. rešniiga Telesa pri starih Slavenih na Laškem, Slovenska Bčela IV, Celovec 1853, str. 103.

¹²⁸ S. Rutar, Beneška Slovenija, Ljubljana 1899, str. 173.

nosijo kakor Parci.¹²⁰ Samo ženske se vse derže svoje domače Rezianske šege, s tim samim razločkom, da se nektele lepše in dražje oblačijo, nektele pa revniše, kakor jim premoženje dopušča. Sploh pa ljubijo svilnate oblačila, ki jih obilno nosijo...¹²⁰ V obravnavanem času je bilo torej v Reziji v navadi tudi kupljeno blago, tj. poleg svile nedvomno še sukno, bombažne tkanine itn.

Čedalje večja raba kupljenega in tujega blaga za praznično kmečko obleko na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja je bila samoumevno na očeh tudi drugemu družbenemu okolju. Od tod so včasih javno ocenjevali opisane oblačilne razmere pri kmetih.

Glede kupovanja tujega sukna je Janez Bleiweis 1843 ugotovil, da imajo celo na Gorenjskem ali »celó tam, kjer gorensko sukno delajo, nedeljske obléke« iz tujega sukna. To je razložil na podlagi primerjave med takratnim domačim in tujim suknom. Ljudem ni ustrezno le z dobrim blagom, temveč hočejo tudi lepše blago. Ker izdelki gorenjskih sunkarjev niso izpolnjevali obeh zahtev, je njihovo sunkarstvo nazadovalo. Kajti po drugi strani so Moravci, Čehi in avstrijski Nemci »s časam naprej šli« in prodajali lepo in bolj praznično sukno. Njihovo sukno je bilo tolikanj »lično«, »de je kos krajnskiga sukna memo njega, kakor noč memo dnéva«.¹³¹

Da je iz podobnih razlogov nazadovalo tudi naše platnarstvo, je bilo že povedano. Tu naj bo navedena še ocena iz 1850. Po njej tedaj naše platno ni bilo dosti boljše »kakor za domače opravke«. Zato so tudi kmetje kupovali tuje, tanjše platno in za žene nedvomno tudi bombažne tkanine, »de se z bolj tankimi rokavi pobaha(jo)«. Sledi razlaga: »... so se drugje ljudje že kaj več naučili in se znajo bolje vredehati in bolje blago izdelovati, slovinci so pa v tej reči še zmeraj po starem kopitu«.¹³²

Če so prihajala dobro in dopadljivo tuje sukno, platno in bombažno blago ne samo v naša mesta, temveč tudi še k našim kmetom, so pomenila množične izdelke, ki so bili kot taki od 30. let naprej razmeroma poceni. To so priznavali tudi ocenjevalci, ki sicer niso bili naklonjeni temu razvoju. Valentin Konšek je pač pretiraval, ko je 1849 potožil, da ni imel takrat Slovenec razen srajce in včasih hlač na sebi nikakršnega domačega blaga. Ni pa se upiral razlagi, da je kmetova obleka dražja, »če si jo doma pripravi, kakor če jo kupi«. Ko je Konšek ob tem pripominjal, da je kupljeno blago premalo trpežno,¹³³ je deloma vnovič pretiraval, deloma pa pozabil, da je bilo to blago namenjeno predvsem za praznično, ne delovno obleko. In J. D., ki je 1852 prav tako nasprotoval tujemu in kupljenemu blagu v kmečki obleki, je priznaval, da »se tudi ptuje dobro in lepo blago po ceni dobiva«.¹³⁴

¹²⁰ Parci = Bavarci.

¹³⁰ (Nepodpisano) Reziani, Slovenski prijatelj V, Celovec 1856, str. 89; ponatis: Novice XIV, Ljubljana 1856, str. 252.

¹³¹ Dr. Bleiweis, Zbudite se gorénski sunkarji!, Novice I, Ljubljana 1843, str. 93 d; podobna je bila tudi presoja J. Metlarja, Slovenski oglednik, Novice IV, Ljubljana 1846, str. 148.

¹³² P., Kako je dandanašnje na kmetih šol treba, Ljubljanski časnik I, Ljubljana 1850, str. 25; o tem tudi J. Metlar, na nav. mestu.

¹³³ (V.) Konšek, Nova ustava in Judje, Slovenija II, Ljubljana 1849, str. 129.

¹³⁴ J. D., Dopis starih slovenskih mater iz uniga sveta sedanjim unukinam, Novice X, Ljubljana 1852, str. 355.

Sicer pa so te ocene poleg tega, da so odklanjale posamezne izrecno izjemne primere, kakor 1846 na Pohorju kmečke hlače iz kazimira¹³⁵ in v 1. polovici 19. stoletja na Pohorju ali bližnjem ozemlju vso svileno obleko kmetice,¹³⁶ zvečine nadaljevale načelno izročilo nekdanjih oblačilnih redov. Ti redi so skušali v oblačilnem pogledu predvsem varovati dano stanovsko členitev v vsakokratni družbi, preprečevati potrato in omejevati porabo tujega blaga.¹³⁷ Te vrste je bila tudi vsebina večine naših zadevnih ocen.

Največkrat so nasprotovale temu, da bi se kmetje s kupljenimi in tujimi oblačilnimi materiali, ki so jih nosili o prazničnih dneh, približevali v svojem videzu višjim družbenim plastem in tako do neke mere odpravljali dotedanje ustrezne ločnice.¹³⁸ Manjkralo so te ocene videle v kmečki obleki iz kupljenega in tujega blaga nevarnost, da bi se bil s tem zapravljajal denar.¹³⁹ Najredkeje pa so se upirale, da bi bili kmetje uporabljali tuje blago.¹⁴⁰ Pisci takšnih ocen so bili torej do te meje privrženci obstoječe družbene ureditve, da so najbolj obsojali opisano kmečko približevanje meščanom in hkrati terjali od kmetov za njihovo obleko blago, ki naj bi bilo primerno kmečkemu, tj. najnižjemu položaju v družbi. Gospodarska vprašanja pri kmečkih nakupih tujega blaga so bila za te ocene manj pomembna. Na podlagi tega sodimo, da je bilo enako tudi stališče večine v višjih družbenih plasteh.

Še tole. Nadrobnejše primerjave med domačimi in pa kupljenimi in tujimi oblačilnimi materiali pri kmetih na Slovenskem in bližnjih ozemljih v obravnavanem času so komaj mogoče, ker od drugod največkrat ni na voljo natančnejših podatkov. Deloma drugačna je podoba samo za Nemško Štajersko in Madžarsko. Za Nemško Štajersko sklepamo, da so tam kmetje, podobno kakor na Slovenskem Štajerskem, na začetku 19. stoletja sami izdelovali grobo sukno in platno.¹⁴¹ Kar pa zadeva kupljene in tuje oblačilne materiale, so viri za Nemško Štajersko ali premalo poučni ali preveč raznovrstni, tako da se ne dajo prav posplošiti. Vsekakor ni bilo večjih razločkov med obema deloma Štajerskega,¹⁴² če odštejemo obsežno rabo platna v slovenještajerskih krajih blizu hrvaške meje. Za Madžarsko pa je ugotovljeno, da je bilo tam ok. 1846 v povprečju 75 % kmetov, ki niso več sami izdelovali ali dali izdelovati materialov za obleke.¹⁴³

¹³⁵ Poharski pevec, Prevzetija kmetov, Drobtince za novo leto 1846, 1846, str. 204.

¹³⁶ F. Mišič, Izbrane pesmi pohorskega pevca in pesnika Jurija Vodovnika, Maribor 1941, str. 40.

¹³⁷ Gl. B. Deneke, *Volkskunst*, München 1979, str. 7; o tem tudi M. von Boehn, nav. delo, str. 69; R. Klein, *Lexikon der Mode*, Baden-Baden 1950, str. 214 d; F. Kiener, *Kleidung, Mode und Mensch*, München-Basel 1956, str. 140; R. König, *Macht und Reiz der Mode*, Düsseldorf-Wien 1971, str. 149 d; H. Bausinger, na nav. mestu.

¹³⁸ Poharski pevec, nav. delo, str. 204 d; F. Mišič, nav. delo, str. 38; (J.) Lipold Ročički, *Sedajni svet*, Drobtince za novo leto 1850., V, Celovec, str. 252; J. D., nav. delo, str. 354 d; (nepodpisano) *Voda v službi človeški*, Novice XI, Ljubljana 1853, str. 226; (nepodpisano) *Pesem starega Kranjca*, Novice XIV, Ljubljana 1856, str. 20.

¹³⁹ Poharski pevec, nav. delo, str. 204 d; M. Vèrne, *Potovanje po nekaterih jugoslavenskih krajih*, Novice X, Ljubljana 1852, str. 166; J. D., nav. delo, str. 354 d.

¹⁴⁰ J. Metlar, na nav. mestu; (nepodpisano) *Pesem starega Kranjca*, na nav. mestu.

¹⁴¹ V. Geramb, nav. delo, str. 49, 85, 105.

¹⁴² V. Geramb, nav. delo, str. 22 d, 47 d, 76 d, 129 d, 148 d, 168 d.

¹⁴³ M. Kresz, *Ungarische Bauertrachten (1820—1867)*, Budapest 1957, str. 112.

Oblačilni materiali v fevdalnem in meščanskem območju pri nas in drugje v Srednji Evropi so bili po dosegljivih primerjalnih podatkih¹⁴⁴ v poglavitnem enaki.

* * *

Sklepni del v razvoju vsakokratne oblačilne mode je npr. A. Globočnik, 1859, označil takole: »...gospôda ‚modo‘ opusti, kadar jo začne posnemati tudi hišna in kuharica, in ko se šega tako pritepe celó med kmete, med katerimi nazadnje konec vzame«. ¹⁴⁵ Obrt in industrija ne ustvarjata mode, pač pa jo lahko pospešujeta in sta obenem od nje odvisni. Tisti obrtni in industrijski izdelki, ki preplavijo mesta in se uveljavijo naposled še na kmetih, so izraziti izdelki vsakokratne mode.

Če so slovenski kmetje predvsem z industrijsko izdelanimi oblačilnimi materiali sprejemali v določenem obsegu tudi vplive istodobne oblačilne mode, je treba ob tem razločevati vplive določene oblačilne mode v posameznih nadrobnostih od vplivov določene oblačilne mode v celoti, se pravi kot dela ali obdobja nekega sloga. V obravnavanem času sta pri nas obstajala empirska in bidermajerska oblačilna moda, v njunem okviru pa se je razmeroma pogosto, tj. hitro spreminjala vrsta nadrobnosti, m. dr. vrsta oblačilnih materialov, z njimi pa tudi nekatere druge prvine v oblačilnem videzu.¹⁴⁶

Te, druge prvine so kmetje marsikdaj, zlasti v zgodnejšem obdobju, sprejemali po svoje. Iz okrajne gosposke Hrastovec, 1815, vemo, da je »noša pravih Slovenjgoričanov... popolnoma po meri njihovemu individualnemu okusu glede blaga, barve ali kroja, zato je neredko smešna ali bizarna. Tako moški kakor ženski spol oponaša mestno oblečene, misli pa, da bo s svojimi smešnimi modifikacijami dosegel še veliko več.«

V okrajni gosposki Ribnica so po poročilu, 1838, izginile domače »posebnosti ali izvornosti v noši, oblačilnem blagu in njegovih krojih«, iz Heinkovega pričevanja, 1842, pa dobimo nekaj neposrednih podatkov o tem, kakšni so bili zadevni nasledki: »... v trgu Ribnica in najbližji okolici (je) pri mladih fantih razširjeno hotenje po oddaljitvi od kmečke noše, kar je pripeljalo do pisane mešanice in neredko smešnih sestav v obleki«. Pozimi so nosili »namesto toplih irhastih hlač zelo neprimerne dolge hlače iz cajga, tako da gizdalin šklepeče z zobmi na ljubo svojemu kostumu, medtem ko se zopet v vročem poletju pogosto vidijo s krznom obrobljene kape, ki krasijo glave, ker premoženjske razmere ne dovoljujejo dandyju, da bi si oskrbel več kap za menjavo, ustrezno letnim časom. Prav šaljivo je tudi videti, če se takšen elegant, kakor se pogosto dogaja, pojavlja tudi v oklepu naškrobljenega srajčnega ovratnika, ki obdaja glavo kakor obzidje, kar učinkuje zraven kmečkega jopiča prav posebno smešno«.

¹⁴⁴ Npr.: G. Buss, *Das Kostüm in Vergangenheit und Gegenwart*, Bielefeld-Leipzig 1906, str. 144; L. Springschitz, nav. delo, str. 89 d, 112 d; E. Nienholdt, *Kostümkunde*, Braunschweig 1961, str. 133, 158; M. Braun — Ronsdorf, *Modische Eleganz*, München 1963, str. 16, 43 d; U. Fehlig, *Kostümkunde*, Leipzig 1979, str. 128, 136.

¹⁴⁵ A. Globočnik, *Ženske šalobarde v »obročih«*, Novice XVII, Ljubljana 1859, str. 290.

¹⁴⁶ O tem A. Kretschmer-C. Rohrbach, *Die Trachten der Völker*, Leipzig 1882, str. 348.

Iz 40. let sta s Slovenskega Štajerskega ohranjena še dva vira s podobnima izpovedma. Iz okraja Žovnek, 1844,¹⁴⁷ je sporočeno, da si kmetje ne znajo prilastiti tega, »kar (so) videl(i) v mestih pri meščanih in višjih stanovih«, medtem ko so dve leti pozneje v solčavski župniji izpričani »fraki iz grobega sukna«, ki so bili značilni za tamkajšnje kmečko obleko.

Druga pričevanja te vrste ne obstajajo, toda s tem ni rečeno, da ni bilo podobnega ravnanja tudi v drugih naših krajih. Gotovo so kmetje še marsikje drugje ravnali podobno, kakor je bilo navedeno, vendar kronisti, ki so pisali o njihovem oblačilnem videzu, niso tega omenjali. Ali so ob naštevanju kupljenih in tujih oblačilnih materialov imeli takšno ravnanje za samoumevni nasledek teh nakupov, ki ga je bilo odveč posebej opisovati, ali pa niso zato, ker je bila njihova pozornost namenjena največ oblačilnim materialom, upoštevali tudi te plati v kmečkem oblačilnem videzu. Vsekakor sodimo, da so bili omenjeni pojavi splošne narave, saj si kmetje ob svojem oblačilnem izročilu, kakršno je bilo tedaj pri njih v veljavi, največkrat niso mogli skladno prilastiti posameznih prvin iz istodobne oblačilne mode po mestih.

Zato kaže opisano prvino praviloma domnevati tudi ob tistih podatkih, ki splošneje in tudi neposredno pričujejo o kmečkem približevanju mestni oblačilni modi v obravnavanem času. Poročilo iz nabornega okraja Ormož, 1813,¹⁴⁸ po katerem so premožnejše kmetice nosile ob nedeljah krila, ki so bila iz finejšega platna ali bombaža in ki so se po kroju »precej nenavadno« približevala »splošni mestni noši«, na začetku 19. stoletja nedvoumno pričuje o povezanosti kupljenih oblačilnih materialov z modnim krojem. Ker je bilo to ozemlje v okolici mesta, je navedeni podatek v časovnem pogledu popolnoma umljiv. Sicer pa se nanašajo viri, ki neposredno govorijo o kmečkem sprejemanju določenih sestavin mestne oblačilne mode, po veliki večini na čas od 1840 do 1860, tj. na obdobje, iz katerega je pri kmetih sporočena že obsežnejša raba tovarniškega blaga. In po veliki večini potekajo ti viri s Slovenskega Štajerskega, od koder je za največ manjših območij na voljo največ natančnejših poročil o kmečkem oblačilnem videzu v 1. polovici 19. stoletja.

Še prej nahajamo za konec 20. let zapis o Gorenjskem,¹⁴⁹ ki pove, da se tamkaj »včasih nosi(jo) moderno«, se pravi po novejši oblačilni modi. To gotovo ne pomeni samo modnih oblačilnih materialov, temveč tudi modni oblačilni kroj in nemara še modno poglobitno izbiro barv. Prav tak je tudi pomen omenjenih virov s Slovenskega Štajerskega. Za 40. leta pričujejo o lokaliji Gomilsko, 1840,¹⁵⁰ in župnijah Velika Nedelja, 1846,¹⁵¹ Dobje pri Planini, 1846,¹⁵²

¹⁴⁷ ISN ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 504, poročilo okraja Žovnek, 1844; prevedel A. B a š, Opisi, št. 66.

¹⁴⁸ ISN ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 247, poročilo nabornega okraja Ormož, 1813; objavil V. G e r a m b, nav. delo, str. 223 d; prevedel A. B a š, Opisi, št. 37.

¹⁴⁹ A. J. K r i c k e l, Fussreise durch den grössten Theil der österreichischen Staaten in den Jahren 1827, 1828 bis Ende Mai 1829, Wien 1830, str. 289.

¹⁵⁰ ISN ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 87, poročilo lokalije Gomilsko, 1840; objavil V. G e r a m b, n. d., str. 241; prevedel A. B a š, Opisi, št. 65.

¹⁵¹ ISN ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 443, poročilo župnije Velika Nedelja, 1846; prevedel A. B a š, Opisi, št. 41.

¹⁵² ISN ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 47, poročilo župnije Dobje, 1846; prevedla N. K u r e t, Dobje pri Planini ok. 1840—1850, Slovenski etnograf XXX, Ljubljana 1977, str. 59; A. B a š, Opisi, št. 52.

Šentvid pri Planini, 1846,¹⁵³ Šentvid pri Ponikvi, 1847, in Trbovlje, 1847,¹⁵⁴ in pa o Sladki gori, 1847.

Iz njih povzemamo, da so v 40. letih v nekaterih krajih blizu mest in trgov in pa glavnih cest¹⁵⁵ ob nedeljah in praznikih zlasti mlajše ženske posnemale oblačilne prvine bogatejših meščanskih rodbin, pa tudi moški so se približevali mestnemu oblačilnemu videzu. V župniji Šentvid pri Planini je bilo zapisano, da so tam ob nedeljah in praznikih nosili »najnovejši kroj in povečini fino blago, tako da pogosto mislimo, da smo zagledali odlično damo namesto kmečkega dekleta.«

V vrsti krajev torej, od koder ni neposredno izpričana raba tovarniškega blaga, so po teh posrednih virih nosili tudi takšne oblačilne materiale, hkrati z modno krojenimi oblačili. Ob tem je v dveh primerih (Gomilsko oziroma Savinjska dolina, Šentvid pri Planini) sporočeno, da so bili izdatki za oblačilni »luksuz«, tj. predvsem za oblačilne materiale, neprimerno manj za podeželske krojaške storitve, previsoki in so pobirali vse prihranke, onemogočali najpotrebnejše izdatke in povzročali dolgove. (Pri tem so lahko takrat prihajali v poštev tisti oblačilni materiali, ki so bili dražji kakor bombažne tkanine.)

Do 1860 so se nakazane oblačilne razmere tolikanj razširile, da je Macher tedaj sodil, da se v slovenještajerskih krajih blizu mest in večjih naselij »vidi večinoma mestna obleka.«¹⁵⁶ To, posplošeno sodbo o uveljavitvi modnih oblačilnih vplivov pri kmečkem prebivalstvu na Slovenskem Štajerskem je ponazoril tudi s primeroma radgonske¹⁵⁷ in celjske okolice,¹⁵⁸ ki je zanj ugotovil, da se »oblačilni kroj« čedalje bolj približuje »mestnim modam«.

Posebna različica v podeželskem prilasčanju takratne oblačilne mode v mestih je bilo kupovanje ponošenih oblačil pri starinarjih. Takšni nakupi resda niso prinašali na kmete najnovejših nadržbnosti v mestni oblačilni modi, vsekakor pa so uvažali mestno oblačilno modo, ki je ne glede na svojo starost spreminjala rabo kmečkih oblačilnih materialov kakor tudi njihove kroje. Pri starinarjih v mestih je kupovalo predvsem le revnejše kmečko prebivalstvo. Iz širše mariborske okolice je 1808¹⁵⁹ sporočena kmečka noša »ponošene suknje starega meščana«, medtem ko zvezo iz okraja gosposke grad Slivnica (pri Mariboru) 1814, da tam »samo dninarji in posli« »pri starinarjih v mestu pogosto kupujejo dolge hlače« (izrazito oblačilo tedanje mode). Navedbi sta doslej edina vira o našem kmečkem kupovanju oblačil pri starinarjih v obravnavanem času.

Pogosteje so kupovali obleko pri starinarjih naši podeželski krošnjariji. Heinko spričuje, 1842,¹⁶⁰ za tiste Kočevarje, ki so se ukvarjali s krošnjarstvom,

¹⁵³ ISN ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 397, poročilo župnije Šentvid pri Planini, 1846; objavil V. Geramb, nav. delo, str. 243 d; prevedel A. Baš, Opisi, št. 54.

¹⁵⁴ ISN ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 431, poročilo župnije Trbovlje, 1847; objavil V. Geramb, nav. delo, str. 241; prevedel A. Baš, Opisi, št. 75.

¹⁵⁵ Gl. tudi op. 147.

¹⁵⁶ M. Macher, Medizinisch-statistische Topografie des Herzogtumes Steiermark, Graz 1860, str. 121; ponatisnil V. Geramb, nav. delo, str. 250 d.

¹⁵⁷ M. Macher, nav. delo, str. 453; ponatisnil V. Geramb, nav. delo, str. 251.

¹⁵⁸ M. Macher, nav. delo, str. 578; ponatisnil V. Geramb, nav. delo, str. 252.

¹⁵⁹ Poročilo gosposke grad Maribor (natančnejša navedba ni na voljo), 1808; objavil V. Geramb, nav. delo, str. 212; prevedel A. Baš, Opisi, št. 17.

¹⁶⁰ M. Heinko, Skizzen aus Krain III. Volkstrachten in Unterkrain, str. 227.

drugačno obleko, kakor so jo nosili Kočevarji, ki so živeli doma. Kočevski krošnarji so zvečine kupovali »posamezne oblačilne dele na starinarskih trgih« in so bili po svojem videzu podobni potujočim judovskim kramarjem, ki so se potemtakem prav tako oskrbovali z oblačili, kupljenimi pri starinarjih. Te vrste obleka je morala kočevskim krošnarjem dovolj ugajati in biti zanje dovolj poceni, da so jo, kakor je razvidno iz tega vira, razmeroma pogosto kupovali. Spričo svojega poklica in življenja so imeli po vsej verjetnosti nekoliko drugačno razmerje do ponošenih oblačil nekdanjih drugih lastnikov kakor kmetje. Za kočevske krošnarje utegne posebej veljati Könenkampova misel,¹⁶¹ da se na podeželju sprejema mestna obleka v primerih določenih prometnih zvez in pa »pogemajoče lojalnosti do lastne skupine«.

Enako sodimo tudi o drugih naših krošnarjih, za katere prav tako domnevamo, da so si kupovali obleko pri starinarjih. Če pravi navedeno poročilo okrajne gosposke Ribnica 1838, da se mora večina tamkajšnjih prebivalcev »preživljati s trgovino v tujih deželah«, gre tu nedvomno za krošnarje. Podatek, da so s tem izginile »nacionalne posebnosti ali izvirnosti v noši, oblačilnem blagu in njegovih krojih«, bi lahko sam zase govoril o kupovanju ponošenih oblačil v tujini, vendar ga, kakor je bilo rečeno, Heinko ne potrjuje. Ne glede na to pa po povedanem domnevamo, da so v omenjenem pogledu ravnali kočevski in ribniški krošnarji vsaj v določenem obsegu enako.

To domnevamo tudi za rezijanske krošnarje. V navedenem poročilu, 1856, je beseda o tem, da hodijo Rezijani »vedno po svetu«, tj. krošnarjijo, tako da »imajo tudi raznovrstne šege v noši in obleki. Večidel posnemajo v tem ljudi tistih dežel . . .«. S tem niso neposredno izpričani nakupi obleke pri starinarjih, vendar se zdi, da vir v posredni obliki morda obsega podatek o takšnih nakupih. Verjetno je tudi zavoljo tega v poročilu napisano, da se rezijanske žene, drugače kakor moški, držijo domačih oblačilnih šeg. Ali: moški bi po tem pričevanju morda kupovali pri starinarjih v tujini obleko zase, ne pa tudi za žene; zanje bi tam po navedenem viru kupovali blago.

Ob našem kmečkem prilaščanju mestne oblačilne mode v obravnavanem času ne sme manjkati še naslednja ugotovitev. Oblačilni modi v mestih se niso z materiali in kroji približevali samo kmečki gospodarji in gospodinje, temveč deloma tudi posli. To velja seveda samo za nedeljska in praznična oblačila. Skraberjev zapis o »Exaudi« sejmu v Stični, 1844,¹⁶² se v poglavitem zagotovo lahko nanaša ne le na tamkajšnje območje, temveč tudi na nekatere druge kraje na Slovenskem: »Najpreprostejša dekla, prelepo nališpana, hodi od stojnice do stojnice . . . Hlapci, ki so med letom še tako slabo oblečeni, se ta dan košatijo v takšni obleki, da jih ni prav nič mogoče razločevati od najpremožnejših kmečkih sinov.«

Opisano ravnanje je dodobra umljivo. Pri nas takrat v vsakdanji ali delovni obleki ni bilo večjih razločkov med posli in pa gospodarji in gospodinjami; oboji so nosili enaka oblačila, razloček je bil v materialih in ceni¹⁶³ (okrajna

¹⁶¹ W.-D. Könenkamp, *Gesellschaft und Kleidungsstil in den Vierlanden während des 18. und 19. Jahrhunderts*, Göttingen 1978, str. 153.

¹⁶² A. Skraber, na nav. mestu.

¹⁶³ O tem nekaj drugače za nemške dežele (kolektivno delo) *Zur Geschichte der Kultur und Lebensweise der werktätigen Klassen und Schichten des deutschen Volkes vom 11. Jahrhundert bis 1945*, Berlin b. l., str. 218.

gosposka Ravno polje, 1811; naborna okrajna gosposka Rogatec, 1811; gosposka Jarenina, 1815; podobna spoznanja s Kranjskega, 1846, je prispeval J. Metlar).¹⁶⁴ Podoba je, da so bili posli bolje oblečeni tam, kjer so dobivali plačilo samo v obleki (in hrani), ne tudi v denarju (gosposka Podsreda, 1821). Od nakazane vsakdanje oblačilne ravni do opisane praznične obleke poslov je bil občutno krajši korak, kakor bi bil, če bi se bile vsakdanje oblačilne razmere poslov in gospodarjev pomembneje razločevale. Ob nedeljah in praznikih pa so zvečine oboji ravnali po istem vodilu, da se namreč temu, ki se hoče v družbi povzpeti, »lahko to še najprej posreči na območjih, ki so podrejena modi, saj so ta najbolj dostopna za zunanje posnemanje.«¹⁶⁵ V tistem času je bila tu na prvem mestu oblačilna moda.

Kakor so se na kmetih približevali mestni oblačilni modi, tako so v mestih nižji posnemali v oblačilnih materialih in krojih višje. Posebej je to sporočeno za obrtniške žene in hčere.¹⁶⁶ Starinarne smo že ugotovili. Ljubljansko starinarno omenja Josip Jurčič, za čas ok. 1848;¹⁶⁷ iz njegove omembe je razvidno, da so v tej starinarni kupovali oblačila tudi v predmestjih; po Jurčičevi omembi je bilo pri takšnih suknjah včasih komaj mogoče ugotoviti, »ali so bile novo pri krojaču narejene ali pa so kupljene tam, za vodo' med starino«. Ženski posli v mestih pa so skušali v oblačilni modi slediti gospodinjam predvsem tako, da so za gospodinjami nosili njihova ponošena oblačila, ki so jih te odvrgle¹⁶⁸ ali pa jim jih prodale.¹⁶⁹ (Oboje je v Ljubljani lahko pospeševalo njihovo prevladujoče medsebojno razmerje, ki ga je Lippich, 1834,¹⁷⁰ označil kot »zaupno«.)

Če povzamemo, se je vse prebivalstvo na Slovenskem v tistem času bolj ali manj zblíževalo tudi v oblačilnih krojih, ne samo v materialih. Tej prvini v oblačenju so nasprotovali zlasti cerkveni krogi. Ravnikar Poženčan je pisal: »Če zmešnjavo oblek pogledam, — Že več Krajncov ne poznam — Vsim podobni ste sosedom, Krajnci biti vas je srám!«¹⁷¹ To pomeni nasprotovanje zoper opuščanje tiste kmečke obleke, ki se je bistveno razločevala od obleke v mestih, določene s splošno srednjeevropsko oblačilno modo. Povečini so cerkveni krogi kot kar najbolj dosledni privrženci obstoječe družbene ureditve nasprotovali temu, da bi se bili ljudje oblačili drugače, kakor naj bi bil terjal njihov dani položaj v družbi.

Takšno ravnanje so imeli za greh zoper zapovedano družbeno ponižnost,¹⁷² ki da zagotavlja tedaj veljavne odnose in ločnice v družbi (»Je kaj razločka med

¹⁶⁴ J. Metlar, na nav. mestu.

¹⁶⁵ G. Simmel, Philosophie der Mode (= Moderne Zeitfragen 11), Berlin 1905, str. 11.

¹⁶⁶ Npr.: Janus, Maškare, Novice III, Ljubljana 1845, str. 27; J. D., nav. delo, str. 355.

¹⁶⁷ J. Jurčič, Črta iz življenja političnega agitatorja, Zbrano delo IV, ur. M. Rupel, Ljubljana 1951, str. 212.

¹⁶⁸ (Nepodpisano) Slovenski oglednik, Novice IV, Ljubljana 1846, str. 79.

¹⁶⁹ Bk., O zadevah poslov, Novice XI, Ljubljana 1853, str. 98.

¹⁷⁰ F. W. Lippich, Topographie der k. k. Provinzialhauptstadt Laibach, Laibach 1834, str. 108.

¹⁷¹ Navedeno po: Dr. Bleiweis, Nekaj za moje rojake, ki tobak pijejo, Novice I, Ljubljana 1843, str. 36.

¹⁷² F. r. P., Dva uzroka nevere pričijočih časov, Zgodnja Danica I, Ljubljana 1849, str. 297 d.

obleko imenitnih otrok in med obleko otrok nižjih staršev?¹⁷³). Najbolj natančno je izraženo to stališče do izenačevanja v oblačilnih materialih in krojih v stavkih: »Ne pozabite nikoli, da obleka ne stori človeka ne bogatejšiga, ne častitljivejšiga, ne boljšiga. Kdor z obleko ali drugo nečimernostjo hvale išče, ima prevzetno, napuhnjeno srce.«¹⁷⁴ Z drugimi besedami: (že) vse dotedanje zunanje ločnice (kaj šele druge) med posameznimi stanovi se morajo ohranjevati, medtem ko se vsakršno drugačno ravnanje upira tem ločnicam in se mu je zato treba postaviti po robu.

Naposled še beseda o tempu, s katerim so se pri nas spreminjale nadrobnosti pri oblačilnih materialih in krojih v bidermajerski oblačilni modi (za empirsko oblačilno modo o tem ne poznamo zadosti poučnih podatkov). Lippich¹⁷⁵ je nedvomno pretiraval, ko je menil, da se »te reči spreminjajo že med opisom«. Vsekakor pa so se omenjene nadrobnosti spreminjale v 2. četrtini 19. stoletja v resnici že prav hitro. Na splošno se glasi takó Kremplovo poročilo, 1845,¹⁷⁶ ki pravi, da te spremembe morda še nikoli prej niso bile tolikanj pogostne. Podobno Levstik ob opisu svoje deške kmečke noše konec 30. let 19. stoletja pripominja, 1871,¹⁷⁷ da Slovenca veseli, »ako more odsloviti staro nošo in hitro leteti za novejšo«. Izpričana pa sta dva podatka, ki omogočata o tem natančnejše spoznanje.

Iz oglasa, 1844,¹⁷⁸ je razvidno, da so lahko štele posamezne prvine oblačilne mode kot modna novost »zadnjo sezono«, tj. približno pol leta. In zapis iz istega leta¹⁷⁹ prav tako poroča, da »javalne vsakiga pol léta se nekoliko tudi Krajnci drugači nosijo«. V še večjem obsegu so lahko obravnavane spremembe postale tolikanj hitre v železniški dobi, ko so modni časopisi, oblačilni materiali in posamezniki na splošno hitreje prihajali v naše kraje, razmeroma precej oddaljene od Dunaja, se pravi modnega središča, ki je takrat po veliki večini določalo celotno modo na Slovenskem.

Na Dunaju so se po pričevanju iz 1836¹⁸⁰ prenašale nekatere nadrobnosti v ženski oblačilni modi baje s tolikšno hitrostjo, da so npr. neko oblačilno novost, ki se je pojavila v najvišjih družbenih krogih danes, že čez osem dni nosile meščanske žene, čez štirinajst dni kuharice in najpozneje čez štiri tedne tovarniške delavke. Posamezne nadrobne novosti ali spremembe v oblačilni modi so se tedaj po Kautovi oceni¹⁸¹ zvrščale na Dunaju štirikrat počasneje kakor v Parizu. Tam so bile posamezne spremembe najhitrejše, saj se je npr. 1821 v družbenih vrhovih v osmih mesecih petkrat spremenil kroj moških telovnikov.¹⁸²

¹⁷³ F. r. P., Današna slaba reja otrok, Zgodnja Danica I, Ljubljana 1849, str. 331; gl. tudi P., Vsakdanji opomin, Zgodnja Danica I, str. 327.

¹⁷⁴ P., Nedeljskim učencem in učenkam v podbudo, Zgodnja Danica III, Ljubljana 1851, str. 132.

¹⁷⁵ F. W. Lippich, na nav. mestu.

¹⁷⁶ A. Krempl, nav. delo, str. 236.

¹⁷⁷ F. Levstik, Iz minule srečne mladosti, Zbrano delo IV, ur. A. Slodnjak, Ljubljana 1954, str. 174.

¹⁷⁸ Erster Markt-Besuch, Anhang zur LZ Nro. 34, 1844, str. 234.

¹⁷⁹ (Nepodpisano) Oznanilo, Novice II, Ljubljana 1844, str. 27.

¹⁸⁰ Navedeno po: L. Springschitz, nav. delo, str. 30.

¹⁸¹ H. Kaut, Modeblätter aus Wien, Wien-München 1970, str. 22 d.

¹⁸² M. von Boehn, Menschen und Moden im 19. Jahrhundert, 1818—1842, 6. izd., München 1964, str. 126; L. Springschitz, nav. delo, str. 101.

R é s u m é

LES MATÉRIAUX VESTIMENTAIRES ET LA RÉCEPTION DES MODES VESTIMENTAIRES EN SLOVÉNIE DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU 19ÈME SIÈCLE

Dans la période étudiée, y compris les années cinquante où la manière de s'habiller n'a guère changé, on portait en Slovénie, dans les milieux aristocratiques et bourgeois, surtout du drap, des soieries, du velours, des cotonnades très variées, des lainages mélangés d'autres fibres, de la toile de lin, du cuir. Seulement une petite partie de ces matériaux étaient fabriqués en Slovénie, la plupart venait d'ailleurs.

Dans la Styrie slovène, la toile de lin et un drap grossier, là où il y avait des moutons, étaient fabriqués soit par les paysans eux-mêmes soit par des tisserands campagnards. En certains endroits les paysans faisaient aussi tisser du ras (lainage grossier mélangé de lin) et tanner du cuir pour les chaussures et parfois pour des culottes de peau. Les autres matériaux, utilisés dans la règle pour des vêtements de fête, étaient achetés. La plupart de ces étoffes étaient de fabrication industrielle et venaient de l'étranger. L'achat des cotonnades s'explique par le fait que celles-ci sont devenues depuis les années trente meilleur marché que la toile de lin.

En Haute-Carniole la situation était quelque peu différente, le port du ras, fabriqué largement à domicile, étant bien plus fréquent qu'en Styrie. Pour une raison analogue les culottes de peau y sont très répandues, tandis qu'elles restent inconnues dans certaines régions de la Styrie, surtout celles proches de la frontière croate ou bien celles où l'on porte de préférence des vêtements de toile. En Haute-Carniole les paysans portent aussi des chapeaux de paille, produit de l'artisanat régional.

Chez la population paysanne de la Basse-Carniole, de la Carniole Blanche et de la Carniole Intérieure, la situation était au fond pareille. En ce qui concerne la région de Gorica, les environs de Trieste et la Slovénie Vénitienne, il semble que les cotonnades ne s'y sont affirmées que très lentement et dans une mesure restreinte.

L'utilisation croissante des tissus étrangers pour des vêtements de fête a été parfois critiquée aussi dans le contexte de l'appartenance à une classe sociale donnée. Le plus souvent, ces jugements contestaient aux paysans le droit d'utiliser ces matériaux pour la raison qu'ils s'approchaient ainsi par leur aspect des classes supérieures de la société, ce qui faisait disparaître les lignes de démarcation conventionnelles. Plus rarement ces critiques étaient inspirées par la crainte que les paysans ne dépensent trop d'argent pour des vêtements de cette sorte. Encore plus rares étaient ceux qui s'opposaient à l'utilisation de ces tissus parce qu'ils étaient fabriqués à l'étranger. Les auteurs de ces critiques étaient donc des partisans décidés du régime social existant, ils blâmaient surtout le rapprochement des paysans et des bourgeois dans le domaine vestimentaire, et ils demandaient pour cette raison que les paysans ne portent que des tissus conformes à leur position inférieure dans la société. Quant à l'aspect économique des achats des textiles étrangers par les paysans, il n'était pour ces critiques que d'une importance secondaire.

Avec les matériaux vestimentaires de fabrication industrielle les paysans slovènes subissaient dans une certaine mesure aussi l'influence de la mode vestimentaire contemporaine. En tenant compte de la tradition vestimentaire paysanne de ce temps-là, ils ne pouvaient pourtant pas s'assimiler d'une manière harmonieuse les divers éléments de la mode vestimentaire de l'époque. Ces deux règles se trouvaient réalisées surtout dans les endroits proches des villes, des bourgades et de grandes routes, et notamment chez les jeunes femmes les jours de fête. Une variante particulière de cette assimilation de la mode vestimentaire citadine par la population campagnarde était l'achat des vêtements usés chez les fripiers. Ce n'étaient pas seulement les fermiers et les fermières qui, par la coupe et le tissu de leurs vêtements, cherchaient de suivre les modes des villes, mais aussi leurs domestiques (bien entendu seulement par leurs vêtements de fête).

Dans les villes, les couches inférieures de la population copiaient, dans les coupes et les matériaux, les couches supérieures. Ce fait est confirmé surtout pour les femmes et les filles des artisans, tandis que la domesticité féminine portait souvent les vieux

vêtements de leurs maîtresses que celles-ci leur avaient soit donnés soit vendus. Ce rapprochement des classes sociales par la coupe des vêtements trouvait ses adversaires les plus résolus chez le clergé qui, en tant que partisan conséquent du régime social existant, s'opposait au port des vêtements autres que ceux imposés par la situation qu'une personne donnée occupait dans la société.

Les détails dans la mode vestimentaire de la période étudiée changeaient déjà assez rapidement. Une annonce de 1844 atteste que, pour divers éléments de la mode vestimentaire, la »dernière saison«, c'est-à-dire la nouveauté, était limitée à quelque six mois. Et une notice de cette même année 1844 nous apprend que »le vêtement des Carniolais varie de demi-année en demi-année«.

Proslava ob 50-letnici Folklornega inštituta v Prešernovi dvorani SAZU 18. oktobra 1984. Od desne: podpredsednik SAZU prof. dr. Bratko Kreft, Carmen Narobe, direktor ZRC SAZU dr. Mitja Zupančič in Kristina Križan, pevka, pobudnica in dolgoletna voditeljica folklorne skupine iz Starega trga ob Kolpi.

(Foto: Naško Križnar)

MLINI NA JUŽNOKOROŠKEM DVOJEZIČNEM OZEMLJU V AVSTRIJI

Herta Lausegger

Leta 1980 je nastala disertacija H. Lausegger, *Die Terminologie der Bauernmühle in den slowenischen Dialekten in Kärnten. — Eine volkskundlich-lexikalische Bestandsaufnahme*, Phil. Diss., Graz 1980 (Terminologija kmečkega mlina v slovenskih narečjih na Koroškem. — Narodopisno-leksikalna dokumentacija), ki jo sestavljajo na eni strani etnološko-tehnični opisi mlinov (njihovo stanje do leta 1979) in na drugi strani jezikoslovno-dialektološka primerjava mlinskega strokovnega izrazja, zbranega na osnovi vprašalnice, posebej izdelane v ta namen, na štirih raziskovalnih točkah jezikovno mešanega ozemlja na južnem Koroškem, in sicer v območju srednjerožanskega govora v Podnu/Bodental in na Sinah/Sinach pri Bistrici v Rožu in v govoru t. i. *Poljancev* v Šmarjeti pri Pliberku/St. Margarethen bei Bleiburg in v Bistrici nad Pliberkom/Feistritz ob Bleiburg v jugovzhodnem pasu Podjune.

Zgodovina mlinarstva in stanje dosedanjih raziskav

Tisočletja pred razvojem raznih mlevnih tehnik so ljudje drobili žitna zrna z zobmi. Takšno drobljenje je postalo sčasoma mučno, zato so si pomagali s posebnim orodjem ali pripomočki: žito so drobili s tolkači v možnarjih ali pa so se posluževali kamnitih plošč. Prek prve oblike vrtljivega ročnega mlina s preluknjanim zgornjim kamnom (*Drehstein*) se je polagoma razvila kverna (*Handmühle, Querne*). To ročno mletje je bilo zelo utrudljivo; tako so Rimljani za to delo že v 1. stol. po n. š. rabili živalsko silo. V maloazijskem območju so za mletje sčasoma začeli izkoriščati vodno silo. Iz starejših zajemalnih koles (*Schöpfräder*) so se razvili vodni mlini s horizontalno naravnanim vodnim kolesom na navpični gredi, ki jih po kraju njihovega izvora imenujemo *turške mlinae*. Prvi opis mlina z navpičnim vodnim kolesom, s kolesom na spodnjo vodo ali lopate, je izpričan v Rimu. Odtod je tudi poimenovanje takšnega mlina kot *rimski mlin*.¹ Od 6. stol. dalje so znani plavajoči mlini na ladjah, ki jih je izumil

¹ Podrobnejše podatke o virih in literaturi o zgodovinsko-tehničnem razvoju mlinov glej H. L a u s e g g e r 1980: 648—659.

bizantinski vojskovodja Belizar. Tudi mlini na veter so vzhodnega porekla, za časa križarskih vojsk pa so jih začeli graditi tudi po Evropi.²

Vodne mline delimo glede na pogonski način vodnega kolesa na dva osnovna tipa: a) *perpendikularni mlini* s horizontalnim (vodoravnim) vretenom in navpičnim kolesom, ki jih po načinu vodnega dotoka na kolo načelno delimo na mline na zgornjo vodo, mline na srednjo vodo in mline na spodnjo vodo in b) *horizontalni mlini* z navpično gredjo in vodoravno nameščenim vodnim kolesom.³

Kot je bilo že omenjeno, je prvi najstarejši opis mlina na spodnjo vodo znan iz časa Julija Cezarja (*Marcus Vitruvius Pollio*),⁴ medtem ko koles na zgornjo vodo, — ki naj bi bila nemška iznajdba iz konca 14. stol. — v starem veku še niso poznali. Tudi mlin z vodoravnim ali horizontalnim vodnim kolesom je bil prvič opisan šele v času husitskih vojn, kar je v znanosti vsekakor še sporno.⁵ Po zgodovinskih virih so v naših krajih že v 9. stol. izpričani vodni mlini, ki so se še stoletja razvijali dalje, dokler ni prišlo do pravega tehničnega razcveta. To potrjuje znanstvena literatura, ki od 16. stol. dalje prinaša vse več ilustriranih tehnično-zgodovinskih opisov žitnih mlinov. V 18. stol. se s tehničnim napredkom vrstijo podrobnejši opisi in prikazi posameznih tipov mlinov. Na prehodu v 20. stol. je žitne mline začel izpodrivati umetni oz. valjčni mlin. Tehnični razvoj je torej izzval, da je nastala vrsta znanstvenih del o zgodovinskem in tehničnem razvoju mlinarstva in o vprašanih mlinarske pravice. Že iz tega časa so znane prve terminološke razprave, pri čemer zavzemata za popis terminologije vodnih mlinov vodilno mesto švicarska avtorja R. Vieli (1927) in E. Stäheli (1951, 1952). Mline na veter in mline na vodni pogon v skandinavskem prostoru izčrpno dokumentirata B. Ek (1962) in E. Manker (1965). Posebno znanstveno študijo posveča vprašanju mlinov z vodoravnim kolesom v 16. stol. v območju Alp ameriški avtor F. Strauß (1971). Na prve obsežnejše prikaze mlinov na Slovenskem naletimo v delih zaslužnega zgodovinarja in topografa J. V. Valvasorja. V novejšem času se vprašanjem mlinarstva posvečajo zlasti A. Struna (1955, 1971 in 1974), F. Adamič (1972, 1973), M. Žontar (1974) idr. Omeniti je treba, da se navedeni avtorji nikakor ne poglobljajo v geografsko-sociološko pogojene terminološke posebnosti (narečne terminološke razlike). V zadnjem desetletju je nastalo izčrpno delo J. Bogataja (1982), ki je, kakor pravi avtor sam, *prikaz vsakdanjega življenja in kulturnega okolja — obrti in rokodelstva mlinarjev in žagarjev v dolini zgornje Krke*.⁶

Pričujoči strnjeni prikaz dosedanjega znanstvenega gradiva o mlinarstvu kaže, da bo za izčrpen popis slovenske kulture spričo raznolikosti v pokrajini

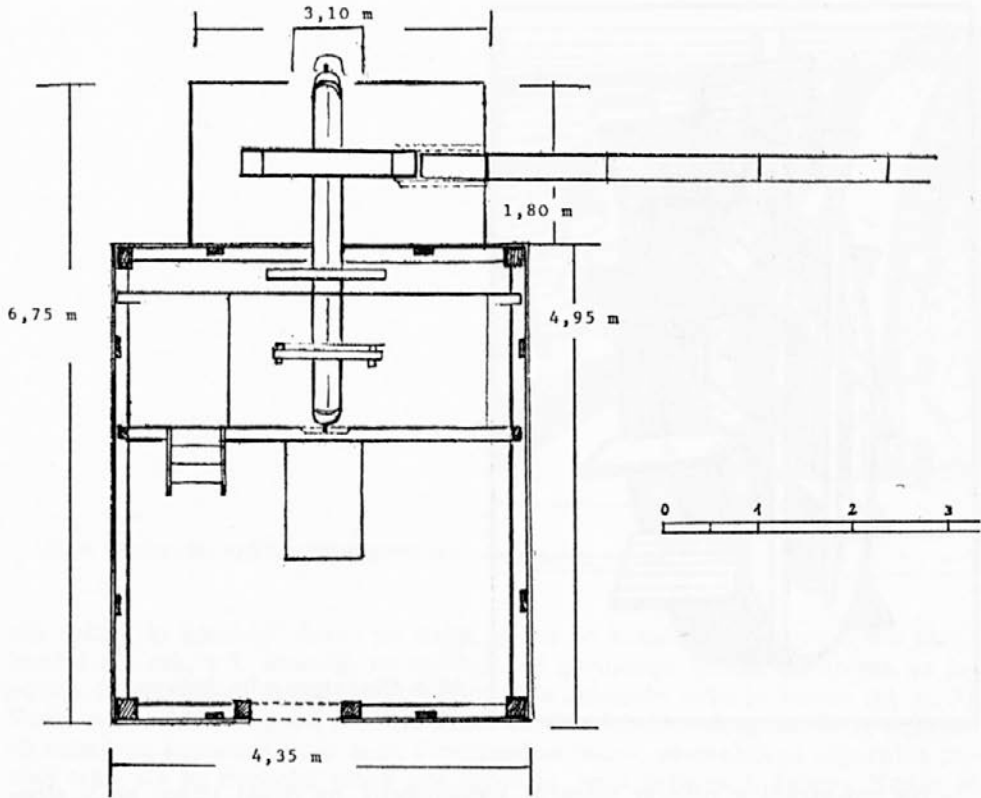
² Tu so mnenja znanstvenikov različna: mlajši raziskovalci postavljajo začetek gradnje t. i. *Bockwindmühlen* — mlinov na veter — v območju *Nordsee* na prehod 11./12. stol. Več o tem glej O. Kettner 1951; E. in W. Fröde 1981; W. Kleeberg 1979; H. J. Riesberg 1933. Prvi nizozemski mlin — *Holländische Turmwindmühle* — je bil zgrajen l. 1526 v Loosduinen v provinci južne Nizozemske in je bil namenjen osuševanju tal, glej H. J. Riesberg 1983: 17 sl.

³ Glej D. J. G. Krünitz 1804, 5; G. Luther 1909, 9.

⁴ Glej R. Canaval 1874, 31 f.; Th. Beck 1900, 48; G. Luther 1909, 8; R. Staffler 1955, 306; H. Gleiberg 1956, 29; A. Struna 1955, 36; A. Struna 1971, 110 idr.

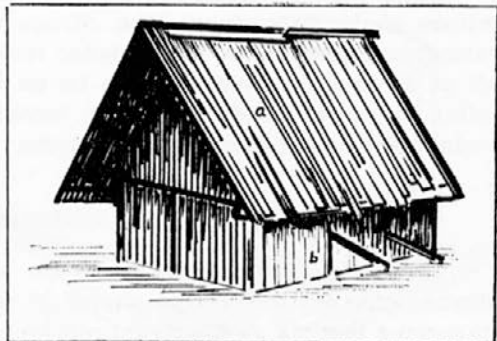
⁵ Glej R. Vieli 1927, 24, op. a.

⁶ Slovensko literaturo o tematiki mlinarstva glej v seznamu literature, kjer so navedeni tudi krajši spisi, in v knjigi J. Bogataja 1982, 178—181.

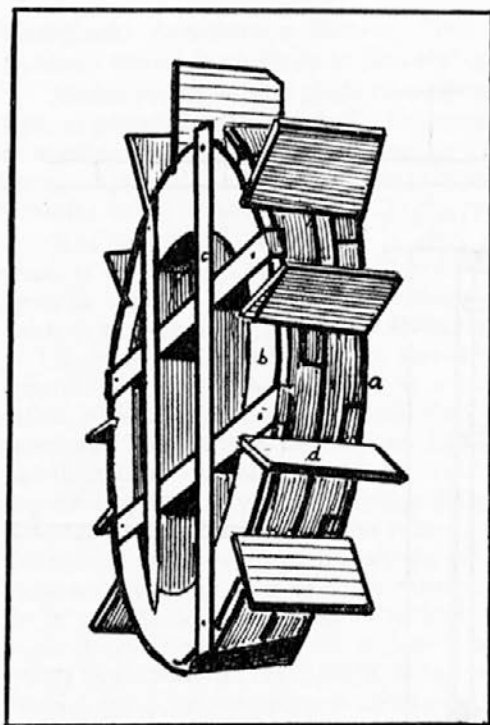

Sl. 1. Tloris Ožekarjevega mlina (risba: H. Lausegger)

in v besedišču posameznih govorov potrebnih še mnogo znanstvenih razprav (dokumentacije in zapisovanja terminov). Že v tematiki vodnih mlinov se v raziskovalnem območju na dvojezičnem ozemlju južne Koroške, ki je opisana v omenjeni disertaciji, kažejo precejšnje regionalne razlike:

Sl. 2. Ožekarjev mlin, stavba

Sl. 3. Ožekarjev mlin, kolo na lopatice

Na eni strani v njihovi tehnični konstrukciji, na drugi strani pa v strokovnem besedišču samem. V disertaciji je poleg obširne narodopisne dokumentacije nekaterih mlinov v raziskovalnem območju temeljito predstavljen tudi jezikoslovno-terminološki del, medtem ko naj bi tale prispevek pokazal le del omenjene naloge: nekaj narodopisnih aspektov.

Mlini v rožanskem raziskovalnem območju

Geografske in klimatske danosti v naravi ustvarjajo pogoje za postavitev mlinov okolju primerne tipa. Struga vodotoka v Podnu je v zgornjem delu razmeroma globoka in vodni padec majhen. Zato tu stojijo mlini na spodnjo ali pa na srednjo vodo, medtem ko na Sinah ob strmem pobočju naletimo na mline na zgornjo vodo oziroma v novejšem času tudi na mline z vodoravnim vodnim kolesom. Značilne so tudi lesene rake.

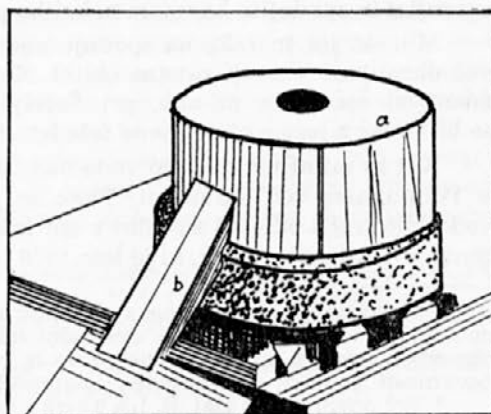
Kratek popis Ožekarjevega mlina v Podnu

Ožekarjev mlin na spodnjo vodo ali mlin na lopatice je majhna lesena stavba, krita s strmo leseno streho (gl. sl. 1, 2). Kolo je zaščiteno proti neurju in soncu s tem, da ga pokrivajo posebna strehica in deske. Po 17 m dolgih lese-

Sl. 4. Ožekarjev mlin, zobna prestava

nih rakah, ki potekajo delno po kašči, delno po kozah, priteka voda čez strmi končni del rak, t. i. skočnik, na spodnji del perutnega kolesa ali kolesa na lopaticice. Stalni močni vodni curek na lopaticice omogoča vrtenje kolesa (gl. sl. 3). Voda se pri mletju spusti na kolo tako, da se z lesenim drogom, ki je pritrjen ob strani na zapornici in ki sega v notranjost mlina, premakljiva zapornica porine tako, da se stranska stena rak zapre in voda priteka h kolesu. Kadar je žito zmleto, se zapornica z drogom porine zopet v stran in voda odteka pri stranski odprtini v odtočno mlinščico. Prenos vertikalnega vrtenja v horizontalno omogočata vreteno in zobna prestava, tj. zobato kolo in preslica, ki sta nameščena pod tečajem (gl. sl. 4). Zgornji mlinski kamen, ki ima spodaj dva izseka, leži na dvokrilnem železu, t. i. motiki, ki je na vrhu železnega droga,

Sl. 5. Ožekarjev mlin, mlinska kamna z obodom

tj. na osi preslice. Spodnji mlinski kamen leži na lesenih podstavkih na podu. Na zgornji strani je nekoliko vdolben in prilagojen zgornjemu kamnu, ki je pokrit z lesenim obodom (gl. sl. 5). Presledek med zgornjim in spodnjim kamnom se lahko s pomočjo posebnega vijaka ali dvigalne naprave spreminja tako, da se zgornji kamen z dvigalno napravo prestavlja ali v višjo ali v nižjo lego.

Na vrtljivem lesenem drogu, ki stoji na podu, je pritrjen lesen grot, ki je spodaj nekoliko zožen. Na spodnjem delu tega lijaka je zadaj z jermeni pritrjena stresalna naprava, škatla v obliki žlebatega koritca, t. i. ladeljč, ki je na sprednji strani obešen na dveh vrvicah. Z vrtenjem lesenega zobatega koleščka, pritrjenega sredi grota ob strani, se vrvice lahko ali odvijata ali navijata na vodoravno palico. S spreminjanjem lege tega koritca — njegova strmina je odvisna od množine vode — in z njegovim tresenjem, ki ga povzroča palica, pritrjena na stranski steni te škatle, ki pri mletju poskakuje po robati površini zgornjega kamna, je omogočen potreben dotok žita med kamne. Zmleto žito sili na rob k stranski odprtini spodnjega kamna in pada skozi lesen jašek v tresilnico ali skrinjo za moko. Kadar se melje za moko, je skozi okroglo odprtino na sprednji strani skrinje treba v tresilnico vpeljati posebno sito ali putlo, ki se pritrdi na jašek. Stresalna naprava za tresenje tega sita sestoji iz lesenih vilic, ki so začepljene v majhnem navpičnem vretencu zunaj skrinje, v t. i. mandeljcu, in segajo od zadnje strani skozi steno skrinje v tresilnico. Lesena ročica, zaklinjena v mandeljcu, sega do treh lesenih čepov, nameščenih na spodnji strani preslice. Ob vrtenju preslice udarja ročica po teh čepih in prenaša gibanje na stresalno napravo. Posebna napenjalna vrstica omogoča uravnavanje primerne napetosti sita (putle). Da se pri mletju ne kadi in da v skrinjo ne padajo smeti, se odjemališče moke, tj. stranska odprtina tresilnice, pokrije s posebnim pokrivalom iz domačega platna.

V zadnjih letih svojega obratovanja se je v Ožekarjevem mlinu mlelo le za domače potrebe; mlelo se je samo še za šrot ali met, pri čemer stresalna naprava in sito nista bila potrebna. Stope za phanje in luščenje ječmena v tem mlinu, kakor tudi v drugih mlinih gorskega predela Karavank, niso bile razširjene, medtem ko jih je bilo v dolinskih mlinih precej. Tako so torej v gorskih mlinih predelovali ječmen v ješprenj prav na ta način, da so pri mlinu presledek med zgornjim in spodnjim kamnom nekoliko povečali z dvigalno napravo.⁷

Mlinski jez in rake na spodnjo vodo pri Ožekarjevem mlinu v Podnu niso več ohranjene v svoji pristni obliki. Zato je bil popis rak in jezu narejen pri enem od sosednjih mlinov, pri *Šošeljčevem mlinu* v Podnu. Pri tem mlinu so bile rake z jezom obnovljene šele leta 1954.⁸

Kot so mlini na spodnjo vodo dandanes redkost, tudi mlini na zgornjo vodo v Podnu niso več ohranjeni. Tako se je za popis rak in kolesa na zgornjo vodo bilo treba odločiti za mlin v eni izmed sosednjih vasi, za *Matjažev mlin* na Sinah pri Bistrici v Rožu, ki je leta 1979 še obratoval za domače potrebe.

⁷ Ožekarjev mlin in še nekateri mlini v Podnu so obratovali do približno l. 1960; nato jih je izpodrinil majhen električni mlin. Del Ožekarjevega mlina je bil l. 1983 obnovljen (stavba sama s streho), kolo in rake pa so bile po navodilih oblasti zaradi nevarnosti poplave odstranjene. Posamezni elementi mlevne naprave so ohranjeni.

⁸ Več o tem mlinu glej H. L a u s e g g e r 1980, 64—70.

Matjažev mlin na Sinah stoji ob majhnem Sinškem potoku na strmem pobočju. Voda priteka na kolo po lesenih rakah, ki so dolge nad 40 m in precej ozke, drugače pa se po svoji sestavi le malo razlikujejo od rak, kakršne so nameščene pri mlinih na spodnjo vodo. Ker je pri mlinih na zgornjo vodo pritisk vode na kolo manjši, mora biti tudi vodno kolo znatno ožje od kolesa na spodnjo vodo. Velikost vodnega kolesa in velikost zobatega kolesa morata biti v pravem razmerju; potemtakem je pri takih mlinih tudi zobato kolo razmeroma veliko, kajti le na ta način je omogočeno vrtenje vodnega kolesa. Pri Matjaževem mlinu je treba še omeniti, da je ohranjena posebna stresalna naprava za pridobivanje moke in različnih zdrobov.⁹

Mlini v podjunskem raziskovalnem območju

Po svoji tehnični zgradbi je bil zelo podoben Matjaževemu mlinu *Petrov dolinski mlin* na zgornjo vodo v Grabljah pri Šmarjeti pri Pliberku, ki so ga zaradi izgube vodne pravice v zadnjih letih odstranili in spravili doma na sklednjo. Tu priteka voda, ki je omogočala obrat le enega mlina, po umetno napepljani dragi do ozkih lesenih rak, ki so potekale čez strmo pobočje do mlinskega kolesa. Mlinska stavba se je od ostalih obravnavanih razlikovala le po tem, da je bila tu dograjena v novejšem času majhna mlinarska kamrica v obliki kladnjaka. Streho je pokrivala opeka. Posebej je še treba omeniti, da je imel ta mlin vgrajeno napravo, ki je omogočala, da se je sam ustavil, kadar je bil grot prazen.¹⁰ Podjunski dolinski mlini so večinoma imeli vgrajene tudi stope za pnanje prosa, bara in ječmena.

V Bistrici nad Pliberkom so stare kmečke mline že zgodaj izpodrinili umetni ali valjni mlini na vodni pogon. Značilne in tipično dolinske so tu betonirane rake v obliki kanala.¹¹

Terminologija

Predmet dialektološko-jezikoslovnega poglavja disertacije je, kot smo že omenili, dokumentacija in primerjava terminološkega gradiva iz raziskovalnega območja. Kot je videti iz obširne razprave, se pri tem kažejo precejšnje zgodovinsko in geografsko pogojene semantične, leksikalne in fonetične interferences. Strokovno besedje, ki ga navajajo informatorji, je urejeno — v standardizirani obliki — v abecedni seznam ali glosar, ki obsega številne izpiske primerjalnega gradiva iz slovensko-nemške in nemško-slovenske leksikografske in koroško-slovenske dialektološke literature. Iz tega slovarja je razbrati, da je bilo predvsem v dialektologiji doslej zabeleženega razmeroma malo strokovnega besedišča s področja mlinarstva. V jeziku informatorjev se čuti deloma vpliv nemščine (izposojenke, ki so včasih tudi slučajne), deloma pa se v termino-

⁹ Podrobnejši opis stresalne naprave za pridobivanje raznih gresov glej. H. L a u s e g g e r 1980, 77 ff., o Matjaževem mlinu samem H. L a u s e g g e r 1980, 71—79.

¹⁰ Opis te naprave glej H. L a u s e g g e r 1980, Opis Petrovega mlina v Šmarjeti pri Pliberku, posebno stran 85 ff.

¹¹ K opisanim mlinom glej ilustracije in slike v H. L a u s e g g e r 1980. Slike tega prispevka so kopije iz disertacije H. L a u s e g g e r 1980.

logiji zaradi različne starosti za to primernih informatorjev — ki jih je danes razmeroma težko najti — pojavljajo sociolingvistično pogojeni arhaizmi, ki so se ohranili v obrobnih govorih.

Sklep

Etnografska in dialektološka dokumentacija mlinov v obravnavanem južno-koroškem raziskovalnem območju naj bi bila začetek vrste nadaljnjih raziskav in popisov raznih obrti. Obstoje terminologije starih obrti je zaradi vse večjega tehničnega napredka ogrožen. Zato jih bo v neposredni prihodnosti nujno potrebno dokumentirati, če jih želimo rešiti pred popolno izgubo.

Primer dialektološkega zapisa

Rožanski govor iz Podna na Koroškem, posnet 19. maja 1977

Informator: Vincenc Ogris, roj. 1927

Vpr.: Qaqû se tòmə cəlumə prāwə, tòmle tə wqròhləm?

Odg.: Ta rîč se prāw — t̃aq 'n qolàs wən hlêda, çapè m̃a nòtrè, qúmprat. Tò je w mlinə, z wrátanə, pój hortěj q qamñam hré, da se qamñə súčijə, da se mórè súqatə. Pa štájha tlé; hòr na tej štájhə je pa prasəlcə, tíra tē çapè, tíre sə notrè w təm quləšə, w qúmpratə, wbíra. Pu nášam se prāwə »kräftibartrógung« — w našum qrāj t̃aq prāwjə túdə — da se pój wsè qúpi wérti.

Vpr.: Qà pa se tējle štájhə prāwə?

Odg.: Tā štájha je pa, prasəlcə horə pərwnçhana, tō je želézna štájha. Torə, čír je ti spúdjə qámən, je pa 'na púqša. Púqša, ta j pa bájst cęntiju dōwha, pa t̃aq ane disét du dbánist cęntiju šroqà. Tā j pa zatò, da móqà dōwtěj sqúz qna lətí, sqúz qámne, dōwtij spúd na wné.

Vpr.: Wən z quhá zana ləsá pa jè?

Odg.: Tā púqša j pa z jásanəwa lesá.

W quləšə je pà: qār je w qrincə qúlə, tō je búquwə, w srídə, čír za wrátanə dərží, tō je pa məcésnúwo. Tí čépə, tír so pa notrè w tòmə, w quləšə, so pa z jásanowa lesá, da se tō mēj udnúca, je t̃ord lís, pa dèl t̃awha túdə, já.

Vpr.: A wí tō poznáte, da se tôle notər nęqam namáqa, notrè w wólíjə, prěj da se notər zmontíra, da bøl dərží?

Odg.: Já, tō se notər lósa, pu domáčam ráčanə, zə táčim wólíjam, tír je za pregníríje, da dèl t̃awhijə, da se mēj udnúcijə. Móre se pa zmíram, qa se mēle, z wólíjam mázatə, da se čépə mēj udnúcijə.

Vpr.: Tíre se máže, çapè?

Odg.: Hòr na çapè se namáže túdə, pó pa t̃a prasəlcə, qār ubjidà tē çapè tēm notrè.

Vpr.: Wən z quhá pa jè prasəlcə tlè pər wàs?

Odg.: Jes žíjam, tō je taqə jaqlénə bəl qáj bə réqu, metól bəl qú se prāw tō.

Vpr.: Qú pa j tō wēlqu? Pētnist du dbájst centimétru dūrxmēsra?

- Odg.: Tô bo pa ano wné méwə: du ane pētnist sēdnejst cēntiju šroqə, ta prā-səlca, da se pōj tô hōr pu tâx qulēsijax ubjida.
- Vpr.: Pa šē nēqja b rádà bârawa: tô môre ja wən zrēxwan bitə, liq je taxle, pa liq je čapōw?
- Odg.: Sewēda môre tô natānčno wən zračūnanə bitə, dà se môrè tôle, ti čēpə, pu nāšām rāčan ōpštōnd, da tô pōj fājn notər pásà, da tô naprcj wliče, da se pōj qámən hortēj, da se pōj sūkat môrè, wné.
- Vpr.: A tlè je pa še žalézə tūd hórə na qómpratə? Zaqáj j pa tô dorə?
- Odg.: Ta šína, qār je hōr na qómprat, je pa zatō, dà qnà môrè narāzən hčjātə, pa da se nà môrè qēj pušqodwātə du udzūni, a qēj hōr páde, qərd se hōr pustáwla al pa qēj. To j že zmīram tàq bú.
- Vpr.: Qú pa se tôle, recímo, wqūpi nardí, če se tele qrinc diwa tlèle ud qómprada?
- Odg.: Tô so tàčè šróčè dile pōj sà wzète in tēm se pa tačə tálə wən narīzijə, pōtle se pa qəp zəšrāwbijə, sò pa dōwjè, na zūni boj dōwjè ane pētən-štīradi centimētru, (znótri pa 'ne tərdējstə centimētru. In tô je pōj wqəp zəšrāwbana, da se qnà zméqnè, da môre tô potlè naprcj dóržatə.
- Vpr.: S qúm pa j qūpi zbitə?
- Odg.: Já, ti pērwe je qəp zəhlīcana, hličana, potlè s həmbərt pa tí wné wsə qəp, potlè pride pa — tlè še, se tàq wīdijə šrāwbə — poj se pa té dbā tálà qəp zəšrāwbata, da qəp dərži, da narāzən qna môrè hčjātə.
- Vpr.: Tô so pa žalézna šrāwbə, haltè?
- Odg.: Tô so šrāwbə, já, žalézən.
- Vpr.: Pōj pa šē tôle b rádà wādwā, qáj pa jə tôle zə 'na rič?
- Odg.: Tôle j pa tàq an, pu nāšām práwmo, hólcsrāwb, tô je pa taqə za štāmpōdən wzəhnətə, qar se wné, qámnə, da se bōl ójstrə nardíjə, da pōj bōl môrè mlétə, da se horə wzīhnijə, štāmpə(dən). Pōtle se pa qámnə hōr wzīhnijə pa wbōrnijə, potlè, da se z kladiwə, kar jəx še túdi imām, da se potlè ójstrija.
- Vpr.: Da se sšerfijə, sqlapájə?
- Odg.: Já, sšerfijə, a pa da se bōl šōrf nardíjə, ójstrijə.
- Vpr.: Qaqú pa j tôle narēt, te šrāwp?
- Odg.: Tô je pa, mā 'no dōwzínò du ane wósəmred du dəwētred centimētru, spódə j pa 'n želézə, katír zabāše štāmpōdən, da ha nawiš wzīhna. Tôle j pa spódə twwēžana, da te pòd, qār so qámnə horə, da potlè wné hōr wzīhnə; a pa wóčəš bōl fājn mētə zəmlētə, tēdi bōl dōw spəstíš, a pa qū bōl za šrót wóč, za qōnije, tədēj pa wəxqə bōl wzīhnəš, da ní trība, w móqò, pu nāšām se rāče, zdròblana. — To se hōrtēj zəšrāwba, potlè pa ti zwərxjə qámən, — tə spūdnjə ja təq stují — se māv wzīhnə, pōj se pa qu tàq pratērha, pu nāšām rācana, pu nāšām mēt, smo mí rčqlə — za qōnije smo mántləx qój tàq. Qār smo pa za mòqó, rəž, pšnico, pa tūdə wčās jačmān, da smo mòqo wzélə, da smo móqo mohlə nardíta, smo pa maw təršə, bōl dōw spəšanə nálə, da je bōl zrībuwə.
- Vpr.: Qà pa j pōj zēj tôle, qār tlè stují?
- Odg.: Tô je hròt, tô se w mlinə číst zwərxčj pride, čír se zítə nòtər nasipa, da potlè dōwtēj hré, mí práwmo lādəlc, čír nòtər ré pōj mid qáməne, da se pōj mčle.

Vpr.: Tíre pa je zèj hròd? Wsè qúpi?

Odg.: Ti zwêrxje je hròt; ti spúdje, tô pa má, da se maw sà pa tà trésè, je pa zwêrxèj an lāsén qulèsi. Te qulèsi je pa wèn zrìzan, da pèr stránò, da se hòrtèj nawijè, da mój dòw lətí, a pa wèç, qáqər je triba. Rəçimo, a bøl dōwti spəstíš, wèç noťər lətí, potlè pa qámñə qna dosèžijə, a bə prów dōw spústu, te žítə zamlétə. Zwəl tá, se pa pòj te qulèsi, táq ana regulírjha, qliqə je triba dōwtèj spəstítə, da wəxqə ha pranardíš, praštílaš ha, da potlè, qār je putrébnə, da dowti hré. Tlèle spodđ je təq ana rėjqa, cú pərbíta, hòrtèj du te rėjqe je pa šè ana lāsəna wné wən zrìzanə, da štríçə təm sqúz hrèjə; zwêrxèj, tē qulèsi je pa 'na pa štájhəca nótře, in tēmə so pa tí štríçə hòrtèj wbəšanə, tírə tē žítə spodđ, qār sà pa tà, prėj da nótər w qámñè hrè, čír da mčlè, da se tó potlè tú regulíratə mórè, qliqə je triba hòrtèj zawítə. Tēmə se pa tí štríçə hòr nawijəj na to štájhəca, qār je tē qulèsi hòr narèd.

Vpr.: Qliq wčləq pa je tēle hròt?

Odg.: Hròd bo pa wčləq ane, prəblíznə ane dəwétred centimétru, šròq bo pa tú hane dorè šėjstréd. Je zwərxèj šírjə, du ane pētənstíradi centimétru je hlix šròqə, potlè hré pa qəp. Potlè, wné, spóda je pa, pu nášam rəčənə, lādəlc, je pa taqə wné, da mórè nótər jətə, qār je qrája, notər mid qáməne, nò, da qəp letí.

Vpr.: Qú pa j lādəlc narət? Čèj pa j cú pərtórjan?

Odg.: Zádđ j tē lādəlc cú wtwézan, táq an lédər je pərbít, da se sà pa tà mórè rəqatə.

Vpr.: Qo(h)á pa j pòj šè tēmle?

Odg.: Pər stránə je pa tō za wné — da se púd hròtam, čír žítə notər prídə, ana wné dróbnə špána, pa sà pa tà fèdra, da spodđ, čír te lís notər med wné hré, mid tí zwêrxjə qámən. Na qámñə je pa ana táqə štòpjə; in tē lís prídə na tó štòpjə, to pa potlè se sà pa tà trése, je taq máw, pu nášam təq an óbsòc; in tá špána, je pa fèdrawa, pa tó zmíram zád putèhje, tēm notrè pa sqóčə — sqúz tó se pa lādəlc, qār je púd hrotəm notrè, sà pa tà gíbljè, da mórè žítə dōwtèj lətétə.

Vpr.: A ma tó qačə pusébnə jmé, te lís, tír dōwtèj med qámñè séže, na tə zwêrxnjə qámən hòr?

Odg.: Tó j táq an míxən qəli, pu nášam rəčənə, da j táq 'na qúxwa zrəwən, da hòr hré na tē žəlézə, tír je na qámñə, da se pótłè tē lādəlc poj trésè, da mórè žítə dōwtèj lətétə.

Vpr.: Pa šè nējja mòm bəratə: čèj pa je te hròd wtwézan horə? Qu pa ste wí mčl naštímanə?

Odg.: Tē hròt je pa taqə bíw wtwézan: horə so táci trámə blí, tačə pántə — pu nášam rəčənə, tēm hòr so pa bí štólə blè, táčə dróbnə štóle, morále, in tó se je, a j triba bú, qa smo qámne, da so bøl mlčlə, da smo bəq putéhəl pu táx štólax, tá bəq, da smo notər cu qámnam cú mohlə prítə.

Vpr.: A tó je taq hana štájnhə bíwa?

Odg.: Tlè se táq wídə, sta bí štólə zrəwən, spòd sta pa túd (d)bí štólə blè, da se je potlè tō bəq putéhnuwə na strán, qā smo mí ubúd dōw wzélə. Wbúd je pa tóle, qār je qámne puqríwə, da smo mohlə potlè ubúd dōw

wzétà, pòj pa qamné pòj wzəhnə̀tə, da smo mōhlə qlapátə jə̀x — pu nāšām rāčanə, mī smo mlin qlapālə.

Vpr.: A je, rācīmo, ubūd tōle, tele cīw qōnc?

Odg.: Tōle, qār je tāq uqrīnc, jé wsè ubūd. Tōle tlè zādè tlèle j pa móqà naprēj dōwti lətéwà w sqrījo; tēm notrè spódè so blè pa wīle, čir je pu nāšām se raqwə pūtla hōr bīwa in tō je potlè notər u wné pəršwə, w to sqrījo, čir se j pòj wən pubāsuwə, da j že zəmlə̀tə bu.

Vpr.: Qām pa tē žalézən qōnc slišə?

Odg.: Jà, tō je pa tāq ana — qaqū bə réqu — wəlqū bō ane štirnist centimétrū, pētivist, mā pa trī tače wōhlè. Tō j pa zatō bú, notər, za čir se je tréswə, tō je pəršwə, hōr na mändəlc, in tō je potlè, se račè, da je tresiwnəq bīw zrāwən, je triba bu (je wqrīnc šwə), zēj je pa zmīram je an wné prasqučīwə, zēj se j pa notrè pramaqniwə wsāq bə̀rt, da je sà pa tà šwə.

Vpr.: A je tō na tə hlīxnjə štājnhə bu, bəl na mändəlcə?

Odg.: Tò jə pa na mändəlcə bu.

Opomba:

Ne da bi se spuščala v podrobnejšo jezikovno analizo tega besedila, naj omenim, da informator ne realizira dosledno ne kvantitet in tudi ne intonacij. Zdi se, da v tem narečju pojav nazalizacije ni fonološko relevanten.

Isto besedilo glej v disertaciji, stran 697—702.

Razlaga nekaterih narečnih besed in tujk

qúmprat — komprat, zobato kolo,
prenosnik
štājha — drog
kraftibartrogung — prenos sile
pūqša — pukša
bājst — dvajset
to se notər lōsa — se namaže z oljem
tāwhijə — trajajo
udnūcijə — obrabijo
metól — kovina
wən zrēxwan — izračunano
līq — koliko
ōpštōnd — presledek
fājn — fino, lepo
notər pásə — se čemu prilega
šīna — obroč
se pa qə̀p zəšrāwbijə — se pa privijejo
hōlcšrāwb — lesen vijak
štāmpōdən — pod v-mlinu
se sšērfijə — se poostrijo
šōrf — ostro

šrōt — otrobi
za qōnije — za svinje
se hortēj zəšrāwbə — se navije
māntlə̀x — navadno
zēj — zda
reguliriha — naprava za regulacijo
gliqə — koliko
praštēlaš — predeneš
štrīcə — vrvi
lādəlc — predal, škatlica
cū wtwēžən — privezan
lédār — usnje
ōbsōc — izboklina
naštīmanə — narejeno
pāntə — sponke
štóle — deske
bēq — vstran
pūtla — treslica, sito
mändəlc — del tresilnika
wqrīnc — naokrog

Glasovni seznam

e	srednji e
ɛ	ozki e
o	srednji o
ɔ	ozki o

ə	polglasnik
q	nezveneči grlnik (laringalni plosiv)
h	zveneči pripornik (laringalni frikativ)
x	mehkonebni pripornik (velarni frikativ)
w	dvoustnični v (bilabial)
j	trdonebnik (palatal)
r	mehkonebni r (uvularni r)
∠	nazaliranost

Suprasegmentalni znaki

ˆ	dolgo padajoči (cirkumflektiran) (višja realizacija tonske višine kot pri akutiranih primerih)
˘	dolgo rastoči (akutiran)
˙	kratek dinamični akcent (pri akutiranih besedah je tonska višina zadnjega zloga nekoliko višja)

Literatura

(izbor)

- ADAMIČ F. 1972, Vodna kolesa, mlini, stope in žage, *Zbornik občine Grosuplje* 4, Grosuplje, 295—308, ilustr.
- ADAMIČ F. 1973, Mlinska kolesa, stope in žage na Višnjici, *Zbornik občine Grosuplje* 5, Grosuplje, 275—291, ilustr.
- ADAMIČ F. 1974, Mlinska kolesa, stope in žage, II. Mlini in žage na Višnjici, III. Mlini in žage na stiškem potoku, *Zbornik občine Grosuplje* 6, 305—320, ilustr.
- ANDREJČKOV J. 1871, O zgodovini mlinov, *Besednik* 3, 20, Ljubljana, 155—157.
- BAŠ F. 1928, Vetrenjače u Sloveniji, *GEM* 3, Beograd, 66—76, ilustr.
- BAUMGARTNER F. 1904, *Handbuch des Mühlenbaues und der Müllerei*, Berlin.
- BECK Th. 1900, *Beiträge zur Geschichte des Maschinenbaues*, 2. Aufl. Berlin.
- BECKMANN J. 1788, *Beyträge zur Geschichte der Erfindungen* 2, Leipzig, 1—68.
- BELAJ V. 1968/69, O starosti slovenskih mlinov na veter, *SE*, 101—102, ilustr.
- BLENKUŠ B. 1969, Mlini na veter na Gorenjskem, *Glas* 83, (30. okt.).
- BLÜMNER H. 1875, *Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern* 1, Leipzig, 23—57.
- BOGATAJ J. 1982, *Mlinarji in žagarji v dolini zgornje Krke*, Novo mesto.
- BONIFACIĆ-ROŽIN N. 1972, Predaja o mlinu na Krapini, *Kaj* 5, Zagreb, 81—93, ilustr.
- CANAVAL R. 1874, Über die Getreidemühlen, Eine cultur-historische Skizze, *Ca-rinthia* I, 64, Klagenfurt, 27 ff.
- DROBNJAKOVIĆ B. M. 1933, Vodenice na Drini i na njenim pritokama, *GEM* 8, Beograd, 1—18.
- DULAR J. 1965, Mlini ob Kolpi umirajo, *Dolenjski list* 16, (25. 03.—01. 07.) 12—26.
- DURAND-VAUGARON L. 1969, Technologie et terminologie du moulin à eau en Bretagne, *Annales de Bretagne* 76, 285—353.
- EISNER K. 1976, Mühlen im Liesertal, *KLM* 10, Klagenfurt, 128—138.
- EK Av. S. B. 1962, Väderkvarnar och Vattenmöllor, En etnologisk studie i kvarnarsas historia, *Nordiska Museets handlingar* 58, Stockholm.
- FRÖDE E. u. W. 1981, *Energiespender und ästhetische Architektur, Windmühlen in Deutschland, Holland, Belgien*, Köln.
- GAMERITH A. 1956, »Hirsch« und »Pfennich«, *ÖZVK* 59, 97—112.
- GAMERITH A. 1965, Lebendiges Ganzkorn, Neue Sicht zur Getreidefrage, *Neues Leben*, Bad Goisern.
- GAMERITH A. 1956, Stampfen, Eine altüberlieferte bäuerliche Art der Getreideauf-berereitung, *Hessische Bl. f. Vk.* 47, Gießen, 51—58.
- GLAUNER W. 1939, *Die historische Entwicklung der Müllerei*, München/Berlin.

- GLEISBERG H. 1956, Technikgeschichte der Getreidemühle, *Deutsches Museum, Abhandlungen und Berichte* 24, 3, München.
- GLEISBERG H. 1972, Geschichte und Technologie der alten Wassermühlen, *Sächs. Heimatbl.* 18, 4, 145—155.
- HAFNER S. u. PRUNČ E. 1980, *Lexikalische Inventarisierung der slowenischen Volksprache in Kärnten*, Graz.
- HORWITZ H. Th. 1930, Zur Geschichte des Schaufelradantriebes, *ZÖIAV* 82, 37/38, 309—313 und 41/42, 356—360.
- KAMMERER O. 1912, Die Entwicklung der Zahnräder, *Beiträge zur Geschichte der Technik und Industrie* 4, Charlottenburg, 242 ff.
- KETTNER O. 1951, *Jahrbuch der Mülerei*, Leipzig.
- KLEEBERG W. 1979, *Niedersächsische Mühlengeschichte*, 3. Aufl. des verb. Nachdrucks, Hannover.
- KOEHNE C. 1904, Das Recht der Mühlen bis zum Ende der Karolingerzeit, *Untersuchungen zur dt. Staats- und Rechtsgeschichte* 71, Breslau.
- KOREN R. 1956, Mlin na Muri — kulturnozgodovinski spomenik, *Topoli* 3, (26. 04.), 7—8.
- KOREN V. 1972, Rečnih mlinov na Muri v Prekmurju ni več, *Vestnik* 17, (11. 05.), 6.
- KRÜGER F. 1927, Das Mahlen und die Mühle, *WS* 10, 94—98.
- KRÜNITZ D. J. G. 1804, *Ökonomisch-technologische Encyklopädie* 95, 96, Berlin.
- KUHNERT C. 1832, *Praktisches Lehrbuch der Mühlenbaukunst* 1, Quedlinburg/Leipzig.
- LAUSEGGER H. 1980, *Die Terminologie der Bauernmühle in den slowenischen Dialekten in Kärnten, Eine volkskundlich-lexikalische Bestandsaufnahme*, Phil. Diss., Graz.
- LEUPOLD J. 1982, *Theatrum Machinarum Molarium oder Schauplatz der Mühlenbaukunst* 9, bearb. v. M. Beyern und Consorten, Hannover (Nachdruck aus dem Jahre 1735).
- LONGA G. 1914/15, Terminologia contadinesca di Bormio, *WS* 6, 174—194.
- LUTHER G. 1909, Die technische und wirtschaftliche Entwicklung des deutschen Mühlengewerbes im 19. Jahrhundert, *Staats- und sozialwissenschaftliche Forschungen* 24, Leipzig.
- MANKER E. 1965, *Kvarnarna pa Tjörn, En fältinventering 1960—63 i samarbete med Leif Olsson*, Stockholm.
- MARESCH F. 1970, Die Pichl-Mühle in der Loich, *ÖZfVK* 73, 1—38.
- MATSCHOSS C. 1940, *Das Zahnrad, Entwicklung und gegenwärtiger Stand*, Berlin.
- MAURIZIO A. 1927, *Die Geschichte unserer Pflanzennahrung von den Urzeiten bis zur Gegenwart*, Berlin.
- MEDVED D. 1972, Mlini in mlinarji, *Novi T* 11—43 (16. 03.—26. 10.).
- MELIK A. 1953, Mlini na Slovenskem, *Geografski vestnik* 25, Ljubljana, 3—26, ilustr.
- MERINGER R. 1909, Werkzeuge der pinsere Reihe, Werkzeuge der molere Reihe, *WS* 1, 1, 3 ff. und *WS* 1, 2, 164 ff.
- MORO O. 1931, Mühlen im Nockgebiet, *Kärnten* 8, 4, Klagenfurt.
- MORO O. 1939, Hof und Arbeit in Kleinkirchheim und St. Oswald, *Carinthia* I, 129, 146—149.
- MORO O. 1952, *Volkskundliches aus dem Kärntner Nockgebiet*, Sonderdruck, Klagenfurt.
- MOSER O. 1959, Anken und Stampfen, Über einige Arten bäuerlicher Stampfgeräte und ihre Namen in Kärnten und Steiermark, *Carinthia* I, 1949, Klagenfurt, 523—566.
- MOSER O. 1974, Das Bauernhaus und seine landschaftliche und historische Entwicklung in Kärnten, mit 63 Photos und Zeichnungen des Verf., *Kärntner Museumschriften* 56, Klagenfurt, 130—140.
- MOSER O. 1976 und 1977, Von den Stockmühlen im oberen Mölltal 1, *KLM* 12, 4—6, bzw. *KLM* 3, 1—4, Klagenfurt.
- NOTEBAART J. C. 1972, *Windmühlen*, Den Haag/Paris.
- ORTNER P. 1966, Mühlsteine aus Sexten sind immer noch gefragt, *Der Schlern* 40, 478—484, 11 Abb.
- PATTIS E. 1970, Sterbende Welt uralter Volkstechnik, Einiges über unsere Bachmühle, *Der Schlern* 44, 182—184, 8 Abb.

- PRASCH H. 1963, Pocher, Stampfer und Mühlen, *KLM* 10, Klagenfurt, 12—14.
- PRASCH H. 1965, *Eine Volkskunde Oberkärntens*, mit Zeichn. und Urtexten von Franz Ude, Begleiter durch das Bezirksheimatmuseum Spittal/Drau, Bezirksheimatmuseum Spittal/Drau.
- PRASCH H. 1977, Schutz den Apriacher Stockmühlen, *KLM* 2, Klagenfurt, 17.
- RADOVIĆ B. 1934, Moravske, vodenice na Moravi, *GEM* 9, Beograd, 64—69.
- RAMELLIS A. 1976, *Schatzkammer mechanischer Künste*, Hannover (Nachdruck aus dem Jahre 1620).
- REIDER P. S. O. F. M. 1947, Mühlsteine aus Sexten, *Der Schlern* 21, 360—363.
- RHAMM K. 1909, Talken und Geißblitz, Zwei alte slawische Hafergerichte, *Carinthia* I, 99, Klagenfurt, 209—222.
- RIBARIĆ J. 1959, Mlinovi na Muri i Dravi u okolici Varaždina i u Međimurju, *RKFJ* u Varaždinu 1957, Zagreb 41—42.
- RIESEBERG H. J. 1983, *Mühlen in Berlin*, Katalog zur Ausstellung in der Domäne Dahlem vom 20. 5. bis 3. 7. 1983 und vom 31. 7. bis 28. 8. 1983, Berlin.
- SCHEUERMEIER P. 1956, *Bauernwerk in Italien, der italienischen und rätoromanischen Schweiz* 2, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, Bern, 191 ff.
- SPLICHAL J. 1972, Oj mlini ... kje je vaš čas? *DL* 23, 37—51 (14. 11—21. 12. 1972).
- STAFFLER R. 1955, Die Mühlen, *Der Schlern* 29/9, 305—313.
- STÄHELI E. 1951, *Die Terminologie der Bauernmühle im Wallis und Savoyen, Eine Sach- und Wortstudie mit 64 Abb.*, Phil. Diss., St. Gallen.
- STRAUSZ F. F. 1971, »Mills without Weels« in the 16th — Century Alps, *Technology and Culture* 12, 1 — The Society for the History of Technology — Brooklyn, New York.
- STRUNA A. 1955, *Vodni pogoni na Slovenskem*, izd. Tehniški muzej Slovenije, Ljubljana.
- STRUNA A. 1971, Staro mlinarstvo — drugod in pri nas, *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike*, Ljubljana (Slovenska Matica), 105—134.
- STRUNA A. 1974, Mlinarstvo nekoč in danes, *Mlini na Gorenjskem, Razstava Gorenjskega muzeja*, 43—58, izd. Gorenjski muzej v Kranju.
- STUMM L. 1708, *Die vollständige Mühlenkunst*, Augsburg.
- VALVASOR J. V. 1877, *Die Ehre des Herzogthums Krain*, 2. unveränderte Aufl., Rudolfswerk, IV. 608 a, 609 b, 610 a; IX. 296 b; XI. 441 b, Laibach/Nürnberg (1. Aufl. 1689).
- VIELI R. 1927, *Die Terminologie der Mühle in Romanisch-Bünden*, Phil. Diss., Zürich — Chur, 45 Abb.
- ZABORSKY O. von 1951, Ländliche Werke der Technik, *Bayer. Jb. d. Vk.* 167—172, Abb.
- ZEDLER J. H. 1732/54, *Großes vollständiges Universal-Lexikon Aller Wissenschaften und Künste* 22, 119 ff. (Neudruck: Graz 1961/62).
- ŽONTAR M. 1974, Mlini na Gorenjskem, *Mlini na Gorenjskem, Razstava Gorenjskega muzeja*, izd. Gorenjski muzej v Kranju, 5—41.

Zusammenfassung

MÜHLEN IM ZWEISPRACHIGEN SÜDLICHEN KÄRNTEN

Im vorliegenden Beitrag wird in gedrängter Weise zunächst ein historischer Abriss der Müllerei gegeben. Im Anschluß daran wird die derzeitige Forschungslage dargestellt. Es folgen die Bestandsaufnahme der Oschekar-Mühle, einer unterschlächtigen Hausmühle im Rosental, sowie ein Überblick über den Zustand anderer im Untersuchungsgebiet (Rosental und Jauntal) gelegener Wassermühlen. Im Anhang wird als Beispiel einer dialektologischen Aufzeichnung ein Gespräch mit einem Mühlenbetreiber im Rosentaler Dialekt wiedergegeben.

LAN KOT OLJNA RASTLINA

Sinja Zemljič-Golob

»Po gospodarskem namenu označujemo kulturne rastline kot hranilne, krmske, industrijske, zdravilne, barvne, dišavne in lepotne rastline. Ista kulturna rastlina se dostikrat uporablja za različne namene. Veliko hranilnih rastlin pridelujejo razen za človeško hrano tudi za živinsko krmo. Prav tako uporabljajo nekatere hranilne rastline tudi kot surovine za industrijsko predelavo.«¹ Takšen je opis pojma »kulturne rastline« V. Valenčiča. V nadaljevanju naštevanja kulturnih rastlin, za katere so imena skupna vsem slovanskim jezikom, omenja avtor tudi *lan*,² ki so ga »... sklepajoč po omembah v urbarjih, gojili povsod (na Slovenskem, op. p.). Dajal je surovino za takrat še splošno razširjeno platnarstvo; njegovo seme so uporabljali za *olje*«. ³

Ob omembi, da so lan gojili ne le kot surovino za izdelavo tkanin, sem na večkrat zastavljeno vprašanje »za kakšno vrsto olja gre pri tem«, dobila povsod skoraj enak odgovor: »To je olje, ki je bilo in je še vedno osnova za vse oljnate barve in firnež.« Tudi prebiranje etnoloških virov in literature sprva ni dalo posebnega odgovora na omenjeno vprašanje.

Če pogledamo v prejšnje stoletje, najdemo prve daljše članke, ki govore o lanu, v Bleiweisovih Novicah.⁴ Rastlina je prinašala deželi veliko denarja in je bila ena izmed pomembnejših kultur pri nas. Vendar pa v številnih odlomkih, ki so v tem članku izhajali ter orisali marsikatero plat gojenja lanu, njegove predelave in gospodarjenja z njim (tudi primerjave z drugimi državami po Evropi!), ne najdemo iskanih podatkov o predelavi lanenih semen. Avtorja Jože Orel⁵ in Rihard Dolenc⁶ sta podrobno pisala o rastlini in vlaknih, ki jih dobimo iz nje, precej sta povedala tudi o semenu, toda ne kot o predelovalni snovi. V začetku tega stoletja je objavil V. Habjanič v ZNŽO na več straneh prispevek z naslovom Lan.⁷ Spet beremo le o predivni rastlini. Drobna knjižica Manice

¹ V. Valenčič, Kulturne rastline. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. Ljubljana 1970, str. 251.

² Isti, str. 253.

³ Isti, str. 255.

⁴ Novice, 1845, str. 45; 1869, str. 147, 187, 195, 205, 222, 229, 237, 245; 1873, str. 287.

⁵ J. Orel, Novice 1869, str. 147.

⁶ R. Dolenc, Novice 1869, str. 222, sl.

⁷ V. Habjanič, Lan. 10, Zagreb 1905, str. 150.

Komanove, Na Gorenščem je fletno,⁸ pa pove v odlomku »Preja«⁹ že marsikaj več o lanu: od priprave zemlje za setev, šaljivo zgodbo o Ribničanu, ki se je učil plavati v lanenem morju, do opisa puljenja rastline in predelave njenih stebelc. Vmes najdemo tudi tale odstavek: »Ko postanejo semenske glavice sivkaste, je znamenje, da je lan zrel. ... Reflanje ima namen, glavice, to je seme, ločiti od slame. To delo je precej naporno in ga navadno opravljajo možaki. Glavice se potem suše na 'dirah' (lesena sušilna naprava) ter se morajo večkrat premešati, ker zelo rade plesnijo. Suhe se omlatijo, da se dobi iz njih laneno seme, iz katerega prešajo laneno olje. Prešanje (goščo) pa pod imenom 'lanene tropine' porabijo kot tečno krmilo za živino.« Tudi v NS I lahko preberemo podoben stavek: »Na Gorenjskem krmijo prašiče in živino tudi s 'prešanjem' ali lanenimi tropinami.«¹⁰ Prvi zapis nam torej omenja, da so iz lanu prešali tudi olje. To bi lahko sklepali prav tako iz drugega zapisa, čeprav tu olje ni neposredno omenjeno. Iz obeh skupaj povzemamo, za kaj so kmetje tropine rabili in ne nazadnje spet isto vprašanje: za kaj in kako so laneno olje pridobivali.

Naslov »Lan in njegovi izdelki v Slovenski krajini« V. Novaka,¹¹ je obetal iskani odgovor. Toda na tem ozemlju so, kot kaže, predelovali le lanena stebela. Tudi »Pridelovanje lanu v Slovenski krajini«,¹² ki dopolnjuje z novimi podatki prejšnjo razpravo, ne govori o lanu drugače kot o predilni rastlini.

V knjižici V. Sadarja¹³ pa že v prvem stavku preberemo: »Lan nam daje olje in prejo.« Potem nadaljuje: »Največji pomen mu leži v tem, da se v domači obrti lahko predeluje od zelene rastline do platna. V vročih krajih se seje samo za seme (olje)«, in zapiše še: »Lan je cenjena rastlina, saj je dajala gospodarju predivo, platno, olje in krmilo. Oblačila ga je, hranila in zdravila mu je živino, razsvetljevala kočo itd.«¹⁴ Vprašanje o rabi lanenega olja dobi odgovor v 12. poglavju, Uporaba lanenega semena. Na kratko opiše tudi postopek pridobivanja in uporabnost ostankov pri predelavi: »Laneno seme vsebuje od 22 do 40 % olja. Laneno olje se rabi za izdelavo firneža, pokosti, linolejskih preprog, povoščenega platna in svetlega, prosojnega mazavega mila. Včasih je laneno olje v leščerbah razsvetljevalo naše kočice. Tudi za jed je uporabno, vendar se pri nas ne uživa. Za zdravljenje živine ima velik sloves.

Olje se pridobiva bodisi s stiskanjem bodisi z izluženjem. Seme se čisti in melje. Kaša se segreva na 60 do 70° C in iz nje se iztiska olje. Olje se preceja. Obležano olje je boljše od svežega. Zmleto laneno seme se lahko tudi luži z različnimi lužili.

Ostanki pri stiskanju olja so lanene tropine (prge, kravojci)... Ker vsebujejo razne snovi, čistijo in zdravijo prebavne organe. Odlične so za krmo mlade živine, molznic, ovac in svinj.

Odpadek pri luženju je lanena moka, ki je malo slabše krmilo...«¹⁵

⁸ M. Komanova, Na Gorenščem je fletno, Ljubljana 1928.

⁹ Ista, str. 75.

¹⁰ Narodopisje Slovencev I, Živinoreja. Ljubljana 1944, str. 152.

¹¹ V. Novak, Lan in njegovi izdelki v Slovenski krajini. ČZN XXXI, 1936, str. 34.

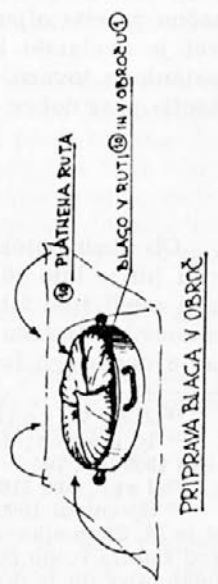
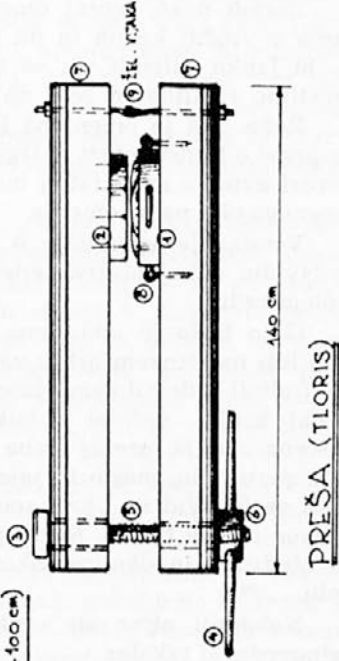
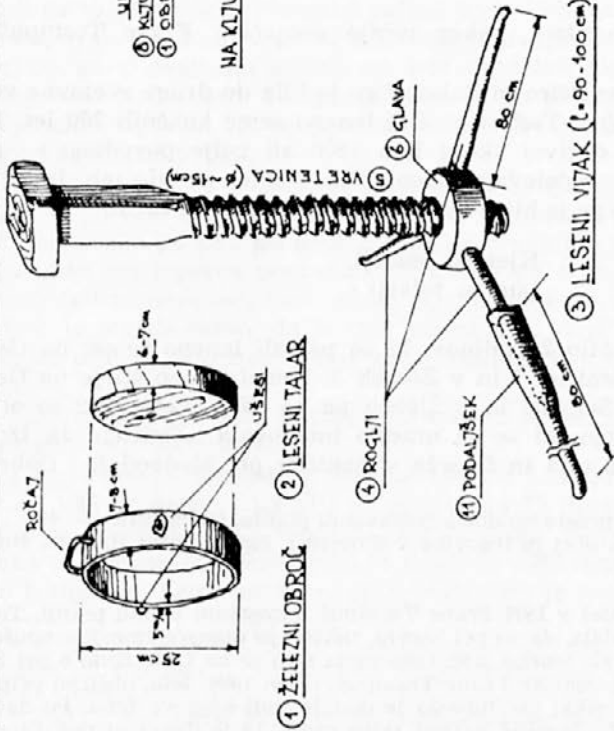
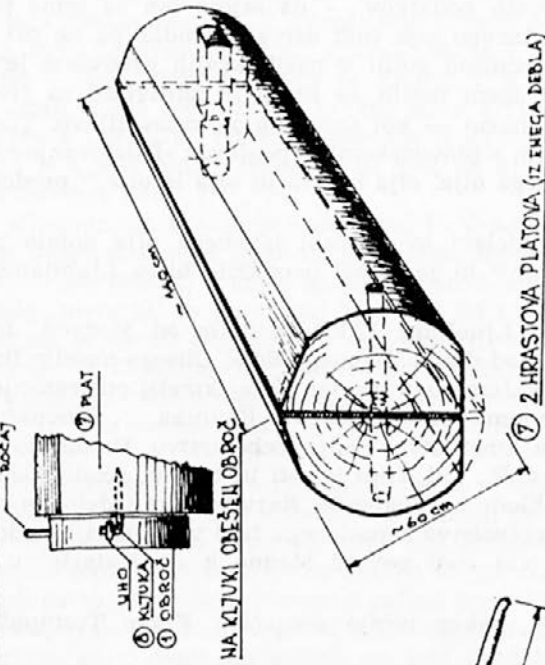
¹² V. Novak, Pridelovanje lanu v Slovenski krajini. SE 17, str. 61, sl.

¹³ V. Sadar, Lan in konoplja. V Ljubljani 1935.

¹⁴ Isti, str. 6.

¹⁵ Isti, str. 42.

PREŠA ZA LANENO OLJE S SESTAVNI MI DELI (RISANO PO OPISU TRAMPUŠA)

Zaradi dveh zgoraj omenjenih podatkov — da sejejo lan za seme (olje) samo v vročih krajih in da so laneno olje tudi uživali, vendar pa ne pri nas — bi lahko sklenili, da so to rastlino gojili v naših krajih predvsem le kot tekstilno rastlino in šele na drugem mestu za krmo in zdravilo¹⁶ za živino.

Raba olja je omenjena le enkrat — kot surovina za razsvetljavo. Tudi v razpravi o ljudski obrti in trgovini v Slovenskem¹⁷ v poglavju »Izdelovanje olja«, govori avtor o mlinarstvu bučnega olja, olja iz žira in olja iz oljk,¹⁸ predelave lanenega olja pa ne omenja.

Vendar je vprašanje o predelavi in uporabi lanenega olja dobilo pred nedavnim dokaj obširen odgovor,¹⁹ ki je »ležal neodkrit« blizu Ljubljane, na Golem brdu.

Golo brdo je oddaljeno od Ljubljane 12 km in 5 km od Medvod. Jedro vasi leži na širokem hrbtu zah. nad dolino Babnega dola. Obsega naselje Babni dol (mlini) v dolini sami, zaselek Jamo nad njo ter nekaj kmetij onstran nje na široki kraški, večidel z bukovjem porastli planoti Ravnika. ... Plovnata in peščena zemlja, precej slaba za kmetijstvo. Sadje, čebelarstvo. Prodajajo prašiče, perutnino, maslo in jajca v Št. Vid. Lepi iglasti in bukovci gozdovi dajejo drva za Št. Vid in Ljubljano, hlode za Medvode. Razvita obrt izdelovanja lanenega olja in tropin. Nekaj prebivalstva zaposlenega tudi v industriji, vodovod za Medvode in okolico. Skozi vas vodi pot od Medna k sv. Katarini v Topolu. ...²⁰

Nekdanji oljar ali »vólar«, kakor rečejo domačini, Franc Trampuš, je pripovedoval takole:

»V dolini potokov Mavliščice in Zakonščice je bila do druge svetovne vojne močno razvita oljarska obrt. Tod so prešali laneno seme kakšnih 200 let. Razcvet je »volarski kšeft« doživel okrog leta 1900 ali bolje povedano — pred nastankom tovarn, ki so predelovale laneno olje. Dokler ni bilo teh, je bil naš »kšeft« prav dober, potem pa je hitro upadel. Ljudje so radi govorili:

Kjer so volarji,
tam so tolarji.«

Ob obeh potokih je bilo 20 mlinov, ki so prešali laneno seme: na Golem brdu jih je bilo 10, na Seničici 7 in v Žlebeh 3. Izmed teh so štirje na Golem brdu mleli tudi žito, na Seničici in v Žlebeh pa po eden. Leta 1919 so oljarji ustanovili oljarsko zadrugo, ki se je uradno imenovala »Zadruga za izdelovanje domačega lanenega olja in firneža v Seničici pri Medvodah«. Dobro je

¹⁶ Joža Vršnik, Preproste zgodbe s Solčavskih planin. Celje 1978, str. 49.

¹⁷ R. Ložar, Ljudska obrt in trgovina v Sloveniji. Zgodovinski zbornik, Buenos Aires 1959, str. 70.

¹⁸ Isti, str. 116.

¹⁹ Spomladi 1985 je prišel v ISN Franc Trampuš z zvezkom svojih pesmi. Takrat mi je M. Stanonikova povedala, da so pri Mavlu, takšno je domače ime Trampuševih, pred zadnjo vojno predelovali laneno olje. Odpravila sem se na Golo brdo 6 pri Medvodah, kjer mi je prijazen gospodar Franc Trampuš, rojen 1904. leta, obširno pripovedoval o nekdanji obrti. Marsikaj zanimivega je dodala tudi njegova žena. Po natančnem opisu je moj oče Vlasto Zemljič narisal skico preše, ki je danes ni več. Stope so še ohranjene in takšne je narisal in situ.

²⁰ Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937, str. 35.

poslovala več let, ker pa niso bili vsi člani »ta pravi«, je ta koristna in pomembna zadruga kmalu zaspala. Z zgraditvijo tovarn je bila domača obrt skoraj uničena. Prvo tovarno so odprli v Trstu okrog l. 1900, kmalu zatem jo je zgradil Medic v Medvodah in potem še Zabret v Kranju. Slednji je pred tem tako kot ostali, doma ročno prešal laneno seme. L. 1925 je Hrovat s sodelavci zgradil tovarno v Ljubljani. Izmed domačinov je edino Bergant postavil tovarno. Zgradil jo je v Medvodah. Danes je ni več; na njenem mestu stoji tovarna mizar-skih izdelkov Sora.

»Spominjam se«, je pripovedoval F. Trampuš, »da je moj ded (1828—1903) hodil kupovat laneno seme na Štajersko. Rekel je, da gre »merit lan«. Takrat semen niso tehtali, ampak so jih merili z merniki.²¹ Seme, ki so ga vsuli v posodo (mernik), so poravnali z desko, da ni bilo »kupa«. ²² Kupec in prodajalec sta se sproti pogodila za »krajec« (tj. en liter ali dva semena »za čez«). Semena na Gorenjskem predelovalci skoraj niso kupovali. Kmetje so gojili lan tukaj le za domače potrebe, predvsem za obleko. Tudi pozebel je rad in tako letina ni bila vedno enaka. Sejali so ozimni (»ozmæc«), jari in poletni lan ali »ajdovc«.²³

»Nekako tako je, da lan bolj uspeva v toplejših krajih: kjer raste vinska trta, tam tudi lan dobro obrodi!« so razložili pri Mavlu. Proti koncu prejšnjega in v tem stoletju so kupovali seme v Ljubljani (trgovci so ga uvažali iz Brazilije, Argentine in Indije; pri nas pa so ga večji del kupovali na Hrvaškem), včasih pa so se predelovalci sami peljali proti Dolenjski nekako do Rake ter po poti kupovali. Letno je v povprečju vsak mlin sprešal 30 ton lanenega semena. Torej so ga v dvajsetih mlinih na leto predelali okrog 600 ton ali približno 60 vagonov. Kakor sem že zgoraj omenila, so predelovalci kupovali seme pri ljubljanskih trgovcih. Ti so ga imeli vedno dovolj na zalogi, zato so ga ponujali pod ugodnimi pogoji.

»Okrog leta 1900 je bilo toliko lanu, da so ga trgovci dajali kar »brez denarja« — po cele mesece so čakali na obračun, samo da so blago lahko oddali. Med tem časom pa smo mi prešali olje, ga prodajali, zraven pa še tropine. Šele potem smo pri trgovcu poravnali račun. So pa trgovci dajali lan tudi v predelavo: dali so nam lan, vzeli nazaj olje, tropine pa smo lahko sami prodajali. Ob tem je seveda jasno, da je tisti izmed nas, ki je lan kupoval in nato sam prodajal olje in tropine, veliko bolje zaslužil kot tisti, ki je prodajal samo tropine.«

Zanimiva je pri tem primerjava nekaterih cen okrog leta 1935. Tega leta se je oženil pripovedovalec.

1 kg lanenega semena je stal od 2,90 do 3,20 dinarjev, pšenica je bila od 1,60 do 1,80 dinarjev, 1 kg olja so prodali za 12 dinarjev. Kravo je istega leta prodal za približno 1000, teleta za 400 dinarjev. Novo obleko, ki jo je imel za poroko (s perilom in čevlji vred) je kupil za 1000 dinarjev in prav toliko ga je stalo šranganje. Letni davek za mlinarsko obrt je znašal 1500 dinarjev in enak

²¹ S. Vilfan, Mere. NS I, Ljubljana 1944, str. 256: »Lan se je meril v greštah ali reštah, ... v pesteh, ... v čehuljah, ... v povesmah.« Mere (prostorninske) za laneno seme ne omenja.

²² Isti: »... Žitne mere so se razlikovale po tem, ali so se vrhale (kopičile) ali ne.«

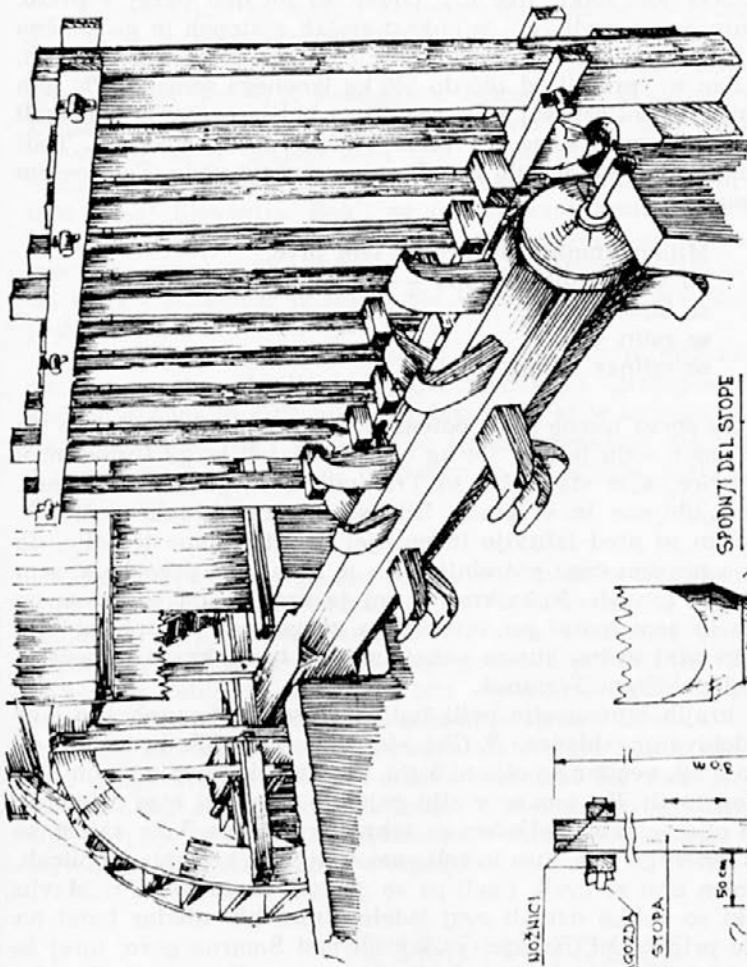
²³ V. S a d a r, Lan in konoplja. Zvrsti in sorte lanu, str. 17.

znesek je moral odšteti za davek na grunt. In še en podatek: iz 100 kg semena so doma iztisnili 28 kg olja (v tovarni 32—34 kg, zaradi drugačnega postopka predelave). Če so torej odšteli za 100 kg semena ca. 300 din, so za olje, ki so ga pridobili iz omenjene količine, iztržili 336 din.

Predelava lanenega semena

Seme so morali najprej zmleti. Mlinska kolesa so zavrteli navadno v nedeljo opolnoči, ustavili so jih šele v soboto, prav tako opolnoči. Pozimi se je pogosto dogajalo, da je mlin zamrznil in se ni dal pognati. Morali so obsekati ves led, da je voda lahko pognala kolesa. Če pa je bil mráz posebno hud, so morali delo za nekaj časa ustaviti. Zmleto seme je bilo »čez pol pretrgano«; ni smelo biti ne predebelo niti predrobno zmleto. Takšno seme so imenovali »moka«. Moko so nato vsuli v osem lukenj na kladi, ki je bila 3 m dolga, široka in visoka pa po $\frac{1}{2}$ m. Tri metre visoke hrastove stope so udarjale na moko v napolnjenih luknjah. Spodnji del stope je bil stožčaste oblike in obit s pločevino. To so pribili s »podkovskimi žebli«, da se pločevina ni snemala. Luknje v kladi so bile zgoraj ožje, na dnu pa zaokrožene, da se je seme oz. »blago« samo »spodsipavalo« in je bilo zato lahko enakomerno stolčeno. Vsaka stopa, ki je bila v preseku kvadratne oblike, je imela 50 cm dolg klin, ki ga je vrteče vreteno dvigovalo s »švingo«. Ko se je švinga umaknila, je stopa z vso močjo padla v luknjo. Zaradi padca in zaradi svoje teže (stope so bile iz hrastovine), so stope lahko dobro drobile »blago« v kladi. »Švinge« so bile v osmerokotno vreteno pritrjene v zamakih, da so na ta način izmenoma vzdigovale stope. Mlinsko kolo, ki je gnalo vreteno, je bilo »na korce«, kar pomeni, da ga je poganjala »zgoranja voda« (potok je pritekal na zgornji obod kolesa). Pri takšnem načinu pogona je potrebna tudi do polovice manjša količina vode. Če pa poganja mlinsko kolo voda, ki priteka na spodnji obod, mora biti količina takšne vode zato veliko večja.

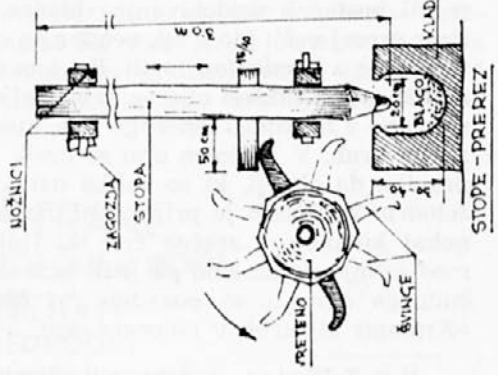
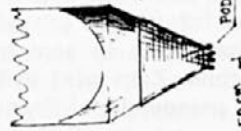
Po uri in pol »mletja« s stopami, so stolčeno laneno seme pobrali ven. V vsaki luknji ga je bilo približno 3 kg. Blago so nato prešali. Imeli so osem preš za stiskanje. Vsaka preša je bila dolga 1,40 m in je bila narejena iz enega hrastovega debla, po dolgem prežaganega in nekoliko zgoraj in spodaj obtesanega, da so dobili dva »platova«. Posebnost teh preš je bila v tem, da so bile vodoravne in ne navpične, kot so navadno sadne preše. Oba platova sta na enem koncu povezovala kljukasto spojena železna vijaka, na drugem pa je bil lesen vijak z vretenico, ki je imela ročno vrezan navoj in glavo (matica). Dolžina celega vijaka je bila od 90 cm do 1 m, njegov premer pa 15 cm. Glavo na vijaku so privijali z 80 cm dolgimi vsajenimi roglji, ki so jim s posebnimi podaljški še lahko povečali dolžino, da je bilo privijanje lažje. »Blago« iz ene stope so položili na platno oz. »v ruto«. Vse skupaj so dali v železen obroč z ušesi, ki je v premeru meril 25 cm, visok je bil 7—8 cm in debel 5 mm. Stolčeno seme so potem prekrili s krajci rute, da ni padlo ven. Napolnjen obroč so za ušesa obesili na dve kljuki, ki sta bili pribiti na enem platu. (Ker je bil železen obroč precej težak, je imel na obodu ročaj, da so ga delavci lažje nosili in nasadili na kljuko.) Na nasprotni strani, tj. na drugem platu pa je bil pribit

STOPE ZA LAN V MLINIV OB KAVILŠCI (TRAMPUŠ)

MLINSKO KOLO NA KORCE (=ZGORNJA VODA*)

SPODNJI DEL STOPE

STOPE - PREREZ

KLADA ZA 8 STOP

lesen »tálar«, debel 6—7 cm. Njegov premer je bil takšen, da je »šel lepo v obroč«. Z glavo na vretenici so začeli privijati prešo le toliko, da je olje močno pritekalo. Šele čez četrt ure so glavo privili do konca. Tako je ostalo blago v preši toliko časa, da je bilo v stopah stolčeno drugo seme. Ko je olje odteklo, so prešo odvili, in pobrali iz nje stisnjene ostanke semena v obliki krožne plošče. Rekli so ji »ceгла«. »Cegle« so dali nazaj v stope. Stolčene »cegle« so imenovali »predvavanc« (od predelati). Da se je ta dobro stolkel, so ga zmočili z vodo. Stope so predvavanc tolkle dve uri, potem so jih dali nazaj v prešo. Po dveh urah prešanja, so ga vzeli ven, še enkrat stolkli v stopah in ga končno presejali skozi sito. S tem so dobili »tropine«. Olje, ki so ga dobili s prešanjem, so nalili v sode. Na dan so sprežali od 100 do 150 kg lanenega semena. Pri tem je igral pomembno vlogo letni čas, saj so si pozimi za boljše prešanje pomagali tako, da so na krušni peči gredli seme v vrečah. Tako so dobili več olja. Tudi poleti so predelali manj olja, saj je bilo zaradi suše premalo vode. Tole pesem je povedal Fr. Trampuš:

Mlinar stanuje na gričku tam preč,
po vodi vzdihuje milo — največ,
se bliska, grmi,
se mlin vrti,
se mlinar veseli.

Za prevoz so rabili sprva lesene sode, potem pa (ob prelomu stoletja) so jih zamenjali železni. V enem sodu je bilo 190 kg olja. Prodajali so ga trgovcem v Ljubljano in na Seničico, kjer sta Šubic in Trampuš iz njega kuhala firnež. Tropine so vozili v Ljubljano in v Kranj. Bile so izvrstna hrana za živino. Posebno brejim kravam so pred telitvijo in po njej dajali tropine ter olje, da so lahko telile in se o pravem času potrebile. »Ko je naša obrt prenehala, sem imel večkrat težave pri kravah. Nekajkrat se mi je zgodilo, da se krave po telitvi niso potrebile in sem moral po veterinarja za pomoč. To prej ni bilo nikdar potrebno. Zato zdaj vedno kupim nekaj lanu za breje krave in spet je vse prav,« je pripovedoval Franc Trampuš.

Doma so v teh krajih laneno olje jedli tudi kot vsakdanjo prehrano, ker je bil postopek pridobivanja »hladen«. ²⁴ (Pri »toplem« prešanju je izkoristek sicer precej večji (do 5 %), vendar pa olje ni čisto, ker ga pridobivajo s pomočjo toplote in s kemičnimi topili. Pri tem se v olju pojavijo snovi, ki niso primerne za uživanje. Takšno olje se rabi izključno za tehnične namene. ²⁵ Za zajtrk so navadno v mešanico lanenega olja, kisa in soli pomakali vroč krompir v oblikah, ali pa kruh. V lanenem olju so cvrli, imeli pa so ga tudi za zabelo. Pri Mavlu pravijo, da oljarji, ki so veliko uživali svoj izdelek, niso bili nikdar bolni na želodcu. Zanimivo je pripomniti, da npr. v Zavrhu pod Šmarno goro, torej le nekaj kilometrov zračne črte od Golega brda, lanenega olja niso jedli. »Le med zadnjo vojno smo ga jedli sem in tja, ker ni bilo drugega. Je bilo preveč čudnega okusa!« so povedali pri Matjaževih. ²⁶ Pri Mavlu je bilo drugače: »Krompir ali kruh v lanenem olju — to ne bi zamenjali za nobeno pečenko!«

²⁴ R. E. Weiss, Sodobno zdravljenje z rastlinami. Ljubljana 1979, str. 172.

²⁵ Ing. A. J o h a n i d e s, Boje i lakovi. Zagreb 1960, str. 98.

²⁶ Povedal Martin Mis, p. d. Matjažev, Zavrh 2, Smladnik.

Kuhanje firneža

Laneno olje so vlili v velike kotle, ki so držali od 200 do 600 kg. Kotel ni smel biti poln do roba, ker bi pri vretju olje lahko prekipelo in to bi povzročilo požar. Prav tako ga ne bi mogli dovolj dobro mešati. Kuhanje samo ni spremenilo lastnosti olja, zato so dodajali različne kemikalije, npr. svinčeni mangan in podobne primesi, včasih pa tudi kolofonijo, ki pa ni bila nujno potrebna.

Temperaturo so morali neprenehoma nadzorovati, saj ni smela biti nižja od 150° C in višja od 180° C. Če bi bila temperatura olja višja (nad 190° C), bi olje vzkypelo in spet bi bila nevarnost za požar. Zato so morali biti zelo previdni, pri tem so si pomagali s toplomerom, ki so ga imeli nad kotlom. Čas kuhanja je bil odvisen od kvalitete drv; ta so bila praviloma bukova. Med kuhanjem, ki je trajalo 3—4 ure, so morali dobro mešati, da so se dodane kemikalije enakomerno raztopile. Tako so dobili laneni firnež, ki je slovel tudi zunaj Slovenije. Rekli so mu »pristni kranjski firnež«. Imel je veliko boljše lastnosti kot tovarniški, saj je bil narejen iz ročno, tj. mrzlo prešanega lanenega semena. Firnež je bil temnejše barve kot olje in tudi njegov vonj je bil drugačen. Moral je imeti dve dobri lastnosti: da je dolgo držal in da se je dobro sušil.

Iz lanenega olja so izdelovali tudi kit. Ko je olje nekaj časa stalo, se je na dnu posode nabralo gosto olje, imenovano »grampa«. Z dodajanjem in mešanjem drobne in čiste glin, so dobili kit, ki je izredno dobro držal. Pri Mavlu imajo še danes (od l. 1921, ko so sezidali današnjo hišo) šipe v oknih zakitane z domačim kitom. Nič ni razpokan in če se šipa razbije, drobcev ne morejo pobrati ven.

*

Predelava lanenega semena je pomenila za skromen del prebivalstva na robu Ljubljane kakih dvesto let pravo bogastvo, pa čeprav to delo ni bilo ne lahko in ne prijetno. Stara mati Franca Trampuža (umrla 1895 je navadno rekla: »Povsod se preživijo ljudje podnevi, pri nas pa vse noči delamo!« Tudi obleka, v kateri so delali, je bila »spokorna«. Bila je platnena, prepojena z oljem in zato poleti zelo vroča, pozimi pa strašno mrzla.

Po razcvetu obrti na prelomu stoletja je konec njenemu usihanju naredila druga svetovna vojna. Danes, štirideset let pozneje, najdemo le še tu in tam v obeh dolinah kakšen dokaz o mogočnosti nekdanje obrti. Eden izmed njih je prav gotovo glava ovojnice, v kateri mi je njen lastnik poslal »svoja« navodila za zdravo in dolgo življenje:

TRAMPUŠ FRANC

IZDELOVANJE LANENEGA OLJA IN TROPIN

GOLO BRDO 11
POŠTA MEDVODE

Zusammenfassung

DER FLACHS ALS ÖLPFLANZE

Die meisten Autoren haben sich bisher bei den Beschreibungen des Flachses auf seine Verwendung als Textilpflanze beschränkt. Im vorliegenden Beitrage wird die Verwendbarkeit dieser Pflanze für das Ölpresen vorgestellt.

Auf Golo Brdo bei Medvode, in unmittelbarer Nähe von Ljubljana, war vor dem Zweiten Weltkrieg ein starkes Gewerbezentrum für die Verarbeitung des Leinsamens zu Öl. Dazu wurden besondere (horizontale) Pressen verwendet, die sich von den vertikalen Obstpressen erheblich unterschieden. Die Skizze der Presse ist an Hand der Beschreibung des Berichterstatters entstanden. Gesammelt sind auch eingehende Angaben darüber, wie der Leinsamen gemahlen, in Flachsmühlen zerstampft, gepreßt, abermals zerstampft und wieder gepreßt wurde. Abschließend wird noch die Verarbeitung des Öls zu Firnis und die Verwendung des Ölkuchens für die Ernährung von Menschen und Tieren beschrieben. Heute ist dieses Gewerbe gänzlich ausgestorben.

LJUDSKA IMENA ZA REPATICE

Dušan Ludvik

1.1. Milko Matičetov, ki je skrbno zbral in deloma razložil kakih dvesto, slovarnikarjem idr. večinoma neznanih ljudskih zvezdnih imen,¹ nam sporoča tudi imena *kometov* (M 62). Pri tem je še posebno zanimiv pojav *škopnika* (mnogo narečnih variant). Pričevanja o njem sežejo od l. 1812 pa vse v današnji čas. Pojav in ime sta geografsko razširjena v širokem obdravskem pasu ob stiku slovenskega in nemškega kulturnega prostora — od Slovenskih goric v Mežiško dolino in proti Ziljski dolini, na južni strani Karavank pa okoli Mojstrane (M 70).

1.2. Matičetov pravilno ugotavlja, da tiči za imenom naravna prikazen — »zvezdni utrinki, meteorji, bolidi ipd.«, ki jim je ljudska domišljija dala stvarno podobo gorečega otepa krovске slame, škopnika. Prim. Pleteršnik: *škopnik* = = *škopa* = stvn. *scoub/scoup* (Graff 6, 410,³ Ludvik² idr., Cigale (1860): *Schaub* (*Schob*) »šop, škopa, škopnik«. (kot nébesni pojav) — *meteorji* (M 71).

1.3. Na podlagi ljudskih pričevanj je včasih težko določiti, za kateri pojav gre, saj so le-ti med seboj povezani — dež zvezdnih utrinkov sovisi s kometi, kometi pa tudi lahko razpadejo v meteorje. Vendar je nekaj značilnosti, po katerih se lahko orientiramo.

1.3.1. Zvezdni utrinki so svetlobne točke, ki se v različni gostoti utrinjajo iz nekega vpadnega mesta (radiant) in se v svetli, ravni črti usipajo (»schießen«) v ozračje, kjer hitro zgorijo ali pa ugasnejo šele na zemlji. Včasih se za njimi potegne ozek rep, ki pa ugasne že čez nekaj hipov. Utrinki sijejo s 3. in 4. magnitudo zvezd, svetloba je bela in se preliva v svetlo rumeno in sinjo. So torej trenutni pojavi, pógostni v avgustu in novembru (stangl. »ognjene solze Sv. Lovrenca«); so nekaj vsakdanjega.

¹ Milko Matičetov: Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci (Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, 2/1973, 43—90). Znanstveni svetnik dr. Matičetov mi je ljubeznivo posodil svoj interfolirani, rokopisno dopolnjeni izvod (citirano: M). Najlepša hvala!

² Dušan Ludvik: Škop — šop — čop. Jezik in slovstvo IV/1959, 252.

³ E. G. Graff: Althochdeutscher Sprachschatz, Hildesheim 1834—1842. Bd 1—6.

1.3.2. Meteorje ponekod imenujejo »padec kamnov z neba«. To so relativno majhne kamnite in železne gmote, ki padajo na zemljo, spremljane ponoči s plamenastimi jeziki, podnevi z dimom, s sikanjem in rahlim grmenjem. So pogostejši kot kometi. Let skozi ozračje (v navzdoljnici) je kratkotrajen (kot pri utrinkih).

1.3.3. Kometi (repatice) nimajo ostro začrtanega obrisa. Prostemu očesu se zdijo kot svetlo jedro (glava) in manj svetlo sijoči rep, ki se vleče čez velik del neba in je lahko lokasto ukrivljen, proti koncu pa trikotasto razširjen. Žareča (rdeča) svetlobna gmota se giblje po nebu v paraboli ali elipsi (utrinki in meteorji v ravni navzdoljnici). Meteorji in utrinki so trenutni pojav, kometi se gibljejo po nebu po nekaj tednov, a tudi po nekaj mesecev (MKL⁵ s. v. v.). Prim.: »Zvezda [repatice] je šla pred njimi, dokler ni prišla in obstala nad krajem« (Ev. Matej 2, 9). Ljudstvo najbrž ni natančno razločevalo vseh treh pojavov, kometi pa so s svojo posebnostjo od nekaj vzbujali pozornost in burili človeško domišljijo (↓ 4. 2.).

2.1. Kaj je škopnik? — »Ko škopnik žareč hudič proti Pohorju šine« (J. Glazer, 1924). Škopnik je žareč (kot iskra ali razbeljeno železo), giblje se proti Pohorju — torej v vodoravni črti, ki je lahko tudi lok. — »V poletnih nočeh zagledaš škopnika, ki divja nad polji« (Pohorje, Slovenske gorice — Fr. Baš, 1965). Podatek *divjá* pomeni trajno gibanje, *nad polji* pa vodoravno smer. To sta dve značilni lastnosti, tipični za komete.

2.2. Sloven. škopnik je izvedenka od škopa (izposojenka iz stare visoke nemščine), zato lahko tudi njen semans kaj pove o naravi škopnika. Stvn. *scoub/scoup* je lat. »fasciculus, congeries straminis« (otep slame) = »de stipula factus« (iz slame narejen, povezan) = »manipulus« (šop sena, otep) = »cuneus« (klin — torej oblika trikotnika). Vendar je stvn. *scoub* tudi *facla* »faces« (= fax = bakla) (Graff 6,410). Podoba bakle, to je tisti žareči hudič, repatica oranžne ali rdeče barve, ki divja nad Pohorjem in Goricami. Podobno predstavo imajo tudi v nizkonemškem in nizozemskem prostoru, komet je *schin-schove* (schove = scoub) »škop svetlobe« (Grimm 2, 602).⁴

3.1. Naša imena kometov niso prvotna in tudi ne ljudska, so pretežno učenega izvira, a so prevedena prodrla do ljudstva in to jih je sprejelo za svoje. Nekatera izvirajo še iz antike. Ime *zvezda* za komet je orientalsko (Biblija) in antično, a je v Evropi že zgodaj izpričano, stnord. (8.—11. stol.) *halastiarna*.

3.2. *Lasata zvezda* (Megister 1592) (M 62) izvira iz antike: *stella crinita* »dolgolasa zvezda« je prevedeno iz gr. *komētēs* »dolgolas« (od tega lat. *comētēs, comētae* (m.) »zvezda repatica«. Iz latinščine je nem. *Haarstern, Haargestirn* (splošno znano), Cigale s. v. ima *lasatnica* (M nima), umetno skovano najbrž po češ. *vlasatice* »komet«.

Antično ime ima že zgodaj variante, npr. »bradata zvezda« *pōgōnias* pri Prokopiju (6. stol.). Nemška ljudska varianta je *Strobelstern*, zvezda, podobna neurejenemu čopu las.

⁵ Meyers Konversations-Lexikon, 5. Aufl., Leipzig 1894 ss. (V tekstu: MKL). Druga pomagala (slovarji) so splošno znana.

⁴ Jacob Grimm: Deutsche Mythologie, 4. Ausg., 1876, Bd 1—3.

Slovensko ime *lasasta zvezda* je prejkone prevod iz nemščine. Prevedel ga je nekdo, ki je znal latinsko in nemško in imel nekaj znanja iz astronomije — najbrž ne kmet.

3.3. Od znanih imen iz osnove *rep*, je Vodnikova *zvezda z repom* še najbolj ljudska, najprej izpričana pa je *repata zvezda* (Pohlin 1781), Vodnik ima paralelo *repasta zvezda*. Ljudska izvedenka je mogoče *repača* (Gutsmann 1789), za gotovo pa *repetača* (Prekmurje 1911). Janežičeva *repatica* (1851) in Cigaletova *repatnica* (1860, M nima) sta umetni tvorbi.

Tudi tu imamo starorimsko vzporednico, ki je izhodišče evropskim imenom: *stella comans* — *comans* je »kosmat«, tu je zlasti mišljen »konjski rep«, prim. *crista comans* »čelada s konjskim repom«. Odtod je nem. *Schwanzstern*, *Schweifstern* (splošno znano, prim. Cigale s. v.). Irsko je *boid-realt* (*bot*, *boid*) »rep«, *realt* »zvezda« (Grimm 3, 211).

3.4. Ime *zvezda z metlo* (Vodnik), *zvezda z metlo* (Kras 1935), *zvezda, ki metlo ima* (Slomšek 1842) je nastalo na podlagi značilne repate oblike komete. Lahko bi bilo ljudsko, vendar imamo nemško paralelo *Besenstern* (MKL s. Komete) in poljsko *miotla niebieska* »nebeška metla« (tj. ki pometa nebo) (Cigale s. Komet) Tu lahko gre za realno opazovanje, saj se tudi kitajsko *komet* imenuje »metla« (Grimm 3, 211).

3.5. Gutsmannova *štriemna zvezda* (1789) je zelo stara ljudska izposojenka, prim. stvn. *strimo* = srvn. *strieme*, *strime*, *streim(e)* »Streif; trak, pramen« (Lexer s. v.). Njena pomanjševalna oblika je že v stari in pozneje v srednji visoki nemščini strokovni izraz takratne astronomije. Ko govori o kometu (ali meteoru), rabi avtor besedo *strimilîn* »flammarum longos... tractus« (dolge pramene plamenov (Graff 6, 753); srvn. *wîz* (*weiz*) *streimel* »beli trak« (Rimska cesta) (Lexer s. v.) je drug tak primer. Slovensko *štriemna zvezda* pomeni »trakasta zvezda«.

3.6. Ni treba, da je Vodnikova *curkasta zvezda* prevod za *štriemna zvezda*. Podoba ozkega trikotnega razpršenega curka se ne ujema s podobo traku. Tu nisem našel tuje vzporednice. Vsekakor je ime zaradi »zvezda« še staro.

3.7. Bilčeva *zarnica* (1818) je brez paralele. Bilc je svojo astronomsko terminologijo pogosto »koyal«. Ime je umetno (brez »zvezda«). Od vseh teh imenskih variant se je v praksi uveljavila le Janežičeva (*zvezda*) *repatica*.

4.1. Imena kometov so ali antična in razširjena verjetno povsod v Evropi, ali pa so domača, nastala na podlagi glavne značilnosti komete, svetlega trikotno razširjenega repa, ki spominja enkrat na šop dolgih las, brado, konjski rep, drugič na metlo, škop, curek, trak ipd. Tu je pri vseh narodih sodelovala bogata fantazija. V sanskrtu je komet »dimna zastava« (*dhûmakêtu*), v Indiji »slonov zob«, pri Prokopiju »zvezda, podobna meču« (*ziphiás*), v poznem srednjem veku in v 16. stol. pa »pavji rep« (*des pfawen zagel*, *Pfauenschwanz*) (Grimm 2, 602; 3, 211).

4.2. V ljudskem verovanju je komet znanik nesreče, bolezni, vojne, smrti ipd. To verovanje je antično (Claudianus: ... *nunquam caelo spectatum impune cometen* — »opazovanje komete na nebu ni nikoli brez kazni«, v Franciji je izpričano že v 6. stoletju (Gregor iz Toursa). V stari visoki nemščini se komet imenuje tudi (*der*) *vreisame sterre* »strašna, grozna zvezda« (Graff 6, 722).

Mlajše je die erschreckliche Zornrute Gottes »strašna šiba božje jeze« (Grimm 3, 211). Poiskati bo treba slovenske paralele in primere verovanja, ki gotovo še kje živijo.

Zusammenfassung

DIE SLOWENISCHEN VOLKHAFTEN KOMETENNAMEN

In der bahnbrechenden Abhandlung von Milko Matičetov (Anmkg 1) über die slowenischen Sternnamen finden sich auch Kometennamen, die nur noch unter dem Volk bekannt sind.

Die Kometen unterscheiden sich von den Meteoren, Sternschnuppen udgl. (die durch die Luft senkrecht »schießen« und von kurzer Dauer sind) dadurch, daß sie schweifartig und von längerer Dauer sind und daß sie sich in einer waagrechten oder parabelförmigen Linie über den Himmel bewegen. Das Volk vermengt meist alle diese Himmelserscheinungen (1. 3. ff.).

Das im nordslowenischen Raum bekannte mythische Wesen *škopnik* (aus ahd. *scoub* »Schaub, Fackel«) hat irgenwelche Beziehung zur Sternwelt. Nach dem Hauptmerkmal — brennender, feurriger, glühender Besen (Schweif, Wisch, Schaub) wird es von M. Matičetov (Anmkg 1 und Koroško zvezdno ime »Škopnjekovo gnezdo«, Traditiones 1972, 53—64) als »Sternschnuppen, Meteore, Boliden« erkannt. Von mir wird es nach einem anderen Merkzeichen — »(durch die Luft) fliegen, fahren, ziehen, dahingleiten« (alles imperfektive Verben!), d. h. sich eine längere Zeit waagrecht oder bogenartig bewegen — als »Komet« eingeeengt. Diese Deutung wird unterstützt durch den niederdeutschen oder niederländischen Namen *schin-schove* »Komet« (*schin* »Schein, Glanz, figur. Flamme, Feuer« — *schove* »Schaub«). Vgl. »škopnik ist der Schweif eines Schwanzsternes« (Matičetov [1972], S. 60) (1.2., 2.1., 2.2).

Unsere Kometennamen sind wohl nicht einheimisch, die meisten haben europäische Namensentsprechungen und diese wieder gehen auf antike Kometennamen zurück. Das Merkmal dieser Namen ist das Grundwort lat. *stella* »zvezda, Stern« (3.1., 4.1.).

Lasata zvezda — lat. *stella crinita*, Haar- oder Strobelstern (3.2).

Repata zvezda — lat. *stella comans*, Schwanz- oder Schweifstern, mhd. des Pfawen zagal = Pfauenschwanz (3.3., 4.1.).

Andre Namen sind nach der äußeren Gestalt der Kometen gebildet:

Metlasta zvezda — Besenstern, auch polnisch (3.4.).

Štriemna zvezda — aus mhd. *strieme* »Streif, Band«. Mhd. *strieme* ist ein Fachwort der mittelalterlichen Sternkunde (3.5.).

Curkasta zvezda — etwa »Strahlstern«. Keine Entsprechung, aber gewiß alt (»zvezda«!) (3.6.).

Zarnica — ist wohl künstlich gebildet (ohne »zvezda«!). Das heutige Fach- und Schriftwort ist (*zvezda*) *repatica* (3.7.).

Der Aberglaube, daß die Kometen etwas Böses vorausdeuten, ist antik und über ganz Europa verbreitet (4.2.).

NEKAJ FOLKLORNIH ZAPISKOV
IZ ZAPUŠČINE EMILA KORYTKA V NUK

Marija Stanonik-Niko Jež

A.

POKUŠINA IZ KORYTKOVE ZAPUŠČINE

V okviru priprav za izdajo slovenskih povedk je v načrtu tudi sistematičen pregled rokopisnega oddelka NUK. Delo počasi, a vendarle napreduje. V nekaterih primerih prihajajo za ta namen v poštev tudi zapisi v tujem jeziku, npr. v nemščini (ki je našim prednikom marsikdaj lažje tekla kot slovenščina), če se nanašajo na slovensko slovstveno folkloro.

Poseben primer so v tej zvezi zapisi Emila Korytka, ki je med svojim izgnanstvom v Ljubljani zapisoval gradivo, kakršno nas tu zanima, v poljščini. V skladu z zastavljenimi cilji sem že pred časom zaprosila mag. Nika Ježa, da bi se lotil prevajanja tistih odlomkov iz Korytkovih zapiskov, ki se nanašajo na bajna bitja in povedke. Pričujoči izbor poleg omenjenega vsebuje tudi zapiske iz ljudske medicine, vraže itd., ohranja dragocene podatke za etnološko in folkloristično stroko, čeprav je pač skoraj vse še v popolnoma surovi obliki.

S kakšnim zanosom, pogumom in žrtvami se je Emil Korytko lotil zbiranja, je lepo razvidno iz njegove korespondence z družino, ki jo je l. 1983 izdala SAZU v originalu in slovenskem prevodu.¹ Ta pisma so pomemben in bogat vir za razna področja etnologije, ne le podeželja, ampak tudi mesta, konkretno Ljubljane, o kateri je Korytko med drugim res zapisal, da je »mesto, ki je najmanj privlačno za tujca.«² Nasprotno pa ga je prevzelo neskončno veselje, ko je dobil dovoljenje, da bo smel prestopiti njegove meje in potovati okrog po deželi, ki jo je dotlej opazoval le z izjemoma dovoljenih potovanj v okolico Ljubljane in gledal z ljubljanskega gradu, od koder je 15. febr. 1837 razgled opisal takole: »Na vzhodu se dvigujejo Alpe, do junija pokrite s snegom. Ob njihovem vznožju je vse zeleno, je že pomlad, gozdovi, dvorci in kačasto se vije reka Sava. Proti severu spet gore, toda zelene in skale na skalah so kakor stopnice — Štajerska in širna ravnina, prerezana zdaj z reko Ljublanico,

¹ Emil Korytko, *Korespondenca z družino (1836—1838) I—II*, II. knjiga: Prevod. Pripravila za tisk Monika in Henry Leeming. Prevedel Niko Jež, Lj., 1983.

² N. d., 118.

zdaj z reko Savo, okrašeno s cerkvicami in potmi. Na jug proti Trstu se pred očesom razprostira širni razgled, tako pester, da se je težko nagledati in škoda, da ga požira megla. Želel bi prenikniti skozi meglo — na vzhod je le gozd in v gorski tesni se blešči reka. To je slika z vrha hriba, na katerem je trdnjava, ki v središču krasi mesto.«³

Seveda so se mu ob tej olajšavi utegnili tudi povečati stroški za bivanje, ir-gmotno popolnoma odvisen od staršev, v želji, da bi omenjeno dovoljenje za potovan-ja lahko izrabil, jih prosi za ustrezno povišanje njihove denarne pomoči z besedami: »Biti v tako zanimivi deželi, imeti skoraj vse pred nosom, bivati 18 mesecev v prestolnici, pri tem pa si ne ogledati dežele in je prepotovati!!! (...) Biti v Rimu in ne videti papeža bi bila manjša škoda in izguba za najpobožnejšega romarja 14. sto-letja kot zame imeti dovoljenje za ogled tako privlačne, zanimive dežele (Trst itd.), pa tega ne storiti zaradi nekaj rajnišev.«⁴ Podobno je pisal svojemu svaku in nam v odlomku o tem ohranil tudi rek, ki ga danes ni več slišati: »Ali bi ne bilo greh, imeti pred nosom tako zanimivo deželo, vse posebnosti sveta, nakopičene v Kraljestvu Ilirije, da ne rečem v eni roki, kajti čez vso deželo od Štajerske do morja komaj da ne moreš vreči klobuka (tak je tukaj pregovor).«⁵

Z velikim zadoščanjem sporoča staršem: »Moje obzorje, obsežnost znanja in gra-diva za delo, ki sem se jih lotil, so se neskončno razširili. (...) Zdaj bo pred mano nov svet — Trst in tisoče zanimivosti.«⁶

Žal, mu je prezgodnja smrt prekinila vse velike cilje, v zvezi s katerimi omenja: »Njeg. blag. guverner je posebej zame posredoval na Dunaju za to dovoljenje, ko je spoznal pomembnost in zahtevnost mojega delovnega načrta, da bi ga mogel laže in natančneje dovršiti in izpolniti.«⁷

Čez dober mesec svoja potovanja takole ocenjuje: »Moje tavanje naokoli po deželi ni nikoli drugačno kot literarno. Zbiram pesmi, povesti, običaje, noše itd.«⁸ Kot kaže, je Korytko za svoje delo užival precejšnjo naklonjenost okolja, saj staršem s ponosom piše: »Kranjci so zadovoljni, da sem v njihovi Kranjski. Bržkone še več let ne bi imeli tega, kar sem jim s svojim delom tukaj pripravil. Ljudske pesmi so že v cenzuri, pripravljam pa za cenzuro še spis o njihovih običajih, praznoverjih, svatbah, medicini itd.«⁹

Zraven omembe pesmi, ob katerih izdaji se večkrat ustavlja, in že navedenega reka, se je v pismih Emila Korytko s področja slovstvene folklorne ohranilo tudi nekaj drobcev o pripovedih. V poročilih o svojem terenskem delu omenja tudi te¹⁰ in na prošnjo za sodelovanje v eni od poljskih revij je sklenil poslati »razpravo o pesmih slovanskega naroda (podčrtal E. K.) s prevodom kranjskih pesmi in nekaj pripovedk iz izročila kranjskega naroda« (podčrtala M. S.).¹¹ Konkretno omenja le snov o baronu Ravbarju, ki ga ocenjuje kot »slavnega čudaka, korenjaškega bojevnika proti Turkom,

³ N. d., 118.

⁴ N. d., 99.

⁵ N. d., 130.

⁶ N. d., 98.

⁷ N. d., 98.

⁸ N. d., 102.

⁹ N. d., 91.

¹⁰ Glej op. 8.

¹¹ N. d., 106.

o katerem ljudstvo v *pripovedkah* in pesmih veliko pripoveduje in napleta izmišljotine.¹² (Podčrtala M. S.)

In za ilustracijo, kako si je prizadeval čim bolj približati se ljudem in se seznaniti z njihovim življenjem in delom, še Korytkova omemba skušnje s terena: »Ko sem bil zadnjič na deželi, sem mlatil in oral, da bi se naučil tudi tega. Bilo je le za šalo, zaradi igre, da bi ljudi pripravil do govorjenja in petja. Toda po končanem delu sem se prepričal, da je tudi v tem nekaj prijetnega, a tudi nezno napornega.«¹³

Korytkova potovanja po deželi posebno živo in nazorno opisuje v svojih spominih Crobathova hčerka Luiza: »... stopali smo tudi v hiše in v bajtice in ljubi naš prijatelj (= Korytko), ki je pri tacih potovanjih vedno bil najboljše volje in nikoli ni mogel prehvaliti naše domovine, nagovarjal je vse ljudi. Umeli so ga, dasi ni govoril gladke slovenščine. Stare žene so mu morale pripovedovati še starejše pravljice, a fantje in dekleta peti pesmi in najljubše mu je bilo, če mu je sivi starček s tresočim glasom zapel pesemco, za katero mladi svet še vedel ni. Privleči so mu morali ljudje, kar so hranjenega imeli po omarah in pod streho: kolóvrate in staro, plesnivo orodje, sukneni ženska krila s širocimi gubami, srebrne pasove, lepo in gosto vbrane ošpetlje s svetlimi gombi pri rokavih in za vratom, čepice z dragocenim širocimi zlatim robom, in tudi peče s čipkami... in prijatelj, katerega je vse zanimalo, pisal je v zeleno svojo knjižico... Semtertje je risal... tudi podobe...«¹⁴

*

Kako se je posrečilo pridobiti Korytkovo zapuščino v slovensko ustrezno ustanovo, se je mogoče poučiti pri F. Kidriču,¹⁵ ki je tudi skrbno popisal njeno vsebino.¹⁶ Kot dober poznavalec gradiva iz starejših obdobij slovenske književnosti je seveda tudi zlahka opazil, da ni vse etnološko ali folkloristično relevantno gradivo zapisal Korytko sam, ampak so mu svoje zapiske s terepa odstopali tudi drugi, kakor npr. ribniški graščak Jožef Rudež ali duhovnik Matevž Ravnikar-Požencan.¹⁷

Tako je tisti del Korytkove zapuščine, ki vsebuje seznam nekaterih bajnih bitij, znanih s slovenskega ozemlja — in ga prinaša tudi pričujoča Pokušina... — E. Korytko prejkone dobil prav iz Rudeževih rok¹⁸ in ga nato prevedel v poljščino. Toda isti seznam omenjenih bitij je po enakem vrstnem redu, le da s pojasnili v nemščini, ohranjen tudi v zapuščini V. Vodnika, ki je kakor za naslov napisal: *Mythen, zu Ribniza geglaubte*.¹⁹ Zvezo med njima je opazil dr. M. Matičetov, ki je v Korytkovi zapuščini odkril še tretjo, v celoti nemško verzijo omenjenega seznama z naslovom: *Allerhand abergläubische Meynungen, und Gebräuche der Reifnizer*.²⁰

Ta primer kaže, da se obeta v zvezi s Korytkovo terensko in drugo zapuščino dovolj opravka, toda vse to je mrtev kapital, dokler ne dobimo v evidenco stroke

¹² N. d., 107.

¹³ N. d., 104.

¹⁴ F. Kidrič, *Paberki o Korytku in dobi njegovega delovanja v Ljubljani*. Izbrani spisi, druga knjiga, Lj., 1978, 138. = Luiza Pesjakova, *Iz mojega detinstva*, Ljubljanski zvon, VI, 1886, 676—679.

¹⁵ N. m., 113.

¹⁶ N. m., 114—122.

¹⁷ N. m., 115.

¹⁸ N. m., 115.

¹⁹ Rokopisni oddelek NUK, ms 540. (Glej zgoraj, str. 24.)

²⁰ NUK, ms 455/I, 195—197, 199, 201. Vmes (198, 199—200) kasnejši vpisi (svetlejša črnila, tanjša pero), v nadaljevanju pa razno, kot napoveduje naslov. (Op. ur.)

kompletnega prevoda njegovega gradiva. Da je aktualno, pričajo že vsaj trije primeri njegove rabe (I. Grafenauer,²¹ V. Novak,²² A. Baš²³).

Etnološki za/vesti dajem v premislek, ali bi ne bilo primerno, da bi dobili v prevodu celotno Korytkovo etnološko in folkloristično zapuščino, ki je ne samo zaradi svoje zgodovinske pričevalnosti, ampak tudi širine obzorja in strokovnega koncepta E. Korytka nadvse pomembno za naš čas. Mag. Niko Jež, ki je s pomočjo sedanje lektorice na ljubljanski slavistiki dr. Božene Ostromečke-Fračzak prevedel del Korytkovih zapiskov iz njegovega rokopisa, je kljub naporosti za delom pripravljen nadaljevati; tudi prof. dr. Vilko Novak, ki je doslej največ storil za pravilno vrednotenje Korytkovega etnološkega deleža pri Slovencih,²⁴ je obljubil pri tem svoje sodelovanje.

Kaj nas torej še zadržuje?

Marija Stanonik

B.

FOLKLORISTIČNO GRADIVO IZ ZAPUŠČINE EMILA KORYTKA

Folkloristično gradivo Emila Korytka, ki se hrani med ostalo zapuščino v t. i. II. Korytkovi mapi (NUK Ms 455/II, na straneh 25—28, 29—36, 37), je zbrano v treh zaporedno oštevilčenih skupinah (1.—46., 1.—50., 1.—16.), od katerih sta prva in zadnja pisani v dveh stolpcih, ločenih med sabo z navpično črto. Ta prevod prinaša gradivo po zaporedju izvirnika, oblikovno pa poenoteno.

Emil Korytko (1813—1839)¹ je že od maja 1837 v svojih pismih staršem iz prenanstva v Ljubljani, kamor je prispel v začetku leta, omenjal najprej kratke, nato pa vse daljše in dolgotrajnejše izlete po Sloveniji (v Stično, Kranj, Postojno itd.), zapažanja s teh potovanj pa kažejo, da se je zanimal za ljudsko izročilo v širšem obsegu, saj ravno čez leto dni z zadovoljstvom sporoča: »Ljudske pesmi so že v cenzuri, pripravljam pa za cenzuro še spis o njihovih običajih, praznoverjih, svatbah, medicini itd.«²

Delno urejeno gradivo je ostalo v rokopisu, katerega jedro predstavljajo poleg risb, skic nož in delov oblačil, leksikalnega gradiva, predvsem zapiski, zbrani pretežno na terenu ali iz drugih virov. Zapisani so zato neenotno, urejeni le z zaporednimi številkami enot in deloma po regionalnem izvoru. V glavnem so pisani v poljščini, le mestoma v nemščini. Zapisovalec je sproti sestavljal tudi besednjak, kjer slovenske izraze razlaga v poljščini. Okoliščine zapisovanja so zahtevale jedrnatost pri beleženju, na mestih pa povzročale fragmentarnost pri notiranju posameznih informacij, ki jih je

²¹ I. Grafenauer, *Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu*, Lj., 1951, 207—208. — Za opozorilo se zahvaljujem dr. M. Matičetovu.

²² V. Novak, *Korytkovo gradivo o hrvaški ljudski noši*. Etnološki pregled 6—7 (1965) 71—80.

²³ A. Baš, *Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja*. Angelos Baš, Ljubljana, 1984, str. 100—101.

²⁴ V. Novak, *Emila Korytka nemški članki o slovenskem ljudskem izročilu*, Traditiones 1, Lj., 1972, 27—52.

¹ Poleg študije Vilka Novaka (*Emila Korytka nemški članki o slovenskem ljudskem izročilu*, Traditiones, Ljubljana 1972) je Korytkovo življenje in delo z navdvo vse dosedanje literature najboljše obravnavano v knjižni izdaji Emil Korytko, *Korespondenca z rodino*, I, II, pripravila za tisk Monika in Henry Leeming, Ljubljana, SAZU 1983.

² *Korespondenca z družino*, II, str. 91.

zapisovalec nameraval dopolniti ali pa je zanje še iskal ustrezne razlage in je pustil prazen prostor.

Gradivo, ki je zaradi opisanih okoliščin težko čitljivo, bi bilo treba za primerno znanstveno-kritično predstavitev objaviti v izvirniku z jezikovno-stilističnimi in ortografskimi opombami in pojasnili, ki jih prevod ne vključuje.³ Da bi pri prevodu čim bolj sledili naravi zapiskov, upoštevamo naslednja načela: besede so podčrtane kot v rokopisu, citati iz Korytkovega besedila (predvsem slovenska poimenovanja) so natisnjeni ležeče, nedokončani stavek ali prazno mesto, namenjeno za kasnejša dopolnila nakazuje znamenje: — ali ———, mesta, kjer zapisa doslej ni bilo moč prebrati, so označena z (— — —), na verjetno, a nezanesljivo branje pisave pa opozarja oglati oklepaj.

Niko Jež

a) NUK Ms 455/II, 37

1. *Volkodlak*, podnevi človek, ponoči pa volk, potika se ob križpotju po močvirju. Ponoči se v podobi volka prikrade v hišo in otrokom, ki jih je mati čez dan preklinjala, pije kri. Večkrat hodi za ljudmi, če pa mu kdo vrže hrano, se spremeni v človeka. Če ga hoče kdo ustreliti, tedaj prosi: »Ne ubijte me.« Če požre človeka, se nog, kolikor jih je v čevljih, ne dotakne in ostanejo cele. Mnogi poznajo način, kako se spremeniti v volkodlaka.

2. *Vejdamez*, pol človek, pol medved — povečuje se po svoji volji, lahko je dolg in velik, ko pa se mu zahoče, je spet majhen. Spreminja se v različne živali, da bi lahko spoznal bolj skrite stvari in vse izvedel. Nekateri se znajo spremeniti v hlape, da bi razkrili skrivnosti.

3. *Pogorni mož (mosh)*, *pogorna žena (shema)*, velikanski gozdni stvor, ves porasel z mahom. Ko zagleda človeka, se zakrohoče s tako strašnim, grozljivim smehom, da se strese vsa okolica. Žena je manjša —

4. *Povodni mož (mosh)* ima pod vodo steklene palače — prikrade se, ugrablja otroke — beri Prešernovo balado *Povodni mož* ali v Valvasorju, kjer je natančen opis —

5. *Torka (Torik, Thorkla)* ob četrtek in sobotah ponoči prede na tistem vretenu, kjer je nit — spint mit jenem Spur (— — —) wo die Schnur nicht abgespent wurde —

6. *Mora* ima podobo mačke ali lisice. Stiska, duši v snu in sesa ljudi. Zoper njo * morska noga.¹

7. *Rokačnik* — roparski čarodeji, otrokom sekajo roke, prsti jim v temi svetijo kot sveče.

8. *Rôjnice, Rojenice, Rajnice*. Dobrodejne — novorojenčkom napovedujejo prihodnost. Nekoč so napovedovale glasno, določale so čas setve in kdaj se sejati ne sme (*rajen* — *raič* po poljsko).

9. *Vròk*, slabost, ima zarasle obrvi — če ga gledaš in se mu čudiš, sledi glavobol. *Perdojeniz* — *perdojnik*

10. *Vedounz* — v Idriji² ob vodi, isto kot *škrat*.

³ Prof. Vilko Novak je pred dvajsetimi leti že začel pripravljati gradivo za znanstveno objavo. Njegov poskus prepisa Korytkovih zapiskov je bil prevajalcu na več mestih v pomoč.

¹ V rkp. na tem mestu skica.

² V rkp.: v Idri.

11. *Rakonazh* — v okolici [Smlednika]³ ali *Steklazha*.
12. *Sava od sjati* — *siavna*.
13. *Kerka* = *Kerk* = žabe, močvirje.
14. Bled — Smlednik. Dva gradova za podjarmljenje Slovanov.
15. Za tujim, neznanim človekom, ki je prišel v hišo, kjer je otrok, je treba, ko odide, s praga pomesti prah.
16. Na svatbi v okolici Toustiverh so gostje v maskah in če nevesta zapeše prvi ples z neznancom, bo v letu dni umrla. To se je zgodilo, jokala je, ker je mislila, da bo umrla, mož jo je utolažil.

b) NUK Ms 455/II, 29—36

1. V osrednji Kranjski dekleta pripravljajo fantom ljubezenski napitek in sicer takole: sušijo čebulice cveta *orchis bifolia* (*zepetez*), posušene zmeljejo v prah in zamešajo v vino.

2. V osrednji Kranjski potegne kmet svinjo s poti, ko jo vodi k merjascu, če mu pride naproti ženska, ker pravi: uročena svinja ne bo imela mladih.

3. Kadar je spodnji konec ušesa (mečica) prirasel k licu, je bilo rojstvo podnevi, če ni prirasel, tedaj je bilo ponoči.

4. Kdor zjutraj, ko odhaja z doma, sreča staro babo, ga bo že istega dne doletela nesreča.

5. *chabina* — čarodejna šiba (*Wünschelrute*) — — — — —

6. Pred čari in uroki je varen, kdor nosi pri sebi živo srebro.

7. Če se kdo rani in se rana ne zaceli, naj jo obloži z listom rastline *lapatum acantum*.

8. Za otekline: vzemi celo mravljišče, z zemljo, jajčeci in mravljami vred, deni v lonec, zalij z vodo in dvakrat skuhaj. Ko vzkipi, odstavi, vlij v velnico ter drži nad paro noge in do pasu golo telo — to večkrat ponovi, nakar se bodo na površini izpustili mehurji in ko se bodo predrli, se bo iz njih pocedila voda in zdravje se bo vrnilo.

9. V Leskovcu pri Šrajbarskem turnu⁴ je župnik, ki je od kmetov prvokrat pobiral desetino. Le-ti so ga napadli, imajo ga za hudiča. Letos je bila huda nevihta in je popolnoma stolklo žito. Kmetje pripovedujejo, da so v oblaku videli tega popa, kako je metal točo. Pravijo, da so v zrnih toče našli njegove lase; da ga je drug duhovnik vlekel za noge, naj že odneha, ker da je že dovolj gorja.

10. Isto pripovedujejo v okolici Stične,⁵ da župnik družno s čarovnico povzroča točo itd.

12. Bil je mizar, ki je izdeloval samo krste. O njem vedo povedati, da je zmeraj vedel, kdaj mora narediti krsto, ker so duše ponoči pred smrtjo prihajale k njemu in si izbirale deske za krsto — zmeraj je slišal ropot.

12. Pripovedujejo, da se na gori blizu Železnikov zbirajo čarovnice. Videli so jih plesati v oblakih nad vrhom te gore, po hrvaško oblečene, v opankah in z rdečo čepico.

13. Kadar se bliža nevihta, zvonijo, da bi odgnali točo. Cerkovnika, ki ne bi zvonil, bi izgnali iz vasi.

³ Možno branje slabo čitljivega zapisa.

⁴ V rkp.: Haselbach pri Turnamhart.

⁵ V rkp.: Sitych.

14. *Zakaj je na Kranjskem tako izobilje?* Bilo je takole: Kristus in Peter sta popotovala po celem svetu, le na Kranjskem še nista bila. Nekoč, ko sta se vrnila s poti, je sv. Peter rekel Kristusu: Gospod, glej, povsod sva že bila, le v Kranjski še ne. Kristus pa mu je odvrnil: In tja tudi šla ne bova več, utrujen sem, zato pa jim pošljem svoj blagoslov. Odtistihmal je Kranjska blagoslovljena.

15. Na *Bledu (Veldes)* so na otoček sredi jezera peljali velik zvon za cerkev Device Marije. Nastal je vihar, čoln se je začel zibati, nazadnje se je prevrnil in potonil z zvonom vred. Še dandanes je slišati zvon pod vodo, pogosto zvoni o praznikih.

16. V isti cerkvi je zvon, s katerega iz notranjosti zvonika visi navzven vrv. Kdor ima zobobol, jo prime z zobmi in zvoni — to prežene bolečine.

17. Štiriperesna deteljica baje prinaša srečo pri igri.

18. Po smrti se največkrat vračajo bogati.

19. Zdravje hodijo iskat k [rablju].⁶ Na ogled mu neso sukno, da bi uganil bolezen — če je sam slaboten, tedaj ne more —

20. Ako psi glasno cvilijo in ptiči cvrčijo okrog hiše, bo v hiši nekdo umrl.

21. Lastovic v mestu v Ljubljani nisem videl, toda med mašo se je ena duhovniku ponečedila v kelih.

22. Ein Kreiner und auch Einer haben einen roten Hund erschlagen — Vide das Haus des Wildenmann — Oče je imel razvratnega sina. V bojazni, da ne pride na vešala, je v Kamnem polju skrnil zaklad in pred smrtjo povedal sinu — zapuščam ti lepo bogastvo, ako pa ga izgubiš in zaideš v hudo bedo, odsekaj psu glavo in Bog ti bo pomagal itd. —

23. V Loki je star rotovž, na njem je taka slika — — — — —

24. Ko se na večer sv. Janeza dekleta po večerji odpravljajo spat, polagajo v rešeto nočne [čepice]. Tista, ki ji najprej pade skozi, se bo prva omožila.

25. *Vranje jezero*.^{6a} Pri jezeru je živel ribič. Škrat mu je nekoč dejal: Nalovi rib, kolikor te je volja, le zadnje nikar ne ulovi. Ribič je imel obilen lov in rib je bilo dovolj za vso hišo. Na koncu je bilo jezero čisto, prozorno in v njem je bila ena sama ribica. Zamikalo ga je in jo je ulovil. Škrat se je takoj prikazal in zasul celo jezero.

26. *Lokva*. Ljubila je nekoga, ki mu njen oče ni bil naklonjen. Kaj bi zdaj? Odvedel jo je k oknu. Kar sama poglej. Če bo to drevo jutri vzcvetelo, tedaj se smeš poročiti z njim. Ona je goreče molila in zjutraj je drevo cvetelo — to drevo se še dandanes najprej razcvete.

27. *Heiden Graeber*.⁷ Udori in griči, gomile. Bilo je dekle, ki je vsem dajalo košarice, ker da nihče ni imel dovolj bogastva. Prišli so trije služabniki, se tam nastanili in začeli kopati jamo; ko so veliko izkopali, so stopili pred njo in rekli: Izberi si enega izmed nas, dovolj imamo zlata. Ona je odgovorila: tistega vzamem, ki ima največ. In so jo odvedli v votlino, ji pokazali velike zaklade, ko pa se je nagledala, so spremenili svoje podobe. Izkazalo se je, da so bili hudiči in vse z njo vred se je vdrlo v zemljo.

⁶ Verjetno: *do kata* (k rablju). Prim. NUK Ms 455/II, 25—28, t. 9.

^{6a} V rkp.: Urainer See.

⁷ Prim. zemlj. ime pod točko 36, NUK Ms 455/II, 25—28, oz. zemlj. ime Ajdovski britof.

28. V okolici *Isteina*. (Vsaka vrsta živali ima kraljico. Kdor bi dobil krono kače, bi postal gospodar vseh zakladov sveta.) Kraljica pajkov in kraljica kač sta bili sprti. Nekoč je kraljica pajkov našla votlino, kjer je prebivala kača, pa je s celim tropom s pajčevino prepredla odprtino; ko se je kača prebijala skozi pajčevino, jo je kraljica pajkov strupeno pičila v glavo. A varoval jo je škrat. Takoj je zraslo cvetje, h kateremu se je kača priplazila in ozdravela. Pastir, ki je videl, da je kača ozdravela, je bil radoveden, kakšno cvetje je to, in ga je natrgal. Tedaj je pajek vdruživ ugriznil kačo. Kača je umrla. Pastir ji je hotel dati cvetje, a bilo je že uvelo; zato se ji je približal in zagledal, da tam leži mrtvo dekle.

29. Zakaj kanja trpi žejo, a se ne more spustiti na zemljo, da bi se napila vode, ampak si gasi žejo le z roso. Nekoč je Mati Božja hotela priti čez reko. Priletele so vse ptice, da bi reko očistile in zmanjšale vodo. Edino kanja ni prišla, zatorej je bila prekleta.

30. *Kralj Matjaž*. O njem pripovedujejo, da nekje, baje na Sorškem polju (*Seier Feld*) v močvirjih sedi pod zemljo oprt na kamnito mizo. Brada mu nenehno raste, a ne vstane prej, dokler ne zraste tako dolga, da bo trikrat (sedemkrat ali devetkrat) ovila mizo — a tedaj bo nastopil za Kranjce zlati vek.⁸

31. *Tentera* v okolici Zlatenika (Reifniz). Nedavno naj bi bila tam gostija. Hudiči in čarovnice so se skupaj gostili. Tisto, ki jim je kuhala jedi, so imenovali kraljevska kuharica, drugo, ki je na glavi stoje imela v zadku svečo in je svetila — [pili so] iz konjskih kosti, nekakšnih golenic, izdolbenih v obliki kelihov —

32. Kdor čarovnici pogleda v oči, lahko gleda z [— — —] navzgor. Klek blizu Ogulina je njihovo zbirališče.

33. Na sv. Janeza se zbirajo mlada dekleta. Pojejo razne pesmi. Zeleno drevesce nad mizo je okrašeno s trakovi in drugimi okraski, sadeži itd., na mizah ležijo šopki; razdelijo jih med goste, ti jih že zjutraj raznosijo od hiše do hiše. Zvečer prižigajo ognje, izginila pa je šega [alegorične — — —]

34. Na sv. Janeza so vsa okna in poti pregrnjene s praprotjo in kresnicami. Pripovedujejo, da se tod ponoči sprehodi sv. Janez in rad na teh cvetovih počiva. Dekleta jih skubejo. — — — — —

35. Pripovedujejo, če dá dekle dva lasa z glave moškemu, ima ta tolikšno moč nad njo, da bi šla na konec sveta za njim. Nekoč se je vojska ustavila v vasi blizu — — — —. Vojak je snubil zalo deklet, gospodarjevo hčer. Ko je odhajal, jo je prosil za dva lasa z glave. Ona, ki je vedela, zakaj hoče dva lasa, mu jih je dala iz rešeta. Vojaki so odkorakali [— — —]. Rešeto se je pokotalilo —

36. Proti bradavicam — toliko gumbov, kolikor je bradavic, nadeti na vrstico in zakopati. Ko zgine vrstica, izginejo tudi bradavice. Ali pa — narediti zarez na palico in zakopati —

37. Da bi bil neviden, je treba imeti desno roko nedolžnega otroka. Zgodilo se je, da so na proščenju v [Maria] Saal otroku odsekali roko.

38. Zoper strah — prekrižati se s palcem na nogi.

39. *Obseden (opętany)* se lahko spreminja v različne živali, npr. v psa. Ta pes gre na most in nadleguje mimoidoče, če pa ga kdo, ki se ne boji, vpraša, ali nisi obseden, kako naj ti pomagam, tedaj pes spregovori, kako naj mu pomaga —

⁸ Prva objava zapisa v: Ivan Grafenauer, *Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu*, Ljubljana 1951, str. 207.

40. Da bi privabili psa in dekle — morata pojesti kos kruha, ki se je pod pazduho s potom prepojil —

41. Stolec svete Lucije (čarobni stol mora biti iz 9 vrst lesa, 4 noge, vrhnji del in 4 žebli, zatiči). Delati ga je treba od sv. Lucije do božiča. V cerkev ga je treba prinesiti med mašo in stopiti nanj med sanctus in spremenjenjem, prižgati svečko iz čmrljevega voska in s stenjem iz konoplje, ki je bila posejana z levo roko, z levo požeta, z levo predena itd. — tedaj se pokažejo vse čarovnice. Kajti vse se na tem kraju zberejo — obrnejo se k njemu, pokažejo jezike in rogove — Takoj po maši je treba k reki in — vreči v vodo.

42. [pogodena recz] — — — — —

43. Pred bezgom se kmet odkrije in prikloni — za [vzrok še ne vem]

44. Lastovke so koristne ptice, kjer se vgnezdijo pri hiši, bo sreča; kmet je nikoli ne ubije.

45. Pri zlomu noge učinkovito pomaga [*Symphytum officinale*] in zelišče *gabes*.

46. Za božič med 11. in 12. uro pojdi na križpotje, zariši tam krog in vanj sedi. Komaj boš sedel, nikakor ne boš mogel več vstati, kajti vzel bi te hudič, in če pomoliš prst čez zarisani krog, bo pa prst utrgal. Hudič bo prišel strašit v različnih podobah, a ostati moraš pogumen in zdržati, kajti če hočeš pobegniti, te bo hudič vzel. In pokazali se bodo hudiči na primer v takih podobah: prihajali bodo levi, konji bodo galopirali na sedečega, švigale kače itd., a ne ustraši se, kajti ko bodo prav blizu, bodo izginili. Če tako vzdržiš, se prikaže sam hudič in vpraša, kaj si želiš. Takrat lahko zahtevaš od njega, karkoli si želiš, vendar je najbolje zahtevati črno knjigo. Kolikokrat se črna knjiga odpre, tolikokrat je hudič na uslugo. In če hočeš imeti most čez reko, hudič še isti hip zgradi most čez reko, poti skozi vasi itd. Toda ko knjigo odpreš, moraš hudiča takoj zaposliti, drugače te vzame. Nekoč je majhen otrok odprl knjigo, a ni nič rekel, ker ni znal govoriti, pa se je nabralo krdelo hudičev; na srečo je prisedel roditelj in obšla ga je rešilna misel. Raztrosil je proso in jim ukazal, naj ga zbero. S tem je zaposlil hudiče, da niso vzeli otroka. O tem pripovedujejo v okolici [*Flögnk*], ki leže na Gorenjskem.

47. Neki Guzi, Cupel in Kozjek so v votlini v Repnjah zaklinjali hudiča, da bi jim dal denarja. Napraviti je treba takole: vzeti je treba čarodejno šibo (ravno *Wünschelrute*) in jo podržati na kraju, kjer se sama povesi; na tisti strani, kjer se upogne, je skrit hudičev zaklad. Guzi je prižgal dve sveči, ukazal drugima dvema, naj molčita, in začel iz črne knjige zaklinjati hudiča. Tedaj je začel nad svečo letati sršen, eden od njih je spregovoril. Guzi je prekinil in rekel, čemu si spregovoril, zdaj hudič ne bo prišel.

48. Tudi petelin znese jajce, vsakih 5 let. Če bi tako jajce nosil pod pazduho nekaj tednov, bi se iz njega izvalil hudič.

49. Gore v okolici *Isteina* se v celem pasu imenujejo *Grintouz*.

Von dem Sichelburger⁹ Krain Graenzen —: Tracht der Frauen. Ein langes weisses Hemd ohne Kragen, um den Hals und auf den beiden Brustteilen mit roter und blauer Seide gestickt, auf der Brust offen — um den Hals 2 oder mehrere Necken Korallen mit meissingener Neckigen Bildchen; am Kopf ein 4 ekiges weises Tuch wovon 2 Spitzen an die hin — — — und 2 andere an den Ohren anlieden.

⁹ Žumberak.

1. Na *Dolenjskem*¹⁰ je šega, da najmlajša ženska pri hiši zvečer umiva in koplje noge v topli vodi; tudi v Srbiji poznajo enako šego, najmlajša pri hiši streže gostom, zvečer pa jim umiva noge (glej Otto Pirch II. del, 37 pogl.)

2. Na *Dolenjskem* se hkrati s spremembo noše spreminja tudi šega. Do Krškega¹¹ nosi ljudstvo po nemško usnjene hlače in škornje do kolen kakor na Gorenjskem, v Krškem pa so že v belem, v opankah; od Krškega naprej velja patriarhalni način življenja, v vsaki hiši živi več družin, nad vsemi vlada najstarejši.

3. V *Ziljski dolini*¹² so ljudje zelo veseli in preudarni. V vsaki vasi mora biti lipa, po stopničkah se pride na galerijo in tam igra glasba, ljudstvo pa pleše pod lipo. — Zraven je velika klada, na kladi maselnica, okovana z obroči; fantje na konjih v galopu s kijem od spodaj izbijajo obroče; kdor jih naenkrat izbije več, tega venčajo.

4. *Brionia*, to je kmet iz Dola,¹³ zdravi zlomljene noge. V Goričanah s korenjem

-----
Gerczach je po kranjsko *Beryczo*

5. Zelo razširjeno je verovanje, da čarovnice povzročajo točo. Tako se med ljudstvom sliši, da so dostikrat videli, kako se v oblakih vlečejo za lase in se med sabo pretepajo. V zrnih toče pa večkrat najdejo lase.

6. Čarovnice kravam jemljejo mleko — nasvet pri tem pa je tak: napolniti mehur z mlekom, ga obesiti nad ognjišče, da izhlapi — kakor bo izhlapevalo mleko v mehuru, tako bo jemalo tudi čarovnico. Treba je paziti, da ne pride čarovnica v hišo, kajti z njo pridejo nesreče; če bi prosila, ji nihče ne sme dati odgovora, kajti če ji kdo karkoli odgovori, je potem vse zaman. Drug podoben nasvet: v jarek, kamor s strehe kaplja dež, je treba z železno palico izkopati jamico, jo napolniti z mlekom, potem železo v ognju razbeliti in ga ohladiti v tistem mleku — kakor bo mleko kipel, tako se bo mučila čarovnica.

7. V Srbiji Otto Pirch, 47. pogl., II. del [— — — — —]

8. Da bi dajale mleka, okadijo tudi krave z *valeriano celtyko* — [— — —] ali v golido mečejo posvečene svetinjice, ki jih dobijo v samostanu.

9. V okolici Radovljice¹⁴ je žena nekega kmeta dobila *gihl*. Vsi so mislili, da je začarana, zato je mož vzela njeno obleko, odšel v mesto in jo nesel rablju, rekel mu je, naj po obleki spozna, kakšna bolezen je to in kako jo ozdraviti (Kamna gorica).¹⁵

10. *Trenk*: pripovedujejo, da utršana *gratiola officinalis* koristi pri povračanju, nad korenem odrezano zelišče pa za drisko.

11. Andreas Dogan v Loki¹⁶ lahko pove nekaj o čarovnicah.

12. Na *Bledu*¹⁷ sredi jezera je kapelica, v kapelici zvonec, ki ima čudežno zdravilno moč. Kogar muči bolezen v kakšnem udu, z njim potegne za vrv in zvoni, kogar pa muči zobobol, potegne sedemkrat vrv z zobmi.

¹⁰ V rkp. Nižsza Kraina.

¹¹ V rkp.: Gurk.

¹² V rkp.: Gailthal.

¹³ V rkp.: Lustal.

¹⁴ V rkp.: Radmansdorf.

¹⁵ V rkp.: Steinbüchel.

¹⁶ V rkp.: Laak.

¹⁷ V rkp.: Feldes.

13. Pripovedujejo, da je lovec, ki je ves dan lovil in nič ustrelil (puška pa se mu večkrat ne sproži), začaran. Zdravilo proti temu je: nabij puško s pšenico in ustrelj.

14. Kdor ima pri sebi živo srebro, je varen pred uroki.

15. Za oblaganje ran *lapatum nigrum* — — — — —

16. Zjutraj srečati staro babo — nesreča —

17. Za oteklino — skuhati mravljišče in držati noge nad paro, naredijo se mehurji in voda odteče.

18. Če si okraden, pojdi v cerkev, najdeš —

19. Toča — prevrniti mizo z nogami navzgor —

20. Proti toči in neurju — bijejo plat zvona. V ogenj mečejo palme in blagoslovljene šibe.

21. Komur je uhelj prirasel, se je rodil podnevi, ni pa prirasel, če se je rodil opolnoči.

22. *Škratel* v Gornji Idriji, človek z rdečo čepico, največkrat spreminja podobo.

23. V okolici Železnika in okoli Retij, Ribnice je votlina, jama, v kateri sedi škrat — koplje v vodi [— — — — —] — — — — —

24. Deževnik — ptič, deževalo bo, če ga je videti nad vodo.

25. Krave pred uroki in nadlogami, ki jim vzamejo mleko, zavarujemo, če v golido vržemo blagoslovljeno svečo in različne podobice, ki se dobijo v uršulinskem ali frančiškanskem samostanu.

26. V *Fridrichstall* je razvalina, tam naj bi se otrok in starec zmeraj prikazovala —

27. Blizu razpadlega starega gradu [Ortnek] nedaleč od Ribnice baje stoji zid, zdaj že zaraščen z mahom in rastlinjem, za katerega pravijo, da, če bi ga ne bilo, bi Turki zavzeli celo Kranjsko in jo pomendrali.

28. Tersat [inula buborum] — — — — —

29. Obstaja vrsta gob, ki so znamenje slabega vremena, če se prikažejo pod plotom —

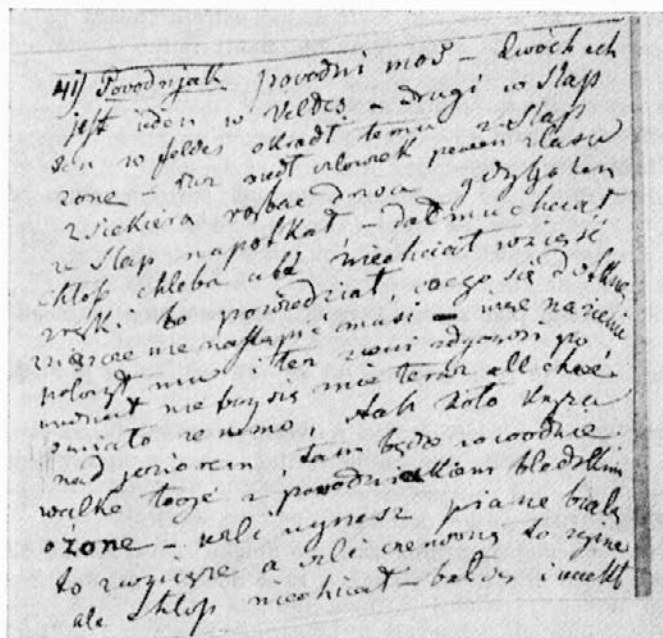
30. V trgovini so bile tri ženske in fant iz [— — —] — v kotu sem jih narisal in povedale so mi naslednja imena za posamezne dele obleke: *peča* — to je bela [— — —], en konec visi spredaj — enako ogrinjalo pa se imenuje ne *peča*, temveč robač. Zaponka za spenjanje srajce je iz steklenih biserčkov in kaveljca, kovinsko ost imenujemo *jegua* (*igla*) —

Bela suknja z rokavi se imenuje *koret*, brez rokavov koritac — *Pas* = pas, srajca = *robača*. Dolge zelene vezalke pri suknji = *žnura*, čevlji = *črevle*, počzochoy = *kolenke* = *nogavice*, sukno za oblekco = [— — —]

31. Na Sorškem polju med *Loko* in *Kranjem* je stala sredi polja velika lipa, povedali so, da se bo pod to lipo končala bitka — — lipe zdaj ni več, posekana je, a še zdaj vedo pokazati mesto, kjer je stala.¹⁸

32. Zaročenka bodočemu možu kupi srajco, on pa njej čevlje. Njej pripada postelja, priskrbeti mora posteljnino, ona mora dati darila njegovim staršem in sorodnikom, ko pridejo v njeno hišo. Bala — vide Kumerdej.

¹⁸ Prva objava v: Ivan Grafenauer, *Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu*, Ljubljana 1951.

41. Povodnjak povodni mož — dvočeh
 jeft iden w Veldes a drugi w Slap
 ten w Veldes ukradl temu ze Slap
 žone — raz szedl człowiek pewien z lasu
 z siekiera rabač drzewa gdy go ten
 ze Slap napotkal — dač mu chciał
 chłop chleba ale nie chciał wzięć z zręki
 bo powiedział czego sie dotknę
 | zniszczenie nastąpić musi
 — więc na ziemie | položyl mu i ten z ziemi (wynosi) po-
 | wiedział nie bój sie mie teraz ale choć
 | śmiało zemno, stali koło krzyża
 | nad jeziorem, tam będę w wodzie
 | walkę toczyć z powodniakiem bledskim
 o žone — jeśli ujrzesz pianę białą
 | to zwyciężę jeśli czerwoną to zgine
 | — ale chłop nie chciał — bał sie i uciekl

33. V drobovju divjega petelina so kamenčki. Če komu pade kaj v oko, jih mora deti v oko, tedaj poplešejo in izvržejo tisto smet iz očesa.

34. Če v hišo pride čarovnica, je treba za njo pljusniti vodo.

35. Ob grmenju — kuriti palmove vejice in z njimi kaditi —

36. Aidošna skala, bil je tam grad, se spremenil v skalo, gospodar v psa, gospa v kačo. Dandanes pripovedujejo, da se pes in kača skupaj kopljeta v rečici [Ratitouz] —

37. Ko pride nevesta prvič v hišo moževega očeta, ji oče izroči jabolko, na jabolku je venček, za to mora ona izročiti darila — — — — — Ko pride prvič v moževo hišo, jo mora tisti, ki jo spremlja, prestaviti čez prag, enako tudi čez cerkveni prag, ko gredo k poroki. Nova vas.¹⁰

38. Winschetrute je palička, zraste v enem letu, rezati jo je treba na četrtek v suhe dni —

39. Na božični večer ob 12. uri ponoči priteče vsako minuto iz vseh izvirov za hipec vino, za hip zlato in za hip srebro.

¹⁰ V rkp.: Neudorf.

40. Zaročenka nosi pri sebi živo srebro, da bi ne mogla biti uročena.

41. *Povodnjak, povodni mož* — dva sta, prvi na Bledu, drugi pa v Slapu. Oni z Bleda je temu iz Slapa ukradel ženo. Nekoč je šel neki človek s sekuro sekati drva, ko ga sreča tisti iz Slapa. Kmet mu je hotel dati kruh, a ga ni hotel vzeti iz roke, rekel je, česar se dotaknem, bo pokončano — zato ga je položil na tla in on ga je pobral. Rekel mu je — zdaj se me ni treba bati, hodi pogumno za mano. Stala sta pri križu nad jezerom. Tamle v vodi bo tekel boj z blejskim povodnim možem za ženo — če boš zagledal belo peno, pomeni, da sem zmagal, če pa rdečo, da sem pogubljen. Toda kmet ni hotel, bal se je in pobegnil²⁰

42. Ko otroka nesejo h krstu, vzamejo košček kruha, da ga darujejo prvemu boljšemu človeku, ki ga srečajo. Če srečajo bogataša, bo otrok premožen, če pa siromaka, bo reven.

43. O *vedomcu* v Blejskem jezeru nekaj vedo, a le nejasno, imenujejo ga tudi *škompnek*.

44. Imena za obleke na Bledu: *zavijača* — *czypek*, *ošpetla* — *srajca*, *neder* — *spencer*, *čikla* — *krilo*, *kolerc* — *trak* pri *srajci*, *moder*, *ruta* — *pisana vratna ruta*, *splatance*, dve [kiti]. —

45. V *Bohinju*:²¹ *križovc* — *životec*, *obrobljen* z žametom, *raš*, *suknja* iz pol volne in pol konopljinih niti, *mezlanka* je volnena obleka brez rokavov. Rdeče nogavice nosijo v Bohinju, bele pa so znak žalovanja.

46. Rojenice so ukradle majhnega otroka in ga imele pri sebi 7 let. Po sedmih letih se je izmuznil skozi trnje in pobegnil k materi.

47. V *Blejskem* jezeru je zvon, ki se sliši za praznike, ko kliče ljudi k maši, drugi v cerkvi pa je zoper zobobol.

Emil Korytko

Transkripcija:

Božena Ostromęcka-Fraćzak

Prevod in opombe:

Niko Jež

²⁰ Faksimile in transkripcijo izvirnika gl. na str. 120.

²¹ V rkp.: Bochen, niže Bochna.

Zusammenfassung

EINIGE FOLKLORISTISCHE AUFZEICHNUNGEN
AUS DEM NACHLASS EMIL KORYTKOS

Die Anregung zur Veröffentlichung des Materials aus dem handschriftlichen Nachlass des Emil Korytko (1813—1839) schöpften wir unter anderem aus der Publikation seiner *Korrespondenz mit der Familie* (SAZU, Ljubljana 1983 — siehe die Besprechung auf Seite 215 dieser Sammelschrift). Hier werden wir vor allem von jenen Teilen der Veröffentlichung angesprochen, die über die Kontakte des in Ljubljana internierten Polen mit dem Volksleben des slowenischen Landes sprechen. Dem jungen polnischen politischen Geächteten gelang es nur unter Schwierigkeiten, die Erlaubnis zum Bereisen slowenischer Ortschaften zu erhalten. Diese Bewilligung benützte er zum eifrigen Sammeln volkskundlichen Materials. Doch seine breit angelegte Arbeit konnte er infolge seines frühen Todes nicht fertigstellen. Er selbst hat nur einige deutsch verfasste Artikel veröffentlicht (siehe Anmerkung I 25). Für den Druck hat er eine Sammlung slowenischer Lieder vorbereitet (1—5, Ljubljana 1839—1844), deren Veröffentlichung er jedoch nicht mehr erlebte.

Der in der Manuskriptabteilung der Universitätsbibliothek von Ljubljana aufbewahrte volkskundliche Nachlass Korytkos wurde von Professor F. Kidrič sorgfältig inventarisiert (Anm. I 14—18). Aus diesem Nachlass wurde bisher nur wenig geschöpft, I. Grafenauer 1951 (über »Kralj Matjaž = König Matthias [Corvinus] — Anm. I 22), V. Novak 1965 (über kroatische Volkstrachten — Anm. I 23) und A. Baš 1984 (über slowenische Volkstrachten).

Für die diesmalige vorläufige Veröffentlichung haben wir drei grössere Abschnitte ausgewählt (NUK in Ljubljana — Ms 455/II, 37; 1—16; Ms 455/II, 29—36; 1—49; Ms 455/II, 25—28; 1—47), die jene von Korytko angewandte Art des Verzeichnens veranschaulichen sollen. Aufzeichnungen, die beim Bereisen des Landes entstanden sind — vor allem ins slowenische Oberland, Unterland und Notranjsko — oder mittelbar gesammelt wurden, enthalten Namen mythischer Wesen und deren Beschreibung, Aberglauben, Ratschläge aus der Volksmedizin und einige Sagen. Auf Seite 120 haben wir einen Auszug von Korytkos Originalaufzeichnung der Sage vom Wassermann im Bled-See angeführt. Korytkos Wortlaut wurde ins Slowenische vom Polonisten Niko Jež übersetzt, Korytkos schwer lesbare Handschrift wurde von Dr. Božena Ostromecka-Frączak, Lektorin der polnischen Sprache an der Ljubljanaer Slawistischen Abteilung, deschiffriert.

Mit der teilweisen Veröffentlichung dieses ansprechenden Materials wünschen wir darauf hinzuweisen, dass eine systematische Vorstellung dringend ist — in der ursprünglichen Form und Übersetzung — wobei die slowenische Volkskunde durch wertvolle, ein- und ein halbes Jahrhundert alte Quellen bereichert würde.

STELETOVO PREDAVANJE O NARODOPISNEM ZBIRATELJSKEM DELU

Iz zapuščine obj. Emilijan Cevc

A.

FRANCE STELE IN NARODOPISJE

Med zapuščino umetnostnega zgodovinarja, akademika dr. Franceta Steleta, smo naleteli na šop listov z besedilom predavanja o narodopisnem zbirateljskem delu. Na listu je datum 28. 6. 1906, kar pove, da ga je Stele sestavil kot osmošolec gimnazije v Kranju. Da bi pokazali, kako metodološko zrelo je Stele že kot abiturient gledal na dragotine ljudskega izročila in kako na daleč je v odgovornosti do svojega naroda razpel kulturne mreže, objavljamo to predavanje v *Traditiones* — ne samo kot dokument, marveč tudi kot zgled. Tekst objavljamo nespremenjen in neokrnjen, tudi nekaterih hrvatizmov nismo slovenili; redki popravki zadevajo samo pravopisno stran. Vsebina predavanja pa ni samo še danes aktualna, tudi metodološka načela in pravila za zbiranje ljudskega blaga, ki jih je poudaril Stele, še veljajo, zlasti prepoved samovoljnega »popravljanja« pesmi in proznih besedil. Ta pravila in nasvete je Stele lahko že sam doumel, potrdili in prečistili pa so mu jih še napotki, ki jih je nakazal z delom in s pismi Steletu osebno prof. dr. Karel Štrekelj, zaslužni urednik izdaje »Slovenskih narodnih pesmi« pri Slovenski matici. Tudi romantično rodoljubni vločki nas ne motijo — nasprotno, celoti dajejo časoven nadih in potrjujejo predavateljevo iskreno delovno in strokovno vnemo. Vsebina je živo formulirana, tu in tam je celo anekdotična, pogumen pa je tudi poudarek, da »je prazen izgovor tistih, ki pravijo, da narodnega blaga več ni.«

Prof. Stele se res ni v polnosti predal folklornemu raziskovanju. Svoje življenje in delo je posvetil v prvi vrsti umetnostni zgodovini in konservatorstvu. Toda na kulturo našega naroda je gledal celovito in ljudsko izročilo — besedno in likovno in obredno — mu je bilo ena njenih temeljnih sestavin. Velja celo, da je prav zgodovinsko ozadje ljudskega izročila našlo v Steletu — zgodovinarju močen odmev, doživetje njegovih (tudi umetnostnih in likovnih) vrednot pa se mu je rodovitno vcepilo na umetnostnozgodovinsko raziskovanje, saj je ljudska psiha neločljivo povezana z ljudsko estetiko, vsa ta kompleksna ubranost pa sega s koreninami do elementarnega značaja pokrajine, ki ga na slovenskem ozemlju karakterizirata izredna raznolikost in bogastvo prehodov. Ob vsem tem lahko razumemo tudi upra-

vičenost in strokovno porabnost Steletove variante umetnostnogeografske metode, zasidrane v intenzivnem doživljanju pokrajinskih naravnih danosti in enkratnega ambientalnega sožitja z likovno ustvarjalnostjo kot izraza primarne kulturne volje — ta pa se v vsej elementarni prisotnosti razodeva že v ljudskem izročilu in načinu življenja. In s tem je bil Stele še najintimneje povezan. Svetovno razgledani profesor je ostal kmečki sin in bil na to upravičeno ponosen v zavesti, da so bili kmetje edino slovensko pravo plemstvo. Zvest čustvovanju svoje domačije se je rad vračal z delom in bitjem v njeno tradicionalno ozračje in v njeno življenjsko, z vero in letnimi časi povezano obrednost. Kot umetnostnega zgodovinarja ga je pritezala ljudska likovna ustvarjalnost, prav tako pa mu je bilo pri srcu ljudsko besedno izročilo, pesmi in povedke, pregovori in rekla, odprte oči je imel tudi za šege. Ko se je v mladih letih poskušal s pesnikovanjem, je ritem verzov rad pomeril po ljudski ali po Valjavčevi meri. Kako zgovoren je že začetek »Pravljice o Sreči«.¹

»Vsedel za zapeček
se je stari oče
in prižgal je vivček
pa zakašljaj težko,

mi pa zadržali
vsak smo dih si v prsih,
z dušo smo in srcem
pravljico vživali...«

Dasi nam morda najprej zazveni v spominu Vergilijev verz iz Eneide (II, 1): »Conticuere omnes intentique ora tenebant...«, si ob tem idiličnem opisu prav tako lahko zamislimo Steleta otroka, kako radovedno strme poslušja deda.

Kar je naš predavatelj namenil in narekoval drugim dijakom, je najprej sam zvesto izpolnjeval. Najbrž že kot četrtošolec, pred letom 1903, je začel zapisovati ljudske pesmi in povedke. Krog pripovedovalcev, ki se je začel v domači hiši ob dedu Tomažu in očetu Francetu, se mu je širil na brate in druge sorodnike, se razlil v tunjiško in kamniško okolico in nazadnje na vse kraje, kamor ga je pozneje zanesla strokovna pot. V terenskih notesih naletimo vse do zadnjega med umetnostnozgodovinskimi popisi spomenikov tudi na folklorne notice.

Kdo je Steletu vcepil prvo klico praktičnega zbirateljskega dela v narodopisni vrsti? K temu ga je utegnilo nagniti že domače ozračje in izredna lepota okolice rojstne hiše in vasi. Prirojeno radovednost in nadarjenost sta dopolnjevali šola (gimnazija) in knjiga, v poznih gimnazijskih in nato v študentskih letih pa moramo pokazati tudi na vpliv narodnostno prebudne akcije Janeza Ev. Kreka. Odločujočo in metodološko usmerjevalno pobudo pa je prispeval gotovo prof. Karel Štrekelj s pismi, ki jih je naslovil zavzetemu sodelavcu. Stele sam je del zbranega gradiva, ki zajema v glavnem le izročilo domačega družinskega kroga in se krajevno giblje v Tunjicah in v kamniški okolici, objavljal dvakrat: prvič izročilo deda Tomaža,² drugič izročilo očeta Franceta in bratov Toneta in Jožeta.³ Motiv tunjškega Jakca-hudobca in sorodnost z norveško lovsko zgodbo Peera Gynta sta Steleta še v poznih letih živo zamikala. — Že kot dijak je pošiljal nabrane pesmi prof. Štreklju, ki omenja Steleta prvič kot »Francetovega Franceta v Kranju« med sodelavci na platnicah

¹ Zora XIII, Ljubljana 1907, str. 97.

² Izročilo Tomaža Steleta. Narodno blago iz Tunjic pri Kamniku. Etnolog XI, Ljubljana 1939, str. 329—343.

³ Ljudsko izročilo iz Tunjic in kamniške okolice. Slovenski etnograf XVI—XVII, Ljubljana 1964, str. 337—349.

9. snopiča SNP (leta 1905), češ da mu je poslal 62 pesmi, v Predgovoru k III. zvezku SNP (1907, str. VII) pa ga imenuje že »Francišek Stele, abiturient v Kranju«. Stele sam poroča, da je pri Streklju objavljajal pesmi »večinoma pod psevdonimom France Francetov«,⁴ a ob nekaterih najdemo podpisano vendarle tudi pravo ime. Tu pa se znajdemo pred uganko. Streklju je namreč pošiljal zapise pesmi še neki drugi France Stele, prav tako Kamničan in sorodnik našega dijaka;⁵ celo kraji zbiranja so pri obeh večkrat isti: Kamnik, Tunjice, Podgorje itd. Nekatere zapise »mlajšega« Steleta lahko ugotovimo po vpisih v notesu iz leta 1905—06, ki je shranjen v zapuščini, za druge pa bi morali pregledati rokopise v Strekljevem fondu.

Strekelj je Steleta spodbujal, naj nabira še drugo ljudsko blago — npr. pravljice, ki jih bo tudi treba prej ali slej izdati. In mladi Stele se je lotil še ljudskega pripovedništva. Sadovi tega so že omenjeni zapisi ljudske proze, objavljeni v Etnologu in Slovenskem etnografu, precej gradiva pa je še raztresenega po raznih zveščicah. Tudi v notesu iz let 1905—06 najdemo ob pesmih, ki so povečini že našle pot v SNP, motive o roparjih, o »mačkinem gradu«, o krivičnih sosedih, o dekličih iz pomaranč itd. Posebno poglavje pa so spomini na Francoze, ki tudi v tem notesu ne manjkajo. Francozom je odmeril Stele posebno skrb. Trkali so mu na zgodovinarsko srce, razen tega pa je zbiranje podžigalo še vabilo Slovenske matice, naj se zberejo in zapišejo ljudski spomini na francoske čase, ki naj bi bili nato objavljeni v posebni knjigi. Družinsko izročilo te vrste je Stele objavil v Slovenskem etnografu,⁷ lepo biro pa je prispeval Slovenski matici oz. dr. Josipu Grudnu, ki je to gradivo porabil v študiji »Spomini na Francoze« v Zborniku Matice Slovenske XIII (1911) in se zato v opombah večkrat skliceval na Steleta.⁸ Gruden je sicer v veliki meri porabil tudi že zapiske iz notesa 1905—06, a kljub temu naj za ilustracijo ponatisnemo kratke vrste o Francozih po originalu; nabrane so bile v Podgorju pri Kamniku. Ker je šlo Steletu pri tem bolj za vsebino kot za dikcijo, ni pazil toliko kot drugod na narečne posebnosti in pripovedovalčev osebni slog.

»Francozje so bili takrat, ko so okupirali naš kraj, v veliko nadlogo. Ropali so, kar se je dalo. Pri Medvedu v Podgorju so hoteli vdreti ponoči v hišo. Prebivalci hiše so se spravili pod streho in jih od tam z vilami odganjali. Notri niso prišli.

Francoz je prišel v hlev. Videl je lepega teleta in hotel jesti njegov jezik in precej ga je moral gospodar pobiti, samo da se je on jezika najedel.

Na Drnovem (to je: med Homcem in Mengšem) je vse polno francoskih grobov. Francozi so bili pri Križu, naši pri Kamniku in so se streljali. Naši so bili premagani. V Črnem grabnu je bil tudi boj. Tam so kar žive pokopavali. Dva sta pri-

⁴ Izročilo Tomaža Steleta, o. c., str. 429, op. 1.

⁵ France Stele (Kamnik 1855—1924) je obiskoval sprva učiteljsiše, se zraven glasbeno izobraževal, bil pomožni učitelj v Trnovem pri Ilirski Bistrici, nato občinski tajnik v Trnju na Pivki, pozneje pa je (s presledkom) živel do smrti v Kamniku. Bil je odličen pevec in zborovodja kamniškega pevskega društva »Lira«. Streklju je poslal (ali res šele 1910, kot piše SBL?) kar 286 zapisov ljudskih pesmi iz kamniške okolice, 4 pa s Krasa. (SBL III, str. 465.) — Ob tem naj pripomnim, da bi bila hvaležna naloga sestaviti natančnejši pregled Strekljevih zbiralcev pesmi, ki naj bi ga spremljali tudi kratki biografski podatki.

⁶ Ljudsko izročilo iz Tunjice, o. c., str. 337.

⁷ Ibid., str. 345—6.

⁸ »Največ gradiva je nabral g. Fran Stele, cand. phil.« (str. 1, 15, 25, 26).

vlekla vjetega sovražnika, skopali so jamo, ta dva sta ga držala, eden ga je butil s kamnom po glavi, dokler se ni zgrudil in bil precej pokopan.

Ko so se morali Francozi umakniti iz Mengša, so vrgli kaso v Kramarjev vodnjak. Vrnili se niso več ponjo, ker so bili premagani. Kramar je kaso dobil in obogatel.

Tudi ob ljubljanski cesti je nekdo tako obogatel. Francozi so premagani zakopali kaso. Potem so se pa po svoje pogovarjali o tem. Dotičnik jih je razumel, izkopal kaso in še danes je hiša bogata.«

Stele je rad povedal anekdoto, kako ga je zbirateljska vnema popeljala v Sidraž, vasico med Tunjicami in Senturško goro, kjer je živel star možak, ki naj bi še vedel marsikaj o Francozih. Študent je našel starca za pečjo, a na vprašanje: »Oče, ali vi še pomnite Francoze?«, je dobil za odgovor drugo vprašanje: »Fant, a s' bovan?« Takoj nato je mož zapadel v delirij: »A viš miši...« — Tako je mladenič zvedel samo, da je neka bolezen, ki se ji pravi »francoska«, to pa je bilo tudi vse.

Sicer pa v spominih na Francoze ni kaj posebno novega — tudi pri Steletovih se ponavljajo večinoma bridke zgodbe, ki ne delajo časti niti Francozom niti našim ljudem. Posebno okolica Domžal in Črni graben sta polna podobnih spominov⁹ in nikjer ne manjka pripovedi o »francoski blagajni«, ob kateri je Boris Orel duhovito pa trpko zapisal, da »ima slovenski blodni duh svoj bojni račun v ropu francoske blagajne«.¹⁰

Da je bilo Steletu zbiranje ljudskega blaga kar srčna zadeva, dokazuje članek »Abiturientom«, ki ga je objavil v študentski reviji »Zora« leta 1909: »... Pa še na nekaj bi vas opozoril: Nabirajte narodno blago! Marsikaj še vedo stari ljudje povsod, samo vprašati jih je treba. Zapisujte pesmi, dr. Strekelj vam bo za vse hvaležen. Zapisujte spomine o Francozih; letos je čas za to, ko Slovenska Matica zbira take spomine, da jih izda v posebni knjigi. Zapisujte krajevna imena (kako imenujejo njive, travnike, gozde, skupine hiš, potoke, pašnike itd.), in vse, kar zanimivega vidite ali slišite. Jeseni, ko se vrnete v gimnazijo, izročite zbirko svojemu učitelju slovenščine, on jo bo gotovo z veseljem poslal na pristojno mesto, kjer se bo porabila. Vzemite si te besede k srcu; dijak zelo veliko lahko stori, ravno kar se tiče zbiranja narodnega blaga. Samo odprite oko in uho!«¹¹

Že leto poprej je dijaška priloga »Zore«, »Srednješolec«, natisnila spodbujajočo notico »Nabiranje slov. narodnih pesmi«, češ da je pred dobrim letom v Ljubljani na iniciativo ministrstva zaživel osrednji odbor za zbiranje narodnih pesmi v prvotni, pristni obliki, kakor živijo med ljudstvom. Akcijo vodi Glasbena matica. Pri Strekljevi zbirki so pridno sodelovali dijaki, naj sodelujejo še pri tem delu, pri katerem je večji poudarek na melodiji — »pristna oblika« meri prav nanjo.¹² Notica ni pod-

⁹ Prim.: St. Stražar, Črni graben. Od Prevoj do Trojan. Lukovica 1985, str. 161 sq, 191 sq.

¹⁰ B. Orel, Trudni oficir in demonični diletant Franjo Maselj-Podlimbarski. DS XXXIV, 1931, str. 395.

¹¹ F. Stele, Abiturientom. Zora XV, 1908—09, str. 198.

¹² Srednješolec I, 1907—08 (priloga Zore XIV), str. 47. — Da so se za ljudsko kulturo zavzemali tudi drugi sodelavci »Zore«, kaže članek »Počitnice«, ki svetuje dijakom, kako počitnice pametno preživeti in izkoristiti. Avtor se je skrtil pod psevdonim »M. Mančan«. Ker je bil študent prava, je seveda najprej opozoril na ostanke ljudskega prava. Medicinec bo našel ljudske vraže zoper boleznini in zdravilne rastline, zgodovinar pravljice, ki so povezane s krajevno zgodovino in

France Stele kot maturant gimnazije
v Kranju leta 1906

pisana, precej verjetno pa jo je priredil ali vsaj pobudil Stele, ki je bil tedaj že sourednik »Zore«. — Kar začitimo pa bolečino in razočaranje ob stavku: »Čim bolj se širi šolska izobrazba, tembolj ljudstvo pozablja in deloma naravnost zanika narodne pesmi in pripovedke...«¹³

Za Steleta je značilno, da ni obstal samo pri zbiranju slovenskega ljudskega bogastva. V ruskem ujetništvu med prvo svetovno vojsko je popisal zajetne zvezke z romunskimi in tržaško-italijanskimi pesmimi, katerim je prisluhnil v ustih romunskih in tržaških soujetnikov, ki jih je smel imeti kot oficir za strežaje. Pri tem gradivu seveda ne gre samo za pravo »narodno blago«; vmes so tudi pesmi v vojaškem žargonu, zgovorne za razpoloženje, ki je vladalo med vojaštvom in bilo vojskovanju in komandam malo naklonjeno. Ti zapisi pa so mrtev kapital — nihče se jih še ni študijsko polotil in tudi dr. Stele sam ni imel volje, da bi jih bil kritično obdelal.

Emilijan Cevc

anekdote starih vojakov, geograf razlago krajevnih imen, voda, gora, filolog oblike ljudskega govora in primerjal bo narečja, tehnik bo lahko študiral stavbarsko tehniko kmečkih hiš, njihovo ornamentiko, različne sloge, harmonično zraščenost vasi z okoljem itd., folklorist bo spoznal ljudske noše, pregovore, reke, ljudski značaj, narodne pesmi... Preučevati pa je treba tudi slabe strani ljudstva, kakor npr. pijančevanje, in premisliti, kako bi se napake odpravile in kako bi se zadostilo potrebam ljudi... (Zora XVII, 1910—11, str. 136—7). Tudi to leto je bil Stele urednik Zore.

¹³ Poročilo o igrah J. Ev. Krekca »Turški križ«. — »Tri sestre.« Zora XVI, 1909—10, str. 104.

PREDAVANJE O NARODOPISNEM
ZBIRATELJSKEM DELU

Vesoljni narod naš je sam . . . poet . . .

(Ant. Medved: »Poezije«, 149.)

Je poet narod naš, je poet in sicer v prvi vrsti liričen poet in neštetokrat je že to dokazal. Dokazal je, da ima za lepoto dovzetno dušo s tem, kje si je stavil svoja bivališča in kako si jih je opravil in okrasil, še bolj pa s tem, kam si je stavil svoje hrame božje. Ne le, da je s tem, da stavi cerkve na griče, dà, celó na gore, izrazil veliko resnico krščanstva, da se v molitvi verna srca dvigujejo k Bogu, pokazal, je tudi, da ima za lepoto dovzetno dušo. A ni stavil svojih cerkvà le na višave, od koder lahkó uživa lepoto pokrajine, zjutraj čarobnost sončnega vzhoda in zvečer zahoda, stavil jih je vedno tudi v kraje, ki so priznано najlepši na naši zemlji: to pričajo cerkve ob Bohinjskem jezeru in cerkev na Blejskem otoku. In najbolj obiskane božje poti, kje so? Krasno lego imajo Brezje, Šmarna gora, Sv. Jošt, cerkev na Bleškem otoku, sv. Višarje, Kum, Limbarska gora, Nova Štifta, Sv. gora, in ne vlečejo ti kraji samo romarjev, ki pridejo na *božjo* pot, ampak mnogo, mnogo tudi druge »romarje«, ki pridejo na *druge poti*.

Narod je nekđaj posebno na Kranjskem veliko gojil čebele in kjer je marsikako nedeljo prepušil in opazoval svoje »muhe«, je hotel imeti tudi svojo zabavo: Dal si je končnice poslikati s snovmi iz narodne pesmi in pravljice, iz bajeslovja ali pa s satiričnimi snovmi. Gotovo ni imel s tem namena kratkočasiti čebel, ampak samega sebe. Pečat svoje duše je vdihnil tem slikarijam, da je mogla potem pri opazovanju dobiti zaželjeni užitek njegova *duša*. In pesmi in pravljice in zabavljice, vse si je izmislil, da dá duška temu, kar je ležalo v duši in na drugi strani preskrbi svoji *duši* nekaj, ob čemer se bo lahko zabavala.

Svojo filozofijo in mišljenje pa je izrazil v kratkih, jedrnatih rekih in poučnih zgodbah, ki jih mora imeti pripravljene stari oče in mati, da jih vcepi v mlada srca, kjer rodé pozneje najblažje sadove.

Zadnji del svoje nravi pa je položil takorekoč ná se; o tem priča narodna noša in narodne navade, šege in običaji.

Tako smo v kratkem videli, da k *narodnemu blagu* spadajo vsa tista narodova dela, ki je on v njih izrazil svojo nrav, z eno besedo *sebe*: zidava in okraski, lega poslopj, katere in kakšne kraje posebno odlikuje, kake snovi jemlje za slike na končnicah, pesmi, pravljice, pripovedke, bajke, zabavljice, rékla (frazе), pregovori, poučne povesti, noša, šege in običaji.

Imamo torej mi narodno blagó in prazen je izgovor tistih, ki pravijo, da ga ni, ker ga oni ne vidijo. »Oči odprite, — in videli boste zaklad neznán! . . .«

Res je sicer, da se od ljudi precej težko kaj zvé, ali če se dela to na primeren način, povedó ti vse. Do tujih ljudi so res nezaupni, ker se bojé, da ne bi bilo večjih davkov ali kakih drugih nepravil, če kaj povedó, na drugi strani pa se dobé ljudjé, ki so jako zaupljivi in vse povedó. Naj vam povem iz lastne skušnje!

Bilo je v Moravški dolini, kjer sva z nekim tovarišem nabirala krajevna imena. Prišla sva v neko hišo, kjer sva dobila samo dve ženski. Ko poveva, kaj bi rada izvedela, naju starejša najprvo jako nezaupljivo premeri od nog do glave, češ sta pa že dva škrica, in se odreže: »Jaz nič ne povem! Bodo pa spet večji davki.« Z nobeno besedo ji nisva mogla do živnega; ko pa moj prijatelj pové, da je sorodnik v tistem kraju obče priljubljenega gospoda, se žena naenkrat omeči, postane jako prijazna, začne naju precej dotičnemu gospodu primerjati, češ, kakó sva mu oba podobna, da bi bil nazadnje še jaz kmalu mislil, da sem njegov sorodnik. Povedala nama je vse, kar sva hotela. — Šla sva dalje in prišla do hiše, kjer so imeli ravno krovca; sedla sva na škopnik na tleh in začela krovca spraševati to in ono, in ta nama je zadovoljno povedal imena za večje okrožje z mnogimi drugimi zanimivostmi.

Posebno stari ljudje ali sploh kmečki ljudje povedó jako neradi zaljubljene pesmi. Moj stari oče je bil 85 let star, ko sem se začel resno baviti z njim in izkoriščati zaklade, ki si jih je nabral v svojem dolgem življenju; in ko sem ga za kako reč vprašal, mi je vedno dejal, da ne vé nič, ali pa: »kaj bom jaz tebi kvante pel?« Ko pa nisem hotel na drug predmet, sva v pogovoru prišla globokeje in globokeje in marsikaj je izdal, kar bi drugače ne bil povedal. Do 80 pesmi in pravljic sem zapisal iz njegovih ust, a koliko je pa še nesel s seboj v grob tudi takih stvari, ki mi jih ne more nihče več povedati, ker jih je on edini še vedel in še on le nejasno ali v odlomkih, posebno kar se tiče pesmi.

Res je sicer treba tako precej truda in potrpežljivosti, a se včasih tako nagodi, da je človek vesel. Tako sem dobil jaz po dolgem iskanju še dve varijanti »Pegama in Lambergarja«, ki sem mislil, da je že umrl v ljudskih ustih. Ena je še precej celotna, druga je pa že v prav zadnjem štadiju, ker je že silno nejasna, razvezana v prozo; od pesmi je vedel stari oče samo še dva verza in še tista nepopolno, ker na stara leta ni več mislil nanjo in se je tako oddaljila njegovemu spominu.

Večkrat mi je že kdó rekel: »Jà, jaz bi že nabiral narodno blago, a pri nas ga ni nič.« Ni res, je narodno blago; seveda ne leži na vrhu, da bi kar roko stegnil pa bi ga imel, kolikor bi želel; a pojdi, koplji globokeje kot rudar za dragimi kovinami in videl boš, da je narodno blago tudi pri vas. Pri mladih dekletih seveda boš malo ali nič izvedel, ker so včasih »prevzvišene« za narodno poezijo, včasih pa so druge okoliščine krive, da nič ne vedó. Šola in z njo umetna pesem sta zapodili narodno pesem in vse, kar je bilo prej narodova posebnost, v skrajne kote in le bistri spomin starih mamic in dedov hrani še te bisere. K tem se enkrat podaj in videl boš, da je bil res »vesoljni narod naš en sam — poet.« Ugovor: Z zapisovanjem narodnih pesmi in izdajanjem jih v tisku se samo škodi, ker ljudje potem nečejo več peti, češ, »saj je že drukano!«

Kaj naj se vse nabira, sem pravzaprav že v uvodu odgovoril, ko sem našteval razne dele narodnega blaga. Torej: nar. pesmi, pravljice, pripovedke, bajke, ki se nanašajo na sv. pismo, posmrtno življenje, nadnaravna bitja, naravne prikazni; legende, zabavljice; kako oponašajo npr. zvonjenje v sosednji fari ali kakšne živali ali predmete izbirajo sosednjim vaščanom, da se norčujejo iz njih; rékla; besede, ki jih rabijo za razna orodja, dele voza in hiše, peči in druge karakteristične besede in priimke, ki jih dajejo soljudem; povesti, ki jih pripovedujejo o zadnjih vojskah, o narodnih junakih; kletvice; prazne vere; zagovori; ornamenti pri hišah; način

stavljenja; končnice pri panjih; znamenja; slike na hišah in drugo, ki so jih napravili samouki iz naroda; obleke; šege, navade in običaji.

Veda, ki se s tem vsem, torej z narodnim blagom pečá, se imenuje folk-loristika, narodoznanstvo.

Jos. Wester je podal po dr. Kaindl-u v »Slovanu« IV. 1 navodilo, kakó naj folklorist sistematično nabira:

1. otrok: spočetje, rojstvo, otročnica, krst itd. (vse navade pri tem, pravljice in pripovedke, ki se na to nanašajo, kako govoré otrokom o rojstvu njihovega novega bratca itd.)

2. fant in dekle: ples, pesmi, igre, ljubavne navade; vojaško življenje;

3. snubitev, poroka, svatovščina;

4. mož in žena: zakonsko življenje, rodbina;

5. smrt in pogreb;

6. hiša in dvor: lega, poslopja, oprava itd.

7. vas, selo: nastanek, imena, razlaga imen;

8 pravni nazori: o vladi, cesarju, uradnikih, odvetnikih; kriva prisega; običaji pri prisegi, kupčiji, pričevanju itd.

9. gospodarstvo, domači obrti, orodja;

10. ljudska vera; obredi;

11. ljudsko zdravilo; leki, zagovori, uroki;

12. hrana, obleka, domače življenje;

13. razlaga imen, besed; pregovori itd.

K deseti točki je prof. Wester pripomnil sledeče: Kaj pripoveduje narod o Bogu, svetnikih, o stvarjenju in koncu sveta? Katere cerkvene praznike (sópraznike) praznuje? Od kdaj to, čemú to? Kakšni so običaji o velikih praznikih: Božiču, Veliki noči, o Kresu? Česa se o posameznih praznikih ne sme delati, da ne zadene koga kazen? Kakó misli ljudstvo o duhovnikih? Kateri cerkveni obredi se porabljaajo za čarodejstva? Kaj mislijo o drugovercih? Nazor o hudiču in strahovih, o čarodejih, čarovnicah, vedeževalkah. Pomen in razlaga sanj. — Kaj si misli ljudstvo o soncu, mesecu, zvezdah, o vplivu teh teles na naravo, rast človeka, živali, rastlin? Kaj pomenijo zvezdni utrinki, repatice, lunin mrk, dež, toča, sneg, blisk, grom? Vremenska pravila. — Čiste in nečiste živali. Rastline, razlaga njih postanka in njih imen; zdravilne rastline, sveta drevesa; življenje v gozdu, bajna gozdna bitja.

Ako si si tako napravil načrt, po katerem hočeš nabirati — ali pa če se ti je kak drug način zdel bolj pripraven, je pač vseeno — potem pojdi in zapisuj. Zapisuj vestno takó kot narod izgovarja, da so tvoji zapiski zanesljivi in imajo za znanost kako resno vrednost. Tudi se ne sme zavreči pesem ali pravljica, ki ni cela; če tudi je samo en stavek, le na papir z njim, mogoče je ravno tukaj kaj, kar pod gotovimi okoliščinami in pogoji še postane važno. Zgodilo se mi je že, da sem kako stvar pustil, češ: saj je itak brez pomena, a prišel je čas, ko sem se spomnil na to; bi bil dotično reč že rad imel, a je bilo prepozno. Zamujena prilika se navadno ne povrača. Saj vam je menda znana zgodba o sramežljivem gostu, ki je prišel v hišo ravno ob času kosila. Povabili so ga, naj prisede in zajame, pa se je sramoval in se izgovarjal: »Nisem lačen, ne bom.« Ko so ga pa nehali

siliti, mu je postalo žal, ker je videl, da mu ne bodo več rekli, naj prisede, in je rekel: »E — recite no še enkrat tako, kot ste prej rekli.« A sedaj mu ni nihče več rekel in gledati je moral samo, kako so drugi zajemali iz polne sklede. Poučna zgodba tudi za nabiravca narodnega blaga!

Svaril bi vas posebno pred eno rečjo, ki je bila največji greh naših nabiravcev narodnega blaga pred Vrazom, da so namreč pesmi popravljali in jim skušali dati kolikor mogoče popolno obliko. To nikakor ni dovoljeno, posebno pri pesmih ne, a tudi za pravljice in ostalo bi vam svetoval, da jih zapisujete dobesedno takó, kot ste jih slišali. Tudi take nabiravce imamo že do sedaj in dr. Štrekelj ima vsaj namen in željo, če mu Bog dá zdravje, ko dovrši izdajo nar. pesmi, slično izdajo nar. pravljič in pripovedk itd. Na to me je opozoril v nekem pismu sam, kjer je izrazil tudi upanje, da, če njemu prekriža smrt račun, se bo dobil njega vreden isto tako neustrašen urednik, ki si bo upal pri takih razmerah, kot so pri nas, na tako težavno delo.

Tudi se pri nabiranju ne smete bati, češ: »ta pesem je že zapisana, Štrekelj jo ima gotovo že.« Mogoče, da jo ima in če jo ima, naj jo ima v božjem imenu, kedó vam pa garantira, če nimate slučajno zbirke pri roki, da ima dobesedno tako zapisano, kot je ta pred vami, da to ni le kaka inačica, varijanta, verzija dotične pesmi, saj je znano, da vsak pevec skoro drugače poje pesem, vsaka vas po svoje, kakor ravno vgaja; malo okrajša ali pa pridene; vi pa ste s tem zbirko narodnih pesmi, ki jo dr. Štrekelj primerja zgradbi, ki vsak kamen pri nji nekaj pomaga do celote, le izpopolnili, zasluga vam ni nič manjša, kot če bi bili našli kako pesem na novo, da, v gotovem slučaju je lahko še večja. Torej le brez skrbi zapisujte vse od kraja, posebno skušajte gotovo nepreveliko okrožje, recimo samo domačo vas, na vse strani izžrpati s prijetno zavestjo, kako lepó bi bilo, če bi bili vsi narodni delavci tako vestni, kot ste vi. Pomislite pa tudi, da bodete s tem znanstvu in poeziji mogoče več koristili in lepših sadov dosegli, kakor če delate slabe verze in pišete dolgočasne, plitve razprave o rečeh, ki jih še sami ne razumete. Tu je polje, ki na njem lahko dela vsak, izobražen in neizobražen. S časom pride praksa in človek ima pri tem največjo zabavo, obenem je pa gotovo, da je storil nekaj, kar ima stalno vrednost. Dokaz, koliko lahko doseže na tem polju tudi neuk človek, nam je pred letom umrli motniški trgovec Gašper Križnik.

Pri zapisani pesmi naj se dalje naznači tudi kolikor mogoče natanko kraj, človeka, ki jo je povedal ali pel in druge važne okolnosti. Kdor se peča z múziko, bi mu svetoval, da zapisuje tudi narodne napeve, kar je pri nas storil prvi Vraz Stanko. Važno je to radi tega, ker je sklenila avstrijska vlada izdati avstrijske narodne pesmi z napevi in je za urednika muzikaličnega dela slovenskih pesmi odločen občeznani in priznani vodja »Glasbene Matice« v Ljubljani, Hubad, za urednika besedila pa vseuč. prof. v Gradcu dr. Karol Štrekelj. Pa če bi tudi že tega nujnega momenta ne bilo, naj bi se vseeno zapisovali napevi, ker toliko idealni že smemo biti, da upamo, da naše književno in znanstveno delo še ni doseglo svojega vrhunca, saj smemo enkrat upati narodnega vseučilišča, z njim novih potreb in novih obzorij; mogoče tudi, da vidi še kdaj v poznejših prosvetljenih stoletjih Ljubljana kdaj narodno akademijo in pod takimi razmerami vsaj smemo upati, da se bo dobil požrtvovalen mož, ki bo po zgledu Štrekcljeve izdaje besedila naših pesmi izdal zbirko naših narodnih napevov, za sedaj nabrano gradivo se bo pa že zavzel kak domač kulturni zavod (in če bi se ne domač, bi se mogoče kak tuj tega

ne branil, kar bi domač ne hotel sprejeti!), da ga ohrani poznim rodovom v uporabo.

Toliko o nabiranju narodnega blaga, potem pa še nekaj o nabirateljih in zgodovini nabiranja pri nas na kratko.

Nabirati se je pri nas začelo že koncem 18. stol. Povod je dala Herderjeva knjiga: »Stimmen der Völker in Liedern.«

Kot prva zapisovalca nar. pesmi se omenjeta o. Dizmas Zakotnik in Anton Linhart, katerega »Blumen aus Krain« so znane. Dalje je precej za temi Vodnik; v tridesetih letih Smolè Andr. in Prešeren, dokler ne pride 1839—1844 večja zbirka narodnih pesmi, izd. Korytko pod naslovom »Slovenske pesmi kranjskega naroda. 1—5.« Glavna napaka vseh teh nabirateljev je, da vsi skušajo pesmi popravljati, kar delajo do zadnjega časa tudi naslednji, samo da ne v toliki meri kot ti. Novo sonce pride mej nabiratelje našega nar. blaga s Stankom Vrazom, ki spozna, da je vrednost pesmi veliko večja, če je natančno po narodni izgovorjavi zapisana. Njegova knjiga je: »Narodne pesni ilirske« itd.

Med pomembnejšimi moramo omeniti Mat. Valjavca-Kračmanovega, katerega knjiga ima naslov: »Narodne pripovjesti u Varaždinu i okolici itd.« Janez Scheinigg je izdal »Narodne pesni koroških Slovencev«; v zadnjem desetletju pa opazujemo ravno v tem oziru veliko življenja, ki ga je vzbudil dr. Karol Štrekelj, čigar ime pomenja v tem oziru cel, vzoren program. Janez Trdina je izdal: »Bajke in povesti (o Gorjancih)«; župnik v Adlešičih pa, Iv. Šašelj: »Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada.«

To so največje zbirke na polju nar. pravljice in pesmi; omenimo le še Grünove »Vokslieder aus Krain.« Predaleč bi prišli, če bi hoteli naštevati i druge nabiravce, ki bi to po vsej pravici zaslužili, molčimo tudi o »Kranjski Čebelici«, »Novicah«, »Besedniku«, »Kresu«, »Zvonu (ljubljskem)« in »Slovanu« (iz druge polovice osemdesetih let), kakor tudi o knjigah Družbe sv. Mohorja in »Dom in svetu«, ki so in še sedaj kaj pridno (sedaj le še Dom in Svet) priobčujejo narodno blago vsake vrste.

Dvojni so oziri, ki so vodili izdajalce teh zbirk narodnega blaga. Eni so imeli namen podati narodu »lepo knjigo«, drugi pa zbirati narodno blago radi jezika, da podajo gradivo učenjakom, da se iz njega spozna bogatost jezika in zato ne iščejo ti samo celotnih pesmi, dobrodošli so jim tudi odlomki, tudi se ne ozirajo na to, ali so tam notri ravno izrazi, ki se jih rabi v salonu, ampak naj diši kateri tudi po hlevi itd, zadovoljni so že, da morejo, četudi le en sam kamenček podati v prilog stavbe narodne poezije in narodnega jezika. Nabiratelj zadnje vrste noče biti interpres, ampak on, objektivni nabiravec, podà učenemu svetu samo pesem ali pravl., kakor jo je dobil, z brezbriznim izrazom v obrazu in kvečjemu z opazko: »Tákole sem dobil, podajam vam, da sodite!«

Večina naših nabirateljev si je izbrala napačen cilj, ki se je pokazal zanjo kot prevzvišen: podati narodu »lepo knjigo«. Le enemu se je posrečilo to in to je Janez Trdina s svojimi »Bajkami in povestmi«. To je res lepa knjiga, ki se bere kot kak roman, da, še z večjim zanimanjem jih človek bere, ker vé, da je to delo njegovega, stoletja tlačenega naroda. Vsebina vsekozi zanimiva, razvrščena takó, da vlada nad celoto neka notranje-vsebinska vez. Jezik izbran, a pri tem vendar naraven; besede se na mnogih mestih, kot bi pisal sam mojster jezika Cankar. Upam, da ne rečem preveč, če trdim, da je hodil za jezik Cankar k Trdini v šolo,

vsaj tako mi je prišlo nehoté v glavo ob branju teh »bajk«, in takó bo tudi čisto lahko razumeti, zakaj ga ravno Cankar tako hvali.

Drugi, ki nam je tudi podal »lepo knjigo«, a ta namen deloma zvezal z drugim, je Iv. Šašelj s svojimi »Bisernicami.« Mož ima to dobro lastnost, — mogoče ga je rešilo ravno to, da sam ne dela verzov, vsaj kolikor ga jaz poznam, ne, in torej ni dobil izkušnjav popravljati, — da je pustil belokranjščini biti belokranjščina in nam tako v vsebinskem in jezikovnem oziru podal pomembno knjigo. O drugih nabirateljih naj molčim.

Sedaj pa pridemo k dr. Strekljevi zbirki, ki nima namena biti »lepa knjiga«, ampak samo zbirka narodnega blaga, ki jo bo učenjak z veseljem vzel v roke, »iz naroda za narod« pa kakor Trdinove »bajke« ni namenjena. To delo si moramo že bolj natančno ogledati.

Naslov mu je: »Slovenske narodne pesmi, iz tiskanih in pisanih virov zbral in uredil dr. Karol Štrekelj; izdala in založila Slovenska Matica v Ljubljani od 1895 dalje.« V zbirko so sprejete narodne pesmi iz vseh slovenskih krajev, kakor tudi kajkavske nar. pesmi ki jih Hrvati niso sprejeli v svojo zbirko in jih je torej v svojo rešil dr. Štrekelj. Delo je posvečeno Vatroslavu Jagiću, velikemu Varaždincu.

Kot dodatek k delu pridejo vse pozneje poslane nove varijante in pesmi, takó da ste lahko čisto brez skrbi, če začnete sedaj nabirati, da bo vse prišlo v zbirko. Pregled ponarodelih pesmi: literarno-zgodovinski pregled v slov. nar. pes.; slovarček in razna kazala.

Zares ogromen osnov! Pri vsaki pesmi nam poda več inčič, varijant in redakcij (popravljenih pesmi), če só: toda vedno kolikor mogoče natančno kraj, zapisovalca, zbirko, razne opazke in pri Vrazovih tudi melodijo. Ko opazujemo ta ogromni sestav, moramo občudovati vztrajnega urednika, ki je pa tudi žel priznanje pri največjih učenjakih v slavistiki.

Za ostale dele narodnega blaga se še zdaleč ni toliko storilo kakor za pesem, a upajmo, da že še pride čas tudi za té.

Ako pogledamo naše prve pesnike: so hodili v šolo pri narodu; in sedaj, ko narodna pesem in nar. blago sploh izumira, je zadnji čas, da še rešimo, kar je še mogoče rešiti, da damo tudi poznejšim rodovom priliko črpati iz narodovega duhá. Dalje so te zbirke največje važnosti za jeziko- in narodoslovca, ki dobi tu podatkov, ki bi jih sicer ne mogel dobiti nikjer. Vsa narodova duša, deloma njegove materijalne razmere in druge okoliščine se tu notri zrcalijo, deloma tudi njegova zgodovina, in ti momenti povedó že veliko. Poezija in znanstvo torej imata tukaj nakopičenega mnogo, mnogo gradiva.

»Na delo tedaj, ker resnobni so dnovi, a delo in trud nam Nebó blagoslovi.« Starci naši, ki so bila njih srca vzgojena ob milih zvokih narodne pesmi, ki jim je mladeniško srce širila pesem o silnih junakih in ki se še sedaj v krogu vnukov ali ob ulnjaku, edinem znancu iz cvetnih let, s pipo v ustih radi spominjajo tistih pripovedk in pesmi, ti starci in starke, ki so mlade deklice rade poslušale povesti o zakletih kraljičinah in o grozних roparjih in ki še danes rade zašepetajo v večeru kak »zlat očenaš« itd., ti starci in te starke legajo v grobe. Nekaj njihovih duševnih zakladov še preide na vnuke, ki jim pa šola mogoče še te zamori, mogoče, da jih celo *radi* pozabijo, ker so »preotročji« za nje in jih zamenjajo z modernimi in mnogokrat slabšimi izdelki. A malo je torej tega, kar dandanašnji vnuk podeduje, zato pa tudi tista nekdanja tako slavljena idiličnost beži z dežele, — kam? — vé

Bog. Vselej, kadar umrje star človek, ki bi bil mogoče kaj vedel, se mi zdi, da mu zamre na ustnicah ta ali ona pesem ali povest. Mogoče, da mu je že pricvetela iz srca, da so jo že enkrat tresoče se ustne že zašepetale malemu vnuku, pa ta je bil še premajhen, da bi si znal obdržati cvet, čigar vonj je en trenutek užival, in tako je moral z zadnjim znakom življenja zamreti na ustnicah. In ako smo res tako daleč, da dan za dnem izginjajo biseri za vedno, biseri, ki jih je danes še mogoče rešiti, jutri so pa že za nas izgubljeni, ali ne bomo napeli vseh moči, da rešimo, kar se dá rešiti, da ne bo govoril pozni vnuk o nas: »Vedno je sinu draga slika očetova ali materina in vsak oče in vsaka mati jo z veseljem zapusti svojemu sinu, ker mu je v tolažbo, če vé, da se ga bo vendar nekdo spominjal; naši starejši pa so bili tako malomarni, da nam niso zapustili svoje slike, da obujamo nanje spomin in vsaj ob sliki čut hvaležnosti do njih. Morali so biti malomarni ljudje.« Ne, tako ne smejo govoriti! Narodno blago je narodova slika, zapustimo jim jo, da si ob nji razbirajo plemenitih misli in resnih ciljev za bodočnost, ko bodo v *njihovih* imenih slovela *naša* imena. Na krov torej, da uravnamo barko po zvezdah tja, kjer nas čaka varen pristan, odkoder bomo z zadovoljstvom lahko gledali na prehojena pota, odkoder bomo z jasnim in bistrim očesom opazovali prihod novih ladij, prihajajočih po varnih potih, ki smo jih načrtali mi. — Naj bi dobile moje besede mnogo odmeva: ne le *pritrjevanja* ampak v prvi vrsti *dejanja*!

Kranj, 28. junija 1906.

France Stele

Zusammenfassung

EIN VORTRAG VON FR. STELE ÜBER DAS SAMMELN VON VOLKSÜBERLIEFERUNG

Im Nachlass des Kunsthistorikers, Professor France Stele ist das Manuskript eines Vortrags aufbewahrt, den Stele im J.1906, als Abiturient am Gymnasium von Kranj gehalten hat. Als Bauernsohn, geb. 21. Febr. 1886 in Tunjice bei Kamnik, war Stele mit ganzem Herzen nicht nur mit der Kunstgeschichte, sondern auch mit der Volkskultur verbunden. Der Vortrag, den wir hier veröffentlichen, beweist, wie reif und methodologisch richtig Stele schon in der Mittelschule das Sammeln von Volksüberlieferung aufgefasst hat, er war sogar in Verbindung mit dem Schriftleiter der grossen Sammlung Slowenischer Volkslieder I. — IV., Professor Karl Štrekelj. Natürlich hat er auch selbst Volkslieder gesammelt, sowie Sagen, historische Überlieferung (über Türken, Franzosen und Aehnliches). Die Lieder schickte er Professor Štrekelj, Sagen, aufgezeichnet vor allem am heimischen Herde, veröffentlichte er im »Etnolog« und im »Slovenski etnograf«, wogegen viel handschriftliches Material noch unveröffentlicht verblieben ist; darunter gibt es auch Hefte mit italienischen und rumänischen Aufzeichnungen aus den Tagen des I. Weltkriegs. Als Student der Wiener Universität hat er vor allem Mittelschüler zum Sammeln von volkstümlichem Material angeleitet (als Schriftleiter des Studentenblattes »Zora« und der literarischen Beilage, des Mittelschulblattes »Prvi cveti«). Zur Erläuterung veröffentlichen wir an dieser Stelle auch eine bescheidene Sammlung von Volksüberlieferungen über die Franzosen in Krain zur Zeit des Napoleonischen Illyrien (S. 125—126).

DNEVI NA GRADU, KOT JIH JE DOŽIVLJALA GABRIELE RECHBACH-ŽEGARAC V PRVIH LETIH TEGA STOLETJA

Alenka Auersperger

Objavljamo zapis, nastal po pogovorih, ki jih je imela avtorica nedavnega filmskega dokumentarca, Alenka Auerspergerjeva, z Gabrielo Rechbachovo s krumperške graščine. Zapis — čeprav ga ni napisala etnologinja — je vabljev dokument o življenju plemiške družine na Slovenskem pred zadnjo vojsko in predstavlja enega redkih prispevkov, ki obravnavajo življenje in kulturo »višje« družbene skupine, ustrezno zahtevam sodobne etnološke teorije po obravnavanju načina življenja vseh družbenih skupin.

Iz uredništva

Zapiski o načinu življenja na Krumperku, kot se ga spominja Jelena Žegarac, so nastali ob pripravi dokumentarnega filmskega eseja Sommerzeit, Winterzeit — Poletni čas, zimski čas (1984) in radijske oddaje Caccia barbara (1984). Kasneje sem se še vrnila k Rechbachovi, ki se zlasti dobro spominja razmer na domačem Krumperku. Priča je času, ko se je pri nas iztekala zlata doba plemiškega življenja, zlasti po prvi svetovni vojni, ko je Jelenin (Gabrijelin) brat August, ki je 1924 prevzel posestvo, po štirih letih tako zelo propadel, da ga je moral celo prodati.

Okoliški kmetje, polni zgodb o skritem grajskem zakladu in hodniku, ki pelje do tega zaklada, pripovedujejo, da so gospodarji s Krumperka prodajali maslo, da bi se preživel. Z okolico so živeli v slogi, ljudem pa je bilo v veliko čast, če so lahko baronom s Krumperka poljubili roko. Gospodarji s Krumperka so se držali navad, značilnih za drugo polovico 19. stoletja, gospodarsko pa so bili zelo šibki.

Ko se je Friedrich, Gabrijelin oče, drugič oženil, se je stanje nekoliko zboljšalo; ker pa je Friedrichova žena zastavila denar za vojne obveznice, je tudi njeno bogastvo propadlo (med prvo svetovno vojno).

Pogled v zgodovino renesančnega gradu kaže, kakšne gospodarske plime in oseke so doživljali njegovi lastniki skozi stoletja.*

* Del zapuščine hranijo v Arhivu Slovenije.

Jurij Raubar (umrl 1624) je zapustil, na primer, poročni prstan z diamantom, dva železna pečatnika, srebrni prstan Jurija Raubarja in zlat očetov (Adamov) pečatni prstan; med obleko pa precej ponošenih stvari in takih, ki jih je »gospa Marija« predelala. Zraven tega pa še nekaj pušk, šotor, nekaj starih ščitov in drugo.

Inventar Johana Adama Raspa (umrl 1748) kaže na čas blaginje; več umetniških slik, ogledal z »zlatim« (pozlačenim) okvirjem, damast, svila in celo omara knjig: več zdravniških, nabožnih in šolskih.

Za popis inventarja Avguščina Raspa (umrl 1784) so zapriseženi popisovalci potrebovali šest mesecev. Zajema vse prostore v grajskem pritličju, v 15 sobah v 1. nadstropju in v hlevu. Glede zimskih posevkov pa: »tega niso mogli podati, ker še ni ozelenelo in bo to storila grofica naknadno, ko bo pridelek znan.«

Avguštin Rasp ni imel otrok, zato je gospostvo pripadalo njegovemu mlajšemu bratu Janezu Nepomuku. Ta je 1803. leta umrl tudi brez otrok, in zapustil gospostvo nečakinji Mariji Ani grofici Thurn Valsassina.

Raspi in Thurni Valsassini imajo nad grajskimi vrati svoj grb. To, kot tudi grobnice na Taboru pri Ihanu, govori o blaginji in dobrem gospodarskem položaju gradu in njegovih prebivalcev. (Tudi Rechbachova ima grb Rechbachov, stkan na svili, in ga hrani doma).

Ko je za Thurn Valsassini prevzela gospostvo na Krumperku sestra Jožefa Thurna — Valsassina, baronica Barbara Rechbach (1840), je bil grad še v blišču. Njegovo dejansko propadanje se je začelo ob začetku tega stoletja. Avgust Rechbach je prodal grad 1928 Stanki Pogačnik iz Ruš pri Mariboru.

Razen dveh omenjenih grbov je danes v gradu ob vhodu, oziroma v veži, kjer so nekoč stopnice na dve strani in so bile ene za gospodo, druge za služinčad, še eno znamenje. To je plošča, na kateri piše, da je bil tam 14. 9. 1941 sestanek aktivistov iz Domžal in okolice pod vodstvom instruktorja CK KPS Toma Brejca-Pavla. Tu so ustanovili občinski odbor OF Domžale, ki je bil prvi v okraju.

Jela Žegarac — Gabriela Rechbach ali sestra Jela ali »tetica« — se časov na Krumperku spominja brez velike nostalgije. Govori slovensko, stavke sestavlja tudi po miselni plati v nemškem duhu, npr. »Raspi so pustili narediti«, nekatere končnice besed so srbohrvaške. Govori kratko in jasno, kar je ohranjeno tudi v tej pripovedi.

V gradu stanuje danes osem strank, predvsem v pritličju in »salonu«. V prvem nadstropju je slamninarska zbirka. Na žalost grad propada. Streha je sicer bila pred leti obnovljena, a vendar se v vseh kotih pojavlja gniloba in trhloba.

Če bi grad obnovili in vnesli vanj nekoliko kulture ali kulturne uporabnosti, bi najbrž prišla prav tudi pripoved o načinu življenja na njem, kakršno je bilo, preden je začel propadati.

Otroštvo v rojstni hiši

Ob sedmih nas je zbudila vzgojiteljica. Hitro smo morali vstati; opravljeni smo morali biti v četrť ure. Imela sem strašno dolge lase in zato sem morala vselej, kadar sem bila prepozna, plačati kazen. To je bilo od prihrankov (Taschengeld), ki smo

Gabriele Rechbach-Zegarac
(Foto: V. Bitežnik)

jih dobili mesečno od mame kot žepnino. Ta denar je bil sicer namenjen za knjige in zvezke. Dve kroni. Kazen je znašala dva krajcarja.

Moja sestra je imela kratke lase in je bila hitro »fertig«, vsekakor pa mnogo hitreje kot jaz s kitami.

Ob pol osmih smo se dobili v jedilnici. Mama, oče, vsi smo prišli skupaj. Miza je bila lepo urejena. Bel prt, srebrnina, porcelan. Serviral je prvi sluga-komornik (Kammerdiener) ali oba skupaj s Kammerjungfer, to sta bila Ema in Benjamin.

Za zajtrk smo imeli čaj, kavo, mleko. Jaz nisem marala mleka, pa sem zato dobila čaj. Zraven smo imeli kruh, maslo in marmelado. Vedno je bil na mizi tudi »Milchbrot«, mlečni kruh z rozinami. Samo za starše in vzgojiteljice. Te so zajtrkovali z nami.

Vzgojiteljica nas je potem odpeljala v drugo sobo, kjer se je takoj po zajtrku začela učna ura.

Nikoli, skoraj nikoli nismo mogli sami v shrambo ali pa zahtevati hrano mimo dnevnega reda. Ključke je nosila mama, tako od shramb in garderob, kot tudi od kleti. Jest je bilo treba takrat, ko je bil čas za to, ob določenih urah.

Soba za učenje je bila blizu jedilnice, ob stolpni sobi (vhod iz očetove pisarne), da ne bi mogli uiti brez nadzora. Z učiteljem(-ico) smo bili do desetih. Takrat so nam dali kruh in sadje, potem pa spet k učenju, natanko do pol dvanajstih. S sestro Paulo sva se menjavali: najprej je ona delala naloge, jaz pa sem se učila, nato pa sem jaz delala naloge, ona pa se je učila. Paule učenje ni zanimalo.

Dopoldansko učenje: pisanje, računanje, zgodovina, zemljepis, podoben program kot v šolah in več. Od osmega leta dalje smo se učili klavir. Največ me je naučil vzgojitelj, nekdanji študent medicine, ki je sam tudi komponiral.

Po učenju smo se morali preobleči v popoldansko obleko, umiti roke in počakati, da bo na hodniku zazvonil gong (na galvanične baterije, ker v gradu ni bilo elektrike). Ob kosilu smo spet vsi prišli skupaj. Od pol enih do ene ure smo jedli.

Navadno kosilo: ob ponedeljkih, sredah, sobotah	ob torkih, četrtnih, nedeljah
juha	juha
goveje meso	pečenka ali zrezek
krompir	ocvrtki iz testa
prikuha	prikuha
solata ali kumarice	solata
sladkarije kot puding, kifeljčki, krofi;	sladkarije

Po kosilu sta oče in mama pila kavo. Prinesli so jo v srebrni posodi. Zraven je bila tudi slivovka. Če smo bili otroci zelo pridni, smo dobili košček sladkorja, ki smo ga smeli namočiti v kavo ali slivovko. Oče je po kosilu malo počival. Sam si je delal cigarete, zrezan tobak je zvijal v tanek papir, smotko si je prižgal pred počitkom in po njem. Zraven je bral časopise.

Pri mizi otroci nismo smeli nič govoriti; razen, kadar so nas kaj vprašali in ko smo bili stari 14 let.

Po kosilu smo imeli dve uri francoske konverzacije — na sprehodu skozi gozd. To je trajalo do štirih, ob vsakem vremenu, poleti in pozimi.

Po sprehodu smo se preoblekli in sedli k malici. Sadje, čaj, kava (bela) in pecivo. Če smo imeli narejene vse naloge, smo se lahko igrali z otroki, ki so prišli s starši na obisk z drugih graščin. Gosti so poleti sedeli zunaj, v utici ali pred njo na vrtu, mi pa smo se lovili, igrali tenis, pozimi smo se sankali, drsali ali peljali ven.

Od pol osmih do devetih je bila večerja.

Večerja:

zrezki ali obara, golaž
solata
maslo, skuta, mešano s smetano, kumino
kruh

Točno ob devetih smo morali reči lahko noč in oditi spat. Za lahko noč smo mami in očetu poljubili roko. »Oni« pa so nas poljubili na lica. Mama je naredila tudi križek, nas je prekrižala.

Vzgojiteljica je prišla pogledat ali smo umiti in pripravljeni za v posteljo. Redko so nam dovolili, da bi pred spanjem igrali klavir ali pa brali. Jaz sem strašno rada brala, zato mi je bilo zaradi tega hudo. Oče je zvečer igral pasjanso, mama pa je pletla.

Kako smo sedeli za mizo? Mama »na čelu«, njej nasproti vzgojiteljica. Na mamini levi strani oče, nato mlajši otroci. Na mamini desni strani starejše sestre. Na tej strani so sedele tudi vzgojiteljice, kadar jih je bilo več, zlasti poleti (Francozinja in Angležinja) in gostje.

Gospodarstvo, živinoreja, gozd

Vsi, ki so bili zaposleni pri nas, so se imenovali »krumperški«. Imeli smo kakšnih 40 krav. Dvajset je bilo mlekaric, kakšnih šest teličkov.

Dve ženski sta bili določeni za molžo, posebej sta bila še dva hlapca, eden je zmeraj dežural tudi ponoči.

Za težka dela na polju so bili voli pa konji. En hlapec se je ukvaral z voli, s težkimi konji pa dva.

Za kočiranje je bil zadolžen kočijaž, po rodu Poljak. Mama ga je, ko je prišla na Krumperk, pripeljala s seboj. Ta je živel pri nas trideset let. Žena je bila Čehinja, oba sta govorila nekaj jezikov, nobenega dobro. Kočija, s katero se je pripeljala mama, je imela ponavadi vprežene 4 konje.

Za odvoz mleka so uporabljali poseben zapravljiček. Mleko so oddajali vsak dan, zbirna postaja je bila v Radomljah pri Dobu. Iz viškov mleka so delali maslo. Prostori za mleko so bili v kleti, kjer so bili pred mnogimi leti zapori.

Doma smo imeli tudi ledenico za shranjevanje divjačine in mesa čez poletje. Bila je tam, kjer je bila mizarska delavnica za popravilo voz (posebna zgradba, ki je zdaj ni več).

Za naše gozdove je skrbel logar. Stanoval je v Gorjušah, tako kot delavci, zaposleni v hlevu in na polju.

Prva hiša, ko prideš z Doba, je bila oskrbnikova (valpetova). Oče z drugimi zaposlenimi ni imel veliko opravka, prenesel je vse na oskrbnika, ta pa naprej.

Vsi »krumperški« so dobili vsak dan zastonj mleko, za zimo pa kurjavo, to je drva. O božiču pa potice, pletenine, posteljnino in druge stvari kot darilo, kar so pač potrebovali zase in za otroke.

Vsaka hiša v Gorjušah in tam, kjer so živeli zaposleni na Krumperku, je imela svoj deputat, njiva je spadala k deputatu.

Mama je vedno govorila, da mora biti vsak zadolžen za svoje delo in da mora biti pri tem natančen. Pri nas smo rekli, da moramo biti, če nas je veliko ali malo, z roko ob roki kot en krog, ki se nikoli ne prekine, da ni nikjer »luknje«, če pride do kakšne bolezni ali česa drugega hudega. Tudi nas domače otroke je mama učila, da smo pomagali.

Če boste vedeli, kaj delajo drugi, če boste to znali delati tudi sami, vas bodo vsi spoštovali.

Sobarice so bile tri, te so znale tudi šivati.

Tri ženske so bile v kuhinji. Znano je, da so se pri nas učile kuhati dekleta iz okoliških vasi iz Krtine in Doba.

Tri ženske so bile v pralnici (tam, kjer je zdaj arhiv).

Lušno je bilo slišati pesem, perice so zmeraj pele, domače in pobožne pesmi.

Vsakdo zaposlenih je imel svojo uniformo. Kočijaž je, na primer, vedno nosil polcilinder, sluge so stregli v belih rokavicah.

Komornik je bil vedno v temno modri uniformi s srebrnimi gumbi-grbi. Bluzo (vesto) povrh je imel črno z rdečimi črtami, gumbi so bili srebrni, na njih grb. Nosili so črne čevlje. Ženske, ki so stregle pri obedih, so imele bele predpasnike: poškrbljene in s čipkami, bele bluze, črna krila. Sobarice pa črne obleke in predpasnik. Za kosilo so šle dvakrat okrog mize (dvakrat so servirale).

Vrt — osebna izkaznica gradu

Vrt je bil zelo velik. Razprostiral se je vse do bajerja na drugi strani, od hleva navzdol. »Springbrunnen« je bil nad hlevom v parku, tam je bilo tudi teniško igrišče. (Zdaj je vse podrto.) Izučen vrtnar in še dva fanta so urejevali vrt.

Zelenjavo smo imeli čez vso zimo. Ob južni strani smo imeli tudi zimski vrt. Zgoraj na robu — čebelnjak.

Na sedanjem jahalnem igrišču je bila velika njiva. Zlasti je tam dobro uspeval krompir.

Na severni strani, desno od vhoda, je bil park. Tam so stale tri smreke, kostanji in pod njim klop, stoli, miza — povsod naokrog gredice, vmes okrasno kamenje, kamnite stopničke; tik pod grajskim zidom pa ciprese. Na severni strani je rasel španski bezeg, okrasno grmovje, drevesa (zlasti nagnoj). Tam je bilo veliko ptic. Kosi so prihajali prav do sob v prvem nadstropju.

Vhodna vrata (portal) so bila obraščena z glicinijami. Do osme ure zjutraj je moralo biti v parku vse počiščeno, pograbljeno. Niti listič ni smel ležati na belem pesku. Mama je popoldne rada sedela v utici, mi otroci pa smo se skrivali okrog utice in igrali na gugalnicah.

Na vogalu, kjer so rasli kostanji, je bilo kegljišče in klop.

Včasih se nas je skupaj z vzgojiteljico zbralo tam osem. Veliko nismo smeli ropotati, ker je to motilo očeta in mamo. Na obronkih tega parka smo se tudi sankali. Razen, če nas je bilo več.

Kadar so prišli k nam otroci iz drugih graščin, smo se smeli sankati po poti proti gradu, kjer je stala velika lipa. Gredice so bile obdane s pušpanom.

Zahodna stran gradu je bila poraščena z divjo trto, prav tako tudi severni stolp.

V notranjem dvorišču je bil rondo, palma, praprotni, vmes pa vse posuto s peskom. Med renesančnimi stebri v nadstropju povsod zabožčki s pelargonijami. Pomladi je med negovano travo najprej pogledal ven podlesek. Tudi za dvorišče je skrbel vrtnar.

Pred samim vhodom so stale aloje, ki smo jih čez zimo »držali« v zimskem vrtu. Ob kapeli, nasproti vhoda so bile posajene vrtnice in španski bezeg.

Ko očeta ni bilo več, po prvi svetovni vojni, nismo mogli več imeti toliko delavcev. Od takrat naprej smo sami urejevali vrt. Mene je zelo veselilo delo z rožami. Vrt je bil tudi potem, ko ni bilo več vrtnarja, tako lepo urejen, da so ga hodili občudovati celo iz drugih graščin.

Posli so nam pomagali edino še na njivah in v hlevu. Sejali smo žito, oves, ječmen, repo, zelje in kot sem še rekla, veliko krompirja.

Gozda je bilo veliko, tudi pašnikov.

Zabava, ples

Pogosto so v sani vpregli štiri konje, zadaj smo otroci privezali majhne sanke (po osem sani) in se vozili sem ter tja do Domžal in nazaj. Če je šlo preveč hitro, smo padali s sani in se smejali. Spredaj na velikih sanah sta sedela oče in mati in »ta mali« otroci. Otroci iz okoliških vasi so nas prišli čakati in nam mahali. »Krumperški gredo«, so govorili.

Ko sem bila na obisku pri stricu in teti v Gradcu, sem prvokrat šla na ples. To je bilo tudi zadnjič. Doma, na Krumperku, nismo imeli plesov; če je že bila zabava, je bila pod strogim nadzorstvom naših vzgojiteljic.

Med prvo svetovno vojno je prišla k nam nekajkrat kompanija, fantje, preden so šli na fronto. Takrat sem se seznanila z nekim Madžarom, bil je študent medicine.

Grad Krumperk
(Foto: V. Bitežnik)

Mislila sem, da se bo vrnil. Pred odhodom mi je podaril vijolice, ki sem jih posušila in nosila v medaljonu. Veliko sem mislila nanj, vendarle iz tega ni bilo nič. Po vojni sem slišala, da je ostal v Budimpešti in se tam poročil. Iz te naše kompanije jih je veliko padlo. Fantje so se radi zadrževali pri nas, ker smo bile štiri »punce pri hiši«. Ostal je le spomin na te občasne obiske in na skupna drsanja na našem bajerju.

Živelj smo torej bolj sami zase. Obiski z drugih graščin so bili edina priložnost za stike s svetom. Leta 1919 po svetovni vojni sem šla v Blatno na Češkem. To je bila velika graščina s 66 sobami, vse je bilo iz granita in se je svetilo. Tam so imeli stalno zabave. Vendarle sem že 1921. dobila pismo, da je oče bolan, in šla sem domov.

Zdravilstvo

Mama je poznala različna zdravila proti revmi, infekcijam, kašlju. Proti revmi je naredila zdravilo, topljeno v žganju. Nekoč je potem opazila, da hodi veliko ljudi po to zdravilo. Prišlo ji je na misel, da hodijo po pijačo, ne po zdravilo. Ko je spoznala, da je res tako, je začela dodajati zdravilu milo, da je bilo bolj za obliže, za masažo, ne pa za pitje.

Neki star možiček iz okolice je sključen v dve gube, prišel po to zdravilo. Hčerka ga je pripeljala še nekajkrat, nazadnje pa je prišel sam. Padel je mami okrog vratu in se ji zahvalil. »A takole se pustiš plačat,« je rekel oče, ko je to videl. Mami pa se je ta poljub celo »gravžal«.

Od mame sem tudi jaz podedovala ljubezen do zdravilstva. V medicinsko šolo nisem mogla hoditi, ker je oče dovolili iti v internat samo fantom. Vendarle sem

po njegovi smrti odšla na Dunaj in se v otroški bolnici s posredovanjem glavne sestre, ki je bila Ljubljankanka, vpisala v šolo za negovalke. Spričevala pa nisem imela, ker smo imeli doma guvernante. Glavna sestra je rekla, da jamči zame, češ da znam veliko več kot drugi. Tako sem obiskovala teoretični in praktični del pouka na tej šoli in jo tudi dokončala. Dopoldne smo imeli praktično delo v bolnici, popoldne pa teorijo. Morali smo poznati tudi »jus« (zakone). Kot patronažne sestre smo hodile po hišah negovat otroke. Čez eno leto sem opravila državni izpit. Z diplomom so nam dali tudi medaljo.

Duhovi

V sobi poleg salona je visela velika oljna slika prababice grofice Strassoldo. Verjeli smo, da se bo nekaj zgodilo, kadarkoli bi se slika premaknila ali padla iz okvira. Ponavadi je padla s stene natanko opolnoči. Ob neki priložnosti je bil pri mojih bratih na obisku neki študent. Slika je spet padla. Ne ob dvanajstih, ampak ob eni po polnoči. V šali smo rekli, da se je ravnala po poletnem času. Ta fant se je kasneje vrnil na Dunaj in čez nekaj časa umrl. Pred smrtjo je dejal: »Saj sem vedel, da je bilo to znamenje meni namenjeno.«

Tudi mama je ob posameznih znamenjih, ki »so pomenila nesrečo«, rada rekla: »Le zakaj je pa to dobro?« Mislila je, da ima vsaka stvar v sebi nekaj dobrega in nekaj slabega.

V duhove smo doma zelo verjeli. Nasproti grajskih vrat je stala kapela. Ko so bili v gradu med drugo svetovno vojno nemški graničarji, se je duh prikazoval natanko ob dvanajstih. Da ne bi več prihajal skozi tista vrata, so jih zabarikadirali. Vendarle to ni pomagalo. Tisti beli duh je še vedno hodil ven, tako da si nihče ni upal stati na straži. Kaj je bilo, ne vem, vem pa, da iz doline ni moglo priti.

Rojstva, vzgoja

Pri rojstvih na gradu je pomagala babica iz Kamnika. Prišel je tudi zdravnik. S konjem smo šli ponj. Babica je ostala pri nas deset dni. Nato je dojenčka prevzela negovalka, nas starejše otroke pa so oddali vzgojiteljici.

Najstarejši sta bili sestri Marija in Helena. Mama ju je strašno razvajala, da ne bi rekli, da je mačeha. Nas je držala bolj strogo. Jaz bi se rada učila kot otroci v šoli in internatu, da ne bi bila odvisna od slabe volje vzgojiteljic.

Prvi ljubezenski roman sem prebrala pri štirinajstih letih. To je bilo nezaslišano. Mama me je pretepla s palico. Od takrat naprej so vedno kontrolirali, kaj imam pod rokami. Oče me ni nikoli udaril.

Nekoč je natepel brate, ker so se vozili pod Dobom v koritu za perilo. Tisto korito se je prevrnilo in oba sta padala v vodo.

Sestra Pavla je bila strašno trmasta, zato je večkrat dobila klofuto ali pa je bila tepena s palico. Za dobro jutro ni hotela staršem poljubiti roke. Zato je morala klečati v kotu. Edino slikala je zelo lepo. Pavla je postala nuna na Dunaju. Bila je ves čas nekaj posebnega.

Pošta

je prihajala vsako jutro, pripeljal jo je kočijaž, ki je hodil po mleko. Le mama je imela ključ velike usnjene torbe; če je prišlo pismo zame, ga je prebrala najprej ona.

Od časopisov je prihajal Slovenec, oče je dobival tudi Neue freie Presse, mama je rada brala ženske revije, še posebej kaj o zdravilstvu.

Rodbinske vezi

Od 1850 sta na gradu živela stric in teta Thurn-Valsassina. Ta se je poročila z Rechbachom (Friedrich). Ker nista imela svojih otrok, sta posvojila očeta Friedricha. Ta je s svojimi živel v Ljubljani, počitnice pa je preživel na gradu. Imel je še sestro in brata. Na Dunaju je obiskoval internat Terezianum, ki ga je ustanovila cesarica Marija Terezija. (Kasneje je to šolo obiskoval tudi moj brat Avgust.)

Po šolanju je bil oče najprej na glavarstvu v Postojni, potem pa je prevzel grad Krumperk.

Leta 1884 se je Friedrich poročil z Adele Apfaltern. Ta je rodila Marijo in Heleno. Ko je bila Adela Apfaltern stara 23 let, je umrla za škrlatinko. Marija, ki je bila tedaj stara 3 leta, je tudi dobila škrlatinko in ozdravela, Helena pa je ni nalezla.

Adelina mama je imela graščino Barbo na Dolenjskem. Adele je bila zelo lepa in krhka (umrla 1890).

Očetova teta je nekaj časa živela z družino, 1894. pa se je oče spoznal in poročil z mojo mamo. Spoznal jo je prek tete Serenyi v Gorici. Tedaj je bila stara že 24 let. Pozimi je živela na Dunaju, poleti pa na Moravskem. (Njen oče je umrl, ko je bila mama stara 18 let. Po njem je precej dedovala.)

Poleg starejših dveh sester, Marije in Helene, so se očetu Friedrichu Rechbachu rodili še Avgust, Arthur, Louis, Herman. Pred fanti, za Marijo in Heleno, sva bili rojeni jaz in Pavla.

Rechbachova skozi življenje

Moja prva zaposlitev, ko sem prišla s šolanja na Dunaju, je bila na gradu Beinof pri Novem mestu. To je bilo tisto leto, ko je bil hud mraz. Krka je čez in čez poledenela in sèm na našo stran so prihajali volkovi (najbrž z Gorjancev); sankali smo se pod Beinofo in se jih hudo bali.

Pazila sem dva fantka, eden je bil star štiri leta, drugi pa dve. Tako sem po svoje zdaj jaz postala guvernanta ali vzgojiteljica. Rekli so mi »Schwester Gabriella«.

V bližini Beinofa so živeli naši sorodniki, na Starem gradu in na Otočcu. Moja svakinja je k nam prišla z Otočca. Ko je prišla na Krumperk, se ni kaj dosti razumela na kmetijske stvari. Ni vedela, kaj je žetev, rož ni poznala nobenih, razen vrtnic. Spoznala se je z mojim bratom, ko je bila na Krumperku na obisku, in že po osmih dneh sta se zaročila. Lepa je bila, zelo lepa, videlo se je, da je po starših malo španske krvi. Na Krumperku je takoj vzela stvari v svoje roke in mama se ni več počutila dobro. »Na starost hočem imeti mir,« je rekla in tako se je 1936 preselila v graščino Rebol na Zduši. S seboj je, kot vedo še danes povedati ljudje iz Mekinj in Kamnika,

pripeljala tri sinove. Eden se je potem priženil od tam na Zaprice pri Kamniku. Druga dva sta ostala še nekaj časa z mamo, ki je umrla manj bogata, kot takrat, ko se je poročila in prišla na Krumperk. To dokazuje tudi spomenik (ne grobnica) v Mekinjah, ki je dokaj skromen in na katerem piše:

Louise Baronin Rechbach, geb. Baronin Lederer-Trattner, 14. 8. 1869—30. 1. 1939.

Tako kot mama, sem tudi jaz odšla z doma, predvsem zaradi svakinje. Poročeni brat August ni zmozel dajatev, ki jih je terjala država, pa tudi gospodariti ni znal najpametneje. L. 1928 je posestvo — grad Krumperk — prodal Pogačniku iz Ruš. Od takrat prihajam v rojstno hišo le, kadar me pride kdo vprašat, kakšna je bila razporeditev sob, kakšno je bilo življenje, predvsem pa zaradi arhitektonskih rešitev.

Z Beinofa pri Novem mestu sem odšla v Beograd. Tam sem spet prevzela dva otroka, punčka je bila stara osem mesecev, fant pa tri leta. Skrbela sem za njiju, dokler nista šla v šolo. Na Kalemegdanu, med sprehodom z otroki, sem spoznala svojega moža. Mislila sem, da mi bo lažje, če se z njim poročim. Bil je precej starejši od mene, vdovec; hčerka je imela dva otroka. Zdaj sem spet pazila na otroke, najine vnučke. Preselili smo se iz Beograda v Sremsko Mitrovico, ker smo pričakovali, da bomo tam lažje živeli. Predvsem da bo cenejša hrana in manjši dnevni izdatki. Tam nisem prenesla klime. Zbolela sem za malarijo in tik pred vojno odšla na zdravljenje v Ljubljano. Odšla sem v Slovenijo sama, mož ni bil nikoli tukaj in me nikoli ni prišel obiskat. Imel je revmo, veliko sem ga negovala in zdi se, da sém mu zdaj, ko sem bila sama bolna, manjkala.

Ko se je začela vojna, sem bila 3 leta v bolnici. Nemci me niso pustili iz Doba (Domžal) v Kamnik, kjer je živel mlajši brat Herman. Poročen je bil z Elizabet Schneid in imel dva otroka, Renato in Klauza. Brat je bil pred vojno knjigovodja pri Titanu in v »smodnišnici«, potem pa župan. Zaradi sodelovanja z nemško oblastjo so ga po vojni obsodili, češ da je delal na obe strani. Kamničani in okoličani so zbrali več kot 3000 podpisov z dokazili, da jim je rešil življenje. Preprečil je tudi, da ni šla v zrak »smodnišnica«. Razumljivo je, da sem v tem času preživljala bratove otroke. Mož v Sremski Mitrovici je medtem prodal skoraj vse moje imetje, saj po drugi vojni nekaj časa ni mogel urediti pokojnine.

Na Zapricach smo se preživljali s pletenjem, veliko so pomagali tudi ljudje, ki so tukaj okrog Kamnika zelo prijazni. Ko je prišla iz zapora svakinja, se je začela ukvarjati s slikanjem fajans in keramike. »Zgubili« smo tudi Zaprico, brat in svakinja z otroki so se kasneje preselili na Dunaj. Zelo sem navezana na Hermanovega sina Klauza in njegova otroka. Hermana se iz časov pred vojno ljudje spominjajo, ker se je vedno vozil s kolesom. Rekli so mu baronček. Umrl je leta 1976. Star 68 let.

Najstarejši brat August, ki je ostal najdlje na Krumperku, je umrl star 86 let (rojen 23. maja 1898), imel pa je tri otroke, Josefa, Franzija in Marie. Za Augustom je bil rojen Arthur (4. marca 1904), ki živi danes v Slovenski Bistrici oziroma v Mozirju. Za Arthurjem je rojen Louis (14. sept. 1906), ki ni imel otrok, živi pa z ženo Inge pri Gradcu, no in nazadnje Herman, o katerem sem že veliko povedala, ker sem bila nanj najbolj navezana.

Ko se je Herman odselil, sem iskala majhno stanovanje, da bi živela sama. Pri dr. Sadnikarju so imeli takrat staro obolelo mamo, ki sem jo negovala. Njena volja je bila, da lahko ostanem v njihovi hiši vse do svoje smrti. Zdaj sem tukaj, pri sinu pokojnega zbiralca umetnin dr. Sadnikarja. Skrbim za muzej, ki je v tej hiši, dokler sem bila pri močeh, pa sem skrbela tudi za vrt. Sadnikarjevi (sinova zdravnik in

živinozdravnik) skrbijo zame, kot da sem njihova. Drugače pa imam majhno pokojnino po možu, da se lahko preživjam, čeprav v kakšen dom ostarelih s takšno pokojnino najbrž ne bi mogla. Vendar si kaj takega tudi ne želim, dokler ni nujno.

Zdi se mi, da v življenju nikoli nisem bila nesrečna. Bila sem lačna po drugi svetovni vojni, vendar je tudi to minilo.

Zusammenfassung

DIE TAGE AUF DEM SCHLOSSE, WIE SIE VON GABRIELE RECHBACH-ZEGARAC ANFANGS DIESES JAHRHUNDERTS ERLEBT WURDEN

Die Lebensweise auf dem Schloß Krumperk zeigt die Gegensätze zu den traditionellen Vorstellungen über den wunderbaren Reichtum, den Glanz und die Gewohnheiten auf den Schlössern.

Die Barone Rechbach, deren Vertreterin in diesem Beitrag, Rechbachs zweitgeborene Tochter Gabriele ist, lebten Ende des 19. und anfangs des 20. Jh. von der Land- und Waldwirtschaft. Das Gesinde wurde, besonders nach dem 1. Weltkrieg, kaum noch erhalten. Die meisten Arbeiten — mit Ausnahme in den Stallungen — wurden von den Familienmitgliedern bewältigt. Viel, sehr viel wurde auf den Garten und auf die äußere Instandhaltung des Schlosses verwendet.

Gabriele Rechbach wurde schon von ihrem Geburtshaus aus im spartanischem Geiste erzogen: alles um die bestimmte, festgesetzte Zeit, Ordnung, Bescheidenheit. Die Brüder durften in Internaten ihre Bildung erwerben, die Mädchen nur zu Hause. Die Liebeserfahrungen nur zu Gelegenheiten, die von den Älteren bestimmt wurden. Fast keine Tanzveranstaltungen, Besuche aus anderen Schlössern und Bewirtung mit Tee und Kuchen. Die Kinder wuchsen unter ihresgleichen auf und hatten keinen Umgang mit den Dorfkindern. Die Abgeschlossenheit macht sich auch in den Beziehungen unter den Ältern fühlbar, obwohl die Barone zu ihren treuen Dienern oft herzliche Kontakte herstellten.

Die Familie Rechbach verkehrte miteinander deutsch, die meisten von ihnen sprachen aber auch slowenisch. Die Sprachkenntnisse galten für mindestens so wichtig wie z. B. die Botanikkenntnisse. Falls etwas an die äusseren Anzeichen des Adels erinnerte, so waren es das Verständigen in mehreren Sprachen und das Aneignen der Lehren der Natur — die Biologie wurde mit der Heilkunde verbunden.

Die Veränderungen der Zeit, zwei Weltkriege und neue Gessellschaftsordnungen haben die Lebensweise auf dem Schloß Krumperk beeinflußt. Diese Veränderungen haben auf ihre Weise auch den Raum und teilweise sogar die Schloßarchitektur umgeformt. Im Salon, einst dem Mittelpunkt des Familien- und gesellschaftlichen Lebens des Schlosses, wohnten während des Krieges deutsche Soldaten, nach dem Krieg wurde dieser Raum von unserem Heer in einen Saal mit einer neuen hölzernen Bühne ausgestattet — einige Jahre nach dem Krieg diente das Schloß als Erholungsheim. Zu dieser Zeit wurde der obere Teil des Renaissanceganges verglast. Krumperk begann zu verfallen, jeder nahm ein Stücklein von ihm weg, kaum jemand steuerte etwas bei. Von einigen Jahren wurde das Dach renoviert. In einem Teil des Schlosses sind heute Magazine für Pferdefutter, im anderen die Strohgewerbesammlung. Im Erdgeschoß leben arme Leute, die keine andere Wohnung finden konnten; die Gemeinde versucht ihnen jetzt allmählich andere Wohnungen zu besorgen. Bisher gibt es keine langfristigen Pläne, wie man das Schloßgebäude erhalten soll. Die Ausführungen von Gabriele Rechbach dürften zu Entwürfen verhilfen, welches Aussehen man ihrem Geburtshaus und der Wohnstätte unserer Krainer Adelligen verleihen sollte.

Med udeleženci proslave ob 50-letnici Folklornega inštituta: prof. dr. Slavko Kremenšek v pogovoru s prof. dr. Jerkom Bezićem iz Zagreba.

(Foto: Naško Križnar)

SVATBENE ŠEGE V SPOMINU ZILJANOV

Helena Ložar-Podlogar

S svojim prispevkom Poročila o svatbi pri Ziljanih od konca 18. stoletja do danes¹ sem kronološko zbrala, razčlenila in kritično podala tiskane in nekatere rokopisne vire o slovenskih ženitovanjskih šegah v Ziljski dolini. Morda je prav, da to zgodovinsko sliko dopolnimo z opisi ziljskega ženitovanja kakor živi še danes, če drugače ne, vsaj v spominu Ziljanov. Lastne terenske raziskave² v Zahomcu, Spodnji in Zgornji Bistrici, v Gorjah, na Brnici in v Dulah, anketno gradivo in odgovori informatorjev-Ziljanov na vprašalnico Inštituta za slovensko narodopisje³ in omembe ženitovanjskih šeg na terenskih tonskih posnetkih Sekcije za glasbeno in plesno narodopisje,⁴ vse to nam kaže podobo ziljske svatbe v zadnjih desetletjih. Prav je, da ta spomin v zapisu ohranimo mladim rodovom.

Stara navada, ki pa se je ohranila še do zadnjih let, je bila, da so za možitev godna dekleta na večer pred sv. Tomažem (20. decembra) hodila poslušat pod okno kake vdove. Če je bila vdova sama v sobi in ni govorila, so verovali, da se de-

¹ Helena Ložar-Podlogar, Poročila o svatbi pri Ziljanih od konca 18. stoletja do danes. Traditiones 10—12, Ljubljana 1984, 113—144.

² Z Ziljsko dolino sem se prvič srečala septembra 1966, ko so v Zahomcu priredili vsakoletno štehvanje. Ob pogovoru z vaščani se je porodila misel, da bi za filmom o štehvanju posneli še Ziljsko svatbo. Od tega leta dalje sem kontinuirano zbirala gradivo, ki so mi ga posredovali informatorji:

Bistrica na Zilji — Hana Druml, Joz Druml, Fridl Pipp, Mertl Godec, Anton Wallner, Anton Kuhling, Janez Pipp, Marija Popotnik; *Zahomec* — Niko Kriegl, Martin Zwitter, Pavla Wiegele, Martin Wiegele; *Blače* — Neža Anderwald; *Dole pri Šmohorju* — Marija in Franc Wutti; *Zmotiče/Brnca* — Walter Gutovnik, Janez Mertl; *Limarče* — Katarina Warmuth; *Dule* — Lojza Jank, Gertruda Verničnik; *Preseka* — Marija Zankl; *Moste* — Jera Jank, Neža Petrič; *Drašče* — Jozef Schnabl, Millonig Stana; *Gorje* — Hanzej Mešnik; *Smolčiče* — Edvin Urbanc; *Melviče* — Frančiška Pernul, Lena Märtil; *Mele* — Lenka Kopitsch; *Potoče* — Rosvita Vospernik; *St. Lenart pri sedmih studencih* — Avguštin Cebul.

³ Anketa o šegah in verovanju »življenjskega cikla«, B. ŽENITOVANJE, Vprašanja. Sestavila Helena Ložar, Ljubljana, Inštitut za slovensko narodopisje SAZU, 1969.

⁴ Posnetki na trakovih GNS, št. 793 (Potoče), 798 (Melviče), 803 (Bistrica na Zilji), 845 (Moste in Limarče), 846—849 (Dole), 850 (Dole, Limarče) in terenski zvezek Koroska 4 (Zmaga Kumer).

kle v naslednjem letu ne bo poročilo. Več upanja pa je dekile dobilo, če je slišalo vdovo govoriti, posebno še, če je med pogovorom bilo izgovorjeno kakšno moško ime. Dekle je bilo prepričano, da bo tako ime njenemu bodočemu možu. Kadar sta fant in dekile bila že »črjez mera guadna« (že zrela) in ni še nič kazalo na ženitev, sta šla na velikonočni ponedeljek v Šteben (Sv. Štefan v Ziljski dolini) »ušafanče prosit« (ušafan — iz nem. für jemanden erschaffen sein — ustvarjen za koga, torej prosit za zakonskega druga). Na silvestrovo pa so »trunčevali« (vedeževali): na klop so poveznili osem skled, pod vsako pa dali določen predmet: prstan, oglje, brinco (smrekovo vejico), čecho, glavnik, rožni venec, butaro, možnjo. Vsak predmet je imel svoj pomen. Trikrat so vzdigovali. Po predmetu, ki so ga večkrat našli pod skledo, so sklepali o prihodnosti. Mladino je seveda najbolj zanimal prstan, ki naj bi pomenil poroko v novem letu. Trunčevanje se je ohranilo vse do današnjih dni, čeprav je danes le še igra za krajši čas.

Preden je ziljski fant smel misliti na snubitev, je moral prestati vrsto obveznosti. Pred prvo svetovno vojsko je bilo treba najprej k vojakom; šele po odsluženi vojaščini je bil lahko »puršt« (iz nem. Bursche — fant). Tako je bil ziljski fant star že 23 let, ko je mogel biti sprejet v »konto« (fantovsko družbo). Fantje, ki jih je zajela prva svetovna vojska, so se vrnili domov stari več kot 30 let. Pri tej starosti niso dobili več pravega stika z dečlami, ostali so v ozadju. Starostna meja za sprejem v konto se je nato po prvi svetovni vojski znižala. Fantom ni bilo treba več čakati, da odslužijo vojake. Vsak je bil lahko sprejet v konto pri 20 in celo pri 18 letih, torej že prej, »ko je puob k žounirjem šeu«.

Sprejem fanta v fantovsko družbo — konto — je bil nekoč slovesen. Stari ljudje še pomnijo izraz »anšuat« za sprejemni obred. (Dosljej je ostala etimologija za ta izraz nejasna.) Mladenič je sedel med kontovci, navadno pod lipo; najprej jim je moral izročiti določeno vsoto denarja. Ponekod je moral fant prestati razne preizkušnje: moral je jesti sol in poper, hitro odgovoriti na nekaj vprašanj, preskočiti mizo, mirno prenašati izzivanje starejših fantov. Šele po prestanih preizkušnjah si je lahko izbral »kotra« (bötra), brez katerega ni smel prestopiti praga gostilne ali iti na plesišče.

Starostna meja za sprejem v konto se je v štiridesetih letih tega stoletja še znižala na 16 let, zadnja leta pa posebnega obreda za sprejem sploh nimajo več.

V Dolah v Ziljski dolini so se fantje navadno zbirali pri »mehoucu« (harmonikarju) na »jesbi« (izbi, v hiši), ali kar pred hišo, kjer so navadno peli. Tudi hlapci so smeli zraven, medtem ko so mlajši fantje smeli le od daleč poslušati. Če pa se je kateri silil preblizu, so ga nagnali tudi s kolom, če opomin ni zalegel. Še po vojski so premladega fanta nagnali: »Dovta s tébo!« Le včasih so se fantje zbirali med tednom, redno pa ob sobotah potem, ko je drugi »fajramt zvonu« (iz nem. Feierabend — delopust). Poprej je moral biti hlev pospravljen in komati namazani.⁵

Tudi v Ziljski dolini je fantovska družba, konta, v razkroju. Po drugi svetovni vojski živé samo še ostanki v Spodnji Ziljski dolini, kjer kontovci (kontucij) še redno vsako leto organizirajo žeganje (»žegen«) s štehvanjem in prvim rejem pod lipo.

Fantovska družba je nekoč imela več pravic, ki jih je sprejemala največkrat kot dolžnosti. Če je bila npr. organizacija štehvanja res dolžnost konte, pa so si

⁵ Franc Wutti (pri Vinklerju) trak GNS, št. 848, posneto v Dolah 25. 9. 1976.

pravico varovanja deklet sami vzeli kot dolžnost. Pod okno klicat, vasovat, je šel lahko samo »kóntuc« in še to le iz domače vasi. Tujega vasovalca so ujeli, mu nadeli komat, ga vpregli v »kúrtuc« (voz z dvema kolesoma), zlezli vanj, da jih je vozil, kamor in kolikor časa so zahtevali. Vendar so fantje kljub temu pogosto hodili vasovat v sosednje vasi, čeprav so še po vojski imeli težave z domačini. Največkrat je prišlo do pretepa, tistemu pa, ki se je pripeljal z vozom (in mnogokrat z ukradenim konjem), so domači fantje voz zvezli na streho, pogosto pa so ga poprej še »nakidali« z gnojem. Premladega, pa tudi neljubega vasovalca je dekle polilo z vodo, če pa so ga ujeli kontovci, so ga pomočili v korito.

Vasovali so največkrat ob sobotah in nedeljah, prepovedano pa je bilo ob petkih, v kvatrnih dneh, v adventu in v postnem času. »Kvatre te bodo prbile na duri, al boš šel k dečlam,« se spominja svarila matere Franc Wutti (Vinkler) iz Dol. Tudi tast mu je pravil, da je šel tudi »prentlat« (uasuat) na kvatre. Prišel pa je samo do stoga, kjer ga je nekaj tako prestrašilo, da je prišel čisto bled domov. Menda je videl pri stogu črnega psa, ki ni bil »ne pes ne nač« v »copah in vendar nag«. Takoj je pomislil na kvatre.⁶

Danes se fant in dekle domenita, da se sestaneta kjerkoli, vendar je izraz »vasovanje« ostal v navadi tudi za tak sestanek. Vasuje danes lahko vsak fant, ne glede na starost in okolje, iz katerega je doma, prav tako ni več »prepovedanih dni«. Vendar pa starejši ljudje ne odstopajo od teh starih »užanc« (iz ital. usanza — šega, navada) in pogosto prav po tem sklepajo, kakšen fant je. (Kdor je količkaj olikan, že ve, kdaj sme priti.)⁷

Preden so šli k svojim dečlam, so fantje, »puršti«, navadno nekaj časa peli pod lipo. Spored vasovalskih pesmi je bil, lahko bi rekli, standarden. Spominjajo se npr. takih pesmi:

Ad Bvašči bese prač
da Šmehora,
sa dečle vse moje
da Bistrice...⁸

Jes pa pojdan u puanina,
kadar liepa ura bo.
Kadar začne dežeuati,
se puaninče jočejo.
Včasih sira, včasih skute,
včasih pa kaj drugega.
Jes na gren zaolo sira
bol zaolo skute kar.
Jes le gren zaolo Muajce,
ki je lubica moja.⁹

Je komaj nuoč storioa se,
sen stopu na gorica,^{9a}
sen slišu fanta luštnega,
ki k moji dečvi jucka.

Le čaj, le čaj ti dečva ti,
te bon pa jes nauču.
Al boš ti družga lubioa,
te bon pa jes zapustu!

⁶ Kvatre so prvotni »sveti dnevi« ob začetku letnih časov.

⁷ Odgovor na anketno vprašanje št. 34 C (Niko Kriegl).

⁸ Odgovor št. 40 A.

(Bvaška bjes = Blače ali Bvačane)

⁹ Gl. op. 8. Pesem je posnel tudi L. Milisavljevič v Gorjanah in v Bistrici leta 1969.

^{9a} (gorica = dvorišče)

Varianta:

In ko je noč storiua se,
sem stopu na goriščo,
sem slišau fanta družega
k'je k moji dečli vriskau.

Jes sem pa sam pri sebi djau,
jes bom to dečvo skušau,
al' ljubi fanta družega,
jo bom pa jest zapustu.¹⁰

Poleg teh treh pesmi so peli še druge, npr. »Stoji, stoji tan lipica...«, »Hanzlček je šou na jago...« itd. Med vasovalskimi pesmimi je mnogo takih, ki prvotno niso ziljske. Veliko so jih s sabo prinesli vozarji, »furmani«. Lega Ziljske doline, posebno pa zamočvirjenje prostranih pašnikov v spodnjem delu kot posledica podora Dobrača leta 1348 in s tem povzročena preusmeritev gospodarstva na konjerejo (kisla krma), so Ziljane že zgodaj napotili, da so postali najprej tovarniki, »žamerji« (iz nem. Säumer), nato pa vozarji, »furmani«, saj so bili sredi stare prometne poti, ki je vodila na eno stran proti Beljaku do Dunaja in Salzburga, na drugi pa po Kanalski dolini do Trbiža, od tam pa ali ob Beli v Furlanijo ali čez Predel na Goriško. Vozarji, »furmani«, so bili komunikativni ljudje in so zato mimo besednih paberkov iz furlansko-italijanske soseščine prinesli od svojih slovenskih rojakov v Kanalski dolini in na Goriškem marsikatero, tam razširjeno, v Ziljski dolini pa neznano pesem.

Nevesto so včasih sinu izbrali starši in se jim ni zdelo pomembno, da bi se fant in dekle prej »zamjerkala« (opazila, osebno spoznala). Premožni kmetje so iskali svojemu sinu nevesto, ki bi mu bila po premoženju kar se da enaka, ki bi se po »vseh partah najbolj rajmava k šišə« (šiša = hiša). Svoje dni so se ženili zunaj domače vasi, kar nam potrjujejo že najstarejši viri. Na splošno pa ljudje, če jih glede tega povprašamo, odgovorijo, da si fantje sicer pogosto poiščejo nevesto drugod, ne v domači vasi; ni pa to pravilo, saj velja, pravijo, tudi stari rek: »Žanitə blizə, pa kotrintə (botriniti) djelə (daleč)«. Mladima je domača pomoč pač vedno dobrodošla, »kotrina« (botri) pa je vsuaka žuhta«, s katero se ni dobro spreti in je bolje, da je daleč stran.

Začetek ženitovanja je bilo snubljenje »vjergvanje«. Navadno je šel »vjerovat« (snubit) ženin z očetom. Prosila sta še kakšnega sorodnika, »kotra« (botra) ali prijatelja, da so šli skupaj »na vjergbe« (snubitev). Tudi za snubljenje so bili določeni dnevi — navadno sobota ali nedelja zvečer in sicer najrajši v adventnem ali postnem času, ker so bile poroke navadno v pustnem času, sicer pa šele po veliki noči. V »vafəntə (adventu) bəl v puastə navjergvat (zasnubiti), pa a pustə bəl pa velčə nočə žanitə,« pravijo Ziljani.¹¹ Dekletove starše so navadno obvestili, da bodo prišli snubit. Snubci so takoj spoznali, ali so v hiši dobrodošli. Če so jih pogostili s klobasami in vinom, je bilo upati na uspeh. Prazna miza ali pa le »vidrea« (latvica) kislega mleka pa je zgovorno pričala, da so prišli zaman. Potem je šel »žobar« (govorica) po vasi, da so pri »vjergvanju dobili le čisu mliek in vilice«. Če pa so se sporazumeli in so »vjergvovci« nevesto »navjergvali«, so se objeli in poljubili, nato pa takoj domenili, kdaj bodo šli v župnišče »aklic 'nter dajat«, kdaj pogodbo delat in kdaj bo »vascit«.

»Aklic 'nter dajat« sta šla ženin in nevesta z očetoma. V oklicnih tednih je hodila nevesta vsak dan k maši, ob nedeljah, ko so ju oklicali, pa sta morala biti oba navzoča, da sta slišala oklice. Verovali so namreč, da bodo otroci gluhi, če bi se temu

¹⁰ L. Milisavljevič je pesem posnel febr. 1975 v Bistrici. Varianto te pesmi iz Dolan poznam s traku GNS, št. 848.

¹¹ Gl. op. 7, odgovor 75.

skušali izogniti. Čeprav pravega snubljenja danes ni več, pa so oklici ostali, ker so po cerkvenih postavah predpisani. Mladi par oklicjejo trikrat, lahko pa tudi enkrat za trikrat. Pravijo, da so mlada dva »črjez kancel vrgla«.

Kaj bo nevesta dobila za doto, so določili že pri »vjergvanju«. Seveda pa so morali vse to še pri notarju potrditi. Rekli so, da gredo »v Kuošter evertrog (iz. nem. Ehevertrag = ženitna pogodba) delat« — tj. šli so k notarju, ki je tedaj bil v Podkloštru (Arnoldstein). Od leta 1783 je bil tu sedež gosposke. Graščina je bila poprej benediktinski samostan, od tod se je ohranilo ime. Pri notarju so zapisali, kolikšen bo nevestin »djiv« (del, delež, dota): koliko bo dobila krav, prašičev, kokoši in koliko polja. To je potem ostalo v njeni lasti. Starši so prispevali tudi denar, k temu pa je bil ženin dolžan pripisati še »cutopleng« (iz nem. Zudopplung). Če je npr. imela nevesta 1000 rajniš (goldinarjev) »djiva«, ji je ženin pripisal še 300 ali 500 rajniš »cutoplenže«. Med obema vojskama je nevestina dota znašala 1000 do 5000 Sch, danes pa kmetje odštejejo med 30 000 do 100 000 Sch, poleg tega pa prispevajo še del v naravi, bodisi njive ali pa opravo (sobo, kuhinjo itd.). Včasih so starši doto izplačali teden dni po poroki, ko sta prišla mlada prvič na nevestin dom na južino. Danes to ni več določeno.

Zaroke Ziljani nekoč niso poznali. Šele med obema vojskama je prišlo v navado, da je fant dekletu kupil prstan z belim ali rdečim očesom, ki ga je dekle nosilo na levi roki. Kmalu zatem, ko je bila nevesta »navjergvana«, je tudi sama napovedala obisk na ženinovem domu. Z materjo in včasih tudi s »kotre« si je hotela ogledati svoj novi dom. Šla je »na oglade«. Razkazali so ji hišo, posebno izbo, kjer bo stala njena oprava. Vodili so jo tudi po posestvu, sama pa je naskrivaj preštela, koliko komatov visi pred hlevom. Če pa se je fant »cu ženu« (priženil), ogledov seveda ni bilo.

Zadnji teden oklicev sta ženin in nevesta naprosila kakega sorodnika ali prijatelja, da bi v njunem imenu šel vabit »na vascit«. V svate so vabili tete in strice in obvezno botre. Premožnejši kmetje, ki so priredili veliko »vascit«, pa so vabili tudi daljne sorodnike, prijatelje, predvsem pa sosedo. Pred prvo in še med obema vojskama je vabil poseben »vāduc« (vabovec), po vojski pa le še včasih, sicer pa vabita ženin in nevesta vsak svoje svate. »Vāduc« je bil »vascitra« oblečen, nosil je »búrmes« (črn, dolg plašč — na Štajerskem burnus), v rokah je nosil planinsko palico in na njej privezan »vascitra pušelč«. Lahko je »rajtu« (jahal) težkega ziljskega konja, ki je imel rep na kratko, po ziljsko zvezan, v repu in na glavi pa trakove svetlih barv. Lahko pa je »vāduc« šel tudi »k nuágam« (peš).

Z vabljenjem (»uadanjem«) se že začne, lahko bi rekli, spektakularni del ženitovanjskega obreda. »Vāduc« govori v stalnih obrazcih, ki sicer niso tako bogati kot npr. vabilo pozvačina v Prekmurju, so pa stereotipni, povezani s tradicijo in več ali manj enaki za vso dolino. Za pozdravom »Hvalen bode Ježeš Krišteš« je povabil takole: »Sen prišu ad ženina mpa ad nabeste pasvan, da bæ pristopla k vascita.« Povedal je še ime ženina in neveste in čas, kdaj bo vascit. »Vāduc« je to povedal sedeč na konju pred hišo. Če pa je prišel peš, je stopil v hišo. Gospodinja mu je namesto odgovora podala nož in nenačet hlebec kruha, od katerega je potem, ko je na spodnjo stran hleba z nožem naredil križ, rekoč: »Bug uaća, sin in svetə duh«, odrezal majhen krajčič in ga spravil. Brez besed je s tem dobil potrdilo, da je bilo vabilo sprejeto in po številu krajčičev so potem vedeli, koliko povabljenih se bo »vascitra« udeležilo.¹² Tudi še takrat, ko na ženitovanje ni več vabil vāduc, ampak samo

¹² Odgovori 161—177.

ženin in nevesta vsak svoje svate, je ta navada ostala in sta pri vsaki hiši, kjer so se namenili priti na vascit, dobili »krajčec«. Smela pa sta stopiti le do »meta« (tj. srednji tram v hiši), se ustaviti in povabiti: »Bug vas primi. Mati pa uoča so rekli, pa tudi jes vas prosen, da bi prišli k mené k vascit.«¹³

Že pri snubljenju sem omenila, katero znamenje je pomenilo, da so snubci nevesto »navjergvali«, da je torej snubitev bila sprejeta, ne da bi jim domači to povedali. Pri vabljenju se srečamo z drugim nemim odgovorom, izraženim le z znamenjem — krajčičem kruha. Takih »znamenj« pri ohceti srečamo lepo število in prav pri ziljski svatbi stopajo precej v ospredje. Pripadnikom iste etnične skupine so povsem razumljivi in jim povsem nadomeščajo razlago ali z besedami izražen odgovor. (Pojav obravnava danes semiotika, tj. splošni nauk o znamenjih in simbolih, ki raziskovalcem šeg lahko razloži marsikateri pojav.)¹⁴

Povabljeni svatje so na nevestin dom začeli nositi »dare« in prispevke za ženitovanjsko gostijo. »Kotrina« (botrinja) je navadno prinesla nevesti posteljnino, ženinu pa so dali denar, včasih pa tudi konjsko opravo. Tudi ženin in nevesta sta se med seboj obdarovala. Ženin je nevesti kupil »vascitate črjevlje«, ona pa njemu »vascitan srejšče«. Nekateri avtorji vidijo v tem simboliko: ko nevesta obuje čevlje, se podredi možu, srajca pa naj bi pomenila zakonske vezi.

Na soboto pred poroko so se pri ženinu zbrali kontovci z lepo okrašenimi vozovi. Domači so jim najprej postregli, ko pa je odzvonilo poldan, so se vriskaje odpeljali po nevestino »banko«, kakor imenujejo nevestino balo na senčni, ali »čisto«, kakor ji pravijo na sončni strani Zilje. Rekli so tudi, da gredo »čisto vozit«. Število voz je govorilo, kako bogata je nevesta. »Bankovci« (vozači bale), ki so vsi stali na prvem vozu, so med potjo glasno prepevali, niso se pa nikjer ustavili.

Na durih nevestinega doma jih je pričakal oče in jih povabil na južino, potem pa so začeli nositi »banko« na vozove, začeli so »banko basati«. Določeno je bilo, kaj je treba naložiti na prvi voz in kaj na zadnjega. Prvi predmet, ki so ga prinesli iz hiše in ga naložili na prvi voz, je bilo »nišče« (nečke). Na nišče so vselej postavili kolovrat s »tenčico«, ki jo je bila napredla nevesta. Potem so na ostale vozove naložili vse, kar je sodilo k bali: omaro, »topelšpanig« (dvojno, zakonsko) posteljo, po ziljsko postlano, s »škarjami« pri straneh in »dilo« pri vzglavju, »kauterč« (prešito odejo), mize, stole, kuhinjsko opravo, grablje, vile, motiko, srp, pečne vile in lopato, grebljico (»krukvo«) in trlico. Na zadnji voz pa so obvezno postavili »banko« (»čisto«) — skrinjo, v katero so bile zložene prtne rjuhe, več »štukov« (kosov) prta (platna) in prtene vreče, v vsaki pa po pol birnja (tj. dve četrti, birn = 4 četrti, 1 četrt = 13 kg) od vsakega žita. »Čiste« so bile nekoč lepo »namalane«, ¹⁵ največkrat je bila na skrinji upodobljena krstna patrona neveste. Naložili so še jerbace, v katerih je bila v »seno naravnana« kuhinjska posoda. Starejše ženske pa se spominjajo, da so ponekod (npr. v okolici Brda) »porcelanasto« posodo ženske navadno nosile v jerbasih na glavi in je niso vozili. Za zadnji voz

¹³ Posnetek na traku GNS, št. 849, posneto pri Vinklerju (Franc Wutti) v Dolah pri Šmohorju dne 25. 9. 1976.

¹⁴ Meyers enzyklopädisches Lexikon, Bd. 21, Mannheim/Wien/Zürich, 1977, str. 567.

¹⁵ Trak št. 850, posneto pri Katarini Warmuth in Mariji Zankl, v Limarčah 26. 9. 1976.

so privezali, ali kakor pravijo »oprтали«, kravo, če pa je bila nevesta doma iz zelo bogate hiše, ji je oče primaknil še konja in »hotiča« (prašička). Kadar pa se je ženin »cu ženu« (priženil), ni bilo krave, pripeljal je le konja.

Stara pravica »bankovcev« je bila, da so v nevestini hiši, pa tudi pri sosedih, kradli vse, kar ni bilo zaklenjeno. Najrajši pa so ukradli petelina in kokoši, če se je količkaj dalo, pa tudi zibel.

Balo sta spremljali nevestina »kotra«, ki je bila pri »vascitu« za »rjušenco«, in nevestina sestra. »Rjušenca« je v naročju držala jerbas, poln narezanega kruha, ki ga je spotoma delila mimoidočim. Kruh so delili zato, da mladim v življenju ne bo zmanjkalo »troštarja dare svetega duha«. (Ta rek se ponavlja večkrat povsod enako; zveza besed je nerazumljiva, čeprav vemo, da je s tem mišljen »božji dar« tj. kruh).

Šele ko je bilo vse »nabasano« — ko je bila bala naložena, se je na pragu prikazala nevesta z žegnano vodo. Z desno nogo je pred prvega konja v tla naredila znamenje križa, povlekla konja za nekaj korakov naprej, nakar je začela kropiti od prvega konja do zadnjega v smeri, kakor »sonce hode, ad zjutršni strane prute večjeršnji«. Potem se je umaknila nazaj v hišo, bankovci pa so pognali konje. Tudi med potjo so kradli, lovili so kokoši in jih skrivali v »nišče«. Pri vsaki gostilni so se ustavili (»cukjervali«), vendar niso zapustili vozov, ampak so jim pijačo prinesli ven. Po vasi pa so odmevale fantovske in tudi že ohcetne pesmi. Danes se ljudje še spominjajo, katere pesmi so bankovci navadno peli. Znane so:

Ki to vas prosin, luba mati,
ki na rute me kna dajte.
V ravnah so žie čriešnje zrele,
na rutah je še snieg na streše.¹⁶

Dečva me nose črjevelče,
črjevelče so draje
šivane, šivane,
s srjebran so kovane.¹⁷

*

Al mi na Ojstrk pridama,
te ljepe dečle vidima.
Ljepe sa dra Uklce,
kə maja krive coklce.

Še ljepša sa Rožanklce,
kə maja douje jankice.
Najlepša sa dra Zlankice,
kə maja kratke jankice.¹⁸

*

Pr Zili ruožce rastaja
pozimi naj palietí.
Tur hoče ruožce trgati,
mor k Zili ponje priti.

Mrzli betri pišaja,
bo teva zima biti.
Dečva nema šocaja
bo mogva od mraza umreti.

¹⁶ Pesem je povedal N. Kriegl iz Zahomca septembra 1966 in jo pozneje tudi zapisal pod odgovor 283 in 347. Prvič je bila javno predstavljena na koncertu Vascit pr Zilə leta 1977 v Št. Jakobu v Rožu.

¹⁷ L. Milisavljevič zapisal v Bistrici pri Flajškarju leta 1970. (N. Kriegloma varianti: ... s srjebran akavane. — Odgovor 283.) V verz 2: draje = drage.

¹⁸ Odgovor št. 39.

Liepa dečva ruoža,
daklier ti nemaš moža.
Al boš ti moža meva,
tedaj bo druga peva!¹⁹

Poleg teh pojejo tudi »Ke žunirčan jes pojdam, žunireč jes bom...« »U Ceblovce na puace...« »Hanzlč mə kuojnje pase...« in še nekatere druge pesmi.

Ko pridejo bankovci pred ženinov dom, jih na pragu pričaka ženinova mati. Kakor prej nevesta, tudi ona pokropi vse vozove, ki so pripeljali balo, z blagoslovljeno vodo v smeri sončne poti. Medtem rjušenca deli kruh otrokom in tistim, ki so prišli banko gledat. Bankovci začno »zbəsvatə banko« (raztovarjati vozove), nakar rjušenca in nevestina sestra uredita posteljo. Nekdaj je nevesta pripeljala le eno široko posteljo (»dopelšpanig postelj«), ki je imela ob straneh lepo okrašene posteljne škarje in desko k vzglavju. Ziljska postelja je bila zelo visoka, vanjo pa je bil vdolan tudi predal, ki so ga potegnili ven in je v njem spal najmlajši otrok. Ko sta ženski uredili sobo, ju je ženin peljal v hišo, kjer so jima postregli, nato pa sta vsem domačim izročili »prgudnje«, (prgudnja, prguad = zgodaj, prezgodaj, kar naj bi v tem primeru pomenilo priložnostno darilo neveste vsem domačim na ženinovem domu). Mati je navadno dobila blago za obleko, oče in bratje srajce, sestre »caneteljne« ali predpasnike. Če so bili pri hiši tudi »šləžebni« (posli), je obdarila tudi nje.

Ženin si je v času oklicev med brati, sorodniki ali prijatelji poiskal »mendirarja« (iz banderar, bandera — it. bandiera = zastava), ki je potem pri svatbi imel glavno besedo. Skrbel je za zabavo, predvsem pa za to, da je vse potekalo po ustaljenem redu, moral je paziti na »mendiro« (svatovsko zastavo), na svoj klobuk, predvsem pa na nevesto, kajti če bi jo kdo ukradel, bi jo moral on poiskati in »ven kupiti«.

Nevesta pa si je morala izbrati družico. Obe sta bili na poroki enako oblečeni, celo venec sta imeli obe na glavi, tako da ju je bilo težko ločiti.

Birmanski »koter« je na svatbi navadno bil »za moža« tj. za starešino, rjušenca pa je, kakor že omenjeno, birmanska botra. Ostalim svatom pravijo »vascitan« (ohcetni).

Zadnji teden pred vascitjo je mendirar prinesel družici »kuábuk« (klobuk), da mu ga je lepo »ocirala« (ozaljšala) z belo mirto, ki je prekrivala vso levo stran klobuka, in s trakovi, ki so mu viseli po hrbtu. Iz lepe ziljske rute (»canetelna) pa mu je naredila mendiro tj. svatovsko zastavo. Klobuk in »zasukano« (zvito) mendiro je na dan poroke poslala na ženinov dom.

Zadnji dan pred poroko je bila navada, da se je ženin pri konti »ven kupoval«. To je bilo slovo fanta od samskega stanu, od konte in od petja na vasi. To slovo je ženin navadno pripravil v gostilni, redkeje na svojem domu. Prešel bo v družbo mož, seveda pa se bo moral po poroki v to družbo »nterkupvatə«. Ljudje pa se še spominjajo, da so v starih časih dan pred poroko tam, kjer se je nevesta »bek ženiva«, ženinu prinesli krancelj, ki ga je moral odkupiti. Če pa se je »puršt bek ženu«, so pa dečle prinesle krancelj, vendar ga je tudi ženin moral plačati. Ni pa bilo nikdar v navadi, da bi se neveste poslavljale od svojih prijateljic.

¹⁹ Zapisala pri N. Krieglu avgusta 1967. Pesem prvič predvajana po zapisu L. Milisavljeviča na koncertu (gl. op. 16).

Na dan poroke (navadno na nedeljo ali ponedeljek, danes pa največ ob sobotah, nikdar pa v postnem in adventnem času) so se ženinovi svatje zbrali na njegovem domu. Dobro znamenje je bilo, če je na dan poroke deževalo, da bo mladima »cu čidavo« (kidalo). Svatom so najprej pripravili »bruštek« (zajtrk), nato pa se je ženin poslovil od bratov in sester, starše pa je prosil odpuščanja za vse skrbi in žalitve rekoč: »Prosn adpestite me, al sn vaja kej užalu,« oče in mati pa sta ga pokropila in ga pokrižala. Potem so se svatje uvrstili v sprevod. Prvi je šel mendirar z »zasukano« mendirom, nato moški svatje, kot zadnja sta šla starešina in za njim ženin, šele nato so se v sprevod uvrstile ženske. V starih časih so moški največkrat jezdili, ženske pa so se vozile na vozovih in ljudje so šteli, koliko »miz je bilo na konjih«. Vozovi in konji so bili lepo okrašeni s trakovi in cvetjem, voznikov bič pa z drobnim vencem iz »žingrada« (iz nem. Sin(n)grün = zimzelen/Vinca minor). Kasneje so hodili peš, če je bila nevesta v isti vasi kot ženin in če cerkev ni bila predaleč.

Prihod na nevestin dom pa se je razvil v pravo ljudsko igro. Glavni »igralci« so bili: mendirar na ženinovi in nevestin oče ali kak drug nevestin svat na nevestini strani. Ko so se ženinovi svatje bližali nevestini hiši, so zapeli:

Pašluši paštjena nabesta,	Ta kranclč boš muogva uzete,
pašluši mendirarču guas.	pa stopete u zakanšče stan.
Mandirarč pa ceste prvrišče,	V tjen stane boš muogva ževete,
ke made da tjebe abuast.	da kuanca žebljenja svojga.
	Pa peva boš tucala haja,
	k boš zibava sinčka svojga. ²⁰

Pred hišo neveste pa so se že spraševali:

Al je to tista šiša,
al je to tista bjes.
Al je to tista dječva,
k sn huodu k njej u vjes.²¹

Začeli so nevesto »vzegvat« (»vzdigovati« — v tem pomenu klicati). Mendirar je hotel vstopiti, toda vrata so bila zaklenjena. Začel je klicati in trkati (»potumrati«). Razvil se je dvogovor med obema strankama — »prerekvanje tə pa sən«. Nevestini domači so se pretvarjali in niso hoteli vedeti, kdo je pred vrati ter od kod in zakaj so prišli. Mendirar je dopovedoval, da so z »jutrsne dežele« in da bi »əna ruažca melə«. Tisti v hiši pa niso hoteli prej odpreti vrat, dokler jim ženinovi svatje niso pravilno rešili nekaj ugank, npr. »Čier Bug je bul bogat — ta nienščə, bəl ta suabenio?« Odgovor: »Ta nienščə, k'se pele u nabiesa, naš pə ki houdə.« — »Tu bəl špara črieule, Suabenc bəl Niənc?« Odgovor: »Suabencə nosja črieule ki na nuogah, Niəncə pa tudə nə rokah.« itd. Na pragu se je prikazal nekdo, ki je proti mendirarju obrnil »bidle« (burklje), drugi pa je pripeljal prvo nevesto — staro

²⁰ Odgovor 347; zapisal tudi L. Milisavljevič v Bistrici 1975. leta.

²¹ Terenski zvezek Ziljska dolina (Helena Ložar), september 1966, avgust 1967 (Bistrica na Zilji) — gl. tudi odgovor 354.

žensko, grdo oblečeno s slamnikom na glavi, ki so ji rekli »ta suamnasta«, s pripombo: »Tulə mama jəna, bə sə rada žaniva, bo ja dra ta prava.« Toda za mendirarja je bila »dra cu stara« in je »na morja metə«. Da pa ne bi »zastojn čakava«, so jo »ven puačalə«. Mendirar ji je stisnil nekaj denarja v roke in prosil »za kej boljšega, da se bə vramavo za pušlč«. ²² Naslednja »nevesta« je bila že mlajša. Pripeljali so družico. Mendirar je bil zadovoljen in je rekel, da bo »tota zvez za se«, za pravo pa je še moledoval: »Bə blə tak duabrə mpa paledle v šiša, morebitə je še čə kəka ruažca za ženina, da nə bo scagu.« V Dolah pa se spominjajo, da so se pred zaprtimi vrati nevestine hiše takole pregovarjali:

Mi smo prišli v vašo hišo,
da b'nam dali vašo hčer.

Mi b'van jo dro radi dali,
al' b'vedli kam je šua.
Al je šua prašiče futrat,
b'l je šua pšənica plet.

To so zapeli trikrat, nakar so nevestini eno staro »ven komandirali«. S tisto niso bili »anferštandn« (sporazumni) in je potem še dolgo »daurouo«, da so pravo poslali. ²³

V prejšnjem stoletju je bilo še v navadi, da sta mendirar in družica razvila dvogovor, ki je na koncu izzvenel v nekakšno prošnjo za srečen konec »vascitə«:

Pralubə muajə suatə,
ki stoptə stej v stran,
da jes muaja držicə
pa sriedə puac dan.

Družica ga pozdravi:

San Ježeš, Marija nej bosta s tebo,
sə mə niskə prklonəš,
pa kranclč tvoj bo.

Nato mu je okrog klobuka položila venec, mendirar pa se ji je zahvalil:

Prav lepə zahvalən, držica jəs tə,
kə sə təkə z liepamə ruožcamə acirava mə.

Družica še prosi:

Čir sma v buažjan imenə tota vascitə začelə,
da bə v buažjan imenə ən srenčn kuanc melə. ²⁴

²² Gl. op. 21.

²³ Povedala Lojza Jank po pripovedovanju Delharjeve mame (Verničnik Gertrude) — posneto na traku GNS, št. 848.

²⁴ Stara pripovedna pesem, ki je niso nikoli peli in je bila v navadi ob žegnu in ob ohceti.

Ves ta čas se je nevesta v hiši poslavljala od domačih. Kleče je starše prosila odpuščanja in blagoslova. Končno jo je oče odpeljal na hišni prag. »Stej pa mama ta prava! Tota sma nualə, da boma mua(g)lə zvezatə pušlč!« je oznanil mendirar in oče se je strinjal: »Pa boma van ja dalə v Ježəšaban imenə.« Nevestina mati je prinesla »prajtl« (velikonočno butaro), ga položila na hišni prag in nevesta ga je morala prestopiti. Medtem so svatje peli:

Tan je dra ən liep gartlč zagrajen,
s temi liepami ruožcami zasajen.
Tan me bode moja dečva čakava,
mad ta liepami ruožcmi prangava,²⁵

družica pa je pripenjala vsem svatom »vascitən pušlč« iz mirte — oženjenim na desno, neoženjenim na levo stran. Mendirar je nato opozoril nevesto, da se mora posloviti od ledik stanu:

Preluba nabesta, spremenə tuoj stan,
tuoj ledək vesjalə je stopu v stran,
uzemə suauo, ad ledək stána,
čjarəga muorəš zapəstitə,
žališ u tə zakonščə stan stapitə.

Nevesta se je še enkrat obrnila k staršem:

Srenčnə vača, srenčnə matə,
srenčnə sjestrə noj pa bratrə.
Tur je z Bugan, Bug je ž njən,
san Ježəš je Marijən sin.²⁶

Tudi mladi svatje so se morali posloviti od svojih dveh tovarišev; mendirar jih je pozval, naj ostanejo še naprej prijatelji:

Pasluštə, puobčə, tə žavastnə gvas, dva špana ad kontə gresta ad nas.	Bug žegni, Bug žegni naš zakanščə par, stej ga buoma spramilə prad ta žegnan uətar.
Jəmlata suauo ad ledək stána, mi puobčə ad njəh glih tako.	Prijatlə sma ble, pa astanma še stej, Bug žegni nas vsə za naprej! ²⁷

Vse to dogajanje pred nevestino hišo zadnja desetletja in tudi danes, kjer se starih navad še držijo, je pomenilo le zabavo, s katero naj bi se začel poročni dan. Če pa pomislimo, da ta navada ni le šega, ampak je že pravi obred, s stereotipnimi govori in prošnjami, o katerih nam viri poročajo že v prejšnjem stoletju, moramo nujno pomisliti, da se prav gotovo nekoč vse dogajanje pri »vzdigvanju« neveste ni odvijalo le v zabavo, ampak je nujno imelo globlji pomen — namreč zadrževanje

²⁵ Terenski zvezek Ziljska dolina I. (Helena Ložar), avg. 1967 (Zahomec in Bistrica).

²⁶ Odgovor 359. Informator N. Kriegl se je pesem naučil od svoje stare mame. Pesem samo recitirajo.

²⁷ Kakor op. 26.

neposrednega prehoda iz enega stanja v drugo (rite de passage), z apotropejskimi prvinami, ki naj bi obvarovale nevesto zlih vplivov.

Ko se je nevesta poslovila od domačih in od mladih prijateljev in prijateljic in ko so vsi fantje dobili svoje šopke, so se »vascitan« uvrstili v svatovski sprevod. Prvi je bil mendar z dvema mlajšima svatoma, nato so šli vsi moški svatje, kot zadnja oba očeta, ki sta v steklenicah, okrašenih z »vascitanam puščan«, nesla vsak po liter vina, za njima starešina z ženinom, nato rjušenca, družica z nevesto in nato še vse ženske. Ta razporeditev svatov v sprevod je veljala tudi, kadar so se v cerkev vozili z vozovi. Istega reda se držijo še danes, ko se je poročni sprevod spremenil v kolono okrašenih avtomobilov. Pred prvo vojsko pa so moški svatje največkrat »rajtali« (jezdili).

Še do tega stoletja so bile vse ženske v svatovskem sprevodu oblečene v ziljske noše. Tako je bila tudi nevesta »z'lanka« — le da je imela na glavi »canetel«, na njem pa ziljski moški klobuk in okoli klobuka venec. Če pa je že »krancel zaspava«, ali kakor so tudi rekli »bila že čriez«, ni smela imeti venca, ampak le šopek ob strani. Tega so se držali še potem, ko so se vsebolj pojavljale neveste v belih oblekah. Venec iz mirte je pri nosečih ali pa tistih, ki so že imele otroka, zamenjal šopek. Ko je leta 1957 Ljubljanka Mirjam Tozonova potovala po Ziljski dolini, je opazovala svatovski sprevod in se čudila, da je nevesta imela v rdečem šopku dva bela nageljna. Pojasnili so ji, da pomenita dva nevestina nezakonska otroka. Poroka je lahko bila slovesna, ker se je poročila z očetom obeh otrok.²⁸

Nevesta je svojo poročno obleko včasih podedovala. Marija Wutti (Vinklerca) se še spominja, da jo je mati za poroko oblekla v »ras« (plisirano krilo), ki ga je že njena stara mati imela za poroko, kasneje pa še Marijina hči, tako da je prehajal skozi štiri rodove. Na glavi je imela »(fa)canetel« s črnimi »franžami«. Spodnje »štumfe« je imela tenke, bele, čeznje pa še druge z »bobami«, brez stopala, le do kolen, na obeh koncih so bili gumbi, pod kolenom pa zvezane. Rekla je, da je bilo lepše, če so bile noge debele. »Ras« je segal do kolena, da se je »mašalc« (podveza) na nogavicah videl.²⁹

Navada je bila tudi (verjetno le iz praktičnih nagibov), da nevestina in ženinova mati nikdar nista bili zraven pri poroki v cerkvi. Prav tako je še danes navada, da je poročni obred vedno v nevestini fari.

Ko so zapuščali nevestin dom, so svatje peli staro obredno pesem, ki simbolično ponazarja slovo neveste od samskega stanu in strah pred »dolgo rajžo« v zakonu.

Jes gren, jes gren, jes moram itā,
preč ad tot'ga kraja;
voščin van 'na vahka nuoč,
vi menə srenčna rajža.³⁰

Med potjo je bilo v navadi tudi darovanje vodi, če je pot vodila čez reko ali potok. Nevesta je v vodo vrgla nekaj denarja z vero, da se ji otroci ne bi utopili.

Vaški fantje — kontovci — pa neveste niso dali zastonj. Na koncu vasi (če se je nevesta možila v drugo vas) ali pa sredi poti do cerkve, so postavili »zapenjauco«

²⁸ Mirjam Tozonova, Dva dni med Ziljani. Rokopis v ISN, sign. A 34.

²⁹ Marija Wutti (Vinklerca). Terenski zvezek Koroška 4 (Zmaga Kumer).

³⁰ Terenski zvezek Ziljska dolina I. (Helena Ložar); tudi odgovor 359.

— čez pot so potegnili debelo vrv, na mizi so imeli pripravljeno vino, »na talarju kranclč« za nevesto, krušno lopato »kjer so cifre zašribane«, ki naj bi pomenile zahtevano odkupnino. Skrit pa so imeli tudi škop slame, da bi ga zažgali za takim svatovskim sprevedom, kjer ženin ne bi hotel plačati dogovorjene vsote in bi »sramota gorela in smrdela za vascitnami«. Spreved se je moral ustaviti in začelo se je »hantuanje« med »zapejauci« in mendirarjem. »Hantuanje« je bilo izpeljano v obliki ugank, ki so si jih medsebojno zastavljali. Kolikor ugank je mendirar rešil, toliko ničel so zbrisali na loparju in kolikor so jih rešili »zapejauci«, toliko so jih pripisali nazaj. Mendirar je moral biti zelo spreten, da je pravilno odgovarjal. Vprašanja pa so bila največkrat takšna: Kaj je čez božjo besedo? — (Trakovi v mašnih bukvah.) Katera reč je v cerkvi najbolj »ibržna« (odveč)? — (Streha nad prižnico.) Katere ovce več pojedjo, bele ali črne? — (Tiste, ki jih je več.) Zakaj na Dobraču repa ne raste? — (Ker je nihče ne seje.) Na katero stran pade zajec, ko ga ustrelijo? — (Na ta kosmato.) Čeko luna vaga? — (Štiri firtelne.) Kaj je narobe šele prav? — (Brazda.) itn.³¹

Končno so se »zglihali« in mendirar je »zapejaucem« odštel denar, eden izmed kontovcev pa je na krožniku nevesti odnesel venec iz mirte. Sredi venca je bil kozarec vina. Nevesta je prijela kozarec, fant pa ji je pri tem potisnil venec na roko. Nevesta je na krožnik položila nekaj denarja, prav tako ženin in spreved je lahko nadaljeval pot. Med potjo so zapeli še eno pesem:

Na nabesta sen sə zbrau,	Ona mi liepə pošte nosi,
ki san Bug je mə jo dau.	noj vso žvahta lepə prosə,
da pa pojda ja z meno	
v ta cierku žiegnano. ³²	

Ko so se približali cerkvi in je začelo »vascitan n'ter zgonitə«, so svatje utihnili. Kdo bo prej umrl, so sklepali po tem, kateri izmed obeh zvonov, večji ali manjši, je prej utihnil. Spreved je stopil v cerkev, s kora pa je zazvenela stara obredna pesem »Ad neveščə vascitə.«

Koj za'n ljeper trošt inoj besjalje,	Mi kristjane izvuleni,
uživa 'nco moje srce,	mi smo ja usə povablənə
kadar spanan, da Bug večne,	k tej naveščə vascitə
je za nabesa ustvaru me.	k'tera njebe (h)eraua,
	bo na večne gveraua. ³³

Med petjem te pesmi je mendirar odšel pred oltar ter trikrat zamahnil z mandero tako spretno, da se je, do tedaj še vedno zasukana mandera, popolnoma razvila in je s tem dal svatom znamenje, naj se zvrstijo za njim okoli oltarja k »ofru« (darovanju) in sicer najprej moški (razen ženina in starešine), zadnja med njimi ženinov

³¹ Terenski zvezek Ziljska dolina II. (H. Ložar-Podlogar).

³² Pesem sem julija 1967 zapisala v Zahomcu in v Bistrici. Prvič je bila po zapisu L. Milisavljeviča predstavljena na koncertu (gl. op. 16).

³³ Pesem mi je povedal l. 1967 N. Kriegl, ki jo je leta 1970 tudi zapisal pod odgovor 491. Izšla pa je že leta 1846 v pesmarici Matije Majarja pod št. 77 (svatbene pesmi) s pripombo, da jo pojejo »kedar svati okoli oltarja gredo«. Majar tudi poudarja, da je pesem »bolj nova« in od vseh pesmi »naj bolj ponemčena«, vendar vseeno zelo priljubljena.

in nevestin oče, ki sta steklenici z vinom položila na zahodno stran oltarja, nato pa še vse ženske, kot zadnji rjušenca in nevesta. Rjušenca je prinesla s sabo šartelj s šopkom, ki ga je položila zraven vina. Šopek na šarteljnu je pomenil, da je tudi župnik povabljen na svatbo. Šele za nevesto sta šla k »ofru« ženin s starešino. Potem so se razvrstili pred oltarjem: na levi strani nevesta, za njo rjušenca, za rjušenco družica, na desni strani pa so drug za drugim stali ženin, starešina in mendirar.

Darovati pa so ponekod (npr. v Limarčah) morali na »dve strani«: ko so šli po levi strani za oltar, so dali »ofer« za mežnarja, ko pa so prišli izza oltarja, pa za »gospoda«.³⁴

Poroča je bila navadno z mašo, da je nevesta lahko dobila poročni »žegen«. Poročni obred je bil po darovanju, po maši pa je župnik blagoslovil vino ter nazdravil mladoporočencema, nato sta pila še ženin in nevesta, za njima starešina in rjušenca ter mendirar in družica. Medtem pa sta očeta natakala tudi ostalim svatom. Ženin in nevesta sta nato še enkrat šla sama okoli oltarja. Navada je bila, da je nevesta za oltarjem vprašala ženina: »Čej bova prejə sjava?« tj. Kje bova lan sejala? Zakaj ga je vprašala prav to, lahko samo domnevamo: eno najpomembnejših ženskih del je bilo ravno predenje in tkanje in nevesta je bila zelo ponosna, če je imela veliko »štukov prtov v čisti«.

Med poročnim obredom se je zvrstilo še precej drobnih dejanj, ki naj bi mladima vnaprej določala usodo. Ali se bosta zakonca »vglihala«, so prerokovali po svečah, ki so lahko gorele mirno ali pa so trepetale. Da mu nevesta ne bo »huač uzeua«, jo je moral ženin rahlo dregniti s komolcem.

Svatje pa so že odhajali iz cerkve. Pri vratih je stal mendirar in v klobuk nabiral denar za nevesto, ki je potem v lopi, tj. v pokritem prostoru pred cerkvijo, drobiž sejala otrokom, nekaj pa ga je tudi vrgla na grobove. Pomena te šege se nihče več ne spominja, kar kaže na njeno arhaičnost, na darovanje mrtvim. Lahko pa sta ženin in nevesta tudi sama pri cerkvenih vratih zbirala denar (npr. v Dolah). Nevesta je morala imeti bel »šnajc« (robec), povabljeni pa »droben denar«. Vsakdo je spustil nekaj v robec ali pa ženinu v klobuk. Zunaj pa so že čakali otroci, ki so rekli, da »gredo krajcarje pobirat«. Spominjajo se še, da sta mladoporočenca gledala v cerkev in metala denar nazaj čez rame.

Zunaj pa so svatje že peli:

Stej sta pa aženjena,
prov ljepə se imejta,
ljepe truoce ciglita,
še ljepše jəh učita.³⁵

Mladoporočenca sta nato odšla v župnišče k »pošribvanju« (zapisovanju), nato pa so se uvrstili v spreved proti domu — mendirar z družico, ženin z nevesto, starešina z rjušenco, nato moški in ženske po parih, ne več ločeno. Med potjo so še zapeli šaljivo pesem »Mici, Mici, Mojcele«, v kateri si moški in ženske drug drugemu odgovarjajo s tem, da si postavljajo nemogoče naloge kot pogoj za skupno življenje.

³⁴ Trak GNS, št. 850; posneto pri Katarini Warmuth v Limarčah, 26. 9. 1976.

³⁵ Terenski zvezek Ziljska dolina I. (Helena Ložar), sept. 1966, (Zahomec) julij 1967 (Bistrica). Posneto tudi na trak GNS, št. 845 v Mostah (Jera Jank) in na trak št. 850 v Limarčah (Katarina Warmuth, Marija Zankl).

Mici, Mici, Mojcele,
hočeš moja biti,
ti pa moraš Mojcele,
s svamce žida presti.

Jes dra hočen, Hanzele,
pa njej v nieba lesti,
ti pa moraš, Mojcele,
na múrječe pastvati.

Jes dra hočen, Mojcele,
s svamce žida presti,
ti pa moraš, Hanzele,
pa njej v nieba lesti.

Jes dra hočen, Mojcele,
na múrječe pastvati,
ti pa moraš, Hanzele,
vso voda ven ščrapati.

Jes dra hočen, Hanzele,
vso voda ven ščrapati,
ti pa moraš, Mojcele,
ves piesek ven zešteti.³⁶

Pot domov pa je bila »dolga«, saj so svatje »cukjervali« v vsaki gostilni, da se gostilničarjem ne bi zamerili in predvsem zato, da so med tem doma imeli dovolj časa za pripravljanje »mava« (gostije, pojedine). »Mav« je bil navadno na ženinovem domu, zanj pa je prispevala tudi nevestina hiša. Kuharice so najeli in jim potem plačali ali v denarju ali v blagu. Odvisno od tega, kako velika je bila gostija, je bilo tudi število kuharic in koliko prej so že pripravljali svatovsko pojedino. Ko je bilo doma vse pripravljeno, so v gostilno poslali sla in mendirar je imel veliko dela, ker je moral svate spravljati iz krčme.

Poseben obred je predstavljal sprejem neveste na ženinovem domu. V njem se je zvrstilo mnogo arhaičnih elementov, katerih vsak je imel svojo simboliko. Svate je pričakala na pragu hišna mati. Mladoporočencema je ponudila roko, jima želela veliko božjega blagoslova, nato pa se je obrnila k nevesti rekoč: »Koj je reku Ježoš jogran (učencem)?« Nevesta je odgovorila »Mir van bod«³⁶, nakar je sprejela iz materinih rok hlebec kruha in nož, kar naj bi pomenilo, naj jima kruha nikdar ne manjka. Nevesta je naredila z nožem križ na spodnjo stran kruha, odrezala krajčič, vtaknila vanj kovanec in ga dala deklici, ki je stala poleg nje (navadno je bila to njena birmanka). Dekletce je s krajčičem teklo okoli hiše, da bi v mladi družini vedno vladalo blagostanje. Drugi krajčič je nevesta podala ženinu, ta pa ga je skupaj s kovancem izročil fantiču, ki je tudi tekel z njim okoli hiše.

Na levi strani Zilje (Limarče, Preseka, Brdo, Mele, Melviče) pa je znana druga varianta te šege; mati je podala nevesti hlebec kruha rekoč: »Reži trošta dari sve-tega duha«, potem je nevesta odrezala dva krajčiča, ju dala »dečvi« in »puobu«, ki sta zdirjala okoli hiše. Če je prvi pritekel nazaj fantič, so prerokovali, da bo prvi otrok fantek. Verjetno pa je to že mlajša varianta prvotne, ki smo jo zasledili na desni strani Zilje (Zahomec, Bistrica, Gorjane itd.).

Nevesta pa je odrezala od hlebca tudi tretji krajčič. Izročila ga je hišni materi, v zameno za to pa je sprejela hišni ključ, vejico rožmarina in skodelico žegnane vode. Tedaj je rjušenca stopila nevesti za hrbet in ji čez glavo vrgla kokoš, ki je morala skozi vežo zbežati pri zadnjih vratih ven. Če bi se kokoš med letom obrnila in zbežala mimo neveste, bi to pomenilo, da tudi nevesta ne bo zdržala in da bo »ulateva« (zbežala). Nekateri pa trdijo, da kuro vržejo čez nevesto zato, da bi vse zle sile prešle

³⁶ Odgovor 550. Zapisal tudi L. Milisavljevič l. 1975 v Bistrici. Prvič predvajana na koncertu (gl. op. 16).

na kokoš in ne bi nevesti škodovala, »da nebej v njo kej zvuňšano« (iz nem. *verwünscht* — zaklet). Mati, nevesta in ženina so šli nato kropit okoli hiše in sicer zopet od jutranje proti večerni strani, nakar sta mladoporočenca čez velikonočni prajtelj prestopila hišni prag. Skupaj s starešino in rjušenco sta šla v kamro molit za srečo v zakonu, medtem pa je mendirar začel »posajati« (razvrščati) svate k mizam. Poskrbeti je moral, da je vsaka ženska imela svojega svata, v sredini je določil prostor za ženina in nevesto, na desno sta prisedla starešina in rjušenca, sam pa je sedel na levo poleg družice. Otroci so sedeli pri zadnji mizi.

Na ohceti so imeli tudi godca — »mjehouca«, če pa je bila bogatejša ohcet, pa je bila tudi pihalna godba. Kadar je bilo veliko godcev, so rekli, da je »bistra muzika«. Vendar ne vedno in povsod. Včasih godca sploh ni bilo in so svatje hodili plesat v bližnjo gostilno. Ponekod pa je godec prišel šele pozneje in so mu najprej postregli v drugi sobi, nato pa so mu dali prostor pri peči ali v veži, kjer so svatje navadno plesali. Plačevali so mu za vsak rej posebej, pač, kdor je rej naročil.

Ko sta ženina in nevesta »fertig« odmolila, se je začel »mav«. Ženin in nevesta sta dobila skodelico mleka in morala »iz te šalčke vkop pitō, da bi vkop držaua«.

Jedi so na mize nosili večkrat, dva- ali tri-krat v presledkih. Rekli so, da je gostija imela dva ali tri »gonge«. Za vsak »gong« (Gang — pot, opravilo) pa je bilo več »riht«. Najprej je prišla na mizo »čisaua župa«, tj. ziljska juha, ki ji Nemci pravijo »windische Suppe«. Pravijo, da je treba v to juho dati devet reči, da je dobra. Juha je narejena iz kurjega ali ovčjega mesa z vso zelenjavo (razen korenja, da ni presladka). Ko jo odcedijo, vmešajo kislo smetano, rumenjake in na 1 liter žlico moke. Meso iz juhe pojedjo posebej. Zraven prinesejo »hrenouc« (zrezane žemlje polite z juho, prilijejo smetano, jajce in hren). Druga »rihta« je navadno »nabulana prata«, tj. polnjeno ovčje ali »svinšče« meso. Kot priloga (»bajlog«) so »hrušče« (krompir), riž, rezanci in solata. Nekaj ur pozneje je bil drugi »gong«. Sedaj so prinesli »suadko župo« (navadna mesna juha) in razne vrste zrezkov s prilogami. Posebna jed na ohceti pa je bil »močevnāk«, tj. med (strd) in »spščeno« (stopljeno) domače maslo, temu primešajo moko, žganje, cimet in žbice. V skledi postrežejo na sredo mize in v ta »močevnāk« pomakajo »fancoute«. Ta jed je zelo »nevarna«, močnejša kot vino.³⁷

Po vsaki jedi so mizo »sneli« tj. pospravili, na njej pa so ves čas ostale le ziljske »kuape« (kope). V kopah je bilo v velikih skledah »naravnano« mrzlo meso, pogača, »fancoutō«, »zavitnjačō« itd. Iz kope pa so morali znati jemati ven, sicer se je podrla.

Med posameznimi jedmi so plesali in peli, bodisi napitnice ali druge šaljive pesmi.

Stej sa prišle te novice,
da boja prišle nove žlice,
piskrče, škōdjelčace
noj pa tudi lubōce.

Stej je prišva ta navada,
da se mješa vina z vada,
dakljer je biu še star bōkau,
je ga sačō še u guažōč dau.

Nova mera, nova vaga,
to se māne vse fršmaga,
litrček noj kilogram,
tega jes še na poznan.³⁸

³⁷ Trak GNS, št. 798. Povedala Lena Märtl (pri Štokarju) Melviče.

³⁸ Odgovor 642. Pesem poznajo na Dolenjskem kot Pesem od ta novoh mer. Njen avtor je ljudski pesnik Može (Ivan Rupnik). Več o tem glej K. Bačer, Dolenjski ljudski pesnik in godec Ivan Rupnik-Može (1813—1882), SE IX., 1956, str. 215—236.

Ali pa:

Al gren jes ən guaš žganjča pit
ona pa prabe, muereš hitrə 'movka prit.
Al se pa to ne zgadi,
se me gnjeva cjelah štirnajst 'ni,
še bəl panuoča koj padni.³⁹

Če je zmanjkalo vina, pa so začeli:

Čej sa stej tistə te svetə ledi,
k'sa u Kani Galileje pər vascitə bli;
one sa za miza sadele,
vinca pa njesa nəč mele.⁴⁰

Ponavljajo pa tudi pesmi, ki so jih peli že med drugimi deli svatbe (npr. Zdej sta pa aženjena) in nekaj splošno znanih pesmi, ki so jih priredili po svoje npr. Lani sem ženiva se itd. Posebno priljubljena pa je še vedno »Pesem od Adamča«:

Vadam je dra srenčen biv,
daklier je biv še sam;
dr je pa drštva on dabiv,
je pa gratu zapalan.
Jeva je ga zapalava,
prapabjedan sad mu dava;
onadva sta pa biva strafana,
s paradiža zšafana.

Zienstva se dra rade vdaja,
da jin le služti treba nje,
zraven pa žje nja druga maja,
mpa štolciraja z meno.
Skuz vaše te žvahtne žubare,
skuz vaše te žvahtne marnvanje
sa ble pa modre možaje
zapalane gratale.⁴¹

Mendirar je moral skrbeti, da so vse ženske pri plesu prišle na vrsto. Plesali so polko, »balček«, štajriš in seveda »povštertanc«. Rajanje sta začela navadno mendirar in družica.

»Med »mavom« pa so prišli tudi vaški fantje »štokat«. Ponekod so skozi okno porinili pečne vile, da so jim »vascitən prate gor dali«. Štokavci pa so se včasih s pomočjo kuharic splazili pod mize in so potem svate drezali v noge ali jih vlekli za krila, da bi pod mizo dobili kaj jedače in pijače. Nevesti ali družici so mimogrede ukradli čevelj in potem zbežali v gostilno. Seveda je bila potem dolžnost mendirarja, da je čevelj našel in ga odkupil. Štokavci pa so včasih tudi pojoč prišli naravnost v sobo. Prinesli so krancelj iz mirte in »žouja« tj. iz svilenih trakov (»židanih panteljnov«), ki ga je moral ženin »ven plačat«. Venec so prinesli na krožniku, sredi venca je bil »štuc« tj. visok kozarec, poln vina. Ženin je vino poskusil, dal na krožnik denar in podal »štuc« naprej. Če pa se je ženin »cu ženu«, pa so krancelj prinesle dečle iz njegove vasi. Ko so se »štokavci naštokali«, so šli plesat, vmes pa so naj-

³⁹ Odgovor 642.

⁴⁰ Kot op. 39.

⁴¹ Pesem je znana v vsej Ziljski dolini z manjšimi spremembami v besedilu. Tu je objavljena tako, kot jo je v Bistrici zapisal L. Milisavljevič in kakor je bila prvič predstavljena na koncertu (gl. op. 16). V arhivu ISN hranimo še zapis N. Kriegla iz leta 1970, GNS pa ima posneto prvo kitičo na traku 845 kot Adamčeva pesem (Jera Jank, posneto 24. 9. 1976). Pesem poznajo tudi v Kanalski dolini.

večkrat ukradli nevesto ali družico in ju odpeljali v gostilno, tudi v sosednjo vas. Tu so pili, kar pa so zapili, je moral plačati mendirar, ki ju je iskal.

Proti koncu vascitə, pozno ponoči ali celo zjutraj, je mendirar povabil svate, naj darujejo za kuharice, ki so vse »piskre polomile in še same v piskre padle«. Za svate je bil to znak, da je svatbe konec. Začeli so se poslavljati, zadnji so odšli nevestini starši, ki so hčerko še opozorili, da se »vascitən črievl vəhkə abuje, pušlə šele pridaja križ mpa nadluje.«⁴²

V starih časih je bila navada, da sta ženin in nevesta tri noči po poroki držala »svetə večar« — nevesta je hodila spat domov. To so imenovali »Tabijebe nočə«. Šele četrto noč je mlada žena za vedno ostala na novem domu.

⁴² Terenski zvezek Ziljska dolina II. (Helena Ložar-Podlogar) 1975.

Z u s a m m e n f a s s u n g

HOCHZEITSBRÄUCHE IN DER ERINNERUNG DER GAILTALER SLOWENEN

In der Abhandlung »Berichte über die slowenischen Hochzeitsbräuche im Gailtal« (siehe Traditiones 10—12, Ljubljana 1984, S. 113—144) wurden die Quellen über die Hochzeitsbräuche im slowenischen Gailtal chronologisch zusammengefaßt und kritisch erörtert. Der vorliegende Beitrag, die Beschreibung der Hochzeitsbräuche, wie sie noch heute leben, wenn nicht anders, wenigstens in der Erinnerung der Gailtaler, sollte der oben erwähnten Abhandlung eine Ergänzung sein. Für diese Beschreibung dienten die Forschungen, die die Verf. im Gailtal selbst durchgeführt hat, weiter die Tonbandaufnahmen der Kollegen aus dem Institut und nicht zuletzt die Antworten auf die Fragebogen »Hochzeit« (Ženitovanje) des Instituts für slowenische Volkskunde. Der Beitrag, mit vielen Gailtaler Hochzeitsliedern verflochten, führt uns durch die Bräuche, die mit der Burschenschaft »Konta« verbunden sind, über das »Fensterln«, die Brautwerbung, das Mitgiftführen und die Wegsperre, bis zur eigentlichen Trauung und dem Hochzeitsmahl. Dabei wurde die Funktion und die Semantik der bei der Hochzeit vorkommenden Elemente erläutert.

STARE PREKMURSKO-KAJKAVSKE POVEZAVE V CERKVENI PESMI

(Milovanu Gavazziju ob devetdesetletnici)

Gotovo sem napisal o M. Gavazziju toliko spominskih člankov, da skorajda ne bi imel kaj novega povedati o njegovem delu; vendar me zavezuje prijateljska dolžnost in hvaležnost, da spregovorim ob tej priliki, ko je dosegel tako častitljivo dobo med nami. In mogoče bom povedal le kaj novega, vsaj za nekatere. Saj bi bilo moč pisati npr. tudi o Milovanu Gavazziju in Slovencih. Ob tem poznavalci mislijo na njegovo razpravo *Razvoj i stanje etnografije u Jugoslaviji* (Lud slowiański, Krakow 1930, 1931), v kateri je prvi, preden se je kdo pri nas domislil tega, strnil etnološko delo posameznikov, pregled časopisov in muzejev. Drugi mislimo tudi na več njegovih razprav v raznih jezikih o sestavi hrvaške ljudske kulture ter kulturni dediščini Južnih Slovanov in razčlenitvi jugovzhodne Evrope, v katerih najdemo pobude tudi Slovenci. Tako sevé tudi v njegovih razpravah o tkanju, o panonskem območju, o vzhodnoalpskih kulturnih vplivih v jugovzhodni Evropi in prazgodovinskih sledovih v vzhodnoalpskih kulturnih sestavinah, posebno pa v razpravi: *Ein Kulturknotenpunkt im Nordwesten der Balkanhalbinsel* (Zeitschrift für Balkanologie, Wiesbaden 1963) o slovensko-hrvaškem mejnem ozemlju. In kajpada tudi v spisih o ljudski glasbi, o pisanicah itn., ki se tičejo tudi nas.

Toda o vsem tem ne bom govoril, pač pa naj ne pozabijo na vse te in druge Gavazzijeve spise tisti, ki bodo kdaj nameravali kaj napisati o preteklosti in razvoju slovenske kulture. Po petdesetih letih, ko mi je profesor Gavazzi mariborskemu suplentu pisal 15. maja 1935 prvo pismo, v katerem mi je prijazno odgovarjal na moje vprašanje, kako bi mogel (izredno) v Zagrebu študirati etnologijo, nameravam kratko napisati nekaj o Gavazzijevih prvih spisih, ki so — ne da bi bil on to tedaj vedel — tudi v zvezi s Slovenci. V tistem pismu je končal takole: »Bilo bi nam drago na svaki način, da dobijemo jednoga stručnjaka naročito s obzirom na Prekmurje, koje je etnografski još razmjerno slabo zastupano i ispitano.« Mogoče sem tudi prof. Gavazzija nekoliko razočaral, ker večina mojih spisov ne obravnava Prekmurja — zato se mu naj sedaj malo glede tega oddolžim. Moja namera, da bi pri njem študiral, se sicer ni uresničila v prvotni obliki, vendar sem že zgodaj začel študirati njegove spise, posebno po osebnem srečanju v januarju 1941, ko sem prebil vsaj teden dni v njegovem starem, skromnem seminarju in tako dokončal nekak uvodni tečaj v etnologijo. Tako morem le reči, da sem bil ves čas njegov izredni študent...

Nočem se tukaj spuščati na muzikološko področje, kjer nisem prav nič doma, čeprav bom govoril o spisih Milovana Gavazzija, ki sodijo v muzikologijo. Saj tudi med nami redko kdo ve, da je objavil okoli 40 muzikoloških spisov! Govoriti hočem le o besedilih, ki je Gavazzi o njih davno že pisal in o njihovi usodi — pri Slovencih. Prva večja razprava Milovana Gavazzija je *Prilog narodnim melodijama u »Cithari octochordi«* (Sv. Cecilija, XIII, Zagreb 1919, 96—99). V njej obravnava besedilo in napev ljudske cerkvene pesmi, ki se v znameniti hrvaški cerkveni pesmarici *Cithara octochorda* (v treh izdajah: 1701, 1723, 1757) začinja: O detece me predrago, vesela sem ti, / ti si mene vse me blago, spevala bi ti... In to je ena izmed kajkavskih cerkvenih pesmi, ki so jo stoletja peli vsaj v štirih prekmurskih župnijah do zadnjih let in jo mogoče (Bogojina) še dandanes pojó. Štiri dolnje prekmurske župnije: Lendava, Túrnišče, Dobrovnik, Bogojina so namreč od ustanovitve zagrebške škofije 1094 do 1777 (ko je bila ustanovljena sombotélska škofija) pripadale k njej, vse prekmurske župnije pa vmes tudi nekaj časa. Zato so se vsaj nekateri duhovniki šolali v Zagrebu in uporabljali kajkavske knjige in rokopise, ki so zato vplivali tudi na vsebino in jezik prekmurskega slovstva. Tako je bila v teh župnijah znana gotovo tudi *Cithara octochorda*, mogla pa je biti ta pesem z drugimi vred razširjena že davno prej v rokopisu. Sicer je ne najdemo v doslej najstarejši znani rokopisni prekmurski — Martjanski pesmarici, ki izvira vsaj iz sredine 17. stoletja, pesmi v njej pa so gotovo starejše. Tudi v drugih rokopisnih in tiskanih pesmaricah je ni, toda najdemo jo v *Krscsánszko katholicsánszke Cerkvene peszmi*, Budapest 1893, ki jo je priredil Jožef Pusztai (prej Pozderec), na str. 387 pod št. 272, v razdelku Drúge bozsicsne peszmi.

Navedem le tri kitice (1, 2 in 4) z značilnimi besedami »golobek« in »sokol«:

1. Oh Detece mo predrágo, Veséla sam Ti, Ti si meni vse mo blágo Spejvala bom ti!	2. Sinek, Sinek moj predrági Sladko zàspi Ti, Oh Golobek moj serčeni Vse moje si Ti!

4. Zàspi, zàspi mili Sinek
Vzemi pokoj tvoj,
Že prihája tihi senek
Ti si Sokol moj!

Primerjava z besedilom pesmi v *Cithari octochordi* kaže, da so razlike majhne. Natis v Pusztaijevi pesmarici dokazuje, da so jo peli tudi zunaj imenovanih štirih župnij (Pusztai je bil organist v Martjancih), kakor tudi druge pesmi, ki so izvirale iz kajkavskega območja. Gavazzi navaja tudi Kuhačev zapis te pesmi iz Podgajcev v Slavoniji, ki se tudi le glasovno tuintam razlikuje od besedila v CO. — Ker so vse te pesmi, ki so stoletja živele v Prekmurju, tudi del slovenske ljudske kulture, nas zanima, da M. Gavazzi opozarja na razpravo češkega muzikologa K. Konráda: *Hymnologie starocharvatská* (Vestnik kr. české společnosti nauk, 1900), v kateri K. ugotavlja, da je napev te pesmi v CO »očitno ljudski in staroslovanski« — zaradi pripeva »ti si sokol moj«, ker je sokol star motiv v hrvaških pesmih, prim. ljudsko pesem Doletel je sivi sokol — in tudi staroslovanski motiv.

Druga božično-novoletna pesem, ki so jo stoletja peli tudi v prekmurskih župnijah in jo tuintam še danes pojó, je znamenita Narodil nam se kralj nebeski,

o kateri je M. Gavazzi napisal tudi eno svojih zgodnjih razprav: *Iz povijesti pjesme »Narodil nam se kralj nebeski«* (Sv. Cecilija XVI, 1922, 168—171). Pravi, da je »još danas jedna od najpopularnijih«, da je zapisana že v rokopisni Pavlinski pesmarici iz 1644 in s skoro enakim besedilom natisnjena v prvih dveh izdajah Cithare octochorde z dvema napevoma. Ta napev se loči od današnjega in »zacijelo ima svoj izvor — do narodne naše popijevke, svetovnoga, ne naročito nabožnoga karaktera« (n. m. 169). Tudi v Pavlinski pesmarici je zapisan napev, v 3. izdaji CO pa so že novi napevi. Gavazzi je spoznal, da »Historijat ove naše božične pjesme, treba još mnogo toga da upotpuni... Pridonijeti bi tome moglo zacijelo nešto i iznošenje napjeva ove pjesme i njihovih varijacija iz različitih krajeva, koliko ih još u pučkom pjevanju ima« (n. m. 171). Sevč Gavazzi tudi o tej pesmi ni vedel in nihče tedaj v Ljubljani, da jo pojejo tudi v Prekmurju. V tem času je sicer že zapisoval v Prekmurju napeve glasbenik Franc Kimovec in jih nekaj objavil v Pevčevi pesmarici (1921, 1923), druge zapise pa izročil tedanjemu Folklornemu inštitutu v Ljubljani, od koder so nepojasnjeno — »izginile« (prim. J. Dravec, *Glasbena folklorja Prekmurja*, Lj. 1957, str. XIV), tako da ne vemo, ali je zapisal tudi to pesem. Gavazijevo objavo pa je vsekakor poznal.

Kakšno je razmerje prekmurskega besedila do kajkavskega? Najstarejši zapis v Pavlinski pesmarici se začinja:

Narodil fze ie kral nebezky
od Mariae chifztae Deuiczae.
Na mladom lete uefzelemo fze,
mladoga Kralia mi molemo.

Skoro enako je tudi besedilo v CO. Prekmursko besedilo v Martjanski pesmarici se le podobno začinja: Narodil be krally Nebeški, koga nazveišti fereg Angyelfzki. Na mladom leti vešelimo be, mládoga kralja mi molimo.

Ta odpev se ponavlja za vsemi kiticami. Sicer pa se pesem tu nadaljuje: Nyeme je Ime zvelicsitel, koga poszvedocsi Angyel Gabriel,... in tako se glasi besedilo (z manjšimi glasovnimi in pravopisnimi spremembami) v vseh prekmurskih rokopisnih pesmaricah od 17. do 20. stoletja (prim. Ivan Škafar, *Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919*, Ljubljana 1978, str. 99—103). In isto besedilo je natisnjeno prvič v Mihála Bakoša evangeličanskem *Nouvom Gráduválu* (Sopron, 1789, str. 50), ki je priredil rokopisno zapuščino Števana Kúzmiča in sprejel tudi mnoge pesmi iz Martjanske pesmarice I ali njej sorodne. Razlike v prvih štirih kiticah so le jezikovne (npr. Vesélmo se), od pete do enajste pa nekoliko večje, vendar je besedilo v glavnem isto, le bolj približano prekmurskemu narečju. Tudi odpev je isti in isti odpev ima tudi pesem z nadpisom (kar označuje napev) Narodo fze je kráo (str. 57—58) in z začetkom: Mi hválimo dnefz krála zmo'znoga...

V Pusztaijevi katoliški pesmarici (gl. spredaj) pa je med novoletnimi natisnjeno docela drugo besedilo, le začetek je enak:

Naródo se je
Kráo nebeski,
Od Marie
Čiste Device;

in odpev v vseh šestih kiticah:

V etom mládom leti
Veselimo se,
Mládoga Krála
Mi molimo.

Nemogoče je dognati, kdaj so nehali peti tako v Martjanski pesmarici I zapisano besedilo, kot ono iz Cithare octochorde in kdaj so začeli peti v Pusztaijevi pesmarici zapisano pesem. O napevu te pesmi le še to, da je Alenka Kerševan dognala v muzikološki diplomski nalogi (1971): »Narodil se je kralj nebeski« pojejo v Prekmurju vsaj v treh različicah: 1. na staro melodijo hrvaško-kajkavskega izročila (npr. v Dokležovju), 2. novejšo različico, kjer je v odpevu še čutiti ostanke starejše pesmi, 3. kot kontrafakturo pesmi »Mi hvalimo krala zmožnoga« (v zapisu Glasbeno-narodopisne sekcije ISN pri SAZU).

Pesem, ki so jo tudi peli (ali jo še pojo) v Prekmurju v božičnem času, se hrvaški kajkavski začinja: Marija se majka trudi in je o njej pisal kmalu za Gavazzijem Vinko Žganec, odlični poznavalec medmurskih in zagorskih ljudskih pesmi, ki pa žal ni prišel čez Muro, ko je bil še čas, da bi dognal zveze teh pesmi s prekmurskimi različicami. V članku *Medimurske cerkvene božične popijevke* (Sveta Cecilija XV, 1921, 149—152) je objavil Žganec kajkavskega pesnika Dragutina Domjanića dopolnilo in spremenjeno besedilo te stare pesmi in primer napeva, ki kaže, da je enak prekmurskemu. Kako je bila v prekmurski narečni različici (saj npr. prekmurščina ne pozna »majke«!) ta pesem trdoživa, dokazuje tudi njena objava v navedeni Pusztaijevi pesmarici, str. 386, pod št. 271:

1. Maria se zdaj trídí
Ino Jožefa bídí,
Stani Jožef, dobro mo
Ròdila bom dejte svo.

Dobro se spominjam — te pesmi so delovale tudi name v rani mladosti jezikovno eksotično zaradi drugačnega naglasa, živahnega poskočnega napeva, vsebine (npr. sokol!) — da so peli v Bogojini v pravilnejšem ritmu, kot ga nakazuje z akcenti popačeno Pusztaijevo besedilo: Mária se zdaj trídí... Ròdila bon dejte svo... V 2. kitici: Da boš Bóga ròdila... i Divica òstala... V 3.: V plénice ga zdaj povij (to je tudi resnični prekmurski naglas, ne: pleníce, kot piše Pusztai!)... V 4. kitici posebno slišno: Kráo se ròdi v pàlači... Jezuš v próustoj štalici...

Ob spominu na te zgodnje objave Milovana Gavazzija vidimo, da je prispeval tudi k poznavanju slovenske ljudske pesmi in slovenskih božičnih šeg, posebno s spodbudo, ki še do danes ni izpolnjena ne v slovenski ne v hrvaški muzikologiji: primerjati napeve teh in mogoče še drugih pesmi ter dognati njih izvir, razširjenost v Prekmurju in še kaj.

Vilko Novak

ALTE PREKMURISCH-KAJKAWISCHE BEZIEHUNGEN IM KIRCHENLIED

(Milovan Gavazzi zum neunzigsten Geburtstag)

Verfasser zählt einleitend diejenigen Werke M. Gavazzis auf, die auch die slovenische Volkskunde betreffen. Informativ berichtet er sodann über eine Abhandlung M. Gavazzis, die kajkavisch-kroatische weihnachtliche und neujährliche Kirchenlieder behandelt, und stellt das Leben dieser Lieder auch bei den Slovenen in Prekmurje (Übermurgebiet) fest. Die Abhandlung befasst sich mit Kirchenliedern aus dem Gesangbuch *Cithara octochorda* (1701, 1723, 1757) u. teils auch schon aus dem Manuskript *Pavlinka pesmarica* (1644): *O detece mo predrago, vesela sem ti...*; *Narodil se nam kralj nebeski...* (Beitrag zu Volksmelodien in »*Cithara octochorda*, Sv. Cecilija XIII, Zagreb 1919, 96—99). Beide Kirchenlieder wurden bis zur letzten Zeit — oder noch heute — wenigstens in vier Pfarreien im Prekmurje, die von Ende des 11. Jahrhunderts an bis 1777 zum Bistum Zagreb gehörten, lebendig. Auch in einige im Dialekt gedruckte Gesangbücher wurden sie aufgenommen.

Noch ein weiteres Lied: *Marija se majka trudi...*, dessen kajkavischen Text Vinko Žganec publiziert hat (Sv. Cecilija XV, 1921, 149 ff.), wurde im Prekmurje gesungen, Verf. weist auf einen im Prekmurje-Dialekt gedruckten und auf den vom Volk gesungenen Text dieses Liedes hin.

KLICANJE DEŽJA Z OGNJEM NA VODI

(Ad Traditiones 13, 195—6)

Prof. Milovan Gavazzi, zunanji dopisni član SAZU, je letos v marcu dopolnil devetdeset let. Ob tem častitljivem jubileju smo mu poslali med drugim tudi naš zbornik *Traditiones 13*. Na odgovor iz Zagreba nam ni bilo treba dolgo čakati: jubilarant je reagiral tako, da je v zvezi z neko našo začasno objavo segel v svojo zasebno stvarno kartoteko in nas opozoril kar na tri slovenske paralele klicanju dežja z ognjem na vodi:

Slovinci na Muri — ČZN 14 (1918), str. 127 | Slovinci na Muri — Šuman: Die Slovenen, str. 103 (Hubadovo?) | Pavel A.: Nagy szárazság idején. — Vasi szemle V (Szombathely 1938) str. 359.

Res nam je postregel samo z bistvenim bibliografskim podatkom, kakor z neke vrste šifriranim sporočilom. Od našega starega sodelavca in zvestega brava kajpada ne moremo pričakovati — posebno glede na razmere, v katerih živi — da bi nam bil povrh še za dešifranta. To nalogo prevzemamo tu v Ljubljani, hvaležni že za ljubeznivo sporočilo, ki je hkrati lep dokaz, kako pozorno prof. Gavazzi od nekdaj spremlja tudi slovensko narodopisno literaturo. Naravno je, da ga moramo šteti za prvega soavtorja tega zapiska, obenem veseli in počaščeni, da se med sodelavce 14. letnika *Traditiones* uvršča tudi nestor devetdesetletnik, ki je nam vsem zgled vztrajne zavezanosti stroki.

*

S slovenskega zahoda — od reke Nadiže — nas je prof. Gavazzi napotil k reki Muri, na vzhod slovenskega etničnega prostora, kar je še ena mikavna potrditev ujemanja ljudskih izročil oz. sploh starinskih kulturnih sestavin obrobni krajev po zakonu v lingvistiki dobro preskušeni lateralni območji.

Čaranje za dež z bregov Mure je spričano dosti bolj zgodaj kot osamljeni podatek z levega brega Nadiže, blizu njenega izvira, na meji med kobariškim Kotom in Benečijo. Že leta 1881 je Fr. Hubad poročal o šegi, ki zanjo v nemškem kontekstu navaja slovensko poimenovanje »na Muri kuriti« kot nekaj očitno ustaljenega. Njegov opis se v prostem prevodu glasi: »Če ni dežja, verujejo, da ga je moč priklicati tako, da nedolžno dekletko v košari zaneti ogenj in košaro spusti plavati po Muri« (*Sitten und Gebräuche der Slovenen* v delu J. Šuman, *Die Slovenen*, Wien—Teschen 1881, 103). Podatek je Hubad najbrž dobil od kakega svojega dijaka s ptujske gimnazije, kjer je takrat poučeval.

Fr. Kovačič, iz Veržeja doma, pa je na Murskem polju sam zasledil dvoje »praznovernih sredstev za dež ob suši« in nam drugo od njih — »kuriti na vodi« — leta 1918 takole opisal: »V ‚korbüljo‘ (košaro) brez dna se naloži šibje in zažge ter spusti plavati po Muri. Kako dolgo se vidi ogenj, tako dolgo je treba moliti. Ta posel morajo opraviti dekleta ter morajo tudi tje in nazaj grede moliti, pa nič drugo govoriti.« (*Praznovorne navade ob suši*. ČZN 14, 124.) Pristavil pa je še, da »v svojem jedru utegne ta praznoverni običaj segati celo v paganske čase«.

Z desnega brega Mure smo po zaslugi prekmurskega, na Ogrskem uslužbenega univ. profesorja Avgusta Pavla bili nazadnje prestavljeni še na levi breg Mure. V madžarščini leta 1938 objavljeno pričevanje bi na podlagi prostega prevoda, ki mi ga je ljubeznivo narekoval prof. Vilko Novak, mogli povzeti takole: »V Dokležovju... gre deset-dvanajst približno dvajsetletnih devic po sončnem zahodu s košaro, pleteno iz slame ali šibja, na breg Mure. Tam položijo čez košaro dve palici, nato slamo, vejevje itn. in zažgejo. Nato košaro z drogom previdno porinejo v vodo, da jo tok odnese. Dekleta medtem na bregu pokleknejo in obrnjene proti plavajočemu ognju molijo (zdaj le očenaš in zdravomarijo), dokler ogenj ne upepeli vsebine košare ali dokler košara ne zgine izpred njihovih oči.« (Nagy szárazság idején [= V času velike suše], Vasi szemle 5, št. 5—6, 350).

A. Pavel je ob rob svojega poročila pripisal, kako je to obredje pravzaprav namenjeno pomiritvi »vodnega božanstva«. Nekaj pa je še posebej podčrtal: »Devilstvo je pri tem obrednem ravnanju obvezno. Če bi se pa le dogodilo, da katera od deklet ne bi bila več devica, bi to zanjo pomenilo usodno nevarnost. Če bi taka predrznica kdaj šla v čoln, bi se čoln potopil in ona bi utonila (maščevanje užaljenega vodnega božanstva). Ti usodnosti pa lahko uide, če pred vstopom v čoln vrže v valove kos kruha.«

Ko je Pavel povedal, da ta priprošnji ali spravni obred ljudje skrivajo zlasti pred tujcem in vaško inteligenco, ga je na koncu zamikalo, ali ni kaj podobnega morda ohranjeno še kje drugje, in je bravce »Vasi szemle« zaprosil, da bi to sporočili uredništvu, češ: »Ta šega vsebuje stare poganske prvine, zato bi bilo priporočljivo, da bi dobili tudi iz drugih [ogrskih] pokrajin natančnejše podatke. Mogoče bi našli kje tudi še besedilo stare poganske molitve ali njene ostanke.«

Na to javno prošnjo pa ni menda nihče odgovoril. Tako smemo vsaj sklepati po tem, da Z. Ujváry v svoji knjigi »Népszokás és népköltészet« (Debrecen 1980) v poglavju o čaranju dežja sicer navaja (str. 126) A. Pavla pod črto, vendar brez vsakršne pripombe.

M. Gavazzi — M. Matičetov — V. Novak

O IMENU ZILJSKE PLANŠARSKE KOČE »FAČA«

Med imeni planšarskih koč na Slovenskem (stan, hram, bajta, koč) zveni najmanj »domače« ziljska »fača«. Svoj obraz vztrajno skriva in ne vemo, če je njeno ime slovensko, izposojeno ali podedovano od staroselcev.

Bolj nadrobno smo poučeni o arhitekturni dediščini.¹ Pastirske koč — fače srečamo na ziljskih srenjskih planinah. Vseh devet planin leži v vzhodnem delu Karnijskih Alp nad Ziljsko dolino, na narodnostno mešanem ozemlju, kjer je živinoreja vedno pomenila pomembno gospodarsko panogo. Na največjih ziljskih planinah, Brški (Egger Alm) in Dolški (Dellacher Alm) stoji po več kot štirideset koč, raztresenih po planoti pod Poludnikom. Značilna za te stavbe je nadstropna razvrstitev prostorov: pritlični del stavb je namenjen živini, leseni nadstropni, zgrajen iz obtesanih brun, pa pastirju. Floris stavbe oblikujeta dva prostora: kuhinja, kamor pridemo po hodniku — »ganku« — ter spalnica — »izba«.² Značilen primer ziljske planšarske arhitekture je Makulova fača, ki je med najstarejšimi na Dolški planini. Starejše fače so vabljava stavbna dediščina južne Koroške, ki bogati tradicionalno stavbno izročilo alpskega prostora. Stavbe so podobne bohinjskim nadstropnim planšarskim kočam — »stanovom«, dachsteinskim »Hohe Hittn« in graubündenskim nadstropnim planšarskim kočam. Te nadstropne stavbe so, kot mislijo nekateri raziskovalci, podobne prazgodovinskim nadstropnim hišam.³ prav tako kot fače, ki s svojo nadstropno prostorsko zasnovo spominjajo na staroselsko stavbno dediščino.⁴ Domnevna arhaičnost fače spodbuja raziskovalca k iskanju izvira njenega imena kajti »beseda postane kulturnozgodovinski dokument šele takrat, kadar je zadovoljivo pojasnjena«.⁵ Med prvimi je poskusil razložiti izvir besede »fača« Vilko Novak, ki sklepa, da je koč dobila ime iz gotske besede »fatha«, ograja, stena in srv. »vade, vate«, ograja, plot, kar naj bi »jasno dokazovalo, da je današnji pomen nastal podobno kot pri tamarju«.⁶ Manj jasen se zdi izvir besede F. Bezljaju,⁷ ki misli, da je beseda verjetno romanska (lat. *facies*).⁸

Iščemo pa lahko etimologijo besede še drugod. Ker nisem jezikoslovec, sem se lotil naloge s precejšnjo previdnostjo. Beseda me je zamikala predvsem zato, ker je rešitev vprašanja obetala nova spoznanja tudi o izviru arhitekture.

V slovenskih narečjih nisem našel podobno zveneče besede z enakim pomenom, kar me je napotilo k misli, da beseda najbrž ni slovenska, lahko je izposojenka ali pa celo predslovenska.

¹ S. Ilešič, *Planine ob dolnji Zilji*, GV 7, št. 1—4, 1931, 120—148; H. Berger, *Formen des Almwesens in den östlichen Karnischen Alpen*, Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft Wien, Bd. 98, Heft 1, 1956, 29—43; T. Cevc, *Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem*, Ljubljana 1984.

² T. Cevc, n. d. 242—244.

³ C. Lipp, *Hallstatt-Blockhaus und Dachstein-Almhütten*, Festschrift für R. Pittioni zum siebzigsten Geburtstag, Wien 1976; T. Cevc, n. d., 193—196.

⁴ T. Cevc, n. d. 193—196.

⁵ F. Bezljaj, *Arhaizmi v koroških narečjih*, Koroški kulturni dnevi, 1, Maribor 1973, 79.

⁶ V. Novak, *Die Stellung des Alpwesens in Slowenien zwischen dem germanischen und romanischen Raume*, Alpes orientales II, Graz 1961, 127; isti, *Predromanske, romanske in germanske besede v slovenskem gorskem pastirstvu*, *Linguistica* 15, Ljubljana 1975, 113.

⁷ F. Bezljaj, *Arhaizmi v koroških narečjih*, Koroški kulturni dnevi, 1, 1973, 79.

⁸ Isti, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, A—J, Ljubljana 1976.

Postavil sem si vprašanje: je morda zvenelo ime »fača« svoj čas drugače kot danes? Če je beseda stara, je najbrž doživela tudi svoj razvoj. Kakšna bi lahko bila starejša oblika, je bilo prvo vprašanje, ki se mi je postavljalo? Najstarejši zapis tega imena je iz leta 1806 in ga dolgujemo Urbanu Jarniku, ki omenja fačo v eni izmed svojih pesmi, v obliki, v kakršni poznamo besedo tudi danes.⁹ Ker nisem imel na voljo še starejših zapisov te besede, sem si poskušal pomagati z rekonstrukcijo, kar je že uveljavljena praksa jezikoslovcev. Pri rekonstrukciji besede sem poskušal upoštevati značilnosti jezikovnega razvoja na Koroškem,¹⁰ kjer je mogoča zamenjava glasov »b« ali »v« pa tudi »f«.¹¹ Takšne glasovne spremembe so ugotovili na primer, tudi pri slovenskem toponimu »Bače«, ki je zapisan v srednjeveški nemščini iz leta 1238—68 kot »Vach«, v današnji nemščini pa kot »Faak«.¹² Podoben razvoj je najbrž imela tudi naša »fača«, katere starejša oblika je morda bila »bača« ali »vača«. Ostaja pa odprto vprašanje, odkod ime »bača« na Koroškem? Je beseda slovenska ali staroselska?

Besedo »bač« razlaga P. Skok, da je predslovanska, balkanska in naj bi jo romunski pastirji razširili čez Karpate.¹³ Areal besede je obširen; zajema Balkan in Karpate. Besedo »bač« srečamo v srbohrvaščini v pomenu planšar, poglavar pastirskega stanu in v izpeljankah v oblikah »báčilo« (Makedonija), planšarska koča, kraj, kjer molzejo živino, »bačija« (Srbija), molža ovc pa tudi pastirski stan. V romunščini pomeni »baciuc« planšar, v poljščini je »bača« glavni planšar, prav tako tudi v slovanščini in v češčini, pa tudi v madžarščini je »bacs« planšar.¹⁴

Razširjenost besede »bač« na Balkanu in v Karpatih, zlasti pa pomen te besede, ki se navezuje na planšarstvo, me spodbuja iskati izvir besede »fača« v osnovi »bač«. Seveda pa ta oblika najbrž ni najstarejša, kot bi morda smeli sklepati iz etimologije toponima Vače, ki so zapisane leta 1300 v obliki »Bacz«, torej kot Bače.¹⁵ Na toponime z osnovo »bač« naletimo tudi še drugod na Slovenskem in tudi na Balkanu. Naj naštejemo vsaj nekaj imen: Bače ob Baškem jezeru v Rožu na Koroškem, Bače v Baški grapi in pri Modreju, Bač pri Materiji in Knežaku, poznamo pa tudi planino Bača v Karavankah. Imen s to osnovo je na Slovenskem kar precej in vprašanje je, ali jih smemo vsa povezovati s staroselsko dediščino in s pastirstvom. Vsaj za nekatera bi smeli sklepati, da izvirajo iz prazgodovinske pastirske naselitvene tradicije, kot o podobnih toponimih v Srbiji misli Dickenmann.¹⁶ Je mar naključje, da so odkrili arheologi v bližini krajev z imeni Bač tudi arheološke postojanke?

⁹ V pesmi »Sedajno stoletje« omenja Urban Jarnik fačo v verzu:

*Planine prijazne živino rede,
duh žlahten, premočen od sebe spuste,
planinčica maslo noj sir neredi,
smejoča, poječa per f a č a h sedi.*

(Urban Jarnik, 1806)

Zahvaljujem se dr. E. Prunču iz Gradca, ki me je ljubeznivo opozoril na pesem in mi tudi posredoval prepis besedila.

¹⁰ E. Kranzmayer, *Ortsnamenbuch von Kärnten*, 1, Klagenfurt 1956, 104, sl., T. Logar, *Slovenska narečja*, Ljubljana 1975, 107 sl.

¹¹ E. Kranzmayer, n. d., 128 sl.

¹² Prim. F. Bezla j, *Slovenska vodna imena*, 1, 1956, 43.

¹³ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, A-J, Zagreb 1971, 85.

¹⁴ I. Földes, *Viehwirtschaft und Hirtenkultur*, Budapest.

¹⁵ F. Bezla j, *Eseji o slovenskem jeziku*, Ljubljana 1967, 90.

¹⁶ Isti, *Slovenska vodna imena*, 1, 1956, 44.

Fača, Brška planina, 1984
(Foto: T. Cevc)

Najbrž ne. Naj spomnim vsaj na nekatera teh najdišč: Idrija pri Bači, Bače pri Modreju, Vače pri Litiji, Bač pri Knežaku in Materiji idr.¹⁷

Naj sklenem razmišljanja o imenu »fača« z mislijo, da je mogoče iskati izvir besede ne samo v gotščini in romanskih jezikih, pač pa tudi v predсловanskih prežitkih staroselskih prebivalcev, morda še halštatskodobnih, o katerih vemo, da so poselili tudi koroški prostor in da so pretežno patriarhalno urejeni pastirski rodovi imeli zveze tudi z Balkanom.¹⁸

Malo pred tem, ko naj bi rokopis šel v tiskarno, sem 13. 7. 1985 po naključju naletel na Kotu (Oberwinkel) v Rožu na Koroškem na besedo »fača«, v pomenu »preprosta kočica (kajžarija)«. Informator Žerjavov France s Kota mi je v razgovoru omenil, da so pri njih doma zmeraj rekli kajžarski hiši »fača«. Tudi najemniški hišici na grofovi posesti so rekli »fača« ali pa »hófarca«. Na novo odkrito najdišče besede »fača« v Rožu na Koroškem, čeprav z nekoliko drugačnim pomenom kot v Ziljski dolini, opozarja na to, da bodo potrebne še nove sondaže, s tem pa tudi poglobljene raziskave pomena in izvira te besede.

Tone Cevc

Dodatek:

Ker »fača« vztrajno skriva svoj pravi obraz, sem poprosil nekatere naše jezikoslovce za oceno dosedanjih spoznanj o besedi fača.

Z dovoljenjem prof. dr. Dušana Ludvika, ki je prebral moj prispevek še v rokopisu, objavljam del njegovega pisma z dne 23. 6. 1985 in se mu za pripombe tudi na tem mestu najlepše zahvaljujem:

»Vaše izhodišče bač(a) bi v bistvu bilo mogoče. Fača (V. Novak) ne more biti iz got. fafa, proti govori v vsebinski vidiki: fafa je izpričana samo v mestnem in obmestnem prostoru kot »plot, ograja, zid« okoli hiše ali vinograda in kot »vmesna (ločilna) stena znotraj hiše = gr. phagmos, lat. saepes, paries. To pa nima nič opra-

¹⁷ Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975.

¹⁸ J. Šašel, Slovenski prostor od Keltov do Slovanov, Kronika 26, 1978, 61.

viti s pastirstvom ali ovčerejo. Goti imajo svoje posebno ime za »ovčjo stajo«. Tudi fonemski vidiki govorijo proti.

Srvn. beseda germ. *faþa* > vade, vate (»plot, ograja«) ne more zaradi d, ki je starejši in regularen (t je mlajši) dati sloven. -č-.

Latinsko *facies* (Bezljaj) je »postava, podoba, oblika, zunanost, obraz, lepo lice, lepota, milina, kakovost, način, vrsta«, pomena »stavba« nisem našel, sicer pa v romanščini *facies* ni izpričano.

Po mojem je beseda v obliki »fača« izposojenka.

Iskreno zahvalo sem dolžan tudi vsem, ki so mi z nasveti ali z branjem rokopisa kakorkoli pomagali, zlasti še dr. M. Matičetovemu, dr. J. Šašlu, dr. F. Jakopinu, prof. F. Novaku in dr. V. Novaku, kakor tudi dr. A. Šivic-Dular, ki je obljubila, da bo morebiti pripombe objavila v prihodnjem letniku *Traditiones*. Seveda so vabljeni k diskusiji tudi še drugi, ki bi lahko karkoli prispevali k osvetlitvi in poglobitvi načete teme.

T. C.

Zusammenfassung

ÜBER DEN NAMEN DER GAILTALER SENNHÜTTE »FAČA«

Unter den Bezeichnungen für die Sennhütten in Slowenien (stan, hram, bajta, koča) klingt am wenigsten »heimisch« der Gailtaler Name »fača«. Die Etymologie des Wortes »fača« wird entweder aus got. »fatha« und ahd. »vade, vate«, Zaun, Gatter (V. Novak) oder aus lat. »facies« (F. Bezljaj) abgeleitet. Der Autor schlägt die Etymologie aus dem Stamm »bač« für die Erörterung vor, was im balkanisch-karpatischen Raum Sennhütte oder Senne bedeutet, aber auch als Toponym erscheint, und zwar nicht nur auf der Balkanhalbinsel und in den Karpaten, sondern auch in Slowenien. An eingehende phonetische und entwicklungsmäßige Begründungen geht der Autor in diesem Beitrag nicht heran, er überläßt sie der fachlichen Behandlung der Sprachwissenschaftler.

Im Anhang ist ein Abschnitt aus einem Brief des Germanisten D. Ludvik veröffentlicht (1985), der auf die Unzulänglichkeiten der Etymologie aus dem Got. und dem Lat. hinweist und sich auf die Aussage beschränkt, daß das Gailtaler Wort »fača« ein Lehnwort sei; es wär jedoch zu begrüßen, wenn er dies erweitern und präzisieren würde.

OB STOLETNICI IZIDA PRVE VSESLOVENSKE ZBIRKE LJUDSKE PROZE

Leta 1885 so v Mariboru v drugem letniku zbirke LJUDSKA KNJIŽNICA izšle *Slovenske narod. pravljice in pripovedke*. To je prva vseslovenska zbirka ljudske proze, ki je 46 let zaostajala za prvo vseslovensko zbirko ljudske poezije (Vrazove Narodne pesni ilirske 1839). Na 117 straneh so zbrane in ponatisnjene ljudske pravljice, bajne, zgodovinske in razlagalne povedke, legende, šaljive in živalske zgodbe.

Pod naslovom je navedeno, da je besedila zbral B. Krek, ki je na peti strani napisal tudi kratek predgovor. Tu pravi, da je ta mala zbirka namenjena v prvi vrsti »priprostemu ljudstvu« kot prijetno in poučno berilo. Nastala je bila iz nje-

govih ust in vrača se mu spet z namenom, da varuje ustno izročilo »pogina«. V drugi vrsti pa naj bi bila vseh tudi našemu razumništvu, »posebno onim, ki se bavijo z narodnimi pravljičami in pripovedkami«. V predgovoru je še rečeno, da so besedila iz »raznovrstnih« časopisov in knjig in da so natisnjena tako, kakor so objavljena v izvorniku, le pravopis je kolikor toliko enoten. Nespremenjene so ostale prvotno v »razrečji« (narečju) natisnjene pripovedke (mišljena so tu Valjavčeva kajkavska besedila). Navedeni so tudi zapisovalci besedil, 14 z imeni, štirje pa samo z začetnicami. Za 7 besedil od skupno 55 ni naveden zapisovalec. Žal za posamezna besedila ni navedena prvotna objava. 12 besedil je kajkavskih in jih danes ne štejemo več za slovensko izročilo.

Urednik B. Krek je naslove besedil oštevilčil od 1 do 50 bolj slučajno, kakor so mu prišli pod roke, le da je trikrat pod isti naslov uvrstil več inčič. Če ne upoštevam kajkavskih besedil, bi zajeta tematika bila naslednja: *Pravljični* motivi so o hudobni mačehi in dobri pastorki; o čarovni moči praprotnega semena; o zaprti smrti; o treh nespametnih bratih, ki so služili hudiču; o tem, kar nikoli ni bilo in nikoli ne bo; o treh bratih in treh hčerah; o izdani (zakleti) kraljični; o otroku, zapisanem hudobi, in o spokorjenem grešniku; o beli kači; o svetilkah, ki merijo življenje ljubimcem; o tistem, ki se je pri kači ženil; o sinu ježu; o ubožnem mladeniču in modri kraljični. *Povedke* so o psoglavcih; o zakladu na Viniškem gradu; o Kralju Matjažu; o časih, ko je bil klas še po celi bilki, pa so se ljudje preobjedli in to napravili; o božanskem izvoru ajde; o pohorskem velikanu Vouvelu; o Kurentu in njegovih zeliščih, vinski trti in ajdi; o bratu in ljubčku razbojniku; o povodnem možu, vilah in rojenicah. *Legende* so o Kristusu in svetem Petru na potovanju, o svetem Martinu, svetem Štefanu, sveti Marjeti in svetem Tilu; poleg njih so tri *šaljive* zgodbe o Pavlihi, *grozljivka* »Bom padel« in *živalske* zgodbe o gožu, o putki in petelinčku.

Več o teh besedilih sedaj ne bi razpravljaj, zastavil bi si le vprašanje, kdo je ta B. Krek, o katerem ni nobenih podatkov ne v biografskem in ne v drugih leksikonih? Nekaj odgovora sem našel v neurejenem gradivu rokopisnega oddelka NUK, ko sem iskal gradivo o graškem slavistu dr. Gregorju Kreku. Tam sem našel v nemščini napisano prošnjo njegovega sina Bogomila Kreka z dne 9. oktobra 1891, v kateri prosi kot absolvent prava za mesto knjižničarja na univerzitetni knjižnici v Gradcu. V prošnji navaja o sebi nekaj podatkov, ki ga potrjujejo kot urednika omenjene zbirke. Med drugim pravi, da je rojen 10. decembra 1866 v Gradcu kot sin c. kr. univerzitetnega profesorja dr. Gregorja Kreka, da je absolviral pravne študije na univerzi v Gradcu, kjer je že opravil dva rigorosa in bo kmalu tudi tretjega. Zato upa, da se bo do zasedbe zaprosenega mesta lahko izkazal tudi z doktorsko diplomom. Poleg prava se je prosilec ukvarjal s študijem modernih jezikov in kulturne zgodovine, obvlada tudi oba deželna jezika (nemški in slovenski) v besedi in pisavi in še 13 jezikov pasivno, predvsem slovanskih. Potem si, kot pravi, dovoljuje povedati, da se je poizkusil tudi v objavljanju. V originalu piše takole:

»Es erschienen ausser einem *Bändchen Volkssagen* (von welchen unter anderen auch die *Revue des traditions populaires*, Paris, Erwähnung that), Aufsätze, Feuilletons... zerstreut in einzelnen Zeitschriften und Zeitungen. Hervorgehoben seien von denselben der zeitlichen Reihenfolge nach:

Sagen u. Märchen der Südslaven.
Südslavische Volkslieder.
Ein Beitrag zur Literatur des Lenorenstoffes.
Franz Erjavec. Nekrolog.
Bosnische Alterthümer.
Ein Volkslied aus Ungarn.
Ein neuer Beitrag zur Literatur des Lenorenstoffes.
Guzla und Tamburica.
Zur Geschichte des Wiener Stadttheaters.
Zur Kenntniss der Wirksamkeit des Buchdruckers Manlius.
Weiters Uebersetzungen von Werken der schönen Literatur aus verschiedenen Sprachen ...«

Prošnji so priloženi časopisni izrezki v gornji bibliografiji navedenih feljtonov, žal je le pri »Ein Beitrag zur Literatur des Lenorenstoffes« pripisan kraj in čas objave: Südsteir. Post, 6. Sept. 1884.

Iz navedenega torej lahko ugotovimo: Urednik prve zbirke slovenske ljudske proze je bil 19-letni mladenič Bogomil Krek, prvi sin graškega slavista dr. Gregorja Kreka (o dr. Gregorju Kreku glej SBL I, 557). Pri tem bi lahko podvomili, ali je zbirka res sinovo delo, ali ni oče kot znani strokovnjak za tradicionalno literaturo imel prste vmes. Moje mnenje je, da je oče, ki je imel veliko knjižnico literature te vrste (glej Vošnjakove Spomine str. 155), dal sinu pobudo za to zbirko in morda še kakšen nasvet, glavni urednik pa je bil vendar sin sam. Le-ta se je tedaj že resno ukvarjal z ljudskim slovstvom, kar dokazujejo trije pred izidom zbirke objavljeni članki.

Več kot o Bogomilu vemo o njegovem bratu Gojmiru, ki je bil 9 let mlajši (glej SBL I, 558). Iz pisma dr. Gregorja Kreka Josipu Cimpermanu 18. marca 1877 (NUK Ms 484) pa zvemo, da je njegov drugi otrok bila hčerka Jelica, ki je še majhna umrla. Ker je v tem pismu govora tudi o Bogomilu, naj citiram odlomek:

»S to zimo nisem bil nič zadovoljen; sicer sem bil sam hvala bogu dosta trden ali Bogomila smo imeli čez deset tednov silno bolnega, — da večkrat na smrt bolnega. Okreval je zopet in že s tem moramo prav zadovoljni biti. Koliko sem v tem času preстал! Jelica nam je bila umrla, zdaj pak še Bogomil? . . . Strašna misel, katera me je trpinčila noč in dan. Dečko je jako marljiv in kakor se kaže tudi jako nadarjen, tedaj bojazen še tem več. Zdaj je izven vsake nevarnosti in nadejati se je da mu bode zdravje stanovitniše nego mu je bilo osobito v zadnjem času ...«

To je začasno vse, kar vemo o Bogomilu Kreku; več podatkov bo treba še poiskati, predvsem bo treba dobiti stik s potomci Gojmira Kreka, ki menda žive na Dunaju. S popolnejšimi podatki bi urednik prve vseslovenske zbirke ljudskih pravljic in povedk zaslužil omembo v dopolnjenem SBL in enciklopediji Slovenije, ki je v pripravi.

Ob tej stoletnici bi rad še pripomnil, da pogrešamo podobne izdaje slovenske ljudske proze, kakor smo jo s Štrekljem že davno dobili za ljudsko poezijo in jo sedaj s SLP dobivamo znova. Čas bi bil, da slovenski narodopisci zastavijo to pomembno delo.

Janez Dolenc

ANLÄSSLICH DES HUNDERTJÄHRIGEN JUBILÄUMS DER HERAUSGABE
DER ERSTEN SAMMLUNG GESAMTSLOWENISCHER VOLKSPROSA

In dieser Aufzeichnung weist der Autor auf das hundertjährige Jubiläum der Herausgabe der Sammlung gesamtslowenischer Prosa *Slovenske narod. pravljice in pripovedke* (Slowenische Volksmärchen und -sagen), die im Jahr 1885 in Maribor erschienen ist. Das ist nicht weniger als 46 Jahre später als die erste Sammlung gesamtslowenischer Volkspoesie. In Kürze führt er die Motive der Märchen, Sagen, Legenden, Schwänke, der unheimlichen und der Tiergeschichten in dieser Sammlung an. Desgleichen stellt er fest, wer B. Krek, Redakteur dieser Sammlung, ist, über den bisher eigentlich noch nichts bekannt war bzw. veröffentlicht worden ist. Dies war Bogomil Krek, der ältere Sohn des Dr. Gregor Krek, Professor der Slawistik an der Grazer Universität, des bekannten Fachmanns für die slawische Volksliteratur. Bogomil war damals ein 19-jähriger Gymnasiast und hatte schon vor dem Erscheinen dieser Sammlung in der Mariborer Zeitung »Südsteirische Post« drei Artikel mit der Thematik der südslawischen Volksliteratur veröffentlicht. Später studierte er Rechtswissenschaft und publizierte noch einige Artikel mit ähnlicher Thematik; als Absolvent der Rechtswissenschaft hat er sich mit einem Gesuch aus dem Jahr 1891, das in der National- und Universitätsbibliothek in Ljubljana verwahrt wird, um die Stelle des Bibliothekars an der Universitätsbibliothek in Graz beworben. Leider gibt es keine weiteren Angaben über ihn.

O PEHTRI BABI IDR.

Motiva *pehtr* babe se zelo dobro spominjam s Koroškega [v štiridesetih letih]. Stara mama jo je interpretirala kot neprijazno, nevarno žensko (ker sem bil majhen, seveda maščevalko nad porednimi otroki). Ni imela tako rekoč nič nenavadnega na sebi — ali bolje — predstava je bila repuščena domišljiji otroka. Predstavljal sem si jo kot grbasto starko z dvema zoboma, s košem oprtnikom na grbistem hrbtu, z gorjačo, s kljukastim nosom, zelenimi, močno se svetlikajočimi očmi, režečih se ust, iz katerih prihaja zaudarjajoča sapa in hripavo govorjenje. Slednjega je bilo bolj malo, bil je urok predirnih oči, magnet rok in gorjače, dolgih, krevljastih prstov, ki pograbiijo in odženo neznanu kam ...

Še eno centralno grozljivo bitje so omenjali v tistih krajih (Št. Vid v Podjuni, Št. Primož, Nagelče, Rikarja vas, Piskrče, Gorca): *po gozdu tavajočega moža brez glave, ki nosi na rami dile* (= desko — mislili so ednino, čeprav je morfem množinski). Bilo je na dnevnem (ali bolje: večernem) redu pripovedovanja. Mož ni imel določenega imena, bil pa je groza za otroško (najbrž tudi za marsikatero odraslo) dušo. Motiv gozda, lesa, skrivnostnega gibanja, je očiten. Toda, medtem ko je pehtra baba rabila za neposredno ustrahovanje otrok, ki jih bo kaznovala z neposredno akcijo (tako da jih bo odvedla), ta mož ni imel te »funkcije«. Z ničimer in v ničemer ni grozil, ni agiral v odnosu do človeka, le taval je in samo njegova pojava je ledenila kri in dvigovala lase... posredni opomin; pač groza (tema — hodil je ponoči — ne smrt ne življenje, roke, rame, les — kot osnovna materialna eksistenčna sredstva, skrivnost prirode in človeka, živega bitja nasploh, grozljivost v nedoumljenem in v domišljiji, ki je vsa prežeta s tajnimi duše in prirode ...).

V Prlekiji [Križevci, Veržej] teh dveh bitij ne poznajo, središčno grozljivo bitje je bila tam po mojem spominu *smrt*: kot bela žena (ne kot okostnjak!), napol duh,

napol človek (tudi kosa ni bila nujen rekvizit). Pač pa se dobro spomnim *Lucij*, tudi belih ženskih bitij, ki so prišle v hišo s krožniki v rokah, na njih pa iztaknjene telečje oči (najbrž zaklanega goveda nasploh). V rokah so imele še vilice; otrokom niso bile posebej nevarne, a tudi nenevarne ne. Treba je bilo moliti! Bile so bele, bele, bele...

O gradu Trate (Cmurek, Mureck) je še krožila bajka, da se tam pojavi vsako leto enkrat *žena*, ki gre tiho po hodnikih. Na rokah ima ali bele ali črne rokavice. Kadar ima prve, tisto leto v gradu in okolici nihče ne umre, črne rokavice pa pomenijo smrt. Žena je bila bleda, lepa, vendar grozo vzbujajoča; neznansko sem se bal črnega in belega...

Mirko Križman

Zusammenfassung

PEHTRA BABA U. A.

Der Autor schildert einige Erinnerungen an mythische Gestalten aus den Erzählungen, die in drei verschiedenen Gebieten unter der slowenischen Landbevölkerung noch anfangs der vierziger Jahre dieses Jh. verbreitet waren.

In Südkärnten (Nagelče — Nageltschach und Umgebung) erzählten die Leute von der Pehtra baba als einer im Wald lebenden und herumgehenden alten Frau, die schlimme Kinder mitschleppt. Das Bild kam einer Hexe ähnlich, die ganze Erscheinung und die Funktion war jedoch nicht dieselbe. Eine Verschmelzung und Modifizierung mehrerer Gestalten (auch der alpenländisch deutschen Frau Berchta).

Noch eine grausame Figur erwähnte man fast täglich in jenen Dörfern: *einen im Wald herumirrenden kopflosen Mann, der eine Diele (= Brett) auf der Achsel trägt*. Er hatte keinen bestimmten Namen, war aber ein Grauen für Kinder und Erwachsene, obwohl er überhaupt nicht in Beziehung zum Menschen agierte.

In der Prlekija in Nordostslowenien (Križevci, Verzej) war die zentrale schreckliche Erscheinung der *Tod*: als eine weiße Frau, kein Skelett (im Slowenischen ist der Tod weiblichen Geschlechtes), halb Geist, halb Mensch (die Sense war kein notwendiges Requisite).

Der Autor erinnert sich auch an die *Lucien*. Es waren weiße weibliche Wesen, hielten Teller und Gabeln in den Händen, auf den Tellern lagen Kalbsaugen. Die Gestalten waren den Kindern nicht gefährlich, wenn man betete.

Vom Schloß Trate (Mureck) erhielt sich eine Sage, daß dort jedes Jahr nachts einmal eine Frau (*die Schloßfrau*) erscheint. Hat sie weiße Handschuhe an, stirbt in demselben Jahr kein Mensch im Schloß, mit schwarzen Handschuhen sagt sie den Tod voraus. Sie sollte blaß und schön sein, gleitend durch die Schloßräume löste sie Schrecken aus.

POGOVOR Z NIKOM KURETOM

Jurij Fikfak

Pri vseh neznankah, ki smo jim v življenju izpostavljeni, sam zase vsakdo vendarle najboljše ve, kako in kdaj je prišel na določeno misel, zakaj je med mnogimi mogočimi potmi ubral prav to in ne druge, kdo mu je pri tem bil morebitni pobudnik, kakšne okoliščine so botrovale njegovi izbiri, kaj mu je to ali ono delo pomenilo, in tako naprej. Lastna pričevanja so za zgodovino katerekoli človeške dejavnosti pač nenadomesljiv vir. To nas je pred dawnimi leti nagnilo, da smo se obrnili na nekaj delavcev na slovenskih narodopisnih njivah s prošnjo, da bi širši javnosti povedali kaj več o svojem delu. V nekdanjem Slovenskem etnografu je tako prišlo do objave dveh prispevkov te vrste: Josip Šašel, Kako so nastali zapiski za »Narodno blago iz Roža« (SE 12, 1959, 211—221), in Lojze Zupanc, Kako sem prišel do zapisovanja belokranjskega ljudskega gradiva (SE 13, 1960, 187—198).

Pobudo asistenta Jurija Fikfaka, naj bi Traditiones začele redno prinašati intervjuje s starejšimi delavci iz naše stroke, uredništvo sprejema s tem večjim veseljem, ker je pobudnik obenem tudi že dal izdelan vzorec. Pogovarjal se je z dr. Nikom Kuretom, ki mu je bil ob nastopu njegovega staža v sekciji ISN za šege in igre še načelnik.

Nova rubrika — Pogovori — naj bi bila stalna, tako da bi v vsakem letniku osvetlila po enega avtorja. Od priložnostnih, kolikor toliko improviziranih, bolj ali manj časnikarskih intervjujev (ob jubilejih, izidu kakega dela ipd.), želijo naši Pogovori biti drugačni po tem, da se »vprašani« ne bi čutil časovno omejenega ali prostorsko utesnjenega, pač pa bi mu bilo mogoče odgovore dobro pretehtati in jih ne le avtorizirati, ampak jih tudi sam lepo v miru (so)oblikovati v pisni obliki ali celo sugerirati kakšno dodatno vprašanje, če bi se mu zdelo potrebno.

Kar smo nekoč sprožili v Slovenskem etnografu (pri Šašlu in Zupancu), so bili v bistvu le samogovori, izza katerih je bilo komaj še moč slutiti kak uredniški namig ali okvirni napotek, v Pogovorih za Traditiones pa bo vsakokratno »žrtev« nekdo po svoje vodil ali usmerjal s premišljenimi vprašanji. To nalogo si je tokrat sam rad naložil Jurij F i k f a k, ki smo mu za to in sploh za predlog hvaležni.

Ur.

J. F.: *Doktor Kuret, kdaj ste se začeli zanimati za igro, kdo je pobudil oziroma kdo vas je usmeril v raziskovanje in predstavljanje ljudskega gledališča. Kaj bi s tem v zvezi povedali o Ljudskem odru?*

N. K.: Za gledališče sem se ogrel že kot gimnazijec v Celju. Bil sem v sedmi šoli, ko sem prevedel Molièrove »Scapinove zvijače«, ki smo jih potem dijaki igrali v celjskem gledališču in v celjski okolici. Igra je izšla tudi v tisku (l. 1926, sledil ji je Molièrov »Skopuh« l. 1927). Odločilen za mojo poznejšo usmeritev je bil moj študij primerjalne književnosti pri prof. Francetu Kidriču (bil sem sicer romanist). Prof. Kidrič mi je odredil seminarsko nalogo o srednjeveški duhovni drami. Nastal je obširen rokopis, ki sem ga v seminarju prebral samo delno. Duhovna drama me pozneje ni nehala zanimati. Pomembno je bilo, da me je v zadnjih gimnazijskih razredih zajelo tedanje mladinsko gibanje, ki si je pri nas ustvarilo svoje glasilo »Križ na gori« z Antonom in Francetom Vodnikom, Edvardom Kocbekom, Jakobom Šolarjem in drugimi. Bilo je predvsem gibanje za prepoved religioznega življenja in religiozne kulture. Imeli smo tesne stike z nemškim mladinskim gibanjem (»Kreuzfahrer« idr.). Mladinsko gibanje je med drugim odkrivalo »korenine« naše kulture v srednjem veku. Bilo je vmes nekaj romantike, ko smo se navduševali za stare misterije. To pa je bilo dejansko »ljudsko« gledališče! In tako je moje zanimanje — poleg obveznega filološkega študija — krenilo v to smer. Bil je pa tudi čas, ko je nastajala nova veda, gledališka veda (»Theaterwissenschaft« z Arturom Kutscherm, Carlom Niessenom), ki sem jo zvesto spremljal, po končanem študiju še posebej na Dunaju in v Münchnu. V tistih mladih letih se mi je vse čudovito ujemale: mladinsko gibanje, ljudsko gledališče, gledališka veda. Tako je zorela moja odločitev, da aktivno posežem v tedanje brezidejno prosvetarsko amatersko gledališče. To ni bilo lahko. Brez finančne pomoči sem začel izdajati v lastni založbi revijo »Ljudski oder« (1934—1940, sedem letnikov) in zbirko »Ljudske igre« (od 1932 do 1940 je izšlo 28 zvezkov). Vzdržal sem tako rekoč do praga druge vojske, posebno še, ko je založbo jeseni l. 1938 prevzela tedanja Jugoslovanska knjigarna. Gibanje, ki sem ga sprožil l. 1934 (letos poteka od tega 50 let!), je bilo religiozno angažirano. Politična klima v klerikalnem taboru pa je čedalje bolj zastrupljala prosvetno ozračje v tedanji »Dravski banovini«. Mojemu gibanju kmalu ni bilo več mesta v njej. Vojska je naredila konec. Ni mi žal truda in žrtev tistih let, čeprav gledam danes na marsikaj z drugačnimi očmi. Zadovoljen sem, da sem s svojimi priredbami Drabosnjaku utrl pot k nam (Izgubljeni sin l. 1934, Božična igra l. 1935, Pasijon l. 1937), da sem opozoril na pozabljeni škofjeloški pasijon (»Slovenski pasijon« l. 1934). Ni me motilo, da mi je neki kritik očital »zaljubljenost v slovensko revščino«. Stare tekste bi danes prirejal drugače — ali pa sploh ne. Toda »zaljubljen« sem v našo »revščino« slejkoprej, morda danes še bolj kakor pred leti. Vidite, zdaj se spet ukvarjam z božično in trikraljevsko dramatiko naših kolednikov. Zamikala me je pred 30 leti, da sem o njej napisal doktorsko disertacijo (1956). Danes vem o njej več in drugače. Na čisto sem si prišel o pojmu »ljudskega gledališča« in sem to napisal v svoji razpravi v »Slovenskem etnografu« l. 1958. S knjigo, ki nastaja, hočem ljudsko gledališče postaviti enakopravno ob stran ljudski pesmi in ljudskemu pripovedništvu. To bo sicer samo del velike celote. Vendar se bo pokazalo, da Slovenci tudi v predlinhartovskem času nismo bili brez gledališča, dasi so se nam ohranila od njega le skromna koledniška besedila. O božiču in treh kraljih je bila

tedaj skoraj vsaka kmečka hiša na Slovenskem deležna svojevrstnega gledališkega doživetja. To je bilo pravo ljudsko gledališče!

J. F.: *Omenili ste Franceta Kidriča. Katere druge osebnosti so Vam še kaj pomenile v Vašem razvoju?*

N. K.: France Kotnik vsekakor. Poprej pa France Marolt. Kot bruc sem jeseni leta 1926 pomagal ustanavljati stari APZ. Z Maroltom sva se brž zblížala. Njegove interpretacije naših ljudskih pesmi pri vajah so bile enkratne. Učinkovale so na nas z magično močjo. Iz preprostega besedila in napeva je znal Marolt izluščiti latentno vsebino in značilno ozadje ljudske psihe in njenega življenja. V tem je skrivnost, da smo »maroltovci«, kolikor nas je še, svoje sorte ljudje, po Maroltovi zaslugi smo smeli pogledati globlje in dlje v našo bit. Samo v gimnaziji sem doživel nekaj podobnega. V peti šoli nam je ravnatelj Jeršinovič interpretiral Catulla — ko je pozvonilo, je šel po razredu vzdih: »Škoda!« Marolt mi je odprl pot v ljudsko življenje, v tisti skriti, tako »naš« in vendar tako občečloveški svet. Mislim, da sem tedaj nevede krenil v narodopisje, čeprav o njem še nisem imel točnih predstav. Etnološke stolice tedaj na univerzi še ni bilo. Z Maroltom sem tu in tam šel v njegovo delovno sobo, mislim, da v kleti Glasbene Matice na Vegovi ulici. Nemara je bil tam njen arhiv. Nikoli nam ni bilo prav jasno, kaj Marolt pravzaprav počne. Kazal mi je zapise ljudskih pesmi. To je bilo konec 20. let, davno pred ustanovitvijo Folklornega inštituta. Pri Maroltu sem pel do poletja 1930, jeseni sem namreč dobil profesuro na gimnaziji v Kranju. K njemu sem začel zahajati spet po vrnitvi v Ljubljano (1935), zlasti pa med vojsko. Zelo veliko mu dolgujem. Priznam pa, da gledam danes na nekatere njegove priredbe ljudskih pesmi z rezervo. Vsi tudi vemo, da je treba pri nekaterih njegovih »zapisih« previdnosti. Vsekakor je bil velik Slovenec in to ga je včasih, žal, zaneslo.

J. F.: *Kaj pa France Kotnik?*

N. K.: S Francetom Kotnikom sem se osebno seznanil poleti 1930, ko je bil inšpektor na prosvetnem oddelku banske uprave. Po upokojitvi se je kot ravnatelj Mohorjeve družbe preselil v Celje. Tam sem ga obiskoval, ko sem se začel podrobneje ukvarjati z Drabosnjakom. Bral sem njegove razprave in poročila o koroški ljudski igri. Bil je pri nas prvi, ki se je zanimal za ljudsko igro, in prvi, ki je raziskoval Drabosnjaka. Že od leta 1910 naprej. Kotnik ni bil živahen človek, a sprejel me je z veliko dobrohotnostjo. Še zdaj ga vidim, kako je stopil do velike kmečke skrinje v svoji celjski delovni sobi, vzdignil pokrov in začel iz nje jemati svoje zaklade: rešene Drabosnjakove rokopise. Danes so dobro spravljene v Študijski knjižnici na Ravnah. Poiskala sva Pastirsko igro. Brez formalnosti mi jo je izročil. Nisem še imel nečesa takega v rokah. Skrbno sem rokopis prepisal in mu ga v nekaj dneh vrnil. Tako je bilo tudi, ko sem prišel po Izgubljenega sina in pozneje po Kristusovo trpljenje. Še danes sem mu hvaležen. Njegova osebnost, njegova veljava v znanosti in njegova človeška toplina so me navdajale s spoštovanjem.

J. F.: *Kako gledate na svoje jezikovne priredbe Drabosnjakovih iger?*

N. K.: Prirejal sem jih pred vojsko za svoje »Ljudske igre« in po vojski za radio v Celovcu in Trstu. Pristop je bil vsakokrat nujno drugačen. Pred vojsko sem jih — pač v okviru svojega kulturno-političnega programa — namenjal ljudskim odrom predvojnega časa po tedanji Sloveniji. Narodopisni interes je bil pri tem drugoten. Nemogoče je bilo — in je še —, da bi odri različnih naših pokrajin igrali igre v koroškem narečju. Besedilo je bilo torej treba previdno prenesti v nekakšen knjižni

jezik. Danes tega ne bi delal več. Besedilo bi dal kvečjemu pravemu pesniku, ki bi ga znal nenasilno in kongenialno prečiti v knjižno slovenščino. Morda bi pa imel celo pri tem pomisleke. Kar zdi se mi, da naj ostane npr. Drabosnjakov jezik takšen, kakršen je. Črtati bi kazalo kvečjemu kakšne surovosti. Temu mojemu gledanju so ustrezale povojne priredbe za celovški radio. Saj so igrali domačini za koroške poslušavce. Za tržaški radio je bilo treba tu in tam kaj obrusiti. Že narečje samo je vrednota, ki je ni mogoče nadomestiti z nikakršno »umetelnostjo«. Rekli boste, da se njegova »uporabnost« s tem skrči na ožji ali zelo ozek prostor. S tem se je treba sprijazniti. To ni samo naš problem, ampak problem vseh narodov, ki jim narečja nekaj pomenijo. Pri nas je bilo gledanje na narečja, žal, že od nekdanj ozkosrčno.

J. F.: *Kako je bilo sprejeto pri občinstvu in kritiki vaše predvojno delo (publikacije, popularizacija Drabosnjaka itd.)?*

N. K.: Moje predvojno delo je sprejemal le del intelektualcev, zlasti pa mlajša duhovščina, ki je vodila »prosvetno« delo na podeželju. Liberalna »prosveta« z njim ni imela kaj početi, tudi polemike se ji ni zdelo vredno.

J. F.: *Slišati je bilo mnenje, da je Drabosnjak neke vrste slovenski Shakespeare, saj obravnava vse ravni življenja. Na ta način je bil tudi prezentiran Izgubljeni sin v mariborski Drami. Ali je torej treba sprejeti celotno besedilo?*

N. K.: Drabosnjak — neke vrste slovenski Shakespeare? To se mi zdi nekoliko pretirano. Spoštujem Drabosnjakov ustvarjalni delež, toda bil je v svojem dramskem ustvarjanju vendarle odvisen od nemških predlog. Pri tem je resda ubiral tudi svoja pota in jo je tudi rad robil po domače. »Spotakljive« besede se mu niso upirale, pisal je pač tako, kakor je kot »ljudski« človek govoril. Temu bi rad dodal, da je vsako dramsko delo sociološko pogojeno. Drabosnjak je ustvarjal za skupnost, iz katere je izhajal in do katere se je obračal. Te in take skupnosti že davno ni več. Ostale pa so Drabosnjakove igre. Kaj zdaj z njimi? Da moramo sprejeti, hočeš nočeš, takšne, kakršne so se nam ohranile, je jasno. Brž ko Drabosnjaka danes »revitaliziramo«, ga predstavljamo njemu povsem tuji skupnosti. Komaj kdaj in kje ga bo kdo hotel predstaviti takega, kakršen je, brez sprememb in črt, zgolj kot »muzealno« posebnost. Pokaže se torej potreba, da ga »priredimo« tako, da bo za tako današnjo skupnost sprejemljiv. Pri tem je odločilen namen naše »revitalizacije«. Danes velja narodnostni moment. Z Drabosnjakom hočemo manifestirati primer naše zgodnje slovenske dramatike, s tem afirmirati primer naše narodne kulture, predvsem na Koroškem. Glede Drabosnjaka samega se mi zdi to zgrešeno. Drabosnjak ni ustvarjal zato, da bi se s svojimi rajmi postavljaj kot slovenski »poredni paver v Korantane«. Njegov namen je bil čisto drugje, bil je religiozen ali, če hočete, pietističen: »Vso čast bomo mi Bogu dali ino ljudem v eksemplu igrali.« Skupnost, ki bi tej nameri ustrezala in jo sprejemala, je danes kvečjemu izjema. Ali jo je sploh še kje najti? Morda spet kje nastaja, ne vem. Morda v kakem krogu mladih. Pa če bi tudi usmerjenost bila ista, nikoli ne bo ambienta Drabosnjakovega časa. Tako ostaja Drabosnjak glede »revitalizacije« problem, prepuščen individualni rešitvi posameznikov, ki se ga lotevajo.

J. F.: *Katere so danes po Vašem mnenju najpomembnejše naloge, vprašanja o ljudskem gledališču?*

N. K.: Danes ljudskega gledališča sploh nimamo več. So njegovo mesto zavzele nogometne, hokejske in druge tekme? Pariška revija »Esprit« je pred leti objavila članek Alfreda Simona »Le théâtre est-il mortel?« (26, 1958, no. 257, 1—21). Iz-

pisal sem si takle stavek: »Il est curieux que l'entrée des masses dans l'histoire ait coïncidé avec la fin du grand théâtre populaire.« (Čudno je, da je vstop množic v zgodovino sovpadel s koncem vélikega ljudskega gledališča.) Ugotovitev dá misliti. Treba bi ji bilo iti do dna.

J. F.: *Kje so začetki vašega zanimanja in dela na področju šeg?*

N. K.: Tu moram seči daleč nazaj. Med prvo svetovno vojsko sem leto 1916—1917 kot tržaški »begunec« preživel na kmetih, na domu svoje matere v jurkloštrski fari. Tisto leto je bilo zame, tedaj desetletnega fantiča, morda najlepše v mojem življenju, iz njega črpal še danes. Res. Dano mi je bilo preživeti eno leto patriahalnega življenja na odmaknjenem Kozjanskem — tedaj so mu v šali in zasmehljivo po nemško pravili »Urwald«, Pragozd. Doživel sem prav »starosvetno« kmečko leto, od jeseni čez zimo in pomlad do nove jeseni, ko sem moral v Celje spet v šolo. Bil sem eno šolsko leto brez šole, kako čudovito! To leto sem doživljal in spremljal vsa kmečka opravila in — tudi tedaj že redke — kmečke šege, kar se mi je kot mestnemu otroku vtisnilo globoko v spomin. Mislim, da korenini v teh doživetjih v tedaj še dokaj nenačetem predindustrijskem podeželskem svetu moja ljubezen do šeg, do vsega tistega, kar človeka sredi neizprijene narave leto in dan spremlja in mu lepša življenje. Vojske tam niti nisem preveč občutil, huje je bilo prihodnje leto v Celju. Po dveh dolgih desetletjih — kako dolga so bila včasih leta! —, v času od l. 1936 do 1941, sem kot član programskega sveta Radia Ljubljana moral oskrbeti marsikakšno večerno oddajo. Za posebne godovne ali praznične dneve sem tedaj začel sestavljati posebne »folklorne« oddaje: tako smo v radiu tedaj koledovali, jurjevali, kresovali in kar je še takega. Bil je čas, ko sem kar naprej prebiral Štrekljevo zbirko »narodnih« pesmi. Kot maroltovec sem jo dojemal morda povsem drugače kakor kdo, ki z Maroltom nikoli ni prišel v stik. Pri Navratilu v Matičinih Letopisih sem iskal pobude in gradiva. Te moje oddaje — takrat je šlo vse »v živo« — so bile svojevrsten »folklorizem«. Vojska je vse to prekinila. Toda tisto, kar se je bilo v meni sprožilo, se ni ustavilo. Saj je bilo tudi ljudsko gledališče, kakor sem ga pojmoval takrat in ga pojmujem tudi še danes, šega. Po vojski, l. 1947, se je iz vsega tega rodila moja zamisel narodopisnega arhiva in narodopisnega slovarja. Elaborat sem predložil — prek profesorja Županiča — SAZU. Zamisel je našla, kakor veste, ploden odziv. Bila je seme našega Inštituta za slovensko narodopisje. Tudi po diplomi iz »etnografije z etnologijo« 1947 sem moral — po volji višjih — počakati, da sem l. 1954 lahko v inštitutu prevzel sekcijo za šege in igre, ki sem jo vodil do upokojitve. Začelo se je mrzlično izpisovanje že objavljenega gradiva o šegah, začelo se je ob naših skromnih sredstvih terensko zbiranje in zapisovanje, nastajale so tudi prve razprave o njih. Začeli smo urejati naš arhiv slovenskih šeg. In nazadnje se je rodilo (l. 1965 in potem) moje »Praznično leto Slovencev«, zbirka naših »starosvetnih« šeg, od katerih smo marsikatero rešili pozabe. Novi čas prinaša nove stvari. Te čakajo na vas, mladi rod.

J. F.: *Kako danes gledate na svoje angažirane članke npr. v Ljudskem odru ali Slovenčevem koledarju (Naši narodni običaji — naš najlepši zaklad). Ali bi jih napisali znova? Ali menite, da se je v tem času razmerje do izročila kaj spremenilo?*

N. K.: Svoje dni smo res mislili na »oživljanje« šeg. Spoznali smo pa, da je to problematična stvar. To ali ono se res da »oživiti«. V glavnem pa je treba za »oživljanje« neke duhovne pripravljenosti in občestvene podlage. Pri religioznih šegah je to danes pri nas — in ne samo pri nas — težje uresničljivo. Pri profanih šegah je

drugače. Vendar sem v tem duhu napisal »Praznično leto Slovencev«. Kmalu po vojski je bila vsaka misel na izročilo tabu. Danes mu spet odpiramo vrata. Razveseljivo.

J. F.: *Katera so danes po Vašem mnenju najbolj pereča vprašanja šeg? Kaj bi bilo treba najprej obdelati?*

N. K.: Po mojem bi bilo treba redno, leto za letom, zasledovati »biologijo« šeg: njihovo upadanje, njihovo vztrajanje, njihovo razširjanje in rast, nastajanje novega, zraven tudi redno (slikovno in zvočno) dokumentirati. Drugo bi sledilo iz tega.

J. F.: *Teoretičnih razprav o etnologiji in folkloristiki na Slovenskem je (bilo) malo. S čim si Vi razlagate to skromno pogledovanje čez plotove teorije?*

N. K.: Mislim, da moja generacija ni bila posebno usmerjena v teorijo. Ko smo zahajali na teren, nas je zasula obilica še neznanega in nezapisanega gradiva, da smo teoretična razmišljanja kar odlagali. Rekli smo si: Ljudje umirajo, teorija nam ne uide! To so nam nekateri šteli v zlo.

J. F.: *Eno temeljnih vprašanj ljudske ustvarjalnosti je njen izvir, vzemimo za primer štehvanje ali pa dramatiko. Kako gledate na to Vi?*

N. K.: Na to vprašanje je že pred 50 leti odgovoril Leopold Schmidt in mislim, da mu smem pritegniti. V ljudski stvarjalnosti delujeta dva momenta. Ljudski stvarjavec *izbira*, nato pa *preoblikuje*. Izbira elemente iz visoke stvarjalnosti po svojem okusu in potrebi, v skladu s svojim čustvenim obzorjem in s svojo intelektualno ravnijo. Temu sledi njegov *stvarjavni proces*, ko te elemente preoblikuje spet po svojem okusu in potrebi. To lahko imenujemo tudi folklorizacijo. Že zato npr. ljudske umetnosti ni mogoče primerjati z visoko umetnostjo, ker gre za dva pojavi z različnih ravni. To se očitno vidi pri štehvanju, ki ste ga omenili. Pokazal sem pred nekaj leti, da so se Ziljani zgledovali pri igrah vrhnjega sloja. Fevdalci so tolkli po lesenem kipu Saracena, zamorca. Ziljani so ga nadomestili s sodčkom. Igro so prenesli v svoje okolje. Še danes štehvaajo ob farnem proščenju, »žegnu«, svoječasnem in še današnjem velikem prazniku farnega občestva. Vzemite katerikoli drug primer ljudske stvarjalnosti, ugotovili boste isto. Nekateri govorijo o »ponikanju« vrhnjeslojne kulture v spodnje plasti. To je v bistvu isto. Tudi »ponikanje« vrhnjeslojne kulture je podvrženo pravilu izbire in prilagajanja potrebam, okusu, miselnosti tiste skupnosti, ki ji pravimo »ljudstvo«. Kdo ali kaj je to, definira skoraj vsakdo drugače, mislijo pa večinoma vsi isto. To je, če hočete, paradoks naše vede! Mene še nikoli ni motil, zdaj me pa sploh ne več. Sicer sem pa mnenja, da je ljudska kultura psihološka, ne pa sociološka kategorija. Gramsci jo je v kapitalizmu lahko opredelil kot sociološko kategorijo, kaj pa v socializmu?

J. F.: *Zanima me Vaše pojmovanje sinkretizma?*

N. K.: Bolj kot kdaj poprej živita danes »visoka« in »ljudska« kultura tesno druga ob drugi. Sinkretizem je neizbežen. Vidimo, da mnoge arhaične sestavine ljudske kulture izginjajo, da urbanizacije podeželja ni več moč ustaviti, da se narečja pod vplivom javnih občil izravnavaajo. Lahko bi se reklo, da je »ljudska« kultura v očitni defenzivi in da se v mnogočem spreminja kvečjemu v muzejski rezervat. Dejansko smo priče počasni zunanji nivelizaciji kulture. Vendar pa »ljudska« plast v človeški psihi ne bo odmrila. Nemogoče je, da bi dosegali vsi ljudje enako intelektualno raven in da bi enako čustveno dojemali. Zmeraj boste imeli ljudi, ki jim bo všeč *kič*, množici ljudi bosta ostala Bach in Mozart tuja, ogrevali pa se bodo za Avsenike in Slaka... Mislim pa, da sva zašla in bi to lahko še dolgo razpredala. Naj bo za tokrat dovolj.

J. F.: *Otroške igre ste zbrali v dveh publikacijah: Veselja dom in Vesele ure. Ali je Vaša naslednja naloga prikaz iger?*

N. K.: Zbirka otroških iger, ki sem jo zbral v Inštitutu za slovensko narodopisje v letih 1953—1954 s posebno akcijo med učiteljstvom in drugače, čaka ureditve, obdelave in objave. Zavaljo drugih nalog, ki so se po vrsti kopičile, sem to prelagal iz leta v leto. Založba Mladinska knjiga me pač že nekaj časa spodbuja, naj nekaj pripravim. Mislim, da tega ne bom več zmogel.

J. F.: *Etnološka spoznanja ste tudi aplicirali. Omeniti velja predvsem Vašo Turistično etnografijo iz leta 1960. Na čigavo pobudo je delo nastalo in ali je bilo v širši rabi? Zvedeti bi želel še kaj v zvezi z vašim delom za turistično propagando, in o predavanjih, ki ste jih imeli za učiteljske.*

N. K.: Vprašujete po dveh različnih stvareh. Prva je turistična etnografija. Vedeti morate, da sem — po višjem ukazu — od 1947 do 1954 učil na Srednji šoli za turizem in gostinstvo v Ljubljani. Tam sem spoznal, da ima tudi narodopisje svoj pomen v turistični propagandi. Moja »Turistična etnografija« (skripta!) je nastala, če se ne motim, na povabilo nekdanje katedre za turizem v Mariboru. Beseda je potem dala besedo. Komite za turizem in gostinstvo mi je naročil besedilo za bogato ilustrirano brošurico »Ljudsko življenje Slovencev«, ki je izšla tudi v tujih jezikih. Danes je nikjer več ni dobiti. — Drugo je bila akcija med učiteljskimi. Nastala je na pobudo Slovenskega etnografskega društva, mislim, da l. 1968. Sodelavci ISN naj bi s predavanji — vsak s svojega delokroga — seznanili učiteljske zadnjega letnika s pojmom narodopisja in vzbudili v njih zanimanje za zbirateljsko delo na deželi. Akcije potem nismo več ponavljali, ne vem, zakaj ne. Bili smo tudi po učiteljskih zunaj Ljubljane.

J. F.: *Arhivsko gradivo o šegah, maskah idr., zbrano v inštitutu, sloni predvsem na zbiranju z anketami. Kaj je bilo za to odločilno: malo raziskovalcev, kaj drugega?*

N. K.: Zakaj smo se v ISN odločili za ankete, ste že sami ugotovili: bilo nas je malo in bilo je komaj kaj denarja za terensko delo. Krivico dela anketni metodi, kdor jo od kraja zavrača. Mislim, da smo ji hvaležni vsi, ki smo jo uporabljali. Če drugega ne, dobili smo napotke, kje kaj iskati. Sicer pa je dala tudi obilo porabnega gradiva. Seveda se ne smemo oklepiti samo nje. Sicer pa, glejte, brez anket bi tudi Göthove zbirke ne imeli...

J. F.: *Alpes Orientales« je bila akcija, v kateri sta sodelovali od njenega začetka. To je tudi prva mednarodna akcija, podvzetje, v katerem smo Slovenci sodelovali. Kako gledate zdaj na to odmrlo idejo.*

N. K.: Ko se nam je po ustanovitvi Inštituta za slovensko narodopisje (1951) omogočilo — čeprav skromno, a vendar redno in urejeno — delo, nas je obšla nekaka evforija. Kar zagnano smo se lotevali nalog, ki so se nam odpirale. Posebno sem to občutil jaz, ki sem moral sedem let (1947—1954) čakati, da sem prišel do »svojega« dela. Zmerom znova se spominjam časov našega »začetka«. Bilo je res lepo. Kljub svojim letom profesor Ivan Grafenauer, naš upravnik, nikoli ni zaostajal za nama z Matičetovim. Bil je za vsak podvig in vsako »novotarijo«, ki je mogla biti Inštitutu v prid. Tak podvig je bila zamisel o »delovni skupnosti« vzhodnoalpskih narodopiscev. V tistih petdesetih letih je bila v naših strokovnih krogih ta zamisel pravzaprav v zraku. Spoznanje, da je naša ljudska kultura v tesnem sorodu z ljudsko kulturo naše zahodne soseščine, da gre za enovito ljudsko kulturo tega območja,

mimo geografskih, upravnih in političnih mejá, to spoznanje je izrekel Milko Matičetov že l. 1952 v videnski reviji »Ce fastu?« in je našlo živahen odmev. Odzval se je menda takoj naš nepozabni prijatelj Tano Perusini v Vidnu, za njim Leopold Kretzenbacher, zvesti spremljevalec našega dela v Gradcu. Pridružil se jima je že rajni Robert Wildhaber iz Basla kot glasnik Retoromanov, ki nas je z njim do njegove smrti vezalo globoko prijateljstvo. Za njimi tudi drugi. Ne vem več, kako: na vsem lepem smo vsi skupaj ugotovili, da bi mogli in morali skupaj sodelovati v raziskovanju naše ljudske kulture. Spoznali smo, kako smo si zares blizu. Za misel se je brž ogrel upravnik inštituta akademik Ivan Grafenauer, ki je bil kljub svojim letom zmeraj pripravljen iti s časom naprej. In tako je naš Inštitut sklical prvi sestanek »vzhodnoalpskih narodopiscev« marca 1956 v Ljubljani. Sestanek je uspel, vezi so se sklenile in poglobile. Kolegialnost je prerasla v prijateljstvo, začetno vikanje je prešlo v zaupno tikanje in tako je ostalo do danes, ko nas je le še nekaj prvih zagnanih udeležencev. Kakor veste, so si sestanki sledili, na dve do tri leta, izmenoma pri nas, v Avstriji, Furlaniji — Italiji in Švici — Sivem kantonu. V knjižnici stoji 7 zbornikov s predavanji, ki bi imela tudi današnjemu času marsikaj povedati. Seveda se je sčasoma izkazalo, da je bil ta krog, ki si je nadel ime »Alpes Orientales«, vendarle krog starejše in srednje generacije, ki je mlajše sicer sprejemala medse, pa vendarle med obojimi ni bilo prave »valovne dolžine«. Ko je med starejšimi smrt začela sekati vrzeli, se je krog razrahljal. Po zadnjem sestanku v Reziji l. 1975 je shiral. Kot eden od preživelih starih žalujem za njim. Premišljam, ali mladi, ki postajajo današnja »srednja« generacija, začitijo kdaj potrebo po podobnem sodelovanju? Mislim, da bi imelo danes še poseben pomen. Slovenska kulturna srenja je, žal, kratkega spomina. Narodopisci smo že pred 30 leti razločno pokazali, kje so Slovencev korenine in odkod je njihova (ljudska) kultura!

J. F.: *Danes so Traditiones edina etnološka revija, ki še redno izhaja. Najprej ste jo urejali Vi. Kako je bilo z začetki tega zbornika?*

N. K.: Od vsega začetka smo objavljali svoje spise v »Slovenskem etnografu«. To nam je bilo toliko laže, ker nas je vezalo z njegovim urednikom, rajnim Borisom Orlom, tesno prijateljstvo in je bil kolega Matičetov sourednik. To je tudi nekako simboliziralo sodelovanje med Etnografskim muzejem in našim inštitutom. Po Orlovi prezgodnji smrti l. 1962 je za »Slovenskega etnografa« po 14 letnikih nastopila kriza. Zadnjemu letniku, ki sta ga še skupaj uredila Orel in Matičetov, je sledil naslednji v uredništvu »uredniškega odbora« šele čez dve leti in tudi na sledečega je bilo treba čakati dve leti. Zgodilo se je pa takrat, da je II. razred SAZU sklenil preurediti svoje »Razprave«, v katerih so poleg monografij izhajale tudi krajše razprave. Tem naj bi v Razpravah zanaprej ne bilo več mesta. Zadnji krajši narodopisni razpravi, ki sta izšli v »Razpravah«, sta bili Stabejeva razprava o »Starih božjepotnikih Slovincih v Porenju« in Jožeta Gregoriča prikaz Kurnikove parodije k pesmi Koseskega »Kdo je mar?«. Tedaj smo v inštitutu dali našemu znanstvenemu svetu pobudo, naj bi objavljanje naših razprav nadomestil redno izhajajoči inštitutski zbornik. Znanstveni svet je pobudo sprejel, toda zbornik je zagledal beli dan šele za inštitutovo 25-letnico l. 1972. Tedaj je izšla prva knjiga zbornika, ki smo mu dali ime »Traditiones«. Tudi on je preživel svoje krize, mislim pa, da si je opomogel, lepo v redu je zdaj na vrsti njegov 14. letnik. Vivant sequentes!

J. F.: *Razen uredniškega in tajniškega dela ste v Inštitutu imeli na skrbi bibliografijo.*

N. K.: Poudaril sem že v drugi zvezi, da je bila že za prve čase inštitutovega obstoja značilna odprtost navzven. Opogumljalo nas je sodelovanje v krogu Alpes Orientales. Naš delež je bil tam že spočetka — naj to rečem brez samohvale — zelo viden. Vodila nas ni samo žeja po novih dognanjih, marveč tudi prestiž slovenskega naroda. Hoteli smo mu priboriti v zboru drugih pravo mesto, kakršnega je po pravici zaslužil. Sem sodi vsekakor tudi naše sodelovanje v Mednarodni narodopisni bibliografiji, h kateri nas je pritegnil naš prijatelj, rajni Robert Wildhaber, njen dolgoletni zaslužni urednik. S tem, da so naše narodopisne publikacije, ki bi zanje v mednarodni strokovni javnosti sicer nihče ne zvedel, uvrščene v to bibliografijo, utiramo našemu znanstvenemu delu pot v svet. Zato sem l. 1951 rad prevzel skrb za bibliografijo. Z istimi očmi gledam naše sodelovanje pri reviji »Demos«, ki jo v Dresdenu izdaja Nemška (DDR) akademija znanosti. V njej izhajajo referati o vseh važnejših narodopisnih publikacijah (v knjižni obliki ali v periodičnem tisku). Gre za kratka, koncizna, v nemščini pisana poročila o predmetu razprave. Sporazum za sodelovanje smo sklenili l. 1965. Tudi z objavami v »Demosu« je glas o našem delu prodrl v svet, tudi na zahod, ki revijo »Demos« čimdalje bolj upošteva. Pred časom sem seveda obojno delo prepustil mlajši mōči, mag. Heleni Ložar-Podlogar. Bibliografija, Demos — in ne nazadnje publiciranje v inozemskih glasilih, vse to so važne stvari, ki zanje širši krog pri nas komaj kaj ve, pa so za naš ugled v svetu velikega pomena. Nepoznavanje rodi seveda nerazumevanje in ovire tam, kjer bi jih ne bilo treba. Tudi z njimi se je treba, žal, otepati.

J. F.: *Kako da ob Vaši vsestranski aktivnosti niste sami nikdar filmali?*

N. K.: Za film me je ogrel predvsem Seminar etnografskega filma v Pragi l. 1967, ki sem se ga udeležil. Zakaj nisem sam filmal? Ne inštitut ne jaz nisva nikoli imela denarja, da bi kupila snemalno kamero. Zelo banalno, kajne? Pa še res je. Spočetka si je naš prvi snemavec, rajni fotograf Božo Štajer, sposojal kamero v Turbo-inštitutu v Vižmarjih, pozneje nam je filmal Slavko Jančar, a je prezgodaj umrl, nato pa je filmal kot amater Uroš Krek, ki je bil nekaj časa sodelavec Glasbeno-narodopisnega inštituta. Tako sam do filmanja nisem prišel.

J. F.: *Ali ste kdaj imeli v načrtu prevajanje pomembnih tujih etnoloških del?*

N. K.: Ne, že zato ne, ker bi v prejšnjih letih nobena založba ne imela interesa za to. Sodeloval sem v zborniku o ljudski medicini, naprošen za nemške prevode Mōderndorferjevih in Kotnikovih člankov (Volksmedizin. Probleme und Forschungsgeschichte. Hrgg. v. Elfriede Grabner. Darmstadt 1967). Predlagal sem pač l. 1978 založbi Mladinska knjiga prevod dela A. Eliot »Mythen der Welt« (s prispevki M. Eliadeja in drugih), pa na svoj dopis sploh nisem dobil odgovora.

J. F.: *V predalu leži Gōthova topografija, pred vrati je ponatis Prazničnega leta Slovencev, itd. Kaj imate še »za bregom«?*

N. K.: Pri mojih letih je bolje, da človek o načrtih molči.

J. F.: *Hvala za pogovor.*

18. 4. 1985.

Zusammenfassung

GESPRÄCH MIT NIKO KURET

Assistent Jurij Fikfak führte ein Gespräch mit Prof. Dr. Niko Kuret, dem einstigen Leiter der Abteilung Brauchtum und Spiel im Institut für slowenische Volkskunde der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste in Ljubljana. Es wurden Fragen über den Lebenslauf und die Tätigkeit des betagten Forschers erörtert. Im Vordergrund steht sein Interesse für Brauchtum und Volksschauspiel, welches er im Brauchtum eingliedert sieht. Während seines Studiums an der Universität in Ljubljana (1926—1930) erweckte Prof. Kidrič sein Interesse für das mittelalterliche geistliche Spiel, woraus dann sein Interesse für das Volksschauspiel überhaupt und für das damalige »Laienspiel« hervorging. Den Weg in die Volkskunde als wissenschaftliches Fach fand er anfänglich beim Ethnomusikologen France Marolt, später bei France Kotnik. Dieser führte ihn in das Werk des kärntner-slowenischen Bauerndichters und Dramatikers Andrej Suster vulgo Drabosnjak (1768—1826) ein, woraus dann die Bearbeitungen von Drabosnjaks Spielen für die religiös eingestellte Laienbühne entstanden. Kuret meint, das Volksschauspiel sei bei uns kaum noch am Leben, es sei denn, man zähle die Sportveranstaltungen dazu. Drabosnjaks Spiele vermissen heute die Gemeinschaft, für welche sie geschaffen waren. Die modernen Aufführungen müssen davon Rechnung tragen. Das Interesse am Brauchtum im allgemeinen liegt bei Kuret weit zurück. Aus Flüchtling aus Triest im J. 1916 verbrachte er mit seinen Eltern ein Jahr auf dem Land in der Untersteiermark, wo er den Jahreslauf auf dem Dorf mit seinen Beschäftigungen und Bräuchen erleben konnte. Im zehnjährigen Stadtkind hinterliess dies unvergessliche Eindrücke, die viel später wieder lebendig wurden, als Kuret als Mitgestalter des slowenischen Radio Programms u. a. die volkskundlichen Sendungen betreute. Es waren Jahre des Einlebens und der Vertiefung von Einblicken in das slowenische Volksleben, was allerdings vom zweiten Weltkrieg jäh unterbrochen wurde. Doch entstanden aus der langjährigen Beschäftigung mit dem slowenischen Brauchtum die vier Bände des »Festlichen Jahrs der Slowenen« (1965—1970), die demnächst in zweiter Auflage erscheinen sollen. Auf die Frage über das Verhältnis von Hochkultur und Volkskultur meint Kuret, die Nivellisierung sei unausbleiblich, dass aber die Volkskultur, wenn man sie als psychologische Kategorie auffasst, bestehen muss. Aus seiner Tätigkeit im Institut betont Kuret den Nutzen der Umfragen, die in seinen Jahren wegen Mangel an Geldmitteln und Mitarbeitern die einzige Möglichkeit boten, Material zu sammeln. Mit Genugtuung denkt er an die ersten Jahre seiner Arbeit im Institut (ab 1954), zurück, als die Freie Arbeitsgemeinschaft »Alpes Orientales« (1956) geschaffen wurde, an seine Mitarbeit bei Robert Wildhabers Internationalen Bibliographie und an die Zusammenarbeit mit den Kollegen aus der DDR bei der Zeitschrift »Demos«. Übrigens soll bald die erste Lieferung der Göth'schen Topographie für den slowenischen Teil der Steiermark herauskommen, für deren Bearbeitung Kuret ein eigenes System geschaffen hat. Zur Frage über seine weiteren Pläne meint Kuret, man solle sich bei seinen Jahren darüber besser nicht äussern.

»PUSTI PETI MOJGA SLAVCA...«

»...kakor sem mu grlo ustvaril«, je terjal Prešeren, toda ko je šlo za ljudske pesmi, se tega žal ni držal. Menil je pač, da slovenska ljudska pesem v zapisih, kakršne je dobil v roke, ni zrela za knjižno objavo. Saj je imel celo prav, kajti takratni zbiralci so zapisovali prej po nareku kot po petju in na pesem gledali z vidika literature. Bila jim je besedna stvaritev preprostega pesnika in oblikovno nepopolna, bodisi da je bila taka že od začetka ali pozneje zaradi starosti porušena. Celó Vraz, ki se je trudil zapisati melodije, je za objavo uporabil samo besedila in prenekatero nategnil na domače štajersko narečje. Kako bi mogli zameriti drugim, ki za melodije najbrž sploh niso imeli smisla ali posluha, da so zbirali le besedila in jih skušali popravljati, dopolnjevati, izboljševati. Ravnali so, kot se jim je zdelo prav. Niso se še zavedali, da ljudska pesem živi le skupaj z melodijo, ki je hkrati opora za ohranitev oblikovne podobe pesmi¹ in da je prav metrična urejenost pesmi znamenje starosti, ne narobe.²

Odtlej je minilo poldrugo stoletje, zgodilo se je marsikaj in spremenilo tudi. V letih pred prvo vojno je nastala zbirka čez 13 000 pesmi z melodijami, nabranih po vsej Sloveniji pod vodstvom odbora, ki mu je bil na čelu Karel Štrekelj. Pred 50 leti je bil ustanovljen inštitut za raziskovanje ljudskega glasbenega izročila, ki je nabral nad desettisoče zvočnih posnetkov pétihi ljudskih pesmi in so njegovi sodelavci objavili ne samo več zbirk, marveč tudi izsledke svojih raziskovanj. Pričakovali bi torej, da vsaj tisti, ki se zanimajo za naše pesemsko izročilo, ne bodo več zastopali mnenj s sredine prejšnjega stoletja.

Pa se je zgodilo, da je v Rodni grudi 1984, št. 7, na str. 26—27, izšla »Ljudska balada Mlada Mojca. Prepesnil Janez Dolenc po izvirnem zapisu Antona Žaklja — Rodoljuba Ledinskega«. V »Pojasnilu k Mladi Mojci« pravi, da je ta balada »naša najstarejša zdomska pesem«. »Prvotni zapis« balade je Dolenc našel v NUK in ga objavil v Loških razgledih III, 1956, 209.

¹ »Melodija pesmi je na eni strani tisti element, ki večkrat pevcu ali pevki avtomatično sproži spomin na pozabljene verze, katerih se brez melodije ni mogel spomniti, na drugi strani pa je ona urejajoči princip, ki enako avtomatično poskrbi v verzih za enakomerno porazdelitev akcentov, število zlogov in naglaševanje posameznih zlogov, ki se v naših pesmih absolutno podreja glasbenim akcentom, četudi to pride včasih navzkriž z normalnim naglaševanjem besed.« Gl. V. V o d u š e k, Arhaični slovanski peterec-deseterec v slovenski ljudski pesmi. (: SE 12, Ljubljana 1959, 183.)

² »Strogost glede stalnega števila zlogov in glede dierez v verzih je večja na relativno starejših razvojnih stopnjah.« G. V o d u š e k, ibid., 187.

Ali je to res prvotni zapis? Dolenc sam meni v Loških razgledih (str. 209), da je Žakelj verjetno »prvi zapis iz materinih ust pravopisno uredil, akcentuiral, razdelil v kitice in nato prepisal na čisto v zvezek«. Najbrž je naredil še kaj več, kajti mati zagotovo ni tako pela, če je sploh p e l a in ne narekovala. Vemo pa, da pevci, tudi najbolj nadarjeni, ne zmorejo pesemskih besedil narekovati, da se motijo, izpuščajo besede, verze, pokvarijo ritem besedila. Šele če jim pustiš pesem peti, jo speljejo pravilno do konca. Zakljev zapis, če ga natanko pogledamo, je čista proza, vrstice, ki naj bi bile verzi, so brez ritma, različno dolge in besedilo ni razdeljeno v kitice, marveč v različno dolge vsebinske odstavke, kot so pripovedne pesmi objavljali vse do našega časa. Samo dvoje je mogoče: ali je Žakljeva mati besedilo narekovala ali pa ga je Žakelj popravil in je »prvotni zapis« že prva redakcija.

Dolenc se čudi, zakaj Žakelj pesmi ni prepesnil, kot je storil z Mlado Bredo in Mlado Zoro za objavo v Krajski Čbelici, »ker je čutil, da sta z golim besednim zapisom pesmi osiromašeni«. Seveda je pesem popolna šele skupaj z melodijo. To ima Dolenc prav. Ni pa res, da bi bilo treba za objavo v tisku »skopo besedilo dopolniti, da vsaj v neki meri nadomesti tisto, kar je pevka neposredno izrazila še z melodijo, krettno in mimiko obraza«. Kljub dolgoletnim terenskim izkušnjam še nisem nikoli naletela na pevca, ki bi bil s kretnjami, z mimiko ali tudi z glasom pojasnjeval, interpretiral besedilo. Pevci pojejo zmeraj neprizadeto, mnogi med petjem mižijo, vsi pa zmeraj mirujejo, z rokami v naročju ali jih držijo prekrižane, včasih podpirajo glavo. Nekatere balade imajo refren v vsaki kitici in ta »trala lila lom« (npr. pri dolenski varianti Mrtvaškega ženina) prav nič ne pojasnjuje besedila, ker je po značaju v nasprotju z njim. Nekatere balade imajo celo poskočne melodije in pevci sami povedo, da pojejo »na okroglo vižo«. Samo pri umetnih uglasbitvah pesemskih besedil lahko pričakujemo, da bo skladatelj skušal z melodijo ponzoriti vsebino besedila. Pri ljudski pesmi pa je melodija le posoda, ki se lahko menja in se to zares večkrat dogaja.

Kadar imamo torej opravka z zapisi po petju, ni prav nobene potrebe besedilo ljudskih pesmi za objavo v tisku popravljati ali ga prepesnjevat, ker je po svoje popolno, dostikrat oblikovno in vsebinsko celo boljše kot marsikatera umetna pesem. Žakelj je s svojimi popravki, piljenjem in gladenjem besedil naredil naši ljudski pesmi slabo uslugo. S svojimi predelavami je zakril pravo podobo baladam iz materinega izročila. Če mu je Štrekelj to zameril, ni samo zaradi »filološkega gledanja na zapise«, kot misli Dolenc, marveč ker je ob primerjavi s tisoči drugih zapisov, ki jih je pripravljaval za tisk, lahko spoznal, da so popravki pesem v resnici pokvarili.³ Sicer pa je tudi G. Krek sodil, da »ravno po tem početju dobila je pesen nenarodno lice, mesto da bi se, kakor mu je bila dobra nakana, pokazala v svoji prvotni dovršenosti«. V novejšem času si je iz enake želje po izboljšanju podobe ljudskega besedila dovolil take poskuse prepesnjevanja P. Golia in so enako neuspeli.⁴ Ob nepotvorjenem zapisu po petju so videti kot gladko povoščena papirnata roža ob pravi dišeči kmečki gartroži ...

Zmaga Kumer

³ To je spoznal že F. L e v e c, ko je o prvih zbiralcih zapisal, da so »nekatero bisere našega narodnega pesništva« izpridili tako, da je le iztežka razbrati iz njih, kaj je narodna svojina, kaj umetni primeček in podvržek«. Gl. R. N a h t i g a l. Prezrta izdaja I. I. Sreznjevskega slovenskih narodnih pesmi »Mlade Brede« in »ziljskega reja« (:SJ 3, Ljubljana 1940, 34).

⁴ Prim. Z. K u m e r, Ljudska pesem in umetna poezija (: Glasnik SED 8, Ljubljana 1967, št. 2, str. 2).

O TERENSKIH EKIPAH ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA V MARIBORU 1948

Etnološko delo terenskih ekip Zgodovinskega društva v Mariboru 1948 je zelo kmalu zapadlo v pozabo, čeprav je šlo tu za prvi slovenski ekipi, ki sta na terenu zbirali etnološko gradivo, in čeprav je bilo o njunem prizadevanju objavljeno poročilo.¹ Tako npr. Tončica Urbas že 1955 ni vedela ničesar o tem delu,² medtem ko je bila zadnja, ki ga je prezrla, Ingrid Slavec 1983.³

Alenka Simikič je 1984 resda omenila terenski ekipi Zgodovinskega društva v Mariboru 1948, toda vse, kar je napisala o njej, je pomanjkljivo.⁴ Ker je delo terenskih ekip Zgodovinskega društva v Mariboru 1948 vodil moj pokojni oče, ki mu ni več mogoče popraviti napačne sodbe o delu obeh obravnavanih ekip, naj storim to namesto njega jaz, ki sem takrat kot študent iz Ljubljane spremljal delo teh ekip in si ob zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici tudi ogledal razstavo gradiva, ki sta ga zbrali.

Ni videti, da bi bila Simikičeva prebrala več kakor prve štiri vrstice poročila o etnološkem delu Zgodovinskega društva v Mariboru 1948. Takole pravi: »ZD v Mariboru... je organiziralo od marca do oktobra 3 enodnevne in 3 dvodnevne študijske ekskurzije« in podčrtuje besedi »študijske ekskurzije«. Temu postavlja nasproti »mesec in pol trajajoče raziskovanje« (zadnji besedi podčrtuje) Etnografskega muzeja v Ljubljani, in sicer od 1. 8. do 15. 9. 1948.⁵

Zakaj izraz »študijske ekskurzije« v mariborskem poročilu? Moj oče je v njem trikrat uporabil za zbiranje terenskega gradiva izpeljanki iz besede »študij«, izraz »ekskurzije« pa je očitno uporabil zato, ker so sestavljali vse terenske ekipe Zgodovinskega društva v Mariboru 1948 v večjem delu srednješolski profesorji, ki so za to delo izrabljali največkrat svoj prosti čas med šolskim letom, vštevši nedelje, tako da niso bili na terenu nepretrgoma več kakor po dva dni. Tega dela so se lotevali brez dnevnice; kolikor vem, so jim bili povrnjeni samo potni stroški. Predvsem pa je treba poudariti, da se v mariborskem poročilu dosti večkrat kakor »ekskurzije« omenjajo »ekipe«, seveda za tistega, ki to poročilo prebere.

»Študijske ekskurzije« ali terenski ekipi Zgodovinskega društva v Mariboru 1948 sta zbirali etnološko gradivo podobno, kakor je to delo tedaj opravljala ekipa Etnografskega muzeja v Ljubljani. Tu ni bilo nikakršnega bistvenega razločka in ravni dela. Boris Orel je takó poročilo o delu Etnografskega muzeja na Dolenjskem 1948⁶ kakor poročilo o tedanjem etnološkem delu Zgodovinskega društva v Mariboru uvrstil v Slovenskem etnografu v razdelek »Etnografsko delo na terenu«. Poleg

¹ F. Baš, Delo Zgodovinskega društva v Mariboru, Slovenski etnograf II, Ljubljana 1949, str. 114 d.

² T. Urbas, Poročilo o delu etnografske skupine Pokrajinskega muzeja v Mariboru v letu 1954, Slovenski etnograf VIII, Ljubljana 1955, str. 267.

³ I. Slavec, Težnje v povojni slovenski etnologiji, Zbornik 1. kongresa jugoslovanskih etnologov in folkloristov, Ljubljana 1983, str. 150, 165.

⁴ A. Simikič, Pojasnilo k začetkom dela terenskih ekip EM, Traditiones XIII, Ljubljana 1984, str. 164.

⁵ A. Simikič, na nav. mestu.

⁶ B. Orel, Delo Etnografskega muzeja na Dolenjskem l. 1948, Slovenski etnograf II, Ljubljana 1949, str. 111 d.

tega je v svojem poročilu govoril izključno le o zbiranju gradiva, ne o »raziskovanju«, kakor je zapisala in podčrtala Simikičeva.

Če bi bila prebrala vse poročilo o delu Zgodovinskega društva v Mariboru 1948, bi se bila 1984 morala ustaviti ob poimenovanju obeh ekip, ki sta zbirali etnološko gradivo. Prva se je imenovala antropogeografska, druga ekipa za gospodarsko zgodovino. V poglavitnem po Cvijičevem zgledu je moj oče vse do prvih let po drugi svetovni vojski enačil del etnologije z antropogeografijo, kar pa zadeva agrarno gospodarstvo, je 1948 oziroma 1949 štel etnologijo za osrednjo viroslovno disciplino gospodarske zgodovine.⁷ Slednje mnenje je slovenska etnologija kmalu »razširil(a) in spremenil(a)«. ⁸ Kajpada je bilo za etnološko delo obeh ekip njuno poimenovanje le drugotnega pomena, kajti gradivo, ki sta ga zbrali, »je v bistvu izrazito etnografsko«. ⁹ Simikičevi to ni znano.

Zato tudi še neposredneje. Ekipi sta se lotili »ugotavljanja lastnosti zemlje, produkcijskih tehnik na žagi, mlinu, kovačiji ali avtarkni kmetiji živečega človeka, njegovega sožitja z bližnjim in daljnim okolišem ter vplivov, ki so v preteklosti delovali na zemljo in človeka z njunim gospodarstvom... Rezultati obeh ekip ZDM 1948, v kolikor pride v poštev za etnografijo, bi bili: Proučitev 9 žag, 2 mlinov, 2 kovačnic in 1 avtarkne kmetije (I. ekipa) in 12 mlinov, 4 avtarknih kmetij ter z njimi povezanih domačih obrti (II. ekipa)«. ¹⁰

Poleg navedenega so posamezni člani Zgodovinskega društva v Mariboru 1948 ugotovili zunaj ekip pristajališča in vezališča nekdanjih dravskih splavov med Libeličami in Mariborom in prispevali »zapis tradicionalnega ženitovanjskega gostivanja v Obrežu... in melodij ženitovanjskih pesmi na istem gostivanju«. ¹¹

Obravnavani ekipi Zgodovinskega društva v Mariboru 1948 sta bili manjši kakor takratna ekipa Etnografskega muzeja v Ljubljani. Prvi dve sta imeli vsaka po 6 oziroma 7 sodelavcev, medtem ko je takratna ekipa Etnografskega muzeja v Ljubljani premogla 17 sodelavcev. ¹² (Kot signum temporis slovenske etnologije v tistem času naj ne manjka podatek, da je bil v ekipi Etnografskega muzeja v Ljubljani Vilko Novak edini, ki je imel diplomu iz etnologije, v mariborskih ekipah pa ni bilo nikogar z enako kvalifikacijo.) Ekipa Etnografskega muzeja v Ljubljani je, kakor je bilo rečeno, bila na terenu dosti dlje kakor ekipi Zgodovinskega društva v Mariboru in je glede na predmet zastavila delo dosti širše. Temu je ustrezal razloček v berii. Ne glede na to pa gre mariborskima ekipama priznanje, da sta bili prvi terenski ekipi, ki sta na Slovenskem zbirali etnološko gradivo in sta pri tem pridobili za območje materialne kulture vrsto poučnih virov, kakor se je po mojem spominu glasila soglasna ocena obiskovalcev njune razstave na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici 1948. Žal se je dejavnost mariborskih ekip s tem letom že nehala, kajti moj oče je bil skoraj vse naslednje leto kot član jugoslovanske restitucijske komisije v Avstriji, 1950 pa je odšel v Ljubljano.

Angelos Baš

⁷ F. Baš, nav. delo, str. 115.

⁸ V. Novak, Etnološko delo Franja Baša, v: F. Baš, Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju, Ljubljana 1984, str. 361.

⁹ F. Baš, Delo Zgodovinskega društva v Mariboru, str. 114.

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Prav tam.

¹² Prav tam; B. Orel, nav. delo, str. 111.

NEZAUPNICA NOVI BEOGRAJSKI IZDAJI
»LUJ LEŽE: SLOVENSKA MITOLOGIJA«

V razpravi ob mojem predavanju pri SED 22. 2. 1985 (O bajnih bitjih na Slovenskem) mi je eden poslušavec, ki je imel pri roki drugo srbsko izdajo Legerjeve »Slovanske mitologije«, prebral iz nje odlomek o Kurentu. Louis Leger (La mythologie slave, Paris 1901, 95) je v opravičilo za svoje nestrinjanje z Miklošičevim baje hiperkritičnim mnenjem o Svantovitu navedel njegovo sporno povezavo slovenskega *kurenta* (korent, korant, kore) »fastnacht« z malorusko besedo *kurent* »fröhliche hochzeitsarie«. Leger pravi, da ne ve, kaj je pravzaprav slovenski kurent in za Miklošičevo nemško soznačnico *fastnacht* ne pride na dan z najustreznejšo fr. besedo »carnaval«, ampak le z drugim mogočim pomenom, »vigile«. V zvezi z besedo *kurent* v ukrajiniščini nima dvomov: to je vesela arija, vesel napev, kakor poljsko *kurant*, prevzeto iz franc. *courante* = vrsta plesa, plesni napev.

Tako L. Leger. Njegov prevajavec Radoslav Agatonović (1869—1928), profesor v Nišu, tu očitno ni imel najsrečnejše roke: Legerjev samostalnik »vigile« (vigilija, bdenje s postom) je napačno vzel za pridevnik — »budan, čio«. V isti sapi je tudi ukr. *kurenta* (air *yoyeux* = vesela arija) interpretiral »veseo izgled« in kljub polj. *kurant*, fr. *courante* — vrsta plesa — sklenil, da »prema tome znači: izgled u igri, veseo«; s tem je bila kajpada izločena edina pravilna razlaga: plesna arija (Miklošičevo paralelo »hochzeitsarie« je ali zanemaril ali spregledal).

Med listanjem po izdaji iz leta 1984 mi je oko obtičalo pri čudni zamenjavi: *slovaške* pesmi, ki jih je zbral Slovak Jan Kollár, so na vsem lepem deklarirane za »slovenačke« (= slovenske, str. 62)! Izvirnik nima nič takega: prinaša dva citata iz »chansons *slovaques* recueillis par Kollar« (str. 60); le-te so ostale *slovaške* tudi v Agatonovičevem srbskem prevodu iz leta 1904 (Louis Leger, *Словенска Митологија*, str. 71), čeprav jih je prevajavec samovoljno imenoval ljudske (narodne), kljub Legerjevemu namigu, da gre za izdelek Kollárjeve razgrete domišljije. Leta 1904, ko smo bili oboji — Slovaki in Slovenci — še pod Avstroogrsko, do zamenjave ni prišlo. Odkod se je nesrečni »popravek« vzel v naših dneh, 1984, nam ni razumljivo. Le koga je motila pravilna Legerjeva in Agatonovičeva formulacija, da jo je šel izkrivljat?!

Če je v osemdeset let starem prevodu tuintam kaj narobe, se niti ni moč čuditi. Posebno pri prečkovanju, najprej iz latinice v cirilico (1904) in nato spet iz cirilice v latinico (1984), so v delo zašle nenaravne, včasih kar smešne rešitve: Huculi so se izrodili v Hukule; dat. od p. skrzat (škrat) ali od lat. *fatum* sta natisnjena v hibridni obliki skrzat-y in *fatum-y*; Poljak Chodžko (beri Hočko) je postal Čodčko; itn. Bolj čudno je, da v ponatisu niso upoštevani niti popravki, ki jih je med tiskom opazil in navedel (str. 247) že sam prevajavec. V pomembni knjigi, uvrščeni v pomembno serijo (Biblioteka »Horizonti«) podobnih spodsrljajev ali ohlapnosti ne bi smelo biti. Pred ponatisom bi bil namreč stari prevod prof. Agatonovića moral skrbno pregledati nekdo, ki bi pogumno stopil iz anonimnosti in prevzel odgovornost za priredbo.

Milko Matičetov

Med udeleženci proslave ob 50-letnici Folklornega inštituta: prof. dr. Giampaolo Gri s tržaške univerze v pogovoru z mag. Mojco Ravnik iz Pirana.
(Foto: Naško Križnar)

RAJKO LOŽAR (1904—1985)

Dne 4. januarja 1985 je v Manitowocu (Wis., ZDA) končal svojo življenjsko pot dr. Rajko Ložar, drugi ravnatelj Etnografskega muzeja v Ljubljani, urednik Etnologa in Narodopisja Slovencev I. Njegovo delo za raziskovanje slovenske ljudske kulture je bilo pomembno in ga je treba predstaviti ter ovrednotiti.

Rajko Ložar je bil rojen 29. avgusta 1904 v Ljubljani, kjer je tudi 1922 maturiral na klasični gimnaziji. Na filozofski fakulteti je pet semestrov študiral klasično arheologijo pri V. Moletu in J. Mantuaniju, umetnostno zgodovino pa pri Izidorju Cankarju in Vojeslavu Moletu. Da bi se mogel temeljiteje seznaniti z arheologijo, jo je štiri semestre študiral na Dunaju pri E. Reischu, E. Loewyju, W. Kubitschku in R. Eggerju, umetnostno zgodovino pa pri J. Schlosserju in K. M. Swobodi. Na dunajski univerzi je tudi promoviral 1927.

Kot kustos pripravnik za arheologijo je bil nastavljen v Narodnem muzeju v Ljubljani v novembru 1928 in postal 1931 redni kustos. Vodil je tudi knjižnico in numizmatični oddelek. Ko je Niko Županič postal profesor na filozofski fakulteti, je R. Ložar bil 1940 imenovan za vršilca dolžnosti ravnatelja Etnografskega muzeja, 1943 pa za ravnatelja, kar je ostal do maja 1945, ko se je umaknil na Koroško, kjer je poučeval na gimnaziji v taboriščih, od 1952—1956 živel v Chicagu, od dec. 1956 do dec. 1969 ravnatelj Mestnega muzeja (Rahr Civic Center and Public Museum) v Manitowocu Wis. do upokojitve.

R. Ložar je bil sourednik Doma in sveta 1931—32, Zbornika za umetnostno zgodovino 1936—1940, Umetnosti in sodeloval v njih s spisi iz umetnostne zgodovine in kot umetnostni kritik. Z arheološkimi spisi je sodeloval v Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo, Časopisu za zgodovino in narodopisje, Jugoslovenskem historičnem časopisu. Od njegovih arheoloških spisov je etnologiji najbližji Staroslovansko in srednjeveško lončarstvo v Sloveniji (GMDS XX., 1—4, Ljubljana 1939, 180—225.)

Prvi Ložarjev spis z etnološko vsebino je njegov uvodnik o ljudski pesmi v Koncertnem programu APZ v Ljubljani, 1935, str. 13—17. Članke pod skupnim naslovom »Slovenska narodna pesem« je napisalo za ta program več avtorjev, ki jo obravnavajo z različnih vidikov. Ložar obravnava ljudsko pesem kot del ljudske umetnosti in zato o le-tej obširno razpravlja, predvsem jo primerja z »visoko« umetnostjo. Ob stvarnih primerih išče značilnosti ljudske umetnosti, ki »je pred slehernim razvojem estetski izraz ljudstva, ki se še sploh ni v nobeni smeri diferenciralo in razdelilo in ki je torej še homogena skupnost« (n. d. 14). V kratko nakaza-

nem razvoju ljudske umetnosti so nekatere misli iz poznejših Ložarjevih spisov. Zatem nakaže razmerje med ljudsko in »umetno« pesmijo in preide k označevanju ljudske umetnosti, ki »je vselej in povsod le linearno razčlenjena in okrašena ploskev, arabeska, duhovita modrost, ... je melodija...« (16). Za tem »idealnim tipom«, kakor sam pravi, seznanja s tremi »kulturno- in umetnostno-geografskimi... zonomi« v Evropi — »nordijsko (severno), srednjo in sredozemsko«, ki jih kratko aplicira na Slovenijo.

Ne dolgo pozneje je nastala Ložarjeva nekoliko daljša razprava »Mali kruhek« v Škofji Loki in okolici (Etnolog X—XI, 1937—1939, 169—197), v kateri opisuje delavnice, oblike predvsem po modelih izdelanega malega kruhka, analizira njihov slog in oblike kot predmet ljudske umetnosti. V sklepnem poglavju pa obravnava razmerje malega kruhka do podobarstva, vprašanje njegove avtohtonosti in izvirnosti, prevzete motive, motive po predlogah in po naravi. V zvezi z njegovim spisom je v istem letniku (in skupno v separatu) Borisa Orla spis »Od kruha do malega kruhka«.

Prehod k etnologiji je Ložarju omogočila tako strokovna bližina in široka kulturna razgledanost, kot tudi poznavanje terena, na katerem je uvajal v spoznavanje ljudske kulture Borisa Orla, svojega naslednika. Zaradi vojnih razmer Etnografski muzej ni mogel razviti terenske dejavnosti, zato pa je R. Ložar nadaljeval z izdajanjem njegovega glasnika Etnologa, čeprav v skromnejšem obsegu in z manj sodelavci, ter je uredil letnike XIV.—XVII. Najpomembnejše je bilo, da je bila revija odslej namenjena raziskovanju slovenskih vprašanj (I. Grafenauer, B. Orel, R. Ložar, F. Kos, F. Kotnik, V. Novak, S. Vilfan), medtem ko so prejšnji letniki vsebovali tako neetnološke spise, kot tudi večino takih, ki se niso tikali slovenskega ozemlja.

R. Ložar je objavil v XV. letniku Etnologa (70—88) razpravo: *Prazgodovinske osnove slovenskega narodopisja*, s podnaslovom: Prispavek k poglavju Etnografija in prazgodovina. V njej je izhajal iz svoje študijske stroke, ki se ji je dotlej posvečal z izkopavanji in raziskovanjem, obenem pa je nameraval podati nekaj načelnih vodil za etnološko raziskovanje slovenskega ozemlja, oprto na prazgodovino kot »pomožno vedo etnografije«. Nastopa proti tezi, ki je videla v ljudski kulturi »le usedlino visoke kulture« (gesunkenes Kulturgut — poniknjena kultura) in se zavzema »za konkretno odvisnost etnografskega raziskavanja od prazgodovinskega«, za »sodelovanje strok, ki jim je predmet raziskavanja najstarejša davnina« in k čemur naj bi »sodobno etnografijo« preusmerila — etnologija, pojmovana v smislu nemške jezikovne rabe in prakse (Volkskunde — Völkerkunde ali Ethnologie) kot primerjalno raziskovanje »primitivnih«, neevropskih kultur. Pri tem se sklicuje tudi na Wilhelma Schmidta Handbuch der Methode der kulturhistorischen Ethnologie in njegovo triplastno delitev kulture. V uvodnem poglavju razprave poudarja L. pomen sodelovanja obeh znanosti pri reševanju vprašanj, »ki so obema vedama skupna«. V drugem poglavju predstavlja nosilce »t. zv. ljudske kulture«, katerih delo sega v prazgodovino: kmeta, lovca in nomada in poudarja, da za interpretacijo družbene in duhovne kulture ne daje gradiva prazgodovina, marveč etnologija (v prej označenem pomenu). Ob tem se preširoko razpiše o stilu ljudske umetnosti in le nakaže povezavo raziskovanja ergoloških področij s prazgodovino, pri čemer pa je poudaril, da je treba npr. poleg dosedanjega deskriptivnega dela in tehnološke ter geografske interpretacije upoštevati hišo kot »spomenik kulturne zgodovine, etnično opredeljenega nosilca, socialno in gospodarsko določene kulture« (75).

V tretjem poglavju svoje razprave, naslovljenem enako kot vsa razprava, poudarja Ložar, da mora gospodarstvo postati »enakopraven predmet etnografskega raziskavanja« (77). Nadrobno nakazuje, kako je treba kulturo prazgodovinskih zastopnikov življenja na naših tleh iskati v današnji ljudski kulturi: »rekonstruirati na podlagi številnih ostankov ves lovskokulturni kompleks slovenskega narodopisja« (78). V zvezi s poljedelstvom je potrebna »podrobna analiza sodobnega poljedelskega gospodarstva Slovenije v etnografskem pogledu«, pri čemer opozarja na oblike in pomen vrtnarstva in vinogradništva tako glede na prazgodovinski izvir kot na potrebo njunega etnološkega raziskovanja. — Ko najde prazgodovinske paralele v belokranjskem geometričnem slogu, išče take vire še za našo hišo, orodje in opremo, nošo in nakaže v sklepnih razmišljanjih »tipološko kontinuiteto« v sestavinah ljudske kulture.

Ložarjeva razprava je prvo teoretično obravnavanje nalog in metode v našem etnološkem raziskovanju, ker so npr. Murkove, Vurnikove, Kotnikove misli ali nepovezane ali brez teoretične poglobitve, ki je pri Ložarju pač taka, kakršna je na tedanji stopnji naše stroke v srednji Evropi mogla biti.

Poleg urejanja in izdajanja prenovljenega Etnologa je R. Ložar zasnoval tudi naš prvi priročnik *Narodopisje Slovencev*, katerega prvi del je 1944 izdala zasebna knjigarna Jožeta Zužka. To knjigo s prispevki štirih avtorjev (352 str.) je Ložar tudi uredil in napisal več kot polovico njenega obsega. Pripravil je tudi drugi del, ki pa je (v uredništvu Ivana Grafenauerja in Borisa Orla) mogel priti na svetlo šele 1952 — zaradi očitno neurejenih kulturnih razmer pri nas.

R. Ložar je napisal za knjigo petero razprav: V teoretičnem uvodu: *Narodopisje, njegovo bistvo, naloge in pomen*, je prvi za M. Murkom skušal sistematično obrav-

navati ta vprašanja — pač z vidika nekoga, ki je izšel iz dveh drugih strok, se naslonil na njuno sistematiko, vsebinsko pa na teoretična dela, ki so mu bila pri roki: predvsem avstrijska (A. in M. Haberlandt), nemški priročniki, hrvaški in slovaški priročnik ter za teoretično poglobitev — kot že v razpravi v Etnologu XV — Gräbner in W. Schmidt. Več kot polovico razprave je Ložar namenil razglabljanju o pojmu narod in ljudstvo ter njuni kulturi. Pri tem se je preveč naslanjal na deli Fr. Vebra, kar je obenem z navajanjem vrste drugih definicij o ljudstvu in znanosti o njegovi kulturi močno razblinilo te pojme. Avtorjeva naslonitev na prazgodovino je določila njegovo pojmovanje o nosivcih ljudske kulture in predmet »etnografije«, ki naj bi bil »raziskati preteklost«. V smislu uporabljene literature je tudi njegovo gledanje na razmerje med etnologijo, ki ima »nadrejeni značaj« nad »etnografskim delom«. Naslonitev na stoletnega W. H. Riehla ga je privedlo v nasprotje s »ciljem narodopisja«, ko ob koncu poudarja, da je to — sedanost, toda z nekim nejasnim praktičnim »političnim« namenom.

K sreči štiri Ložarjeve razprave v knjigi niso v celoti sledile tem namenom, marveč so skušale podati na podlagi dotedanjih raziskovanj in nekaj novega gradiva krajše pregledne o glavnih območjih stvarne kulture. Najbolje se je vživel kot umetnostni zgodovinar in ljudsko stavbarstvo, za katero je imel tudi največ dobrih spisov na voljo. Krajši spis *Naselje in zemljišče* (53—61) temelji v glavnem na delih geografov, vendar je nakazal v njem tudi vidike prazgodovine, v poglavju *Naselje in zemljišče* v luči narodopisja pa je prvi pri nas skušal obravnavati ta predmet.

V razpravi *Kmečki dom in kmečka hiša* (62—97) je najprej podal pregled dotedanjega raziskovanja našega stavbarstva, nato pa vidike raziskovanja, med katerimi je postavil kot »idealni tip, za katerim stremi etnograf... prvotna, lesena koča« — vendar le kot »izhodišče« za študij »vsega nadaljnjega razvoja« (67). Za dobro ilustriranim pregledom »hišnih tipov na Slovenskem« je v zadnjem poglavju zbral »sestavne dele slovenske kmečke hiše« s kritičnimi pripombami.

Gospodarske panoge, neposredno povezane s prehrano, je obravnaval pod skupnim naslovom »*Pridobivanje hrane in gospodarstvo*« (98—191) s krajšim uvodom o »etnografiji gospodarstva«, v katerem sledi splošni etnologiji in njeni sistematiki. V teh poglavjih od nabiralništva do vrtnarstva je Ložar nabral gradivo tudi iz nestrokovnih objav — seznam virov in slovstva je avtorjeva velika zasluga — in ga skušal za kratkimi zgodovinskimi uvodi sestavno urediti ter zaokroženo predstaviti potek gospodarskih dejavnosti, posebej izčrpno poljedelstvo in živinorejo, na vsem slovenskem ozemlju. Te pregledne je v nekaterih pogledih dosegla in presešla šele *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I* (1970), s svojim nadrobnim gradivom in ilustracijami pa bo še vedno ohranilo svojo vrednost in pomen. V njih so našle svoje izhodišče razne študije zadnjih desetletij.

Prvič je Ložar pri nas obravnaval posebej in tako obširno *ljudsko hrano* (192—210), čeprav je zaradi manjkajočih prejšnjih obravnav prav ta razprava najbolj pomanjkljiva. Kot naslednjo razpravo je Ložar namenil v 1. knjigi Narodopisja Slovencev objaviti prvo sintezo o ljudski obrti in trgovini, pa še »manjši prispevek« o prometnih sredstvih, razsvetljava itn. Tako bi prva knjiga bila smiselno zaokrožena s predstavitev stvarne kulture. Toda »radi posebnih okoliščin, v katerih se je Narodopisje pripravljalo za izdajo,« je objavil Orlov nedokončani spis o ljudskih šegah, ker je avtor »bil med delom na spisu odpeljan v Dachau« in je zato drugi del njegove razprave prišel v drugo knjigo (čez osem let), Ložar-

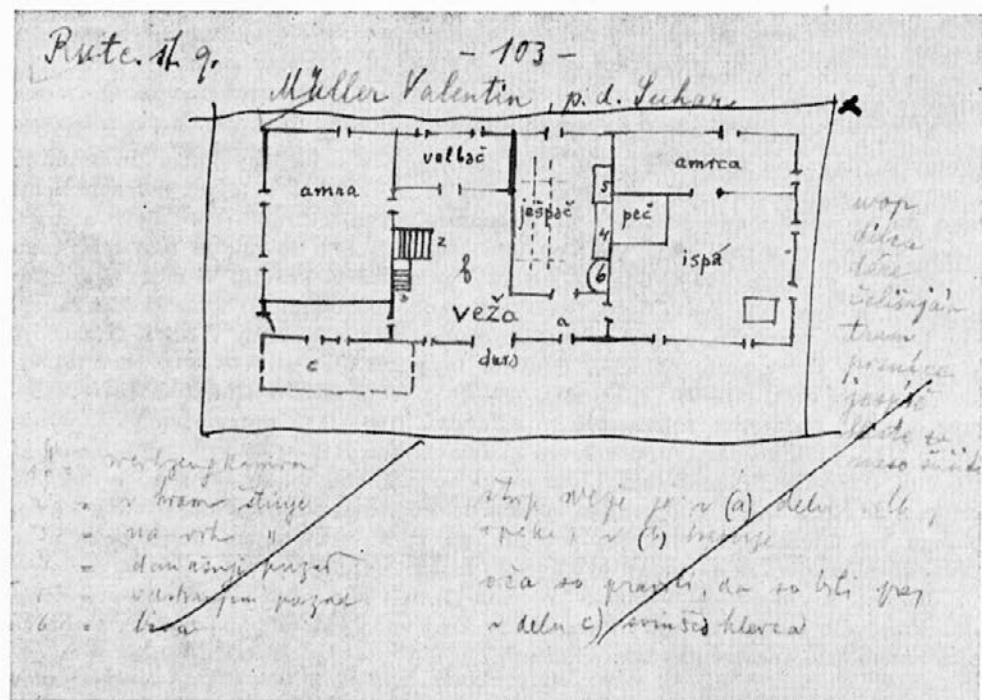
jeva, namenjena v drugo knjigo, pa ni bila tu objavljena. Krtačni odtis je odnesel s seboj (eden je ostal v Etnografskem muzeju) in ga dal na svetlo kot »*Ljudska obrt in trgovina v Sloveniji*« v Zgodovinskem zborniku (ur. Marijan Marolt, Buenos Aires 1959, 70—131).

V daljši spremni besedi omenja usodo te objave — iz nje so gornji navedki —, ugotavlja, da nima ilustracij, ki so bile natisnjene v krtačnem odtisu in seznanja s tehniko opomb k svojim razpravam v NS I in ki jo je v tej objavi spremenil tako, da »se vse opombe nanašajo na posamezne strani citiranih del«. Seve ni upošteval spisov, ki so bili objavljeni po letu 1943. Izgubila se mu je tudi ena stran iz odtisa. V drugem delu uvoda pa govori o izdelovanju kravjih zvoncev v Gorjah (o čemer je med tem pisal Boris Orel) z navedbo podobnih po ameriški literaturi.

Ložarjeva razprava, pisana po metodi drugih njegovih spisov v NS I, se začne s poglavjem *Izdelovanje oblačila*, obuvala in pokrivala (str. 76—91). Sledijo poglavja o lesni obrti (91—98), lončarstvu (89—103), pletarstvu in sitarstvu (104—106 — brez opomb), rudarstvu, železarstvu in oglarstvu (106—112), mlinarstvu in sorodnih obrtih (112—117), gozdarstvu, drvarstvu in splavarstvu (117—123) in končno o ljudski trgovini (123—130). Pomen tega Ložarjevega spisa bi bil toliko večji, ko bi ga bilo prineslo že NS I, saj je bila v njem zbrana in pregledno obravnavana prvič v takem obsegu vsa literatura z množico drobnih virov. Med bivanjem na Koroškem je Ložar zbral gradivo za monografijo o koroški hiši v Podjuni.

To delo še čaka natis. V raznih koroških glasilih je napisal vrsto člankov o koroških krajevnih imenih in objavil gradivo za krajevno zgodovino, pa tudi za prehrano in nekatere druge sestavine ljudske kulture.

Vilko Novak

Stran iz Ložarjevega terenskega gradiva — II. str. 103: Rute, št. 9. Müller Valentin, p. d. Suhar (1946) — o koroški kmečki hiši v Podjuni. Izvirni zapis — črnilo in svinčnik — formata 14,8 × 20,9 je tu pomanjšan.

PROSLAVA 50-LETNICE USTANOVITVE
FOLKLORNEGA INŠTITUTA

Avgusta 1984 je minilo petdeset let, odkar je bil v okviru Glasbene matice ustanovljen Folklorni inštitut pod vodstvom njegovega pobudnika Franceta Marolta. S tem so bili postavljeni temelji organiziranega etnomuzikološkega dela na Slovenskem. Sodelavci Sekcije za glasbeno narodopisje Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, ki je naslednica nekdanjega samostojnega inštituta, so to pomembno obletnico ustrezno proslavili. Osrednja slovesnost je bila ob odprtju razstave z naslovom »Ob 50-letnici ustanovitve Folklornega inštituta«, ki je predstavila začetek, razvoj, dejavnost in rezultate ustanove. Otvoritev je bila 16. oktobra ob 11. uri v Prešernovi dvorani SAZU ob številni udeležbi domače strokovne javnosti, gostov — predstavnikov sorodnih ustanov iz Jugoslavije in sosednih dežel Avstrije, Italije in Madžarske, pevcev iz raznih slovenskih krajev in drugih prijateljev ustanove.

Proslavo je začel upravnik Inštituta za slovensko narodopisje dr. Milko Matičetov, najprej pozdravil vse navzoče, še posebno predsednika Republiškega komiteja za kulturo prof. dr. Matjaža Kmecla, podpredsednika SAZU akademika prof. dr. Bratka Krefta, direktorja ZRC SAZU dr. Mitja Zupančiča in goste iz tujih ter domačih ustanov, nato pa nadaljeval: »Ko se v hiši obhaja god rojstva družinskega člana, je to praznik za vse. Tako je tudi 50-letnica organiziranega življenja etnomuzikološke ustanove praznik za celo slovensko narodopisno družino, vključno s tistimi, ki ne znamo žvižgati po notah. Ustanova, ki jo je priklicala v življenje volja Franceta Marolta, je nekje na svoji polstoletni zgodovinski poti prišla v okrilje organizacije, ki so ji proti koncu tridesetih let postavljali temelje Kidrič, Nahtigal, Ramovš in drugi... Kakor se vsak živ organizem razvija, obnavlja, reformira in išče boljše prijeme ali organizacijskih oblik, tako se je tudi v mejah SAZU nedavno rodil Znanstvenoraziskovalni center, ki naj bi spremljal, spodbujal, povezoval naša raziskovalna prizadevanja... V Inštitutu za slovensko narodopisje, ki ga je postavil na noge Ivan Grafenauer pred 33. leti, zdaj že polnih 12 let delamo s tovariši z nekdanjega samostojnega Glasbenonarodopisnega inštituta in sedanje Sekcije za glasbeno narodopisje. Z njimi samoupravljamo, si delimo vsakdanji kruh in skupaj skušamo zlesti iz stabilizacijskih in vsakršnih zadreg. Zato jim ob jubileju, ki ni samo njihov, ampak tudi naš, kakor je bilo rečeno na samem začetku, želimo od srca čim več in čim lepših delovnih dosežkov in zadovoljstva še za naprej.«

Del udeležencev proslave med uvodnimi govori. (V prednji vrsti, od desne:) predsednik Republ. komiteja za kulturo prof. dr. Matjaž Kmecl, direktor ZRC dr. Mitja Zupančič, Kristina Križan iz Starega trga ob Kolpi in drugi. (Foto: Naško Križnar)

Dr. Matičetov je nato povabil k besedi predsednika Republiškega komiteja za kulturo dr. Matjaža Kmecla, ki je dejal: »Spoštovane tovarišice in tovariši, dragi praznovanci, še posebej dragi gostje, ki ste počastili ta praznik pomembne kulturno-raziskovalne ustanove. Rad bi vas pozdravil v svojem imenu in tudi v imenu podpredsednika Izvršnega sveta Slovenije dr. Frleca, ki se z obžalovanjem tega praznovanja ni mogel udeležiti zaradi nenadne službene zadržanosti. Kaj naj dodam k tem besedam, ki smo jih že slišali? Misel me navdaja na vsa ta leta, ki smo jih Slovenci kot narodna skupnost posvetili ustanavljanju oziroma graditvi osnovne mreže kulturnih in kulturno-raziskovalnih ustanov. Ta proces praktično traja šele dobrih 60 let, morda šele pošteno od 44. ali 45. leta, in je pomemben člen v potrjevanju naše politične oziroma narodne suverenosti. V takšnem procesu je bila ustanovitev nekdanjega Folklornega inštituta leta 1934 pomemben dogodek. Že takrat se je na neki način navezovala na zelo žlahtno in staro tradicijo slovenske etnološke vede, ene najstarejših slovenskih ved, že takrat s 150-letno tradicijo, vede, ki se je intimno vključevala v sodobno narodno skupnost. Kasneje je prav ta raziskovalna ustanova takšno delo tudi nadaljevala. In mislim, da se danes spet polno-

Govori Maroltov prvi naslednik, dr. Valens Vodušek, ki je vodil inštitut (sedanjo sekcijo) skoraj trideset let. Ob njem dr. Milko Matičetov (Foto: Naško Križnar)

krvno, z veliko življenjsko močjo vključuje v pomladitev slovenske etnološke vede, ki smo ji priča, tako pomladitve po kadrovske strani pa tudi po idejah. Skuša slediti novim zapovedim in zahtevam časa, išče nove determiniranosti, nove načine slovenskega življenja in jih opredeljuje v našo narodno, v našo kulturno zavest. In zato opravlja seveda posebej pomembno nalogo v tem skupnem sklopu, v tej skupni mreži slovenskih narodnih institucij, ki nas na nek način vse skupaj opredeljuje, na nek način oblikuje v naši lastni nacionalni zavesti. In tako je takšen praznik, pa naj zveni še tako kot obrabljena fraza, pač praznik naše skupne slovenske kulture in si samo ob vseh teh pozdravih želimo, da bi tako delo teklo čim bolj nemoteno, čim bolj plodno, čim bolj inventivno v naše skupno dobro in, upajmo, čim manj tudi obremenjeno s čim bolj prehodnimi težavami, ki smo jim zdaj vsi na nek način priča in hkrati tudi žrtve, čeprav se sliši nekoliko dramatično. Torej lep pozdrav, najboljše voščila in seveda vse najboljše tudi vnaprej.«

Za njim je spregovoril akademik prof. dr. Bratko Kreft, podpredsednik SAZU, ki je po pozdravih in osebnih čestitkah sodelavcem Sekcije izročil še čestitke predsedstva SAZU, ki je v istem času zasedalo. Nato je nadaljeval: »Za to razstavo in za vsem vašim delom se skriva veliko dela, ki na to razstavo ni moglo priti. Vendar že sama ta bogata razstava priča, kako plodonosno in koristno je bilo to delo, ko je bil ta oddelek ustanovljen pred 50. leti na iniciativo mojega pokojnega prijatelja Fran-

ceta Marolta. Mislim, da se moramo tovariša Marolta kot največjega entuziasta za to delo spominjati ob tej 50-letnici, ko vam vsem naslednikom od njega začetega dela čestitam in želim, da bi v tem okviru delali tako plodovito in tudi tako zavestno, strokovno in ljudsko nacionalno kakor doslej. Kajti vse to, kar ste vi tukaj pokazali na tej razstavi, kar ste vi napravili s svojimi deli v vašem oddelku, vse, kar je bilo odkrito v teh 50. letih, je priča o slovenskem ljudskem zrnju, ki je v slovenskem jedru neumrljivo, kakor priča ta razstava. Hvala vam, najboljše čestitke.»

V svojem imenu in v imenu vseh sodelavcev ZRC SAZU je pozdravil navzoče in čestital delavcem Sekcije direktor dr. Mitja Zupančič. Na kratko je povzel razvoj Folklornega inštituta do njegove vključitve v Znanstvenoraziskovalni center, se spomnil vseh nekdanjih sodelavcev in zaključil: »Vam, dragi sodelavci Sekcije za glasbeno narodopisje pa se zahvaljujem za vaše požrtvovalno delo, za ves raziskovalni, znanstveni in narodni material, ki ste ga zbirali, in védenje o njem, o slovenski prvobitni kulturi ponesli po vsem svetu. Za to ste dobili mnoga domača in tuja priznanja kot celota pa tudi kot posamezniki. Najlepše pa je, za kar se vam zahvaljujem in čestitam, da ste šli prek naših meja v Reziyo, na Koroško, v Porabje; ker ste zapisali to, kar danes izginja, in želijo, da bi izginilo, pa zaradi vašega dela in vašega potrpljenja ne bo izginilo. Hvala vam in vsem tople čestitke.«

Zatem so pozdravili in čestitali v svojem imenu in imenu ustanov, iz katerih so prišli, akademik dr. Cvjetko Rihtman iz Akademije nauka BiH v Sarajevu, dr. Jerko Bezić iz Zavoda za istraživanje folklorja v Zagrebu, Milica Matić iz Etnografskega muzeja v Beogradu, mag. Radmila Petrović iz Muzikološkega inštituta SANU v Beogradu in dr. Balint Sarosi iz Muzikološkega inštituta Madžarske akademije znanosti v Budimpešti.

Razstavo je odprl dolgoletni predstojnik Folklornega inštituta in Maroltov naslednik dr. Valens Vodušek. Še prej pa je v nekaterih podrobnostih orisal posamezne stopnje v razvoju inštituta, njegove posebne zasluge, kritično pa se je dotaknil tudi Maroltovega raziskovalnega dela.

V imenu sodelavcev se je vsem obiskovalcem in še posebej nekdanjim pevcem-informatorjem zahvalila dr. Zmaga Kumer. Prijetno razpoloženje so na proslavi pripravili pevci z Dobrega polja, ki so zapeli pesmi Ko zbrani gremo vsi skoz vas, balado o mrtvaškem ženinu in Oj, preljubi kranjski fantje ter Rozalija Ofič-Kolarjeva iz Dobjega pri Celju s pripovedno o ptičici zibarici.

Naj bo omenjeno, da je bila razstava odmevna, ogledalo si jo je okrog 800 obiskovalcev, predvsem veliko šolske mladine, za katero so sodelavci ob obiskih pripravili vodstvo s kratkim predavanjem o delu inštituta.

Proslava pa je imela še drugi, strokovni del. Istega dne popoldne in 17. oktobra dopoldne je v dvorani SAZU potekalo mednarodno posvetovanje o ljudskem glasbenem izročilu v sodobnosti. Udeležili so se ga domači in tuji strokovnjaki ter drugo občinstvo. Vodil ga je dolgoletni sodelavec Folklornega inštituta akademik skladatelj Uroš Krek. Na sporedu so bili štirje referati: »Ljudsko glasbeno izročilo v sodobnosti« akademika dr. Cvjetka Rihtmana iz Sarajeva, »Slovenska ljudska pesem in sodobnost« dr. Zmage Kumer, »Tradicionalne srpske narodne pesme — proces promena i inovacija« mag. Radmile Petrović iz Beograda in »Discografia fiulana, musica popolare, societâ dei consumi« prof. Gian

Med udeleženci mednarodnega posvetovanja: mag. Radmila Petrović (Beograd) in dr. Balint Sarosi (Budapest).
(Foto: Naško Križnar)

Paola Grija iz Trsta. Po referatih* se je razvila živahna razprava o vprašanju nadaljnega obstoja ljudskega glasbenega izročila, o pojavih revitalizacije in pobud, ki prihajajo zanje iz vrst ljudskih pevcev samih.

Ob jubileju je izšla tudi knjižica z naslovom »Ob 50-letnici ustanovitve Folklornega inštituta«, za katero je gradivo zbrala in uredila dr. Zmaga Kumer. V njej je predstavljena ustanova: začetek in razvoj, njeni sodelavci, sadovi dela in izbor bibliografije sodelavcev.

Mirko Ramovš

OB STOLETNICI ZDRAVKA ŠVIKARŠIČA

Kdor ga je videl na televizijski oddaji, kako ves urejen, svež, telesno in duševno pri močeh pripoveduje o svojem življenju, mu ne bi nikoli prisodil sto let.

Učiteljski otrok, rojen 13. febr. 1885 v Žvabeku pri Pliberku na Koroškem, je tudi sam postal učitelj. Po maturi na učiteljskišči v Celovcu 1904, je poučeval v

* Objavo glej na začetku tega zbornika, str. 5—22.

Šmihelu pri Pliberku, v Selah nad Borovljami in na Jezerskem, kjer je dočkal konec prve svetovne vojne. Veselje do glasbe ga je pripeljalo na konservatorij v Ljubljano, kjer je študiral od 1920 do 1923. Potem je poučeval glasbo na gimnaziji v Kranju in Ljubljani ter končno na ljubljanskem učiteljsišču do upokojitve 1946.

Ne bi bil Korošec, če ga ne bi privlačevala domača ljudska pesem in zborovsko petje. Takrat, ko je služboval v Šmihelu, je bil v Ljubljani ustanovljen »Odbor za nabiranje slovenskih narodnih pesmi z melodijami«, ki je organiziral zapisovanje po vsem Slovenskem. Predsedstvo je bilo poverjeno Karlu Streklju, ki je hkrati postal član osrednjega avstrijskega odbora na Dunaju. Zbiralno akcijo, zasnovano na pobudo prosvetnega ministrstva, naj bi namreč izvedli po vsej tedanji Avstriji. Slovenski odbor je začel z delom 1906, ko je bil Švikaršič že na Selah. Skrb za zbiranje na Koroškem je prevzel celovški profesor Janez Scheinigg, ki je že 1889 izdal zbirko besedil koroških ljudskih pesmi. L. 1907 sta v Podjuni zapisovala Josip Jekl, učitelj iz Apač, in Andrej Kumer, kmečki sin iz Repelj pri Pliberku. Zdi se, da ni bilo drugih domačinov, ki bi se hoteli ali mogli lotiti zapisovanja melodij, ker je odbor poslal na Koroško Oskarja Deva, da je zapisoval po Ziljski dolini in Rožu v letih od 1907 do 1909. V odborovem sejnem zapisniku od 15. okt. 1911 pa beremo, da je sodelovanje »ponudil tudi Švikaršič, učitelj na Jezerskem, ki je jako vester in zapisuje res po pristnih izvornikih, dočim Dev rad zapisuje po svoje«. Odbor si je dobro mnenje o Švikaršiču ustvaril pač po zapisih, ki jih je dotlej pripravljal za izdajo. Zato je na seji 17. jul. 1913 sklenil, naj »vse nabiranje po Koroškem prevzame Švikaršič«, začne pa naj takoj po šolskih počitnicah. V zapisniku od 29. nov. 1913 je rečeno, da je obljubil sodelovanje in 12. febr. 1914 mu je bilo izplačano 10 kron »nabiralnine«. Nadaljnje delo je najbrž preprečil izbruh prve svetovne vojne, pa tudi dotedanjih zapisov Švikaršič ni takoj izročil odboru, ker jih v odboru zbirki zaman iščemo. Pač pa zvemo iz zapisnika seje 11. apr. 1913, da je odbor Švikaršičeve zapise prepustil v last Glasbeni Matici, ki naj mu zato vrne l. 1912 izplačanih 100 kron, in Švikaršič naj posled zapisuje le za odbor. Čeprav sodelavcem te zbiralne akcije ni bilo dovoljeno objavljati zapise v samostojnih zbirkah, so vendar mnogi to storili.

L. 1914 sta pri Glasbeni matici izšla 1. in 2. zv. »Koroških slovenskih narodnih pesmi«, ki jih je »nabral in peteroglasno postavil Zdravko Švikaršič«. V predgovoru k 1. zvezku, podpisanem »Na Jezerskem 1911« piše, da so »v tem in naslednjem zvezku zbrane pesmi iz Roža in celovške okolice«, češ da so »največji prijatelji petja med Slovenci na Koroškem prebivalci Rožne Doline, to je doline od Rožeka do Apač... in pa prebivalci celovške okolice«. Predgovor 1. zvezka je v celoti ponatisnjen tudi v 2. zv., medtem ko je v 3. zvezku iz l. 1921 samo »pripomnja«, kratko navodilo zborom, ki bi hoteli s temi pesmimi nastopati. V vseh treh zvezkih je objavljenih 92 pesmi. Švikaršič je bil eden redkih, ki je spoznal, da ljudsko večglasje ni enako zborovskemu, marveč se ravna po drugačnih zakonitostih. Morda mu je prav službovanje v Selah, ki še danes slovijo po ubranem večglasnem petju, pripomoglo k spoznanju, da je prav, če prireditelj naših pesmi ne prisega le na pravila šolske teorije o zborovskem petju, marveč se gleduje tudi po ljudskem. Zato je vodilno melodijo namenil baritonskemu glasju. Ponekod dopušča, da začne vodilni glas sam, kot je to redno pri ljudskih pevcih, povečini pa predpisuje, naj začno vsi glasovi hkrati kot pri zboru. Švikaršič ni prvi odkril koroške pesmi slovenski javnosti, saj so bila besedila znana že izza Scheiniggove zbirke iz 1889 in 1. zvezek

Devonih priredb je izšel 1908. Pomen Švikaršičeve zbirke je zlasti v tem, da se je trudil prirediti po zgledu ljudskega večglasja. Medtem ko se še danes najdejo tudi po Koroškem zborovodje, ki cenijo samo zborovski način petja in ljudsko petje odklanjajo kot neumetniško, manjvredno, primerno kvečjemu za gostilniška omizja, je Švikaršič uvidel, da je ljudska glasba enakovredna umetni in jo je treba upoštevati z vso resnostjo. S tem si je zagotovil svoje mesto v slovenskem glasbenem narodopisju in njegovo ime nikoli ne bo pozabljeno.

Ob stoletnici mu želimo, da bi ostal še naprej svež in zdrav, da bi mu bila slovenska ljudska pesem zmeraj vir veselja!

Zmaga Kumer

OSEMDESET LET ETNOKOREOLOGINJE MARIJE ŠUŠTARJEVE

Nikoli ni verjela, da bo dočakala tako visoka leta, pa je Marija ali Maričica, kot so jo Rezijani ljubeznivo imenovali, dokazala, da izhaja iz trdnega rodu. Špitalka, s Spodnjega Okroga pod Menino planino, je morala že zgodaj od doma v šole, pevsko nadarjena bi lahko segla po umetniški karieri, vendar je postala učiteljica in poučevala vse do vojske, ko je službovala v Lovrencu na Dravskem polju. Pred Nemci in pregonom v Srbijo je zbežala v Ljubljano k sestri Tončki in njenemu možu Francetu Maroltu. V tedanjem Glasbeno-narodopisnem referatu, kot se je imenoval med vojsko Folklorni inštitut, je dobila neuradno zaposlitev, saj zanjo ni bilo denarnega fonda, bila je kot dninarica »med metlami in krtačami« in delala bolj za simboličen honorar. Pri Tončki in Francetu pa je imela zastoj hrano in stanovanje. V inštitutu je delala vse, v začetku jo je Marolt porabil za nakupe, zaupan ji je bil arhiv Akademskega pevskega zbora, izpisovala je iz virov gradivo, kar ji je bilo v korist, saj je tako poglobila svoje poznavanje izročila. Po koncu vojske se je hotela vrniti v svoj poklic, pa jo je Marolt zadržal in ji namenil drugačno delo — raziskovanje ljudskega plesa.

V Mariji Šuštarjevi je namreč spoznal dragoceno sodelavko. Glasbeno je bila dovolj izobrazena, ljudski ples pa ji ni bil tuj, saj se je kot kmečki otrok že v mladih letih srečala z njim in je mnogo plesov, ki jih je kasneje zapisala na svojih terenskih poteh po Sloveniji, znala od doma. Kljub temu se je znašla pred težko nalogo, ki se je je pogumno lotila. V raziskovanju ljudskega plesa je pri nas skoraj orala ledino, največji problem je bil zanjo zapisovanje plesov, saj pri nas ni imela nikakršnih vzornikov. Zato je izdelala lastni sistem zapisovanja, ki ga je uporabila tudi v objavah gradiva. Ker je ta sistem le opisnega značaja in ga tujci ne morejo razumeti, je po letu 1955 prešla na Laban-Knustovo kinetografijo, mednarodni plesopis z grafičnimi simboli, ki so ga sprejeli tudi drugi jugoslovanski raziskovalci ljudskega plesa, in sicer leta 1955 na 1. kongresu folkloristov na Bjelašnici. Pobudo za uveljavitev kinetografije pri nas je dal ravnatelj tedanjega Glasbeno-narodopisnega inštituta dr. Valens Vodušek. Marija Šuštarjeva je skupaj s kolegi prekrizarila etnično Slovenijo in skrbno zbirala gradivo. Večina zapisov ljudskih plesov v arhivu Sekcije za glasbeno narodopisje je njeno delo. Za serijo objav slovenskih ljudskih plesov po pokrajinah je pripravila tri zbirke. Leta 1958 sta izšli Slovenski ljudski plesi Primorske in Slovenski ljudski plesi Koroške. Slednja je v bistvu zbirka rekonstrukcij, ki jih je posredoval po lastnih zapisih in spominu France Marolt. 10 let

kasneje so izšli Slovenski ljudski plesi Prekmurja z uvodnim zgoščenim prikazom izročila. Plesi v teh zbirkah so le izbrani primeri iz gradiva; zapisani so z besedami in s kinetografijo, zato je bil prvi knjigi priložen ključ za razumevanje znakov. Bili so prvi objavljeni podrobno opisani slovenski ljudski plesi in zaradi kinetogramov dostopni mednarodni etnokoreološki stroki. Z referati o slovenskih ljudskih plesih in njihovih značilnostih je sodelovala na kongresih Zveze jugoslovanskih folkloristov in so objavljeni v kongresnih zbornikih.

Njeno strokovno delo pa je bilo tesno povezano s kulturno-prosvetno in umetniško dejavnostjo. Tudi pri predstavljanju slovenskega ljudskega plesa na odru je bila med prvimi. Začelo se je z mitingom 22. julija 1945, za katerega je s tremi pari mladincev terena Stari trg v Ljubljani pripravila splet koroških plesov. Ta peščica mladih ljudi je bila osnova strokovne skupine, ki jo je France Marolt ustanovil pri inštitutu, da bi na terenu zapisano gradivo prikazala javnosti in zbudila pri slovenskih umetnikih zanimanje za njegovo umetniško obdelavo. Iz nje se je razvila sedanja Akademski folklorna skupina »France Marolt«. Mariji Šuštarjevi je bilo zaupano strokovno vodstvo in je tako vse do upokojitve opravljala poglavito delo: učenje in postavljanje plesov. Za odrski prikaz je priredila belokranjske, koroške, prekmurske, primorske in rezijanske plese in tako Slovencem odkrila neznane vrednote slovenskega plesnega izročila. Z zvestobo Maroltovim ciljem, z natančnim in pretehtanim delom je akademski folklorni skupini vtisnila svojstven umetniški pečat. Hkrati je seveda sodelovala kot predavateljica na raznih republiških in zveznih seminarjih, namenjenih pouku ljudskih plesov in bila članica zvezne žirije, ki je po vsej Jugoslaviji izbirala skupine za nastop ob konferenci Mednarodnega sveta za glasbeno folkloro (IFMC) v Opatiji leta 1951.

Po vsem, kar je naredila, je ostala osebno skromna in ni nikoli silila v ospredje. Za svoje kulturno-umetniško delo pri akademski folklorni skupini je bila odlikovana z Redom zaslug za narod z zlato zvezdo. Ob 80-letnici je skupina njej na čast v Cankarjevem domu dne 19. januarja 1985 izvedla koncert slovenskih ljudskih plesov.

Želimo ji še veliko zdravih in zadovoljnih let, da bi lahko še dostikrat prišla na obisk k svojim kolegom na Wolfovo 8, kjer je bil dolga leta njen drugi dom.

Mirko Ramovš

Ivan Grafenauer, *Literarnozgodovinski spisi*. Izbral in uredil Jože Pogačnik. Slovenska Matica. Ljubljana 1980, 726 str.

Naši starejši slovstveni zgodovinarji — pa tudi drugi raziskovalci slovenske preteklosti in sedanjosti — niso doživeli, da bi jim izdajali za njih življenja izbrane spise, raztresene po domačih in tujih časopisih. Gotovo je nadvse pohvalno in koristno, da dobivamo v zadnjem času njihova sicer težko dostopna manjša dela v priročnih izborih. Tako je predvsem Slovenska matica poskrbela najprej za (sicer skromno) izdajo spisov Matije Murka, nato Ivana Prijatelja (oboje v uredništvu Antona Slodnjaka), Antona Breznika, Franca Kosa. SAZU je izdala razprave in članke Franceta Kidriča, žal pa se je zataknila izdaja del Frana Ramovša pri prvi knjigi, kar je nedopustno in kliče po nadaljevanju. Čaka tudi Škrabec in še marsikdo (Vatroslav Oblak itn.).

Slovenska matica je poskrbela tudi za najboljšo knjigo v vrsti izdaj »raztresenih udov«, o kateri nekoliko zapoznemo poročamo z mislijo, da bi jo naj vzel v roke sleherni etnolog, saj Ivana Grafenauerja ni moč deliti na slovstvenega zgodovinarja (in jezikoslovca) in na etnologa ali folklorista — saj je zadnji rasel iz prvega in o prenekaterem spisu tega zvezka moremo reči, da sodi ali v celoti ali vsaj delno v našo stroko, o čemer govorijo že njihovi naslovi, npr. Irsko-anglosaška misijonska metoda in slovensko pismensko in ustno slovstvo, pa o najstarejših zagovorih, pa o »kirielejskih«, posebej tudi o najvažnejših ritmičnih oblikah ljudske pesmi, o koroškem ljudskem slovstvu in Gutsmanovi zbirki pregovorov, o Jarniku in Majarju Ziljskem... Ker bo temu zvezku Grafenauerjevih razprav moral kaj kmalu slediti zvezek njegovih etnoloških spisov — vseh o ljudski pesmi in pripovedi, bo moral njihov urednik vsekakor primerno spomniti na pravkar našete spise in jih povezati z le-onimi.

Naravno je, da so vsi omenjeni spisi v tem zvezku, saj naša slovstvena zgodovina v svojih pregledih in priročnikih vse bolj upošteva tudi ljudsko slovstvo kot sestavni del našega besednega ustvarjanja. In da je smisel, značaj in pomen te ljudske sestavine danes tako viden, to je nedvomno zasluga prav raziskovalnega truda Ivana Grafenauerja. To povezanost obeh strok v Grafenauerjevem delu potrjuje tudi urednik pričujoče knjige Jože Pogačnik, ko v svoji uvodni študiji nujno posega tudi v Grafenauerjevo raziskovanje »ustnega slovstva« in le-to označuje ob koncu takole: »V tem pogledu je njegov položaj v slovstveni etnografiji bistveno drugačen: v njej je bil organizator in pisec prvih večjih monografij, kar ga je postavilo v središče nekega dogajanja in mu dovoljevalo, da se v njem do konca uresniči« (45).

Bogo Grafenauer je prispeval obširen življenjepiš svojega očeta (47—92), ki je bil v prvotni obliki objavljen že v *Kratki zgodovini starejšega slovenskega slovstva* (1973). V tej knjigi bo gotovo laže dostopen vsem, ki se bodo želeli nadrobneje seznaniti ne le z Grafenauerjem, marveč s stanjem in razvojem naše slovstvene zgo-

dovine v njegovem času ter z okolnostmi, ki soodločajo pri usodi znanstvenika in njegovega dela. Ta življenjepis govori o nastanku in značaju G. spisov o ljudskem pesništvu še obširneje kot urednikova razprava. — B. G. je dodal tudi bibliografijo (93—111). K seznamu spisov o I. G., objavljenemu v *Kratki zgodovini...* str. 290 in tu dopolnjenemu (str. 92), je treba dodati, da je avtor članka: Dr. Ivan Grafenauer, sedemdesetletnik, Slo. Por. 7. marca 1950, št. 57 — V. Novak in da je isti napisal tudi članek o I. G. osemdesetletniku v *Koledarju Mohorjeve družbe* za 1961, 135—136.

Spisi v knjigi so razdeljeni na tri tematska področja ali problemske enote, med katerimi je najtehtnejša prva z razpravami o naši srednjeveški kulturi, ki tudi dopolnjujejo nekatere Grafenauerjeve knjige s tega področja. Velika škoda bi bila za naš znanstveni in kulturni razvoj, če naša šola vsaj delu izobraženstva ne bi približala glavnih Grafenauerjevih dognanj in z njimi začetkov našega kulturnega življenja. — V skupini spisov enote Koroške zasnove pa smo opozorjeni na to, kako je rasla vsa naša kultura iz vseh slovenskih pokrajin in kako zanemarjamo raziskovanje ter poznavanje prav naših najbolj izpostavljenih obrobni pokrajin (tako še Slovenske Benečije in Prekmurja...). Naravnost neodgovoren je odnos naših osrednjih znanstvenih in kulturnih ustanov do sestavnega raziskovanja teh pokrajin, ki je odvisno od naključja, ali se pojavi kak samouk ali tudi šolan strokovnjak, ki se ga loti. V razpravi *Slovensko slovstvo na Koroškem* — živ člen vseslovenskega slovstva je dobršen del posvečen ljudskemu slovstvu in se delno sklada z besedilom o isti tvarini v *Narodopisju Slovencev II* (*Narodno pesništvo*), saj je nastajalo v istem času. — Ljudsko slovstvo in izročilo obravnavajo tudi spisi o Gutsmanovem besednjaku, U. Jarniku o *Majarju Ziljskem*. — V tretji enoti so zbrani polemični literarno-zgodovinski spisi (*Temeljne pobude*).

V. Novak

Anton Linhart: *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije*. 1 in 2. Slovenska matica. Ljubljana 1981, str. 402 + zemljevidi.

Pred dobrimi desetimi leti je naša revija objavila razpravo podpisanega Anton Tomaž Linhart o kulturi starih Slovencev (*Traditiones* 2, 1973), zato se smemo — žal z zamudo — posebej veseliti, da je Linhartovo delo le doživelo slovenski prevod v temeljito komentirani izdaji. Eden velikih dolgov naše kulture, ko prevajajo in izdajajo najrazličnejša dela z vseh vetrov, le dela, ki govorijo o naši zemlji in našem narodu, ostanejo zapečateni posebno za mlajši rod — tudi tako imenovanih strokovnjakov.

Gotovo si je pridobil doslej največje zasluge za raziskovanje Linharta pokojni Alfonz Gspan, ki je tudi pripravil prvo knjigo njegovega Zbranega dela in napisal o njem več razprav. V osnutku je Gspan tudi prevedel drugo knjigo Linhartovega *Poskusa...*, ki je klical po nadaljevanju. Za pričujočo izdajo je prvo knjigo prevedla Marjeta Kos-Šašel, drugo pa je na podlagi Gspanovega osnutka dopolnila in popravila Nada Gspan-Prašelj. Naša izdaja se odlikuje s temeljitimi komentarji, ki olajšajo umevanje Linhartovega dela. Fran Zwitter, ki je že 1939 predstavil Linhartovo delo kot »prvo koncepcijo slovenske zgodovine«, je napisal razpravo Linhartova doba, misel in delo (203—350). Jaro Šašel je napisal pripombe k prvi knjigi (351—374), Bogo Grafenauer pa poleg uredniških opomb in napotkov pripombe k drugi knjigi (375—400).

Poročevalcu ob vsem bogastvu in vsej temeljitosti uvodov in komentarjev — samoumevno tudi ob vzornih prevodih obeh Linhartovih knjig — ne preostane drugega kot občudovanje in kot nekoč skromnemu komentatorju druge knjige tudi veselje, da smo to delo dobili v dostopni obliki. Izdaja pa tudi spričuje razvitost slovenske zgodovine, ki je že tako nadrobno osvetlila v Linhartovem delu obravnavano razdobje.

V. Novak

Marko Terseglav, *Klinček lesnikov*. Zbral, uredil, spremno besedo napisal M. T., Ljubljana, Cankarjeva založba, 1981, 212 str.

Kar nenavaden dosežek za slovenske založniške programe je bil izid zbirke okroglih erotičnih ljudskih pesmi. Da je zbirka zagledala luč sveta v Žepni knjigi in v nakladi 15 000 izvodov, je glede na njeno vsebino po svoje razumljivo, saj je založba pri tem gotovo računala tudi na svoj komercialni uspeh. Kljub temu pa je razveseljivo dejstvo, da neka strokovna etnološka publikacija, pisana sicer po kriterijih, ki veljajo za poljudno znanstveno izdajo, pa najsi obravnava tako ali drugačno področje, sploh dospe do širšega kroga bralcev. Se posebno dragoceno pa je dejstvo, da je publikaciji dodana obsežna razprava o kvantarskih pesmih v slovenskem ljudskem izročilu.

146 okroglih in kosmatih ljudskih pesmi, ki jih je Marko Terseglav po sorodnosti motivov razdelil v 12 poglavij, predstavlja predvsem tisti del Štrekcljeve zbirke, ki je do zdaj ostal še nenatisnjen.

Temu so botrovali različni vzroki: objavo je onemogočila v prvi vrsti cenzura ozkosrčnih članov Slovenske matice, ki so tovrstno blago zavračali kot neprimerno. Tako tudi Štrekelj sam, kot urednik SNP, ni mogel vztrajati pri objavi in postopati v skladu s svojimi znanstvenimi načeli, metodo in konceptom svojega dela. Prevzeti je moral »moralistični« model, po katerem naj bi se pesmi za publikacijo *izbirale*.

Večina pesmi v sedanji izdaji Cankarjeve založbe je kratkih štirivrstičnic, poskočnic. Te so bile v 18. in 19. stoletju priljubljena oblika ljudskega pesništva izražanja. Poleg njih prinaša zbirka nekaj daljših pesmi z erotično in moralno problematično vsebino. Njihova vsebina ni odsev neke perverzности in pokvarjenosti ljudi, ki so te pesmi spontano zapeli marsikje in marsikdaj. Njihov tovrstni repertoar je bil večkrat spontana reakcija na spolnost v okviru celostnega gledanja in komentiranja skupnosti. Da pa (še vedno) živi, nam vsakodnevno potrjujejo terenski izsledki. Stari, »obrabljeni« motivi dobivajo novo, sodobnejšo preobleko, spreminja se izrazoslovje in pojmovanje, v okviru celostnega gledanja na erotiko nastajajo nove in nove pesmi. Kot nekakšna stalnica pa ostaja šegavost in zbadljivost, včasih modrost in bridkost, ki se zrcali iz teh pesmi, ljudski duh in »večna« vsebina: splošna, povedna in neposredna, skratka živa.

Tako ugotavlja Marko Terseglav (str. 184), da »prav znanost, ki se ukvarja z ljudsko kulturo, (pa) mora iti prek vseh teh predsodkov, saj tudi kvantarske ali okrogle pesmi govorijo o načinu življenja in mišljenju ljudi«. In naprej: »Za uvrstitev ljudske pesmi v zbirko niso toliko važna moralna in estetska načela raziskovalcev, saj raziskujejo pojave same in odnos ljudi do določenih pojavov« (prav tam).

Torej ima tudi ta »nemoralni, pohujšljivi, prostaški, seksualni«, torej a priori »grdi« del ljudske tvornosti svoj pomen. Predstavlja kamen v mozaiku ljudske umetnosti, čeprav po »zdravi« meščanski presoji včasih malo preveč pisan.

V dodani študiji avtor izbora (M. T.) ne pozabi omeniti, da so se tovrstne pesmi povečini *pele*, in da so kot take še danes žive med ljudmi. Dodaja, »da se ljudske pesmi ne bi tako hitro širile in toliko časa živele med ljudmi, če ne bi imele melodije, s katero se pesem širi in zaradi katere si jo pevci lažje zapomnijo in jo s tem ohranjajo« (str. 109). Dodaja tudi dva modela notnega zapisa (gorenjsko in koroško-štajersko varianto poskočnice), po katerih naj bi se take štirivrstične pesmi *pele*. Notnih predlog, ki bi ilustrirale muzikalno podobo takih štirivrstičnic, bi kajpada lahko našli več. Škoda, da avtor iz arhiva Sekcije za glasbeno narodopisje, ki hrani posnetke le-teh s terena, ni vsaj v opombah zbral več primerov, se zadržal pri njihovem opisu ali celo krajši analizi, saj je njihov glasbeni delež enakovreden tekstovnemu. Ker je bila poskočnica zvezana s plesom, »a je tudi osamosvojen« ohranila ritem in melodijo štajeriša, tako da lahko govorimo o osnovni in prevladujoči melodiji poskočnic« (str. 199), bi morda veljalo spregovoriti tudi o načinu tega osamosvajanja in osvetliti proces, katerega posledica je, da »ta kosmate« še danes tako pogosto srečujemo kot del godčevskega repertoarja. Z njim godci namreč radi »zasolijo« katero od kitic, na primer celo vižo, ki je sicer namenjena plesu. S tem spodbudijo raz-

položenje, namignejo na kakšno šaljivo ali tragično dejstvo, marsikateri dogodek pikantno komentirajo, opomnijo na neuslišano ljubezen, zbodejo z ljubezensko izjavo, kot z bičem ošvrknejo prenekatero človekovo slabost. Pesem dobi skozi metaforo ali pa kar grobo direktno besedo s tem pozitivni moralni predznak, čeprav se na videz zdi »grda«. Le izloženo in nasilno iztrgana iz svojega naravnega okolja večkrat res lahko deluje banalno, perverzno in samozadovoljujoče.

Vsaj kratka primerjava s sedanjim časom, čeprav samo v opombah, bi na tem mestu zaokrožila podobo te ljudske ustvarjalnosti pri nas. Mogoče bi s tem publikacija prerasla okvir zasnove, bi pa veliko pridobila. Tako pa se ob prebiranju sicer zanimive knjige bralcu zazdi, da še danes živče tovrstne pesmi ostajajo nekakšen dolg avtorja za naprej.

Ob koncu svojega razmišljanja avtor tudi razloži, da ga je vodila pri odločitvi, da bi dal izboru pesmi »berljivo obliko«, predvsem poljudnost žepne izdaje. Zato je, kot poudarja, čistil in posodabljal pisavo, jezik včasih knjižil, »toda le tam, kjer s tem ni bistveno posegel v strukturo pesmi, njeno rimo.« Trudil se je ohranjati tudi narečno osnovo, zlasti v leksiki. Šlo mu je torej za čim jasnejšo podobo in razumljivost dela, temu pa je namenjen tudi na koncu dodani slovarček manj znanih besed. Če je s tem publikacija zadovoljila pričakovanja bralcev, je taka odločitev tudi na mestu.

Igor Cvetko

Alenka Puhar: *Prvotno besedilo življenja*. Globus Zagreb, 1982; 437 str.

Knjiga Alenke Puhar *Prvotno besedilo življenja* je dogodek; v naš kulturni prostor, v našo zavest in kulturni spomin prinaša novo in presenetljivo védenje. Njena téma je zgodovina otroštva na Slovenskem v 19. stoletju.

Zasebni odnosi med ljudmi niso dozdej zanimali ne zgodovine ne etnologije; prva se je osredotočila predvsem na pomembna javna dejanja, druga na šege in navade, ki se dvigajo nad poprečje vsakdanjosti. O vsakdanjem življenju molčita obe, še toliko bolj, kadar gre za življenje otrok; ti so na dnu družbene lestvice, žrtve nekakšnega »starostnega šovinizma«, čeprav bi že zaradi svoje številčne udeležbe v življenju in smrti zaslužili več pozornosti: v prejšnjem stoletju je bil vsak tretji Slovenec otrok in vsak drugi grob otroški grob.

To »slepo pego« skuša v zadnjem času odpraviti nova veja v okviru znanosti, ki se ukvarja s človekom, to je *psihozgodovina*. Ta mlada znanost odkriva, da se odnosi med starši in otroki počasi, a vztrajno razvijajo v smer naraščajoče *empatije* to je zmožnosti staršev, da se vživljajo v potrebe svojih otrok; zato se lahko obenem z njimi prebijejo skozi stiske otroštva nekoliko ustrežnejše, kakor se jim je to posrečilo pri preteklih. Z naraščajočo empatijo se torej odpira možnost, da se tudi starši v odnosu do otrok »vzgajajo«, zorijo, s tem pa bistveno vplivajo na vzorce nege in vzgoje ter prek njih na vsakršne življenjske skušnje mlajših generacij.

S tega izhodišča se avtorica loti »besede o zamolčanem«. Z občudovanja vredno potrpežljivostjo in vztrajnostjo zbira skopa pričevanja iz memoarov, razprav, osebnih pisem, zdravniških in vzgojniških navodil, poročil, esejev, potopisov itn. in iz množice drobcev sestavlja podobo zgodovine otroštva na Slovenskem. V trinajstih poglavjih izčrpno in inventivno obdela vse glavne točke, ki zamenjujejo horizont odnosa odraslih do otrok: prihod otroka na svet, način, kako ga je okolje sprejelo in skrbelo zanj, oris bivalne kulture na Slovenskem, skozi stoletja utrjeno družinsko hierarhijo, osnovne vzgojne principe in metode, udeležbo otrok v delu in industriji, rejništvo in otroško zdomstvo, šolo. Podoba, ki polagoma nastaja pred nami, je grozljiva in pretresljiva; vsekakor pa bistveno drugačna od tega, kar smo dosedaj verjeli ali bili pripravljani verjeti.

Avtorica se takoj na začetku ostro in prepričljivo loti mita matere in materinstva kot simbola »naše vsesplošne zaveze in dolga«; Cankarjev lik žrtvujoče se, odpovedujoče se in trpeče matere je kompenzatorična konstrukcija, resnica Prežihovih *Samorastnikov* ni eros, temveč tanatos (str. 44). V realnem kontekstu 19. stoletja velja porod za nečisto dejanje, katerega produkt je lahko le nečisto bitje, ki so mu priro-

jena huda nagnjenja. S krotanjem te zle narave se je začelo nemudoma, npr. s povijanjem, ki je počlovečilo preveč živalsko držo novorojenčka. Samo nekaj otrokovih potreb je veljalo za legitimne, zadovoljevati druge (recimo potrebo po telesnem stiku, nežnosti) je pomenilo otroka razvajati in gojiti zlo v njem. Dober otrok je tisti, ki je redoljuben, ubogljiv in predvsem nenadležen.

Izredno nizka stanovanjska kultura, revščina, prenaseljenost vasi in mest, predvsem pa sistem vrednot in hierarhija dela je otroke postavljala prav na dno družbene lestvice. Največja moč in veljava je pripadala odraslim moškim kot delavcem, ker je bilo tudi delo na polju in z živino najvišje cenjeno; nekje na sredi je bila kuha, čisto na koncu pranje, pospravljanje, nega otrok. Ker so se družbeni odnosi reproducirali v družini, je bil oče absoluten gospodar, otroci pa predmet vsakršne represije; glavni čednosti sta bili ubogljivost in pokorščina brez ugovora. Ker se je po veljavni hierarhiji razdeljevala tudi hrana, je bila zastrašujoča večina otrok podhranjenih, še posebej dekleta. Družinska idila ob skupni skledi je bil dostikrat boj na življenje in smrt, v katerem je zmagoval močnejši, hitrejši in surovejši. Isto je veljalo tudi za obleko; proračun stroškov za štiričlansko delavsko družino je predvideval 4 pare čevljev na leto: 2 para za moža, 1 par za ženo, 1 par za dva otoka (str. 117).

Vsesplošno represijo nad otroki je uzakonjalo vzgojništvo, ki je bilo na Slovenskem skrajno provincialno, konzervativno, ozkosrčno, avtoritarno. Humanizem, svoboda, napredek, omika so veljali za »lizarije«, ki kvarijo dušni želodec. Vzgoja se je razumela kot trebljenje plevela, prirezovanje, krotenje, torej kot nasilno izboljševanje narave, zato je bilo najpogostejše sredstvo tepež. Tepež kot učinkovito vzgojno metodo so priporočali Stritar, Levstik, Trdina — in to kljub temu, da so v spominih popisali svoj neznanski otroški strah pred vselej prisotno šibo. Vzgoja je temeljila na strahu, v prvi vrsti na »strahu božjem«; bog je bil prikazovan kot vrhovni nadzornik, ki vse vidi in vse ve, angeli varuhi pa kot ogleduhi, ki na višjem mestu poročajo o otrokovih grehih.

Skratka, večina vzgojnih obrazcev po mnenju avtorice izpričuje »zakrito ali komaj zatajevano mržnjo do otrok«. Starši so si želeli odrasle otroke, matere in očete (glej poglavje *Zamenjane vloge*, ki je na nek način vrh knjige), in ker jih je otrok pustil na cedilu — tako nerealnih pričakovanj ni mogel izpolniti — je bil odnos do otrok zaznamovan s popolno odsotnostjo empatije, s sovraštvom, surovostjo, pretepanjem, zastraševanjem. Po tej analizi so bili Slovenci 19. stoletja nevrotični, nezreli ljudje, odrasli, ki v resnici niso odrasli, zagozdeni v lastno neizživetvo in nezadoščeno otroštvo (str. 232). Od otrok so po principu daj-dam terjali neskončno hvaležnost, ki naj bi segala še onkraj groba. Sin, ki postane duhovnik, bo lahko z molitvijo jemal očetovo in materino dušo iz vic; predvsem s tem razlogom so starši, še posebej matere, pritiskali na sinove pri izbiri poklica (glej pretresljivo poglavje *Gospod naj bo*). Poročila se je le slaba tretjina Slovencev, vse drugo so bili tete in strici, pogosto zgolj hlapi in deklet pri hiši, zaposleni s strežbo staršem.

Odlikovano področje vzgojniške represije je bila spolnost. Slovenska družba je v 19. stoletju delovala kar se je dalo brezspolno, cenzura je bila neizprosna, saj npr. niti nujnih popularno medicinskih tekstov o spolnih boleznih ni bilo mogoče objaviti v tisku. Mladostnike o spolnih rečeh ni poučil nihče, zato je večina doživljala znake spolnega zorenja s smrtnim strahom in občutkom krivde. Prava obsedenost od strahu pred onanijo je mučila predvsem fante, pri dekletih je bila seksualna represija usmerjena pretežno v preprečevanje stikov z drugim spolom. Na področju spolnosti se je še posebej ostro kazalo nesoglasje med zaželenim in stvarnim. Slovenski moralistični pisci so vneto zapirali oči pred dejstvi, kovali v nebo idilično zdravje kmetiškega življenja, kleli in sramotili vse, kar je bilo mestnega in delavskega; vendar je bila rožnata kmetiška harmonija izmišljena, realnost je izgledala precej drugače, kakor nam npr. pričujejo Trdinovi zapisi (str. 264).

Vzgojniška represija je dobila svojo materializacijo v območju dela. Delo je imelo odlikovano mesto v vrednostnem sistemu, bilo je vir vseh kreposti, kakor sta bili lenoba in nedelavnost vir vseh pregreh. Zato in ne le zaradi revščine so otroci že zgodaj odhajali služiti in so veljali za samoumevni del delovne sile. Pravo delo je bilo seveda le delo z rokami, učenje, šolanje, branje itn. so se šteli za gosposke izmišljotine. Od sedmega leta, včasih še prej, so otroci odhajali od doma kot pestrne, pastirji in pastirice — kar je v hierarhiji dela predstavljalo najnižjo stopnjo — kot

vajenci ali šolarji. Marsikje je na njihovo mesto doma prišel rejnec. Rejništvo je bilo samoumevno in popularno kot vir zaslužka, do usod rejencev je vladala popolna ravnodušnost; dostikrat je bilo celo prikrita oblika detomora, umrljivost med rejenci je bila izredno visoka. Vendar se za to nihče ni brigal, pač pa je Tavčarjeva novela o tej temi (*Tržačan*) vzbudila precej zgražanja in odpora, češ da kaže ljudstvo v krivični luči in kaj da si bodo mislili o nas sosedje.

Naj so otroci odhajali služiti, za vajence ali v šole, zmeraj je bil to izgon od doma, starši pa so na bolečine otrok reagirali brezčutno, s posmehom, celo surovo. Otroci so postali brezdomci in tujci, živa vez se je pretrgala, zato so si v domišljiji izsanjali »dom«, ki ni imel nobene zveze s pravim domom. Bolečina nikdar doživetega doma in nikdar doživete pripadnosti je porodila arhetip slovenskega mišljenja in čustvovanja, »tisti melanholični in nostalgični vzorec, ki je dominantna poteza vse slovenske književnosti... Svet je zmeraj usodno razklan na temno sodobnost in svetlo preteklost, na čas zdajšnjega brezdomstva in čas nekdanje pripadnosti, na temo mesta in idilo vasi, na muko stvarnega in popolnost izsanjanega« (str. 366). Nikdar doživeta Vrba je lahko le »srečna« in »draga«.

Najvažnejše, kar se je pripetilo otrokom 19. stoletja, je bila šola. Iztrgala jih je delu in uveljavila misel, da so otroci predvsem šolarji, ne delavci. Seveda je bila znotraj avtoritarnega sistema novo področje represije, otroke je zastraševala, poniževala, vzgajala hinavščino in ovaduštvo, mnogi samopašni učitelji so si izmišljali različne »odgojne specialitete« itn. Zato je večina otrok šolo neznanosko sovražila, na učitelje se je osredotočil odpor do vsesplošne represije, ki so jo otroci doživljali povsod, tudi (če ne predvsem) doma. Vendar je šola pomenila tudi osvoboditev, možnost za razvijanje intelekta, interesov, novih oblik socialnosti; gotovo je veliko pripomogla k temu, da se je odnos do otrok od koncu stoletja začel spreminjati. Čustvena vez med starši in otroki se je okrepila in poglobila, otroštvo je dobivalo zmeraj večje pravice, empatija je naraščala. Gre za zelo globoke in zato počasne premike, ki šele iščejo »prave besede«, da bi se izrazili.

Prvotno besedilo življenja je nekonvencionalna, pogumna in neprizanesljiva knjiga — in odpira bogate možnosti za dialog. Seveda dialoga v okviru tega prikaza ni mogoče niti začeti. Skušala bom le na hitro opozoriti na nekatere točke, ki silijo k razmišljanju.

Spletanje teksta uravnava neka predpostavka, ki pa sama ostaja nerefektirana: to je empatija, zgodovina pa je vizirana kot njena evolucija oz. proces naraščanja. Avtorica ima empatijo za vrednoto kot tako: svet, ki je ne pozna, je surov, nasilen, »grozljiv«, poln sovraštva in strahu, z naraščanjem empatije rastejo razumevanje, prisrčnost, ljubezen itn. Empatija je tako absolutno merilo, neodvisno od zgodovine in nad njo, potihem postaja celo merilo človeškosti: narod, ki je ni zmožen, je nezrel in nevrotičen, in taki so Slovenci v 19. stoletju. S tem pa se analiza spremeni v *ob-sodbo* in stvari, ki naj bi jih osvetlila, se pokažejo v močno izkrivljeni luči. Če avtorica zapiše: »otroci so bili ogoljufani za sanje, da je svet varen« (str. 172), nam sugerira, da vzamemo to trditev za hudo in bridko dejstvo. Vendar: ogoljufan si lahko le za nekaj, kar ti po vsej pravici pripada. Odkod človeku — razen v želji in v sanjah — pravica do varnega sveta? Je svet sploh kdaj varen? Je sploh kje kakšen čas in kakšen prostor, kjer človek ne bi bil ogoljufan za *sanje*? Mar današnji otroci, ki živijo v svetu razvite empatije, ne poznajo več strahu? Nekaj, kar je za človeštvo *conditio sine qua non*, se izpostavlja kot posebno breme otrok v določenem času.

Podoben postopek imamo npr. na strani 186: »Večini (otrok) je bilo prihranjeno spoznanje, na kako grozljiv svet so prišli«, namreč v svet, kjer so otroci na veliko umirali. Spet se lahko vprašamo: je kje kakšen svet, kjer *človek*, ne le otrok, ne bi živel v »nenehni bližini smrti«? In če so odrasli »zlorabljali« grožnje s Smrtjo v vzgojne namene, kaj ni tudi njim žugala smrt na slehernem koraku? Izkušnja smrti je izvir in temelj kulture, torej najučinkovitejše »vzgojno sredstvo« za človeka kot takega; zakaj posebej izvzeti otroka? Mar se odraslemu ob smrti dragega mu človeka ne zgodi, da se »ves iz sebe obrne k zidu in bridko zajoka«? In če smo danes smrt potisnili na rob, jo zakrili in »normalizirali« — je zato naš svet kaj manj grozljiv? Sodobna literatura nam kaže, da ni, da v njem vlada groza posebne vrste: z oddaljitvijo smrti smo oddaljili tudi življenje.

Da je točka sedanosti absolutizirana kot edini možni način gledanja, kaže tudi odnos avtorice do arhaičnega, npr. do magije. Nujna in temeljna sestavina magije

je torej ta, da človeka uči, naj v svetu ne išče racionalnega, vzročno-posledičnega reda stvari, ker ga kratko malo ni. Svet ni doumljiv in ni obvladljiv« (str. 195). To je izreka, ki pove več o sebi kot o predmetu, o katerem se izreka. Magija je namreč po svojem bistvu prav sredstvo *obvladovanja* sveta, ona *konstruira* svet tako, da ga doume in obvlada — kakor ga racio konstruira tako, da ga doume in obvlada on. Trditev, da se svet ne da doumeti in obvladati drugače kakor z racionalnimi sredstvi, je narcistična trditev racia, ki si utvarja, da je absolut. (Je empatija racionalna? Ni tudi ona konstrukcija različnih možnosti eksistence — odrasli se vživi v otroka —? Ni način, ki persuazivno in funkcionalno, skozi *njegove lastne potrebe*, otroka obvlada in ga prilagodi okolju in družbi?) Arhaičnost in magija imata svoje korenine, drugačne, kot jih ima današnja zavest; gre za dva docela različna simbolna sistema, ki dasta — razumljivo — čudne rezultate, če ju vržemo v isti koš. Potem je pač mogoče reči, da je vzgoja »neskončna vrsta dejanj, s katerimi so odrasli (otrokom) pod krinko dobrohotnosti delali zlo« (str. 76), da si je ob ljudskih praznikih, ko so hodili našemljenci po hišah (Miklavž, Lucijino...), »potreba odraslih po teroriziranju otrok dala duška in se konkretizirala« (str. 175), da je gnala odrasle v »teroristično kampanjo proti otrokom« notranja nuja (str. 176) itn. Tu avtorica eksplicitno zapušča racionalni nivo in prehaja k sugestivnim (ob)sodbam. Prav ti postopki so njena najšibkejša točka.

Prvotno besedilo življenja je odličen tekst, ko glasno kliče besede o zamolčanem, ko brez omahovanja odpira vpogled v temne in danes nesimpatične globine naše preteklosti in še posebej takrat, ko se bojevito sooča z miti in iluzijami, ki nas bremenijo še danes. Deluje osvobajajoče. Napisan v lepem in dostopnem jeziku je fascinantno branje za slehernega, ki mu je pri srcu realiteta slovenstva; obiti pa ga ne bi smelo tudi nobeno resno raziskovanje naše tradicije. V svojih ranljivih točkah se odprto izroča premisleku in dialogu — torej je vsestransko dinamičen tekst, dogodek v pravem pomenu besede. Je za našo današnjo stopnjo kulturne zavesti simptomatično, da smo ta dogodek tako rekoč spregledali? Spada morda »fotografija«, ki jo daje *Prvotno besedilo življenja*, med tiste, ki »si jih ne ogledujemo radi«? Če je tako, je še toliko bolj potrebno, da ga beremo.

Alenka Goljevšček

Emil Korytko: *Korespondenca z rodzinq (1836—1838). I—II. Tom I. Oryginal. Przygotowali do druku Monika i Henry Leeming. — Korespondenca z družino. II. knjiga: Prevod. Pripravila za tisk — Prevedel Niko Jež. 160 str. SAZU Ljubljana 1983.*

Zelo nenavadna in žalostna je bila usoda tega še ne šestindvajsetletnega Poljaka, ki je pri nas živel komaj mesec manj kot dve leti, pa se v tem času tako z uspehi svojega prizadevanja kot s svojimi načrti za odkrivanje naše kulture bolj pomembno zapisal v Prešernov čas in v vse naše zanimanje za ljudsko življenje do današnjih dni, kot mnogi, ki so živeli v ugodnejših razmerah. Čeprav živi Korytkovo ime v vseh Prešernovih življenjepisih in spisih o našem ljudskem pesništvu, je le pretirano reči, da »vsak otrok, ki konča šolo, ve, kdo je bil (Korytko) in kakšne so njegove zasluge za slovensko kulturo« (pričujoča knjiga 7). Ko bi mogli to reči vsaj o absolventih slavistike in etnologije, saj Fr. Kidriča temeljnih študij o njem sploh ne poznajo.

Korytkova »mapa« v Narodni in univerzitetni knjižnici še danes, po skoro 150. letih ni ne izdana v celoti ne vsaj natanko označena. Ko sem podpisani za *Traditiones I* priredil prevod Korytkovih nemških člankov, sem se poglobljal tudi v njegove poljske in nemške zapiske ter mislil na njih objavo. Toda težka berljivost poljskega rokopisa in namig pok. Antona Slodnjaka, da misli na objavo tega gradiva, sta me odvrnila od prvotne namere. Bila bi pa to prednostna naloga vseh naših slavistov, večjih poljščine — že od nekdaj. Boleč dokaz naše nemarnosti je tudi pričujoča izdaja Korytkovih pisem, ki sta jo oskrbela Korytkova rojakinja in njen mož — angleški slavist. Tudi to bi morali že davno opraviti vsaj poljski slavisti, ki so živeli med nami.

Vsekakor bi morali prej poskrbeti za objavo ohranjenih Korytkovih zapiskov kot njegove korespondence. Saj je to gradivo dopolnilo njegovega zbiranja ljudskih

pesmi pri nas, čeprav njegova resnična vrednost ni tako pomembna, kot večkrat površno sodimo. Toda zasluži objavo že kot priča prizadevanja tujega mladega človeka, ki je sicer presegalo njegove moči, za odkrivanje naše ljudske kulture. Tistega mladega Poljaka, ki nam je zasnoval in s pomočjo redkih naših ljudi tudi zbral prvo zbirko naših ljudskih pesmi — čeprav vzporedno z Vrazovo, ki je ostala nedokončana. Tako je tudi Korytkova korespondenca s starši in sestro bolj dokaz njegovega težkega življenja v Ljubljani in njegove navezanosti na družino in sorodstvo, kot pa dokument njegovega zbirateljskega prizadevanja, kar bi od nje predvsem pričakovali. Z vsjo potrebno akribijo izdana pisma so potrebna in dostojen spomenik Prešernovemu prijatelju in našemu znanstvenemu delavcu. Prešernovo ime je sicer v pismih imenovano le dvakrat, čeprav govori večkrat o njem (brez imena) kot svojem učitelju slovenščine in prijatelju.

Nekoliko je razumljivo, da domačim ni mnogo pisal o svojem zbirateljskem delu, saj je očeta bolj zanimalo gospodarstvo in vrtnarstvo, tako da dobimo iz teh pisem nadrobnejši vpogled v nekatere gospodarske in vrtnarske razmere v Ljubljani in na Kranjskem, čeprav je treba vse presojati previdno. Vendar nas preseneča, da tako pozno spregovori o tem, da pripravlja »za cenzuro še spis o njihovih običajih, praznovanjih, svatbah, medicini« (2. maja 1838). Razumljivo, da »Ko potujem, na kakšne izlete hodim, o tem... iz določenih razlogov ne bom sporočal niti omenjal« (28. avg. 1838), vendar bi za poznavanje njegovega dela bilo prav to zanimivo — kolikor o tem ne vemo iz drugih virov, predvsem iz njegovih zapiskov. V tem šestinpetdesetem pismu staršem se je tudi najnadrobneje razpisal, kako potuje »na različne načine: peš, na konju, z vozom... Moje tavanje naokoli po deželi ni nikoli drugačno kot literarno. Zbiram pesmi, povesti, običaje, noše itd.« In malo pozneje: »To je moj edini zaklad, zaklad mojega prihodnjega življenja!« (104) Zares je »za Kranjce storil vse, kar je bilo v moji moči« in »Bržkone še več let ne bi imeli tega, kar sem jim s svojim delom tukaj pripravil« (91).

Uvod obeh urednikov dobro seznanja s poljskimi razmerami v Korytkovem času, z njegovim življenjem, njegovimi prijatelji, iz pisem povzema o razmerah v Ljubljani in njegovem zanimanju — toda pogrešamo vsaj kratke označitve tega dela, predvsem njegovih člankov, ki so predmet objave podpisanega v *Traditiones* 1, katero sicer navajata na str. 9, toda s pomanjkljivo oznako. Ni naveden tudi moj članek Korytkovo gradivo o hrvaški ljudski noši (*Etnološki pregled* 6—7, 1965, 71—80), ki je prva objava iz Korytkove rokopisne zapuščine.* Kaj si naj npr. poljski bravec misli o predzadnjem stavku, da je K. »v zgodovini slovenske kulture za zmeraj zapisan predvsem kot zbiralec ljudskih pesmi in noš« — zadnje niti ni pravilno: le pisanega gradiva o nošah —, če pa nikjer v knjigi ni omenjen niti naslov Korytkove zbirke slovenskih ljudskih pesmi, ne število njenih zvezkov, ne letnice natisa? In stavek označitve njegovih zapisov v zapuščini bi bil tudi potreben.

V. Novak

Tone Cevc: *Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem. Kulturnozgodovinski in etnološki oris*. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1984. Str. 313. Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje.

Krasotno natisnjena knjiga (papir, tisk, 409 fotografij in risb) primerno poudarja pomen tega dela, ki je sad več kot četrstoletnega pisateljevega raziskovalnega dela, saj je njegova prva razprava s tega območja o nastanku in razvoju pastirskega stanu na Veliki planini nad Kamnikom bila objavljena že 1967, knjiga Velika planina 1972, nekaj spisov — med njimi zametek te knjige v razpravi *Občasna naselja na Slovenskem* 1978—1980 — še pozneje.

* I. Grafenauer je leta 1951 (Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu, str. 207) objavil v fotografskem posnetku in v slovenskem prevodu dve matjaževski zgodbici, kakor ju je Korytko obnovil v poljščini.

(Op. ur.)

Pisali so predvsem o planšarskih stavbah pri nas precej, mimo opisov imajo znanstven značaj predvsem dela V. Dvorskega in A. Melika, vendar pa nastanka in izvira občasnih zgradb niso skoro nič reševali. Zasluga T. Cevca je, da se je lotil tega vprašanja že 1969 v disertaciji Pastirski stanovi v Julijskih in Kamniških Alpah in predslavonski substrat v njihovi arhitekturni dediščini. To tvorno in zemljepisno območje je nato razširil v raziskovalni nalogi tudi na bivališča drvarjev in oglarjev, prostorno pa na Karavanke in Karnijske Alpe, v zamejstvu na Tržaški Kras, ukovške planine ter ziljske planine. Čeprav ni zajeta vsa Slovenija, bistveno novega tudi dodatne raziskave ne bodo prinesle.

Avtor je svoje dosedanje študije o predmetu razširil in poglôbil tudi vsebinsko. Tako v prvih dveh poglavjih izčrpno govori o človekovem razmerju do zemlje, na kateri se je naselil in sega v arheološko ter novejšo zgodovinsko preteklost, ki je omogočala naselitev in izkoriščanje tal; dalje o naseljih, ki so nastala v gorah in gozdovih, o čemer so doslej raziskovalci sicer govorili, toda T. Cevc je dosegal marsikaj novega, posebno tudi o oglarskih in drvarskih naseljih in ti poglavji opremil z novimi podobami in risbami tlorisov.

Pisatelj se razžiivi ob lastnem raziskovanju v poglavju o *gradnji*, ki ji je sledil z opisom in sliko v nadrobnosti, tako da je način gradnje teh stavb tu prvič dokumentiran s primeri, koliko ljudi in koliko časa so gradili nekatere izmed njih, z opisom in risbami orodja, s fotografijami dela. V tehnične nadrobnosti gre ob *konstrukciji*, z istimi zelo bogatimi ponazorili, pa tudi s posegom v arheološko dokazno in primerjalno gradivo. Obilno doslej nezapisano izrazje za dele zgradb in delo tekmuje z obilnimi vsestranskimi pogledi na razne vrste stavb in njihovih del. Pisatelj knjige je z ljubeznijo in strokovno vnemo zbral, kar je bilo moč zbrati o stenah, strehah, kritini, ostrejšu raznih vrst in oblik. Kljub vsemu sklene poglavje s priznanjem, da obdelano gradivo še ni popolno in »ne dopušča, da bi ga poskušal osvetliti tudi z jezikovne, kulturološke in socialne strani«.

V sledečem poglavju o *stavbni opremi* se seznanimo z vrati, okni in linami, pomoli, hodniki, nadstreški, ognjišči, z vodo (koriti, vodnjaki), ograjami — ne v suhem opisu, marveč povezano in predstavljeno z nastajanjem, z rabo. Isto velja za poglavje o *prostorih in njihovi uporabnosti*, ob čemer se še posebej natančno seznanimo z gospodarskimi prostori in tudi tu čutimo, da množica risb in slik le koristi seznanjanju s stavbami, z življenjem v teh naseljih. — Med opisnimi poglavji govori predzadnje o *opremi* obravnavanih stavb, ki prav tako vsestransko osvetljuje življenje s predmeti in v prostorih. In poslednje od teh predstavi kratko še *likovno kulturo* v planinskih naseljih.

Najbolj privlačno tudi za površne poznavavce gorskih stavb bo gotovo poglavje o *izvirih stavbnega izročila*, ki so tudi pisatelja te knjige desetletja vznemirjala in silila k razrešitvi. Zato se je, ustrezno svoji stroki, ozrl po podobnih stavbah v bližnjem in daljnem svetu, pa še v domače družbeno in gospodarsko izročilo in duševnost ljudi, ki so z njim živeli. Tako nas vodi od okroglih kamnitih kraških »hišk« k nadstropnim pastirskim stanovom in k najbolj skrivnostnim ovalnim velikoplaninskim »bajtam«, o katerih je že marsikaj dosegal. Seznanja nas tudi s stavbami na planinah na Tolminskem in v Benečiji, ki imajo svoje posebnosti. Za stavbami na senožetih planinah pridejo na vrsto še drvarske in oglarske koč in zavetišča, ki pa zavoljo svoje preprostosti manj povedo — vendar postavlja T. C. ob njih še odprta vprašanja.

Ko poudari pisatelj knjige še nujnost varstva obravnavane arhitekturne dediščine, v daljšem poglavju *Sklepna tipologija*, v katerem je strnil oris stavbnih vrst, tudi z risbami v merilu (ne smemo pozabiti pomembnega deleža arh. V. Kopača, ki kot poznavavec in vnet ljubitelj bogati Cevčeve spise od nekdaj s svojimi ponazorili), odkriva pravadna preprosta zaklonišča. S pritegnitvijo arheoloških dognanj v vsem svojem delu si je pridobil velike zasluge v etnološkem preučevanju naših stavb.

Ko tako ob izrednem bogastvu in živosti slikovnih ponazoril ter živahni pripovedi pridemo do konca napete knjige, se veselimo s pisateljem ob njegovih sklepnih besedi, ki jo naj nekoliko popravimo: vemo, da je ta knjiga — z vsemi prejšnjimi pisateljevimi razpravami vred — zares »zorela v planinskem svetu samem, ... nastaja (la) ... v nepretrganem ritmu življenja, ki je utripalo v teh bivališčih in zatočiščih«. Tone Cevc kot delavec vidi še neizpolnjene naloge, toda sam kot začetnik odkrivanja nekaterih vprašanj naše gorske živinoreje se le veselim, da je nekdo izpolnil moje

davne skrite želje, obenem pa se bojim, da nadaljevanja tega dela v toliki meri kmalu ne bo. Ob tolikšnem uspehu naše stroke bi bilo sleherno iskanje kakih pomanjkljivosti v knjigi nepomembno.

Kdor bo hotel kaj več tehtnega povedati, se bo moral preboriti skoz seznam literature in opombe in tudi vanj vnesti nove postavke ter z lastnim trudom od stavbe do stavbe spremeniti podobo, ki smo jo dobili. Zelo koristen je tudi seznam »narečnega in strokovnega besedja«, nemški povzetek, nemški seznam slik in seznam zemljepisnih imen. In zadnja stran vabi k začetku in v sredo knjige...

V. Novak

Pavle Zablatnik, *Čar letnih časov v ljudskih šegah*. Stare vere in navade na Koroškem. Celovec, Mohorjeva družba, 1984, 256 str., slike.

Za knjigo o koroških šegah življenjskega cikla »Od zibelke do groba« (1983) je celovška Mohorjeva družba v rednem knjižnem daru za l. 1985 izdala še knjigo o letnih šegah izpod peresa istega avtorja, dobrega poznavalca koroškega ljudskega izročila. Pri pisanju je imel pred očmi bralce, ki jim je knjiga najprej namenjena, tj. naročnike mohorskih knjig, zato je skušal podajati snov kar najbolj poljudno, vendar zahtevnejše kot v prvi knjigi. Pravilno opozarja v predgovoru, da nobena ljudska kultura ni povsem avtohtona, zato se je tudi na Koroško marsikaj priselilo od drugod, zlasti od sosedov, ali je podedovano od staroselcev na naših tleh. Vsemu pa je koroški živelj vtisnil svoj pečat.

Prikaz šeg začenja avtor z zimo, ker se pozimi začne koledarsko leto in je zlasti novoletnih šeg veliko na Koroškem. Kot prvo šego obravnava miklavževanje, ki ni vezano zgolj na svetnika Miklavža-delilca darov otrokom, marveč ima starejše korenine, kot dokazujejo ziljski »šmækvavži«, kosmati in grdo našemljeni parklji. Pri zgornji Zilji naj bi nastopali brez lepega Miklavža s škofovsko kapo in palico, toda domačini v Dolah pri Brdu so mi trdili nasprotno. Zanimivo bi bilo izvedeti, ali je še kje na Koroškem razen pri zgornji Zilji Miklavž patron drvarjev, če že omenja avtor druge podrobnosti miklavževskih šeg. Od adventnih navad razlaga šego Marijinega popotovanja pa vedeževanja na razne svetniške godove tja do božiča, ki ga obravnava dokaj obširno. Zakaj ni ob Drabosnjakovi »Pastirski igri« navedel še »Pastirsko-trikraljevske igre« iz Mežiške doline, ki je Drabosnjakovi (po Kuretu) »močno podobna«? Saj je Mežiška dolina vendar tudi del Koroške in je dejstvo, da se je igra ohranila v ljudskem izročilu prek druge svetovne vojne pomembnejše od prireditve Drabosnjakove za poklicno gledališče (omenjene na str. 26). Odstavek »Čar bedenja« (za božič) bo sicer za marsikaterega bralca zanimiv, toda v prikazu koroških šeg ni ravno nujen, ker ne vsebuje nobenih podatkov s Koroškega razen imena »bilja« (po lat. vigilia). Med zimskimi šegami je obširneje opisano šapanje, novoletno in trikraljevsko koledovanje, kjer navaja avtor tudi besedila nekaterih koledniških pesmi, ne omenja pa ljudskih izrazov za koledovanje. Pri zgornji Zilji so mi rekli, da »králvajo«.

Izročilo o Pehtri babi-Sredozimki ni preprosto in ga je težko pregledno podati. Avtor si je skušal pomagati tako, da je po nekaj splošnejših označitvah pojav opisal po pokrajinah tj. posebej pri Zilji, v Rožu, na Gurah, v Podjuni in še v dolini Krke, ki je zdaj ponemčena. Ali ne bi bilo smiselno pojav, ki ima celo na območju ene pokrajine več imen, označiti strokovno po Kuretu Sredozimka namesto Pehtra baba? Bojim se, da bo marsikoga motil naslov kot npr. Pehtra baba v Rožu (str. 70), ko bo poznaje bral, da ji pravijo Rožani tudi Pehtrana. Zakaj govoriti posebej o »Perhti Šmarjeti« in »Pjerhti pri Zilji«, ko sta obe ziljski?

Šege ob slovesu od zime zastopajo svečniške. »Valjanje« sveč, ki je bilo do zadnje vojne ohranjeno v Podjuni, je bilo dotlej v navadi tudi v Solčavi, bodisi da ni bilo samo koroška šega ali ker so Solčavani imeli tesne stike s Podjunčani. Var. svečniške kolednice iz Želinj nad Trušnjami pri Velikovcu smo našli 1979 tudi v Priblji vasi in so z njo koledovali še l. 1977!

Pomladanske šege začenja avtor s predstavitvijo pusta, vlačjenja ploha in pustnega šimeljna. Naj mi ne zameri, če se spotaknem ob »fancoute«, ki jih pojas-

njuje s knjižno besedo »praženki«, pač po Tomšičevem Nemško-slovenskem slovarju (1980) za nem. Krapfen. Kolikor vem iz pogovorov na terenu, sta »fancoft« in »krap« iz enakega kvašenega testa, prvi štirioglat in večkrat zarezan, drugi okrogel (po mestih z marmeladnim nadevom), oba pa kuharice cvremo, ker plavajo v masti ali olju, medtem ko se »praži« npr. meso na malo maščobe. Fancovti so kot »flancati, hvancati« (v Vogrčah pri Pliberku »hrušlni«) znani tudi po drugih slovenskih pokrajinah, saj je že v Korytkovi zbirki poskočnica

Le plesat me pelji,
en hvancat ti dam,
sem snoči ga vcvrla,
tu v aržet ga imam! (Š 3624).

Varianta iz Kroepe, zapisana 1868, pa pozna obliko »fancovt« in ga je dekle tudi »ocvrta«. Nem. backen se sicer res prevaja s »peči, scvetri, pražiti«, kot beremo pri Tomšiču, ker Nemci nimajo druge besede, medtem ko slovenska kuharska terminologija te izraze razlikuje. Morebitno drugačno narečno rabo moramo potemtakem zaznamovati z narekovajem (prim. str. 105).

Naslednje poglavje zajema postni čas in omenja petje žalostnega rožnega venca, molitev zlatega očenaša, »pobožnost božje glave«, pasijonske igre, kvarte in »žganje babe« na sredpostno sredo. »Zlati očenaš« se je res »trdoživo ohranil... v današnjem dne«, kot pravi avtor, saj smo ga našli povsod po Slovenskem in tudi na Koroškem kot vsakdanjo večerno molitev nekaterih starejših žen. Doslej najdaljšo varianto nam je povedala Ziljanka v vasi Potok pri Stefanu n. Z. 1976.

Za »ebehtnico«, kot pravijo na Koroškem Marijinemu prazniku 25. marca, obravnava avtor veliki teden in veliko noč ter se ustavi zlasti pri pirhih in igrah z njimi, pri velikonočnem kresu in nekaterih verovanjih tega časa. Koroška posebnost so »leteče procesije«, o katerih obstaja precej literature, na katero avtor izrecno opozarja. Jurjevo, starodavni pastirski, spomladanski praznik so praznovali povsod po Slovenskem, le da se šega ni povsod ohranila. Koroško opisuje avtor izčrpno, enako kot Florjanovo, ko hodijo v Podjuni »Florjana pet«. Po binokstih, ki jim je odmerjeno krajše poglavje, preide avtor k poletnim šegam.

Uvede jih z opisom ziljskega štehanja. Naj mi bo na tem mestu dovoljen majhen popravek: na Brdu pri Smohorju štehanje zdaj sredi poletja in ne več »okoli šmišelice«, ko je brški žegen (sv. Mihael je farni patron), ker je tam štehanje postalo prireditev za turiste (Sommerfest naznanjajo plakati!). Nasprotno so Dolani pred dvema letoma obnovili štehanje za svoj žegen, ki je na nedeljo, najbližjo godu sv. Egidija, in ga prirejajo za svojo vas, po starem. Pri maši na žegen se blagoslovi vino v steklenici, »ki jo imenujejo štefan«, piše avtor na str. 154. Po Pleteršniku je »štefan« velik lončen vrč ali velika steklenica, navadno pa se rabi ta izraz le v zvezi z vinom in pomeni »štefan vina« dva litra. Zanimivo bi bilo ugotoviti, ali je tudi pri Zilji tista steklenica, ki jo dajo blagosloviti štehovci, dvo-litrska, ali ji samo rečejo »štefan«. Za opis štehanja se avtor seveda opira zlasti na Kuretovo monografijo, ki mu daje možnost, da o šegi zares veliko pove. Da bi Ziljani pred poldrugim stoletjem »prvi rej« še imenovali »visoki raj«, kot poroča Majar-Ziljski, ne morem verjeti, če pomislim, kako trdovratno se držijo stari izrazi celo za manj pomembne pojave in predmete, dokler so v rabi. Saj za nem. Hochamt po naše ne rečemo »visoka maša« marveč »velika maša« in nem. Hochaltar ni »visoki« ampak »veliki oltar« ipd. Ker mi tudi Majarjev »obični rej« (gl. str. 161) za navadni plés zveni preveč po ilirščini, ki jo je Majar zagovarjal, Ziljani pa besede ne poznajo, me njegov »visoki raj« nikakor ne prepriča. Sicer pa naj o tem povedo svoje mnenje strokovnjaki!

K poglavju o žegnu, žegnanju naj dopolnim, da ne praznujejo po dva le v Rožu in na Gurah, marveč je tudi pri Zilji ponekod razen »ta-vličega žegna« še »ta-mali žegen«, ko ni štehanja, pač pa maša in boljša jed na mizi.

Šege ob košnji, žetvi in mlačvi spadajo med delovne ne koledarske, vendar si poletja brez njih ni mogoče predstavljati, zato je smiselno, da so vključene v ta prikaz, čeprav je treba za večino njih govoriti v preteklem času: moderni polje-

delski stroji, ki so nadomestili veliko delovnih rok, so pometli z njimi. To ugotavlja tudi avtor v svojem opisu in slike, ki jih objavlja, mu pritrjujejo.

Iz opisa kresovanja bi mogel bralec sklepati, da gre tu za davno opuščene navade, vendar vsaj ob zgornji Zilji še vsako leto zažigajo kresove in pojejo ob ognju. Do zadnje vojne so tudi še metali »šibe«.

Zanimiv in pomemben je podatek, ki ga avtor navaja v zvezi z neodpuštljivimi grehi v odlomku legendarne pesmi o Marijinem vnebovzetju, da pomeni beseda »družje« nerojeno dete. Pleteršnik tega pomena ne pozna in navaja le zvezo »ki družja družo umori« (prim. dolensko in gorenjsko varianto balade o neodpuštljivih grehih v SLP I, št. 43/14 in 43/19), češ da gre za umor zakonskega druga. Morda je do take zveze prišlo, ker se je prvotni pomen besede izgubil, za koroško ostalino pa doslej nismo vedeli.

Podobno kot za poletni čas opisuje avtor za obdobje jeseni nekatera dela kot je žetev ajde, obiranje sadja in trgateg, ličkanje koruze in teritev. Zlasti ta je samo še spomin.

S šegami za Vse svete, Martinovo, Klemenovo in Katarinino se predstavitev letnih šeg konča. Sledi obsežen seznam uporabljene literature, povzetek v nemščini in kratka beseda o avtorju.

V omejenem obsegu poljudno podati oris šeg skozi vse leto nikakor ni lahka naloga, toda avtor jo je uspešno rešil. Ne samo mohorjani na Koroškem, ki jim je knjiga namenjena, tudi drugi Slovenci, ne nazadnje poklicni narodopisci bodo s pridom zajemali iz nje in dopolnjevali svoje znanje, saj je avtor na mnogih mestih doslej znane podatke dopolnil iz lastnih doživetij in terenskih spoznanj.

Zmaga Kumer

Švile prerokile. Koroška različica Sibilinih prerokb. Uredila, izdala in spremno besedilo napisala dr. Herta Lausegger. Opremil dr. Peter Fister. Založila Mohorjeva družba v Celovcu. Celovec 1985. M. 8°, 125 strani, 6 celostranskih ilustracij po izvornih bakrorezih iz 14., 15. in 16. stol., 3 faksimili izvirnega rokopisa.

Odločitev, v tisku izdati Sibiline prerokbe, je morebiti značilna za naš čas. Podobno so leta pred drugo vojno tudi mene nagnila, da sem v reviji »Obisk« v nadaljevanjih objavil dolensko različico Sibilinih prerokovanj (Šembiljne bukve. Slovenski ljudski rokopis. »Obisk« 1, Ljubljana 1940, 63—65, 109—110, 158—159, 204—205, 259—260, 308, 339). Mlada koroška narodopiska dr. Herta Lauseggerjeva je mogla tako primerjati obe besedili. Gre za češko verzijo (Prorocvi Michaldy, králowny ze Sáby, třinácté Sibylly), ki je izšla v tisku v dvajsetih letih 19. stoletja. Naslonila se je na nemški tisk iz začetka 16. stoletja. V drugi polovici 19. stoletja sta izšla dva prevoda, eden v Linzu, drugi v Litomyšlu na Moravskem. Izdaja iz Linza se je razširila po vsem nemško govorečem delu stare Avstrije. Prišla je tudi do nas in našla prevajavce in svoje »bukovnike«, prepisovavce. Slovenske različice — gotovo jih je več — so zato razmeroma mlade, starost jim ne presega 100 let. Koroški prepis, ki ga je našla dr. Lauseggerjeva, je nastal l. 1892 po neznanem starejšem prepisu. Moje dolensko besedilo je bilo prepisano še v času po prvi svetovni vojski, predloga mi tudi ni znana. — Prerokovanje ima vselej svojo draž. Ne samo zato, ker je odkrivanje prihodnosti občečloveška želja, marveč tudi zato, ker v njih dostikrat zaznavamo posameznosti, ki so se resnično zgodile ali se dogajajo. Obstoj »videcev«, pojava telepiti, jasnovidnosti, prekognicije sodobna parapsihologija ne zanikuje, pač pa ostaja pojav sam nerazrešena uganka. Pri sibilinskih in podobnih prerokbah je težava v tem, da gre v glavnem za iztrgana, delna, tudi prirejena, mnogokrat z napakami prepisana, prava — in tudi izmišljena videnja, ki so — kadar gre za preteklost — zelo pogosto skregana z zgodovino. To je očitno v Šembiljnih bukvah in v njihovih različicah. Clovek bi dejal, da to ni več privlačno branje, razen če se oko ustavi pri takemle odstavku (str. 70—71): »Te žene bojo njih telo na pol nago nosile za poglad da bi se možem dopadle, tedaj ne boš mogov po gvantu gospoda od hlapca in hlapca od Gospoda razločiti; en katiri skori ne bo kaj za jesti imov, in bo vendar po tej naumni modí ogvantan biti mogov.

Te žene bojo tudi v moških oblačilih hodile in te vase (= lase!) zdej oštucane, zdaj velko sortno skravžane, vsako leto drugači; kar danes oblečejo, bojo jutre bek (= nem. weg, proč) verhli, al pa vsaki den druje mode; tam cudi (= poleg tega) bojo prevzetni in dobre vole in to kar koj žene tudi možič.« Tudi napoved velike socialne revolucije (str. 80—83) je vredna pozornosti. Morda bi se pa dober poznavavec zgodovine lotil posameznih prerokov za dobe, ki so že za nami, in skušal ugotoviti, kaj se ujema z zgodovinsko resničnostjo in kaj ne. »Verjetnost« prerokb za našo prihodnost bi s tem pridobila — ali pa bi se povsem razblinila!

Kuret

Dragoslav Antonijević, *Obredi i običaji balkanskih stočara*. Beograd 1982 (= SANU — Balkanološki institut, posebna izdanja, knj. 16). 194 str. + XXII slikovnih prilog. Summary.

Avtor je s to študijo opravil veliko delo. Odprl je vpogled v večletne raziskave Balkanološkega instituta SANU med nomadskimi in napol nomadskimi pastirji na Balkanu in v jugovzhodni Evropi. Avtor je v letih 1974—1979 raziskal način življenja Sarakačanov in Vlahov na grškem in jugoslovanskem ozemlju. S svojimi terenskimi izsledki je lahko bistveno dopolnil dosedanje raziskave starejših avtorjev. Z antičnim razborom obredij in šeg tega svojevrstnega balkanskega življa nam pokaže pravzaprav neznan svet. Sarakačani se drže Grčije, Jugoslavije in Bolgarije, govore neko grško narečje in naj bi bili potomci najstarejšega grškega prebivalstva. Vlaha (Aromuni, Cincarji idr.), predstavljajo v mnogih pogledih še nerešen problem. Žive v majhnih oazah, razpršenih po Jugoslaviji, Grčiji, Albaniji in Bolgariji. Njihov jezik sodi k romanskim jezikom, vsebuje znaten delež latinskega, sprejel pa je tudi mnogo izrazov iz svojega okolja. — V posebnem poglavju razpravlja avtor o nomadizmu na Balkanu kot o izrednem etnološkem pojavu, ki predstavlja posebno obliko gospodarstva. — Temu uvodnemu delu sledi razpravljanje o magičnih obredjih nomadskih pastirjev in o oblikah njihovega verovanja. Med magičnimi obredji obravnava avtor najprej plodnostno magijo, magično zdravilstvo, črno magijo, prerokovanje bodočnosti, postopke pri magičnih praktikah in socialno vlogo pastirske magije. V verskih predstavah živijo med nomadi prazniki ortodoksne Cerkve, zlasti epifanija, velika noč, Jurjevo, Mitrovdan. Posebno obravnava mrliške in svatbene šege ter vpliv pravoslavlja na vernost nomadskih pastirjev. Tretji del študije govori o mitologiji in demonologiji nomadskih pastirjev. Niti Sarakačani niti Vlaha nimajo svojih zgodovinskih mitov. Sarakačani hranijo nekaj izročila klasične Grčije. Demoni in fantomi nastopajo samo v povedkah. — Primerjalno narodoslovje ugotavlja vezi mediteranskih narodov z bližnjim Vzhodom, od koder naj bi bili nomadski pastirji prišli na Balkan in v Evropo. Sarakačani in Vlaha so morda zadnji člen v verigi, ki vodi z bližnjega Vzhoda na Balkan. Vplivi stare Grčije, Bizanca in srednjeveške kulture so med njimi še očitni. Vendar je prav tako očitno, da se razlikujejo po svoji etnogenezi in po svoji kulturi od kulture družbenih struktur in narodov, sredi katerih živijo. Medsebojno vplivanje je bilo sicer neizbežno. Posebno so nomadski pastirji vplivali na Srbe in Makedonce, manj na Albance. Pastirska terminologija v grščini je vlaška. — Antonijevićeva knjiga zavzema častno mesto med deli o narodoslovju Balkana. Škoda, da njene kvalitete ne dosežajo sicer prizadevno izbrane ilustracije, katerih tisk je zelo ponesrečen.

Kuret

Vladimir Šoć, *Starocrnogorske narodne igre*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb 1984, 162 str. + kinetogrami, melogrami, risbe in fotografija.

Zbirke ljudskih plesov so povsod redke ptice in vse napovedane težko pričakovane. Veselijo se jih raziskovalci, ki so jim vir komparativnega študija, predvsem pa vodje folklornih skupin in koreografi, ker jim nudijo avtentično gradivo za sceneske priredbe. Slednje pogosto prikazujejo izkrivljeno podobo ljudskega plesnega

izročila, predvsem zaradi nezadostnega poznavanja gradiva, kar pa po izdaji zbirki ni več opravičljivo.

V založbi Kulturno-prosvjetnega sabora Hrvatske je izšla knjiga Vladimirja Soća Starocrnogorske narodne igre, prvi celosten prikaz plesov ter viteških in zabavnih iger stare Črne gore, ki je zajemala nekaj več kot 10% današnjega ozemlja SR Črne gore. Avtor, profesor telesne vzgoje na Pedagoški fakulteti v Titogradu, je sam dolga leta raziskoval, zbiral in zapisoval po terenu in pregledal vse dosegljive vire, ki poročajo o plesih obravnavanega območja. Najstarejši viri so iz leta 1820, medtem ko so bili prvi podrobni opisi objavljeni šele leta 1934 v zbirki Lj. in D. Jan-ković Narodne igre I.

V uvodnih poglavjih avtor opredeli starost in značaj plesov stare Črne gore. Domneva, da so nastajali v teku stoletij in to v pogojih surovih življenjskih okoliščin ter bili ves čas zvesti spremljevalci življenja prebivavcev. Osrednji tip črnogorskih plesov je »crnogorsko oro«, ki je po obliki zaprto kolo s parom v sredini. Spremlja ga pesem, lahko pa je tudi nemo. Stilna posebnost črnogorskih plesov je možato in odločno gibanje, včasih celo grobo, nekaj mehkebe in elegance je zaslediti le v ženskem plesu. Avtor je prepričan, da je značaj plesa deloma pogojen v zgodovinskih razmerah stare Črne gore, katere življenje je bil neprestan boj za človeški in politični obstanek.

Osrednji del knjige prinaša gradivo in je razdeljeno v tri poglavja: orske, viteške in zabavne igre stare Črne gore. Avtor v začetku vsakega poglavja najprej označi gradivo, ga dopolni s podatki iz virov in izbranimi citati iz njih, navede priložnosti za ples ter šege, vezane nanj. V okviru prvega poglavja so predstavljeni naslednji plesi stare Črne gore: zetsko kolo, kolo na kolo, crmničko kolo, poskočice, Igra kolo na dvadeset in dva, Tita, tita, loboda, Potoka, Višnjica rod rodila, Jovo, Paun pase, Didije, Kalompera. Vsi so podrobno opisani z besedami in kinetogrami, dopolnjujejo jih risbe posameznih figur, melodije in besedila plesnih pesmi.

Drugo poglavje je namenjeno viteškim igram stare Črne gore. Avtor ne pove, zakaj jih imenuje viteške. Kot take bi jih težko opredelili, saj je bistvo viteških iger tekmovanje v borilnih veččinah. V knjigi opisane igre pa so fantovske tekmovalne igre igre v skakanju v višino, čez ogrado, metanju kamna z rame, streljanju v tarčo, teku, merjenju moči in pod., kakršne so v navadi tudi drugod po Jugoslaviji. Njihova funkcija je v pridobivanju moči, hitrosti in spretnosti, potekale so vedno pred občinstvom, ki je sodelovalo spodbujalo in nagrajevalo s pohvalami. Viteške igre so nazorno opisane in ilustrirane.

Tretje poglavje obsega zabavne igre, ki so predvsem namenjene razvedrilu sodelujočih. Od izvajalcev terjajo iznajdljivost, hitro presojo, bistrino duha. Izvajajo jih sede in v zaprtem prostoru npr. Prsteno, ki je podobna slovenski igri »rinkce talat«, ali na prostem, npr. skrivalnice.

Avtor je vestno zbral in predstavil gradivo, opisi so jasni in natančni. Nekoliko moti pogosto citiranje odstavkov iz virov, saj bralca čisto zavaja, da citate meša s podatki iz avtopsije. Ponekod preveč poudarja vsebinsko povednost, simboličnost ter enkratnost črnogorskih plesov; le-ti so navsezadnje le specifični del plesnega izročila dinarskega območja, ki v obliki in stilu kaže dokajšnjo enotnost, pri čemer avtor premalo opozarja na komparativno gradivo sosednih območij. Vsekakor pa je delo pomemben prispevek k jugoslovanski etnokoreološki literaturi.

Mirko Ramovš

Das Recht der kleinen Leute. Beiträge zur Rechtlichen Volkskunde. Festschrift für Karl-Sigismund Kramer zum 60. Geburtstag, herausgegeben von Konrad Köstlin und Kai Detlev Sievers. Erich Schmidt Verlag, Berlin 1976, 218 strani.

Karl-Sigismund Kramer je poleg Hansa Moserja pglavitni predstavnik historične etnologije na nemškem jezikovnem ozemlju v letih po drugi svetovni vojski. Skupaj s Hansom Moserjem sta bila najprej sodelavca Bavarskega deželnega urada za etnologijo v Münchnu, ko sta usmerila svoje raziskave praviloma v historično etnologijo; v njenem okviru sta ustvarila t. i. münchensko šolo v etnologiji, tj. smer,

pri kateri temeljijo preučevanja na arhivskih virih. Po odhodu Leopolda Kretzenbacherja iz Kiela 1965 je Kramer postal ordinarij na tamkajšnji univerzi. Ob šestdesetletnici so mu kolegi in nekdanji študentje izdali jubilejni zbornik.

Kramer si je izkazano čast vsekakor zaslužil. V teku let je v mejah historične etnologije postala najpomembnejše torišče njegovih raziskav pravna etnologija; danes ga štejejo za enega najvidnejših raziskovalcev tega torišča v nemški etnologiji. Na tem mestu naj bodo navedene njegove knjige, natisnjene pred izidom jubilejnega zbornika: *Bauern und Bürger im nachmittelalterlichen Unterfranken* (Eine Volkskunde auf Grund archivalischer Quellen), Würzburg 1957; *Volksleben im Fürstentum Ansbach und seinen Nachbargebieten (1500—1800)* (Eine Volkskunde auf Grund archivalischer Quellen), Würzburg 1961; *Volksleben im Hochstift Bamberg und im Fürstentum Coburg* (Eine Volkskunde auf Grund archivalischer Quellen), Würzburg 1967; *Grundriss einer rechtlichen Volkskunde*, Göttingen 1974. Poleg tega je objavil dolgo vrsto razprav, od katerih naj bodo v zvezi z raziskovalnimi načeli v historični etnologiji in od tistih, ki so izšle pred 1976, posebej omenjene naslednje: *Archivalische Quellenforschung*, *Zeitschrift für Volkskunde* 55, 1959; *Historische Methode und Gegenwartsforschung in der Volkskunde*, *Populus revisus* (= *Volksleben* 14), Tübingen 1966; *Historische Quellenforschung zur Volkskunde*, *Die Heimat* 75, 1968; *Zur Problematik historischer Volkskunde*, *Zeitschrift für Volkskunde* 67, 1971.

Za Kramerjev zbornik so prispevali razprave K. S. Bader, H. Bausinger, A. Erler, H. Gerndt, W. Hartinger, G. Heilfurth, A. Höck, A. Ilien, U. Jeggle, W. Jacobeit, K. Köstlin, L. Kretzenbacher, H. Moser, N. R. Nissen, W. Prange, M. Scharfe, K. D. Sievers in G. Wiegelmann. Vse razprave obravnavajo vprašanja iz pravne etnologije, 11 od njih sodi tudi v historično etnologijo. Njihova vsebina je torej najtesneje povezana z življenjskim delom slavljence, hkrati pa kot pars pro toto kaže, da je Kramer odločilno pripomogel k vse pogostnejši uveljavitvi historične etnologije na nemškem jezikovnem ozemlju.

Angelos Baš

Torsten Gebhard-Helmut Sperber, *Alte bäuerliche Geräte aus Süddeutschland*. Zweite, neubearbeitete und erweiterte Auflage. BLV Verlagsgesellschaft, München—Bern—Wien 1978, 191 strani, s slikami.

Upokojeni profesor za materialno kulturo v etnologiji na Münchenski univerzi Torsten Gebhard je skupaj s svojim nekdanjim študentom Helmutom Sperberjem, ki se je razvil v izvedenca za orna orodja, predelal in razširil prvo izdajo svoje knjige o starih kmečkih orodjih v južni Nemčiji (izšla je 1968). Predmet obeh knjig so stara kmečka orodja, ki so jih na splošno uporabljali v času pred industrializacijo. Kakor prva je tudi druga knjiga namenjena poleg širše javnosti predvsem tudi etnološko neizobraženim zbiralcem teh orodij, ki delujejo v manjših muzejskih zbirkah, kakršnih je samo na Bavarskem na stotine. Naša knjiga opisuje južnonemška kmečka orodja v dosegljivih različicah in, kolikor je to mogoče, v delovnem procesu in ugotavlja njihovo ozemeljsko razširjenost in tipologijo, vse v razvoju skozi stoizdelovanje tkanin, gospodinjstvo, transport, pridobivanje in predelavo lesa, čebeltja. Kmečka orodja deli na orodje za obdelavo zemlje, žetev, živinorejo, hrano, številne tehnične risbe in bakrorezi.

Ker so do nedavnega v nemški etnologiji komaj kdaj raziskovali kmečka orodja, je v knjigi opravljeno v južnonemškem okviru izrazito pionirsko delo. Pri tem je treba poudariti natančnost in prizadevanje za spoznanji o funkciji kmečkih orodij v delovnem procesu, in sicer tudi v oddaljenejših obdobjih, za kar so bili s pridom izrabljeni pisani viri. Kakor vsako pionirsko delo je tudi ta knjiga začetek, ki kliče k nadaljevanju in spopolnitvah.

Kakor ugaja knjiga tako po zasnovi kakor po uresničitvi zasnove, zlasti glede na dosedanje stopnje zadevnih raziskav v nemški etnologiji, ne sme manjkati opomba o njenem, sicer obsežnem seznamu slovstva. V tem seznamu ni navedeno samo nemško, temveč tudi drugo srednjeevropsko etnološko slovstvo, ki se nanaša na

kmečka orodja v predindustrijskem času. Tako zasledimo vrsto madžarskih, nekaj čeških in italijanskih del, medtem ko slovenska dela manjkajo. A tudi ta so bila napisana, nekatera od njih pa so nedvomno poučna tudi v srednjeevropskem merilu.

Angelos Baš

Karl-S. Kramer und Ulrich Wilkens, *Volksleben in einem holsteinischen Gutsbezirk. Eine Untersuchung aufgrund archivalischer Quellen*. 1979, Karl Wachholtz Verlag Neumünster, 440 strani, 27 slik.

V časovnem pogledu je historična etnologija naravnana v manj ali bolj oddaljena obdobja; t. i. sedanjosti ne raziskuje. Zato je v nasprotju z zadevno raziskovalno prakso sodba V. Novaka, po kateri etnologija »izhaja iz sedanjosti« (V. Novak, O bistvu etnografije in njeni metodi, Slovenski etnograf IX, Ljubljana 1956, str. 12); ta sodba je nastala v skladu s piščevim pojmovanjem etnologije kot »vede o sedanjosti«. Prav tako je v nasprotju z zadevno raziskovalno prakso sodba B. Bratanića, po kateri se etnologija razločuje od zgodovine po tem, da »iz sedanjosti ‚nazaj‘ rekonstruira preteklost« (B. Bratanić, Regionalna ili nacionalna i opća etnologija, Slovenski etnograf X, Ljubljana 1957, str. 14). Če obstaja predmet etnoloških raziskav ne samo v 20. stoletju, temveč npr. tudi v poznem srednjem veku, pač ne more priti v poštev, da naj bi raziskave slednjega obdobja izhajale iz 20. stoletja.

Izrazit zglede za uporabo navedenega načela so knjige in razprave nemškega etnologa K.-S. Kramerja, ki obravnava ljudsko življenje v posameznih preteklih obdobjih, ne da bi ob tem kakor koli izhajal iz ljudskega življenja v 20. stoletju; posamezna pretekla obdobja se v njegovih delih raziskujejo tako kakor npr. posamezna pretekla obdobja v umetnostni ali slovstveni zgodovini. Naša knjiga, za katero je največji del napisal Kramer, je prva njegova knjiga, ki se loteva nekega poglavja iz historične etnologije severne Nemčije. Njen predmet je ljudsko življenje v okraju graščine Schönweide v Holsteinu v času med l. 1750 in 1866.

Prvi del knjige obravnava položaj graščaka, graščinsko posestvo kot skupnost in graščinsko skrb za uboge in šolstvo. Večina knjige pa govori o »preprostih ljudeh«: o gospodarstvu in delu na graščinskem posestvu (m. dr. o praznikih, plačilu in skupinah kmečkega prebivalstva), o obrti (o krošnjarijih, branjevcih, kovačih, mlinarjih, krčmarjih, sodarjih, kolarjih, tesarjih, čevljarjih, krojačih in tkalcih), o stanovanjskih razmerah, o poslilih, o šegah in navadah in o verskem življenju. Ko bralec odloži knjigo, ima pred očmi malone celotno podobo življenja v okraju raziskane graščine v zadnjem obdobju fevdalne in na začetku kapitalistične družbe. Poučna knjiga je napisana jasno, sklepi so dovolj nadrobno utemeljeni in prepričljivi. Vzorno delo, kakršno je lahko nastalo na podlagi obsežnega gradiva, ki je bogato tudi po vsebini. V tem primeru se je znova potrdilo pravilo, da je mogoče zastaviti delo v historični etnologiji samo tistim raziskovalcem, ki znajo poiskati ustrezne arhivske in druge pisane in pa upodabljajoče vire. Tega gradiva pa je zvečine več, kakor marsikdo domneva tjavdan.

Angelos Baš

Helge Gerndt, *Kultur als Forschungsfeld. Über volkskundliches Denken und Arbeiten*. Verlag C. H. Beck München, 1981, 243 strani.

Pisec knjige, ordinarij za nemško in primerjalno etnologijo na univerzi v Münchnu, je slovenski etnološki in zgodovinski vedi dobro znan po svojem habilitacijskem delu o procesiji po štirih gorah na Koroškem (Vierbergelauf, Klagenfurt 1973). To delo je na straneh našega zbornika natančno in obsežno ocenil Bogo Grafenauer (Traditiones III, Ljubljana 1974, str. 232 d).

Doslej je Gerndt največ raziskoval šege in pripovedništvo kakor tudi etnološko teorijo in metodologijo. Za pričujočo knjigo je predelal 16 razprav, ki jih je v letih 1969 do 1980 natisnil povečini v nemških, nekateri pa tudi v švicarskih, avstrijskih

in slovenskih etnoloških periodičnih publikacijah in pa v etnološki periodični publikaciji z evropsko vsebinsko zasnovno *Ethnologia Europaea*. Iz takšnih predelav je nastal neke vrste etnološki učbenik, ki hoče prispevati različne »dostope k etnologiji, pa tudi problemske rešitve in raziskovalne razglede«. Knjigo sestavljajo štirje deli: etnološko pojmovanje problemov, kritika virov, funkcijski vidiki in pa razlage.

Knjiga ni etnološki učbenik, kakršne poznamo pri nas (npr. V. Novak, Slovenska ljudska kultura, Ljubljana 1960 ali B. Drobnjaković, *Etnologija naroda Jugoslavije I*, Beograd 1960), temveč je iz nje vseskozi razvidno, da je nastala iz večjega števila posebnih razprav, ki jih je za to knjigo pisec privzdignil na abstraktnejšo raven in jih povezal v omenjene štiri dele, ki naj skupaj sestavljajo mozaik poglobitnih pogledov na delo v etnološki vedi.

To poročilce se ne ustavlja ob vsakem od teh poglobitnih pogledov, pač pa čisto na kratko obnavlja temeljno izhodišče Gerndtove knjige. Po njegovi sodbi se kultura ne dá »za zmerom« opredeliti in ne pomeni raziskovalnega predmeta, ki bi ga bilo mogoče omejiti. Knjiga se potemtakem odpoveduje opredelitvi kulture in je namenjena obdelavi nekega raziskovalnega »polja«, ne raziskovalnega »predmeta«.

Vede, ki raziskujejo posamezna kulturna območja, upravičujejo raziskave svojih kulturnih območij z izročilom vsakokratne vede. Pri imenih teh ved gre vselej za »splošne sporočilne pojme«, ki jih je v vsaki od teh ved treba »z določenih vidikov« oblikovati kot modele. Takšni kulturni modeli opisujejo spoznavno teoretične pogoje, katerim so podrejene posebne raziskave kulture in so jim tudi podvrženi ustrezni raziskovalni izsledki.

Knjiga se z določenimi pridržki pridružuje opredelitvi etnologije kot izkustvene vede, ki neposredno izhaja iz opazovanja, spraševanja in »izročila objekta«; njen predmet je vsakdanje življenje zlasti spodnjih in srednjih družbenih plasti in za njeno pojmovanje raziskovalnih vprašanj je značilno to, da so v središču pozornosti »funkcionalne zveze in posredovalni procesi kakor tudi njihove spremembe« in da se ne loteva raziskav z estetskih stališč (kakor slovstvena veda ali umetnostna zgodovina).

Za raziskovalca materialne kulture so posebej poučna tista poglavja v knjigi, ki govorijo o obleki kot kazalcu kulturnih procesov in o pohištvu kot kulturni vrednoti in ki pretresajo zgled strukturalističnega raziskovanja o hrani. Raziskovalci preostalih kulturnih območij pa bodo nedvomno podobno presodili tudi nekatera druga poglavja v knjigi.

Angelos Baš

Le folklore de l'enfance. Actes du colloque organisé par la Commission des Arts et des Traditions populaires de la Fondation Charles Plisnier... à Bruxelles... 1979. Bruxelles 1982 (= Contributions au Renouveau du folklore en Wallonie, vol. XII).

Kolokvij valonskih narodopiscev o otroški folklori je s sedmimi predavanji opozoril na nekatera folklorna dejstva, ki jih raziskovalno delo vselej ne upošteva. Že uvodni referat (Albert Doppagne) je nanizal v mikavni obliki »folklorne« elemente otrokovega življenja od rojstva do šole (raba modre barve za dečke, rožnate za deklice; krilce za dečke in deklice pred prvo vojsko; prve kratke hlače za dečke; pokrivalo; dolgi lasje in striženje »na balin«; otroška govorica; igre itd.). Françoise Loux iz CNRS v Parizu je govorila o otrokovih zobeh in pokazala, kaj vse lahko folklorist odkrije tudi v »zanemarljivem« delu človeškega telesa. Sociološko, dasi predvsem pokrajinsko pomembno je poročilo o najdenčkih v namurskem okrožju v 19. stol. Z bogato dokumentacijo ga je pospremila Jeannine Lothe de Romrée de Vichenet. Osrednje mesto v kolokviju pa zavzema vzorna primerjalna študija Rogerja Pinona o otroški igri »Le Jeu du diable et de l'ange en Wallonie«, ki jo pri nas poznamo pod imenom »Barvice prodajati« (gl. mojo zbirko »Vesolja dom« I. Ljubljana 1942, str. 14). Avtor je zbral obilo primerjalnega gradiva (pred leti sem mu poslal zapis slovenske variante, tako da je zastopana tudi Slovenija). Podobnost igre po raznih deželah Zahodne, Srednje in Vzhodne

Evrope in še v čezmorskih deželah (Severna in Južna Amerika) je presenetljiva. Spet enkrat se pokaže, kakšno kulturno dediščino krije »neznatna« otroška igra. Studija je vredna, da se z njo seznanijo vsaki folkloristi. Samuel Glotz poroča o sodelovanju otrok v slovitom karnevalu v Bincheu. Pozornosti je vredno tudi predavanje nedavno umrlega etnomuzikologa in glasbenega pedagoga Edouarda Sennyja »Chansons traditionnelles wallonnes pour l'école«. Podobno našemu Luki Kramolcu si je Senny prizadeval, da bi ljudsko pesem vključil v šolski glasbeni pouk. Pri tem se opira na temeljito in obsežno etnomuzikološko znanje. Vrsto referatov je končal André Sonmereyn s svojim prikazom iger s frnikolami (Les jeux des billes) po gradivu, ki ga je zbral z anketo v valonskem delu Brabanta. Ne, v ljudski kulturi ni »manj pomembnih« tém, vsaka krije presenetljiva izročila. — Mislim, da vsebujejo referati tega kolokvija več kot eno pobudo tudi za delo naših folkloristov. Tudi mi hranimo obilje zakopanih zakladov in neodkritih ugank v bogatem gradivu naših arhivskih zbirk. Otroške igre gotovo niso med najmanj privlačnimi.

Kuret

Antropologia e tecnica degli audiovisivi. Atti del »I Stage siciliano di tecnica degli audiovisivi«. Redazione: A. Amitrano Savarese. »Quaderni di antropologia« (dir. da. A. Rigoli) 3. Palermo 1984, 167 (+ 7) str.

Čeprav Italija ne slovi po etnoloških in antropoloških filmih, pa je prav gotovo znana po prireditvah na to temo. Kaže, da se je v tem desetletju zanimanje za antropološki oz. etnografski film premaknilo od Benetk prek Firenc na jug Italije, do Palerma. Ena od posledic tega premika je zdaj pred nami. Pričujoča knjižica žepnega formata je zbornik izbora referatov in diskusij na italijanskem posvetovanju — seminarju, z naslovom: *I Stage siciliano di tecnica degli audiovisivi*, leta 1982. Organiziral ga je Inštitut za antropološke znanosti v Palermu. Podobno posvetovanje je bilo organizirano že leta 1980. Leta 1983 pa je bila v Palermu ustanovljena Settimana mediterranea del film antropologico, ki zajema v program zlasti filme mediteranskega območja.

Knjižica pred nami ima 6 poglavij. Prva štiri poglavja prinašajo referate in diskusije ob njih, peto poglavje pa dve časopisni objavi odmeva na seminar. Šesto poglavje je ponatis programa, ki je potekal od 4. do 12. februarja 1982. Iz programa lahko sklepamo, da so bila dogajanja na »I Stage« bogato dopolnjena s projekcijami, diskusijami, s terenskim delom in celo s prakso v montaži. Tako postane nekako opravičljivo, da je vsebina knjižice razmeroma skromna. Delo seminarja je bilo večinoma posvečeno razgovorom in komentarjem. Namenjeno je bilo izobrazbi študentov in profesorjev. V knjižici so objavljeni samo trije pravi referati, eden Virgilija Tosija in dva Luigija Di Giannija. Ostali teksti so (verjetno) transkripcije posnetkov diskusije. Tosijev referat je kljub preprostosti zelo poznavalski. Z nizanem zgodovinskih dejstev iz razvoja filma prepričljivo pokaže, da je bila v bistvu znanost tista, ki je spodbudila izum filma zaradi svojih lastnih potreb. Pri tem je prednjačila zlasti fiziologija ob koncu 19. stoletja. V tej zanimivi perspektivi je igrani (fikcijski) film stranski produkt razvoja kinematografije. Di Gianni razglablja o odnosu med filmom in realnostjo, kot je ta problem izkusil v praksi. Z elektronom se šele bližamo beleženju realnega časa (il tempo reale), kar je film vedno odklanjal. V diskusiji sta se izluščili dve nasprotujoči si mnenji. Po prvem gre za dve različni filmski gramatiki. Eno uporabljamo za antropološko (etnološko) dokumentacijo, drugo za filmski spektakel (fikcijski film). Di Gianni pa vidi možnost treh kombinacij oz. komponent: dokumentacijo, dokumentarno ekspresijo in dokumentarni spektakel. Vse tri komponente je po njegovem mnenju mogoče združiti v enem projektu, kar pa je zelo težko izvedljivo.

Tako so se diskusije v Palermu odvijale dalje, do začetniških razlag o lastnosti različnih objektov, do primerov uporabe videotapeov različnih formatov in do polemike s TV in njeno politiko do znanstvene filmske dokumentacije. Na tej točki se je diskusija približala našim problemom, ki jih slovenski etnologi često odpiramo, kadar nanese na TV, s to razliko, da je bila v Italiji pred leti ustanovljena 3. mreža

(La Terza Rete) s posebnimi zadolžitvami na področju povezovanja z raziskovalnimi inštituti in univerzami.

Palermški Quaderni nam s potekom seminarja pokažejo, da v svetovni družini vizualne antropologije oz. etnologije rešujemo povsod zelo podobne probleme in da je marsikje še treba veliko vlagati v boljše informacije in izobraževanje. Tako na Siciliji kot v Sloveniji. Po drugi strani na dovolj visoki ravni, da bi žarčile ideje v ves mediteranski prostor, torej tudi k nam.

Naško Križnar

SKLEPNA BESEDA GLAVNEGA UREDNIKA

Po dvanajstih letih sem se sklenil umakniti z mesta glavnega urednika *Traditiones*. Na dnu letnika, ki gre zadnji skozi moje roke (3.—14.), želim zato spregovoriti nekaj besed.

V prvi vrsti bodi to beseda zahvale, namenjena vsem 104 sodelavcem (77 jih je bilo — z zamejskimi vred — slovenskih, 13 iz bratskih jugoslovanskih republik in 14 tujih), ki so nas počastili s tem, da so nam na prošnjo ali sami od sebe izročili v objavo vsaj en prispevek, marsikdo pa tudi po dva ali več. Toplo zahvalo izrekam vsem članom uredniškega odbora, ki so vsak po svoje vlagali čas, delo in znanje za to, da je podoba posameznih letnikov taka, kakršna pač je, in da so s svojimi kritičnimi sodbami in avtoriteto nekajkrat sodelovali tudi pri zavrnitvi prispevkov (da, to ne ljubo opravilo prav tako spada med uredniške dolžnosti!). Izmed sourednikov sem še posebej hvaležen prijateljskima Niku Kuretu — iz čigar rok sem prevzel štafeto palico »Traditiones«, ki je njihovo pot ves čas spremljal med drugim kot zadnja instanca ali revizor tujejezičnega gradiva (povzetkov idr.) — in Tonetu Cevcu, ki mi je bil kot desna roka nesebično v oporo vseskozi, ne le v »tehničnih« zadevah, pa še akademiku prof. Borisu Merharju, ki je s svojimi ocenami in predstavitvami skrbel za povezavo z II. razredom SAZU in za vsakokratni »sprejem za tisk«. Seveda se zahvaljujem tudi vsem tistim delavcem ISN, ki so mi kakorkoli pomagali: z branjem korektur in pri raznih drobnih pa nič manj potrebnih opravkih. Posebna zahvala gre grafičnim delavcem Tiskarne »Jože Moškrič«, ki so, začeni od ljubeznivega »oficirja za zvezo« tov. S. Skubica, zmerom skušali ustreči našim željam in včasih nič kaj gladek stavek spravili na beli dan v zadovoljstvo piscev in uredništva. Ne nazadnje, čeprav na koncu, hvala tudi RSS in SAZU; brez njunih deležev, ki se jima v zadnjem času pridružuje soudeležba ZRC SAZU, bi bilo tiskanje tega zbornika nemogoče.

V času svojega »hiševanja« sem si med drugim posebej prizadeval, da bi bilo na straneh tega glasila zmerom pričujoče tudi naše zamejstvo, to je Slovenci iz Italije, Avstrije in z Ogrskega. Če se mi je to vsaj deloma posrečilo, pa moram žal priznati, da razen častnih izjem ni bilo moč pritegniti strokovnih delavcev — kar lepo število jih je razsejanih po muzejih, spomeniško-varstvenih zavodih ipd. — od morja do Mure, od Gorjancev do Karavank in Pohorja. Veselilo me bo, če bo moj naslednik imel pri tem več sreče.

Vse stare sodelavce prosim, da svojo zvestobo do »Traditiones« ohranijo nespremenjeno, ko bo s 15. letnikom (1986) na čelu odbora nov glavni urednik. Traditiones niso nikoli bile in tudi ne bi smele biti fevd kogarkoli. Tako tisti člani uredniškega odbora, ki smo stali ob zibki glasila s podnaslovom »Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje«, kakor tisti, ki so pristopili pozneje, pa seveda tudi vsi pisci in bravci skupaj gojimo željo po zdravem razvoju rednega, odprtega strokovnega glasila (prim. Traditiones 1, str. 7).

Milko Matičetov

SODELAVCI TEGA ZBORNIKA — COLLABORATOIRES HUIUS VOLUMINIS

- Alenka Auersperger, novinarka, RTV Ljubljana, 29. Hercegovske divizije 16, 61000 Ljubljana
- Angelos Baš, dr., univ. prof., znan. svetnik, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Smoletova 18, 61000 Ljubljana
- Emilijan Cevc, akademik, dr., znanstveni svetnik, Umetnostnozgodovinski inštitut dr. Franceta Steleta ZRC SAZU, Peričeva 30, 61000 Ljubljana
- Tone Cevc, dr., znan. svetnik, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Ka-juhova 13, Preserje, p. 61235 Radomlje
- Igor Cvetko, raziskovalni asistent, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Prešernova 4, 61000 Ljubljana
- Janez Dolenc, prof., Grajska 8, 65220 Tolmin
- Jurij Fikfak, raziskovalni asistent, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Pivška 4, 66230 Postojna
- Milovan Gavazzi, dr., univ. prof. v pokoju, zunanji dop. član SAZU, Socialističke revolucije 62/II, 41000 Zagreb
- Alenka Goljevšček, dr., prof. v pokoju, Jamova 75, 61000 Ljubljana
- Gian Paolo Gri, prof., dr., Università degli studi di Trieste, Facoltà di lettere e filosofia, Istituto di filologia moderna; (Stan.): Via Presani 33, I-33100 Udine
- Niko Jež, mag., lektor poljskega jezika, Filozofska fakulteta, Vogelna 6, 61000 Ljubljana
- Mirko Križman, univ. prof., Pedagoška fakulteta Maribor, Krekova 26, 62000 Maribor
- Naško Križnar, višji strok. sodelavec, Audiovizualni laboratorij ZRC SAZU; Križnarjeva 1, 64000 Kranj
- Zmaga Kumer, dr., znanstvena svétnica, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Kristanova 10, 61000 Ljubljana
- Niko Kuret, prof., dr., znanstveni svetnik v pokoju, Zarnikova 16, 61000 Ljubljana
- Helena Ložar-Podlogar, mag., raziskovalna svétnica, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Velnarjeva 3, 61000 Ljubljana
- Herta Lauegger, univ. asistentka, Institut für Slawistik der Universität für Bildungswissenschaften, A-9010, Celovec/Klagenfurt
- Dušan Ludvik, dr., univ. prof. v pokoju, Privoz 5, 61000 Ljubljana
- Milko Matičetov, dr., znanstveni svetnik v pokoju, Langusova 19, 61000 Ljubljana
- Vilko Novak, dr., univ. prof. v pokoju, Rožna dolina C V/31, 61000 Ljubljana
- Božena Ostromečka-Frączak, dr., lektorica poljskega jezika, Filozofska fakulteta, Narodne zaščite 11, 61000 Ljubljana
- Radmila Petrović, mag., Muzikološki inštitut SANU, Koste Jovanovića, 11000 Beograd
- Mirko Ramovš, višji strokovni sodelavec, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Titova 295, 61000 Ljubljana
- Cvjetko Rihtman, akademik, dr., univ. prof. v pokoju, Fadlija Jakšiča-Španca 41, 71000 Sarajevo
- Ingrid Slavec, dipl. ethno., bibliotekarka Etnološkega oddelka, Filozofska fakulteta, Celovška 87, 61000 Ljubljana
- Marija Stanonik, asistentka z reelekcijo, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Bijedićeva 6, 61000 Ljubljana
- Sinja Zemljič-Golob, strokovna asistentka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Langusova 23, 61000 Ljubljana

Za znanstveno vsebino svojega prispevka odgovarja vsak avtor sam.

MEDNARODNO POSVETOVANJE O LJUDSKEM GLASBENEM IZROČILU
V SODOBNOSTI — CONSILIUM INTERNATIONALE DE ELEMENTIS MUSICAE
POPULARIS IN HOC USQUE TEMPUS TRADITIS

Zmaga Kumer, Slovenska ljudska pesem in sodobnost — <i>Das slowenische Volkslied in der Gegenwart</i>	5
Cvjetko Rihthman, Narodna muzička tradicija u sadašnjosti — <i>Die musikalische Volksüberlieferung in der Gegenwart</i>	11
Radmila Petrović, Prilog proučavanju tradicije i inovacije u srpskim narodnim pesmama — <i>Zur Erforschung der Tradition und der Innovationen in den serbischen Volksliedern</i>	13
Gian Paolo Gri (prev. I. Slavec), Furlanska diskografija, ljudska glasba, potrošniška družba — <i>Discografia friulana, musica popolare, società dei consumi</i>	19

RAZPRAVE — DISSERTATIONES

Milko Matičetov, O bajnih bitjih na Slovenskem s pristavkom o Kurentu — <i>Von mytischen Gestalten bei den Slowenen mit einem Zusatz über den »Kurent«</i>	23
Marija Stanonik, Etnološki oris žirovske družine (1914—1916, po pismih vojaka) — <i>Ethnologischer Abriss einer Familie aus Žiri (1914—1916) Auf Grund der Briefe eines slowenischen Soldaten</i>	33
Angelos Baš, Oblačilni materiali in sprejemanje oblačilne mode na Slovenskem v prvi polovici 19. stoletja — <i>Les matériaux vestimentaires et la réception des modes vestimentaires en Slovénie dans la première moitié du 19ème siècle</i>	55
Herta Laussegger, Mlini na južnokoroškem dvojezičnem ozemlju v Avstriji — <i>Mühlen im zweisprachigen südlichen Kärnten</i>	81
Sinja Zemljič-Golob, Lan kot oljna rastlina — <i>Der Flachs als Ölpflanze</i>	95
Dušan Ludvik, Ljudska imena za repatice — <i>Die slowenischen volkhafte Kometennamen</i>	105

GRADIVO — MATERIALIA

Marija Stanonik in Niko Jež, Nekaj folklornih zapiskov iz zapuščine Emila Korytko v NUK — <i>Einige folkloristische Aufzeichnungen aus dem Nachlass Emil Korytkos</i>	109
Emilijan Cevc, Steletovo predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu — <i>Ein Vortrag von Fr. Stelè über das Sammeln von Volksüberlieferung</i>	123

Alenka Auersperger, Dnevi na gradu, kot jih je doživljala Gabriele Rechbach-Zegarac v prvih letih tega stoletja — <i>Die Tage auf dem Schlosse, wie sie von G. Rechbach-Zegarac anfangs dieses Jh. erlebt wurden</i> . . .	135
Helena Ložar-Podlogar, Svatbene šege v spominu Ziljanov — <i>Hochzeitsbräuche in der Erinnerung der Gailtaler Slowenen</i>	147

ZAPISKI — MISCELLANEA

Vilko Novak, Stare prekmursko-kajkavske povezave v cerkveni pesmi (M. Gavazziju ob 90-letnici) — <i>Alte prekmurisch-kajkawische Beziehungen im Kirchenlied (M. Gavazzi zum 90. Geburtstag)</i>	165
M. Gavazzi — M. Matičetov — V. Novak, Klicanje dežja z ognjem na vodi — <i>[Feuer auf dem Wasser als Regenzauber]</i> (Ad Traditiones 13, 195—6)	169
Tone Cevc, O imenu ziljske planšarske kočice »fača« — <i>Über den Namen der Gailtaler Sennhütte »Fača«</i>	171
Janez Dolenc, Ob stoletnici izida prve vseslovenske zbirke ljudske proze — <i>Anlässlich des hundertjährigen Jubiläumus der Herausgabe der ersten Sammlung gesamtslowenischer Volksprosa</i>	174
Mirko Križman, O pehtri babi — <i>Pehtra baba u. a.</i>	177

POGOVORI — DIALOGI

Jurij Fikfak, Pogovor z Nikom Kuretom — <i>Gespräch mit Niko Kuret</i> . . .	179
--	-----

GLOSE — DISPUTATIONES

Zmaga Kumer, »Pusti peti mojga slavca...« — <i>[Eine unzulässige Umformung einer Volksballade]</i>	189
Angelos Baš, O terenskih ekipah Zgodovinskega društva v Mariboru 1948 — <i>[Über Gelände-Equipen des Historischen Vereins in Maribor 1948]</i>	191
Milko Matičetov, Nezaupnica novi beograjski izdaji »Luj Leže: Slovenska mitologija« — <i>[Eine Misstrauen erweckende neue Belgrader Ausgabe von L. Legers »Mythologie slave«]</i>	193

IN MEMORIAM

Vilko Novak, Rajko Ložar (1904—1985)	195
--	-----

KRONIKA — CHRONICA

Mirko Ramovš, Proslava 50-letnice ustanovitve Folklornega inštituta — <i>[Die Feier des 50-jährigen Jubiläumus des »Folklorini inštitut« (Institut für Folklore)]</i>	201
Zmaga Kumer, Ob stoletnici Zdravka Švikaršiča — <i>[Zum 100. Geburtstag von Zdravko Švikaršič]</i>	205
Mirko Ramovš, Osemdeset let etnokoreologinje Marije Suštarjeve — <i>[Zum 80. Geburtstag der Ethnochoreologin Marija Suštar]</i>	207

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE —
DE NOVIS LIBRIS RELATIONES ET IUDICIA

I. Grafenauer, Literarnozgodovinski spisi (V. Novak) 209 — A. Linhart, Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije (V. Novak) 210 — M. Terseglav, Klinček lesnikov (I. Cvetko) 211 — A. Puhar, Prvotno besedilo življenja (A. Goljevšek) 212 — E. Korytko, Korespondenca z rodinjo I—II, 1836—1838 (V. Novak) 215 — T. Cevc, Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem (V. Novak) 216 — P. Zablatnik, Čar letnih časov v ljudskih šegah (Z. Kumer) 218 — H. Lausegger, »Švile prerokile« (N. Kuret) 220 — D. Antonijević, Obredi i običaji balkanskih stočara (N. Kuret) 221 — V. Soć, Starocrnogorske narodne igre (M. Ramovš) — K. Köstlin & K. D. Sievers [hrsg.], »Das Recht der kleinen Leute«. Beiträge zur Rechtlichen Volkskunde. Festschrift K. S. Kramer (A. Baš) 222 — T. Gebhard & H. Sperber, Alte bäuerliche Geräte aus Süddeutschland (A. Baš) 223 — K. S. Kramer & U. Wilkens, Volkseben in einem holsteinischen Gutsbezirk (A. Baš) 224 — H. Gerndt, »Kultur als Forschungsfeld.« Über volkskundliches Denken und Arbeiten (A. Baš) 224 — Le folklore de l'enfance (N. Kuret) 225 — Antropologia e tecnica degli audiovisivi (N. Križnar) 226.

Milko Matičetov, Sklepna beseda glavnega urednika — [*Post duodecim volumina redacta decedens valedico*] 227
Sodelavci tega zvezka — *Collaboratores huius voluminis* 228

Ta zbornik prinaša zraven drugega: a. 11 fotografij (3 portretne iz zasebnih albumov; 2 s pogledi na stavbe; 6 skupinskih s proslave ob 50-letnici »Folklornega inštituta«; s tremi iz te zadnje skupine smo zapolnili prazne str. 80, 146 in 194); — b. 2 faksimila iz rokopisnih zapuščin (str. 120 in 200); — c. 1 tloris in 6 izvernih risb kot tehnično ponazorilo k prispevkoma dveh avtoric.

Povzetke v tujih jezikih so prispevali: avtorji povzetih spisov sami: str. 10, 22, 94, 108, 164, 178, 188; — dr. Zmaga Kumer: str. 12, 18; — mag. Helena Ložar-Podlogar: str. 145; — Jožica Pirc: str. 78; — Milena Putik: str. 32, 122, 134; — prof. Adela Žgur: str. 54, 104, 169, 174, 177.

UREDNIŠKI ODBOR — *CONSILIUM COMMENTARIIS EDENDIS*
(ob upoštevanju zadnjega stavka »Pojasnila« v zborniku Traditiones 4, str. 380)

dr. Tone Cevc

dr. Zmaga Kumer

dr. Niko Kuret

dr. Milko Matičetov

(gl. in odgovorni urednik)

akademik Boris Merhar

dr. Valens Vodušek

- (7) Boris Orel: Bloške smuči (*Summary: The skis from Bloke*). Ljubljana 1964, 184 pag. . . . . . din 19.—
- (8) Ivan Grafenauer: Spokorjeni grešnik (*Zusammenfassung: Das slowenisch-kroatische Lied vom bussfertigen Sünder*). — Zmaga Kumer: Slovenski napevi legendarne pesmi »Spokorjeni grešnik« (*Zusammenfassung: Slowenische Melodien des Legendenliedes vom bussfertigen Sünder*). Ljubljana 1965, 159 pag. . . . . . din 41.—
- (9) Ivan Grafenauer: Marija in brodnik (*Zusammenfassung: Das slowenisch-kroatische Volkslied »Maria und der Fährmann«*). — Zmaga Kumer: Legendarna pesem o »Mariji in brodniku« z glasbenega vidika (*Zusammenfassung: Das Legendenlied von Maria und dem Fährmann. Seine musikalische Gestalt*). Ljubljana 1966, 160 pag. . . . . . din 37.—
- (10) Alpes Orientales (V) Acta quinti conventus de ethnographia Alpium Orientalium tractantis, Graecii Slovenorum 1976. Ljubljana 1969, 304 pag. . . . . . din 15.—
- (11) Josip Dravec: Glasbena folklor Prlekije. Pesmi (*Summary: Musical Folk-Lore of Prlekija. Songs*). Ljubljana 1981 . . . . . 1520.—

Zbirka se nadaljuje — *Series continuatur*

B. GRADIVO ZA NARODOPISJE SLOVENCEV
MATERIALA AD ETHNOGRAPHIAM SLOVENORUM SPECTANTIA

- (1) Vinko Möderndorfer: Ljudska medicina pri Slovencih (*Medicina popularis Slovenorum*). Ljubljana 1964, 431 pag. . . . . . din 50.—
- (2) Angelos Baš, Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja — [*Descriptions du habillement paysans des régions slovènes dans la première moitié du 19ème siècle*]. Ljubljana 1985, 167 pag. . . . . . din 750.—
- (3) Niko Kuret, Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848 — [*Styria Slovenica ante annum sediciosum 1848*], I/1. Ljubljana 1985, 112 pag. . . . . .

Zbirka se nadaljuje — *Series continuatur*

C. RAZPRAVE (= R) — DISSERTATIONES

Separatov ni, na prodaj so celotni zvezki »Razprav« 2, 3, 4, 6 — *Separata emi non possunt, emenda sunt volumina completa »Dissertationum« 2, 3, 4, 6.*

Zbirka se ne nadaljuje, nadomešča jo zbornik »TRADITIONES« — *Series DISSERTATIONUM volumine X^o finita est et his actis, quae TRADITIONES inscribuntur, continuatur.*

D. PERIODIKA — COMMENTARII PERIODICI

- (1) GLASNIK. Inštituta za slovensko narodopisje SAZU (*Bulletin de l'Institut des Traditions Populaires auprès de l'Académie Slovène des Sciences et Bx-Arts*).
Vol. I: 1956—57 . . . . . pošel — *emi non potest.*
Izdajanje »Glasnika« je leta 1957 prevzelo Slovensko etnografsko društvo (letniki 2—15); od leta 1976 (letnik 16) se publikacija nadaljuje pod imenom »Glasnik slovenskega etnološkega društva«. — *Ab anno 1957 haec ephemeris a Societate ethnographica Sloveniae edebatur (volumina II—XV); anno 1976 (vol. XVI) ephemeris »Glasnik slovenskega etnološkega društva« appellari coepta est.*

- (2) »TRADITIONES« 1. Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje —
— *Acta Instituti ethnographiae Slovenorum*. Ljubljana 1972 . . . . . din 90.—
- (3) »TRADITIONES« 2. Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje —
Acta Instituti ethnographiae Slovenorum, Ljubljana 1973 . . . . . din 160.—
- (4) »TRADITIONES« 3. Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje —
Acta Instituti ethnographiae Slovenorum, Ljubljana 1974 . . . . . din 220.—
- (5) »TRADITIONES« 4. Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje —
Acta Instituti ethnographiae Slovenorum, Ljubljana 1975 . . . . . din 330.—
- (6) »TRADITIONES« 5—6 (1976—1977). Kuretov zbornik — *Miscellanea*
Niko Kuret, Ljubljana 1979 . . . . . din 400.—
- (7) »TRADITIONES« 7—9 (1978—1980) — *Acta Instituti ethnographiae*
Slovenorum, Ljubljana 1982 . . . . . din 1250.—
- (8) »TRADITIONES« 10—12 (1981—1983) — *Acta Instituti ethnographiae*
Slovenorum, Ljubljana 1984 . . . . . din 1900.—
- (9) »TRADITIONES« 13 (1984) — *Acta Instituti ethnographiae Slove-*
norum, Ljubljana 1984 . . . . . din 1800.—

E. ZUNAJ REDNIH ZBIRK — EXTRA SERIES

- (1) Tone Cevc: Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev
na Slovenskem (*Zusammenfassung: Die bauliche Überlieferung der*
Hirten, Holzfäller und Kohlbrenner in Slowenien). Ljubljana, DZS,
1984, 313 (+ 3) pag. . . . . . din 2500.—
- (2) Niko Kuret: Maske slovenskih pokrajin (*Summary: The Masks of*
the Slovene Regions). Ljubljana CZ, 1984, 540 (+ 4) pag. . . . . . din 2400.—

Naročila in pojasnila na naslov —
Titulus officii praenotationibus permutationibusque quaerendis:

Slovenska akademija znanosti in umetnosti — Biblioteka
Novi trg 5/I — Yu-61001 Ljubljana
p. p. 323 — Tel. (061) 331—021